УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Јулијана М. Вулетић Ђурић

ПРОЦЕС ЗАМЕНЕ ЈЕЗИКА И ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ КОНТАКТОМ СРПСКОГ СА НЕМАЧКИМ ЈЕЗИКОМ У ГОВОРУ СРБА У СР НЕМАЧКОЈ

докторска дисертација

Крагујевац, 2015.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор
Име и презиме: Јулијана Вулетић Ђурић
Датум и место рођења: 29. 10. 1962, Крагујевац
Садашње запослење: виши лектор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
II. Докторска дисертација
Наслов: Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој
Број страница: 327
Број слика: 24 графикона и 11 фотографија
Број библиографских података: 147
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Научна област (УДК): 811.163.41:811.112.2(430)(043.3) 81'246.2-054.7(430)(043.3) 811.163.41'27(430)(043.3)
Ментор: Др Кристина Драговић
III. Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 12.01.2011.
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације:
Комисија за оцену подобности теме и кандидата: **Ментор**: Др Кристина Драговић, доцент Филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, ужа научна област Германистика **Чланови комисије**: 1) Др Милош Ковачевић, ванредни професор Филолошко-уметничког факултета, Крагујевац,Ужа научна област Савремени српски језик и Општа лингвистика 2) Др Оливера Дурбаба, ванредни професор Филолошког факултета, Београд, ужа научна Методика немачког језика
Комисија за оцену докторске дисертације: **Ментор**: Др Кристина Драговић, доцент Филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, ужа научна област Германистика **Чланови комисије**: 1) Др Милош Ковачевић, ванредни професор Филолошко-уметничког факултета, Крагујевац,Ужа научна област Савремени српски језик и Општа лингвистика 2) Др Оливера Дурбаба, ванредни професор Филолошког факултета, Београд, ужа научна Методика немачког језика
Комисија за одбрану докторске дисертације: **Ментор**: Др Кристина Драговић, доцент Филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, ужа научна област Германистика **Чланови комисије**: 1) Др Милош Ковачевић, ванредни професор Филолошко-уметничког факултета, Крагујевац,Ужа научна област Савремени српски језик и Општа лингвистика 2) Др Оливера Дурбаба, ванредни професор Филолошког факултета, Београд, ужа научна Методика немачког језика
Датум одбране дисертације:

ЗАХВАЛНИЦА

На овом месту желела бих да се захвалим свима онима који су својим залагањем, трудом и временом допринели настанку приложеног рада. Моја захвалност првенствено је упућена мојој менторки доц. др Кристини Драговић на пруженој подршци. Надаље се захваљујем Филолошко-уметничком факултету на финансијској подршци приликом мог последњег боравка у Инголштату, Скупштини града Инголштата, посебно господину Енгерту и госпођи Медл, Библиотеци града Инголштата и њеном љубазном особљу, као и Универзитетској библиотеци и библиотеци Филолошко-уметничког факултета са Љиљаном Станимировић и Биљаном Ђорђевић на челу. Захвалност упућујем и драгим студентима: Јовани Димитријевић, Бранки Ђурђевић, Срђану Невенкићу и Сањи Марковић који су ми били од значајне помоћи приликом обраде и разумевања стручне литературе на енглеском језику. Велику захвалност дугујем и колегама са Катедре за германистику Филолошко-уметничког факултета, а посебно колегиницама Георгини Драговић и др Марини Петровић Јилих. Захвалност упућујем и колегиницама са катедре за српски језик Бојани Вељовић, Тамари Лутовац и Тањи Танасковић на лектури приложеног рада.

И на крају, али не и мање важно, огромну захвалност упућујем нашим сународницима и српској заједници у Инголштату, на разумевању, безусловној подршци и немерљивој помоћи које су ми пружили. Без њихове спремности и пристанка да у истраживању учествују као „живи” корпус на коме се читав овај рад и темељи, овог рада не би ни било. Захваљујем се најпре Кости и Елзи Пећанац за посредовање и упознавање са српским мигрантима у Инголштату, потом управи Српског културног удружења „Свети Сава” у Инголштату, и то председнику Удружења Пери Анђелићу и секретару Удружења Радмили Агић, затим његовим члановима Сањи Петрушевској, Јасмини Лешински и свим осталим нашим земљацима, који за мене нису представљали само пуке испитанике, већ су такође обогатили и мој живот. На томе им једно велико ХВАЛА!

„Завештање језика”

Чувајте, чедо моје мило, језик као земљу. Ријеч се може изгубити као град, као земља, као душа. А шта је народ изгуби ли језик, земљу, душу?

Не узимајте туђу ријеч у своја уста. Узмеш ли туђу ријеч, знај да је ниси освојио, него си себе потуђио. Боље ти је изгубити највећи и најтврђи град своје земље, него најмању и најнезнатнију ријеч свога језика.

Земље и државе се не освајају само мачевима него и језицима. Знај да те је непријатељ онолико освојио и покорио колико ти је ријечи потро и својих потурио. Народ који изгуби своје ријечи престаје бити народ.

Постоји, чедо моје, болест која напада језик као зараза тијело. Памтим ја такве заразе и морије језика. Бива то најчешће на рубовима народа, на додирима једног народа са другим, тамо гдје се језик једног народа таре о језик другог народа.

Два народа, мило моје, могу се бити и могу се мирити. Два језика се помирити не могу. Два народа могу живјети у највећем миру и љубави, али њихови језици могу само ратовати. Кад год се два језика сусретну и измешају, они су као двије војске у бици на живот и смрт. Док год се у тој бици чује један и други језик, борба је равноправна, кад почиње да се боље и више чује један од њих, тај ће превладати. Најпослије се чује само један. Битка је завршена. Нестао је један језик, нестао је један народ.

Знај, чедо моје да та битка имеђу језика не траје дан-два, као битка међу војскама, нити годину-двије, као рат међу народима. Зато је чедо моје боље изгубити све битке и ратове него изгубити језик. Послије изубљеног језика нема народа. [...]

Језик је, чедо моје, тврђи од сваког бедема. Када ти непријатељ провали све бедеме и тврђаве, ти не очајавај, него гледај и слушај шта је са језиком. Ако је језик остао недирнут, не бој се. Пошаљи уходе и трговце нека дубоко зађу по селима и градовима и нека слушају. Тамо гдје одзвања наша ријеч, гдје се још глагоља и гдје се још, као стари златник, обрће наша ријеч, знај, чедо моје, да је то још наша држава, без обзира ко у њој влада. Цареви се смењују, државе пропадају, а језик и народ су ти који остају, па ће се тако освојени дио земље и народа опет кад-тад вратити својој језичкој матици и своме матичном народу. [...] ”[1]

[1] www.nemanja.de/stefan-nemanja/zavestanje-stef.. приступљено 10. 02. 2014.

САДРЖАЈ

Садржај 5
Скраћенице и ознаке 7
Резиме 9
Zusammenfassung 11
0. Уводна разматрања 13
1. УВОД 16
1.1 Предмет истраживања 16
1.2. Циљ рада 17
1. 3 Методолошки приступ 19
1. 4 Корпус 21
2. СТАЊЕ У КОНТАКТНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ 22
2.1 Појам и дефиниција језика у контакту и контактне лингвистике као науке 22
2.2 Настанак и развој контактне лингвистике – хронолошка и појмовна периодизација 26
2.2.1 Изучавање језика у контакту од 18. века до средине 20. века 27
2.2.2 Развој контактне лингвистике од средине 20. века до данас 30
2.3. Феномени језичких контаката и њихова терминолошко-појмовна одређења 42
2.3.1. Говорна заједница, матерњи језик, дијаспорални језик, генерација 45
2.3.2 Билингвизам и диглосија 59
2.3.3 Интерференција наспрам трансференције 69
2.3.3.1 Лексичке трансференције 83
2.3.3.2 Граматичке трансференције 88
2.3.4 Конвергенција и прекључивање кодова 90
2.3.5 Замена језика 92
2.4 Концепт домена и концепт друштвених мрежа 101
2.5 Досадашња истраживања немачко-српских међујезичких контаката 106
3. АНАЛИЗА КОРПУСА 109
3.1 Уводна разматрања 109
3.1.1 Циљеви и методолошка проблематика истраживања 109

3.1.2 Технике истраживања 112
3.1.2.1 Транскрипција 114
3.2 Анализа 115
3.3 Социолингвистичка анализа 120
3.3.1 Полна и генерацијска припадност истраживаног корпуса и испитаног узорка 122
3.3.2 Језик/језици етнолингвистичке заједнице Срба у Инголштату 137
3.3.3 Билингвалност и монолингвалност 151
3.4. Лингвистичка анализа испитаног узорка 161
3.4.1 Уводна разматрања 161
3.4.2 Трансференција 161
3.4.2.1 Лексичке трансференције 161
3.4.2.2 Граматичке трансференције 183
3.4.3 Конвергенција 225
3.4.4 Прекључивање кодова 227
3.4.5 Замена језика 234
4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 244
5. ЛИТЕРАТУРА 265
6. ПРИЛОЗИ 275

Скраћенице и ознаке

Скраћенице за породице:[2]

А

Ан

Б

В

Ву

Д

Ђ

Ж

Ј

Л

Ла

К

Кр

М

П

По

Пр

Пш

Р

С

Са

Ст

Т

Ф

Х

Ц

Ш

[2] Појединачне испитанике из појединачних породица обележавамо иницијалом породице са додатним иницијалом имена.

енгл.	енглески
нем.	немачки
срп.	српски
касни бил.	касни билингвали
рани сим. бил.	рани симултани билингвали
рани конс. срп.	рани консекутивни билингвали са првоусвајаним српским језиком
рани конс. нем.	рани консекутивни билингвали са првоусвајаним немачким језиком
А	српски језик
Б	немачки језик
ЗР	зависна реченица
НР	независна реченица
*	нестандардна језичка форма

Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој

Резиме

У дисертацији *Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР* Немачкој за предмет наше анализе издвајамо непосредни језички контакт српског и немачког језика у СР Немачкој на примеру етнолингвистичке заједнице Срба у баварском граду Инголштату. Предметна дисертација представља синхроно истраживање лингвистичких и социолингвистичких фактора који утичу на процес замене/очувања као и процес мењања српског језика у говору Срба – радних миграната од прве до треће генерације у СРН. У другом поглављу, поред приказа тренутног стања у контактној лингвистици, такође се разматрају и разрађују кључни појмови контактне лингвистике попут интерференције, трансференције, замене језика, прекључивања кодова. Приложена анализа ових феномена језичких контаката је емпиријско индуктивно истраживање које је обављено базирајући се на методама макросоциолингвистике, примењујући технике социолингвистичког интервјуа са елементима непосредног посматрања. У вредновању социолингвистичких података примењена је комбинаторика квалитативне и квантитативне методе истраживања.

На основу спроведене лингвистичке анализе говорног корпуса испитаног узорка дошло се до закључка да је код прве генерације радних миграната, највише заступљена лексичка трансференција, док је српски језик представника друге и треће генерације радних миграната подлегао граматичким трансференцијама. Степен присутности одређених трансференција сведочи о томе да се језик прве генерације радних миграната немачкој језику највише приближио на лексичком плану, док је језик друге, а првенствено треће генерације, умногоме попримио структурална обележја немачког језика У погледу прекључивања кодова анализа је показала да појава овог феномена и његов степен најпре зависи од саговорника и теме, става саговорника према српском језику. На основу приказане анализе може се закључити да је прва генерација радних миграната најмање подложна појави прекључивања кодова.

У социолингвистичкој анализи у погледу процеса замене/очувања српског језика у немачкој дијаспори издвојили су се следећи битни фактори: генерацијска припадност, која повлачи за собом начин усвајања језика, начин обављања секундарне социјализације, степен образовања, контакти са матицом, фактор полне припадности (склапање ендогамних/егзогамних бракова), фактор друштвеног успеха у земљи пријема, став родитеља према матерњем језику, став миграната према трајном/привременом боравку у Немачкој и институционална подршка. Према социолингвистичким и лингвистичким показатељима добијених спроведеном анализом произилази да се истраживана етнолингвистичка заједница данас налази у трећој фази процеса замене језика.

Резултати спроведене анализе наводе нас на претпоставку да ће српски језик и обележја идентитета српског народа изумрети за неколико деценија, уколико се не предузму превентивне мере (и са српске и са немачке стране) у циљу очувања српског језика у дијаспори. Исто тако примарни интерес научника би требало да буде идентификовање стања у коме се тај језик налази, те да се уз сарадњу са српским и немачким институцијама и самом дијаспором потраже могућности његовог очувања. У овом раду смо лингвистичком опису претпоставили опис социокултуролошких услова у којима српски језик егзистира, те смо једном свеобухватном анализом комбиновањем ова два приступа покушали да дамо пресек актуелног стања српског језика у немачкој дијаспори.

Кључне речи: контактна лингвистика, билингвизам, очување језика, замена језика, лексичке трансференције, граматичке трансференције, прекључивање кодова, конвергенција, српски дијаспорални језик у Немачкој

Sprachwechselprozess und die durch den Kontakt der serbischen mit der deutschen Sprache induzierten Änderungen in der gesprochenen Sprache der Serben in der BR Deutschland

Zusammenfassung

In der Dissertation *Sprachwechselprozess und die durch den Kontakt der serbischen mit der deutschen Sprache induzierten Änderungen in der gesprochenen Sprache der Serben in der BR Deutschland* wird der direkte Sprachkontakt der serbischen und deutschen Sprache in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der ethnolinguistischen Gemeinschaft der Serben in der bayerischen Stadt Ingolstadt zum Gegenstand unserer Analyse. Die vorliegende Dissertation stellt eine synchrone Untersuchung linguistischer und soziolinguistischer Faktoren dar, die den Prozess des Sprachwechsels, bzw. der Spracherhaltung wie auch den Prozess der Änderung der serbischen gesprochenen Sprache der serbischen Arbeitsmigranten von der ersten bis zur dritten Generation in der BRD beeinflussen. Im zweiten Kapitel werden neben der Bewertung des aktuellen Forschungstandes in der Kontaktlinguistik auch Schlüsselbegriffe der Kontaktlinguistik wie Interferenz, Transferenz, Sprachwechsel, Code-Switching diskutiert und erarbeitet. Die vorliegende Analyse dieser Phänomene der Sprachkontakte ist eine empirische induktive Untersuchung, die auf den makrosoziolinguistischen Methoden gründet, unter Anwendung der Techniken des soziolinguistischen Interviews und der teilnehmenden Beobachtung. Bei der Auswertung der gewonnenen soziolinguistischen Daten wurden qualitative und quantitative Forschungsmethoden kombiniert.

Auf der Grundlage der durchgeführten linguistischen Analyse des Sprachkorpus geht hervor, dass bei der ersten Generation der Arbeitsmigranten die lexikalischen Transferenzen am stärksten vertreten sind, während die serbische Sprache der Vertreter der zweiten und dritten Generation der Arbeitsmigranten den grammatischen Transferenezen erlagen. Der Grad des Auftretens bestimmter Transferenzen bezeugt, dass sich die Sprache der ersten Generation der Arbeitsmigranten dem Deutschen am meisten auf der lexikalischen Ebene genähert hat, während die Sprache der zweiten und vor allem der dritten Generation weitgehend strukturelle Merkmale der deutschen Sprache aufweist. In Bezug auf das Code-Switching zeigte die Analyse, dass das Auftreten und der Umfang dieses Phänomens in erster Linie von dem Gesprächspartner und –thema und von der

Einstellung des Gesprächspartners gegenüber der serbischen Sprache abhängt. Aufgrund der vorgenommenen Analyse kann geschlossen werden, dass die erste Generation der Arbeitsmigranten gegenüber diesem Phänomen des Sprachkontaktes am wenigsten anfällig ist.

Bei der soziolinguistischen Analyse kamen hinsichtlich des Prozesses des Sprachwechsels bzw. der Spracherhaltung der serbischen Sprache in der deutschen Diaspora folgende wichtige Faktoren heraus: Generationenzugehörigkeit, die die Art und Weise des Spracherwerbs mit sich zieht, ferner Durchführung der sekundären Sozialisation, Bildungsgrad, Kontakte mit dem Herkunftsland, Geschlecht (endogame/exogame Ehen), sozialer und beruflicher Erfolg im Aufnahmeland, Einstellung der Eltern gegenüber ihrer Muttersprache, Einstellung von Migranten hinsichtlich des temporären/permanenten Aufenthalts in Deutschland und institutionelle Unterstützung. Den in der durchgeführten Analyse gewonnenen soziolinguistischen und linguistischen Indikatoren zufolge ergibt sich, dass sich die untersuchte ethnolinguistische Gemeinschaft nun in der dritten Phase des Sprachwechselprozesses befindet.

Schlüsselwörter: Kontaktlinguistik, Bilunguismus, Spracherhaltung, Sprachwechsel, lexikalische Transferenzen, grammatische Transferenzen, Code-Switching, Konvergenz, serbische diasporale Sprache in Deutschland

0. Уводна разматрања

Познато је да људи од свог постања ступају у контакт једни са другима увек и свуда. Разнородност и сплет тих контаката доводи до културолошких и језичких додира. Како је језик средство социјалне комуникације, њега не можемо посматрати без припадника друштвених заједница које говоре одређеним језиком, те је тако интеракција друштва и језика тема којом се данас баве различите научне дисциплине, између осталих психологија, социологија, антропологија, социолингвистика и многе друге.

Међујезички контакт као лингвистички феномен свакако није нов предмет изучавања, али су главна питања језика у контакту дужну пажњу лингвиста привукла прилично касно. Тако се тек 50-их година 20. века са првим систематским студијама, међу којима су најутицајније биле монографије Вајнрајха (Weinreich 1953) *Languages in Contact* и Хаугена (Haugen 1953, 1956) *The Norwegian Languagein America* и *Bilingualism in the Americas*, постављају теоријски фундаменти и методолошки оквири истраживањима међујезичког контакта (Клајн М. 1975: 2; Голдбах 2005: 13; Бугарски 2009: 38; Филиповић 1986: 33; Ајдуковић 2004: 9). Ипак, појаву „мешања" језика, тачније међусобног утицаја језика, уочио је Шухарт (Schuchardt) већ 1884. године (Фелдес 2005: 7; Вајнрајх 1976: 49; Филиповић 1986: 19; Вајнрих 1984: 76). Шухарт је, дакле, давно пре Вајнрајха, Хаугена, Фишмана (Fishman), Мајерс-Скотон (Mayers-Skotton), Поплак (Poplack), Клајна (Clyne M.) и других, наговестио проблем који ће потоњи лингвисти уобличити у нову лингвистичку дисциплину. Од краја 19. века до данас, од Шухрата преко Вајнрајха до М. Скотон а и других, настајала је, развијала се и редефинисала једна нова научна дисциплина, контактна лингвистика, чији се пак почетак везује за Вајнрајха (уп. погл. 2.2.1)

За разлику од пара енглеско/српског (Прћић 2005, Филиповић 1986; Филиповић Савић 1998) или, рецимо, руско/српског (Ајдуковић 2004), језичком пару немачко/српски у контактнолингвистичком смислу нису посвећивана континуалнија, обимнија и исцрпнија истраживања (уп. поглавље 2.5). Језиком тзв. гастарбајтера уопште, а међу њима и српских, бавио се Хајделбершки истраживачки пројекат (Дитмар–Клајн, Heidelberger Forschungsprojekt, Dittmar/Klein 1975, 1979), спроведен седамдесетих година 20. века. У

приложеном раду ћемо, отуда, истраживати један контекст битно различит од до сада истражених (процес замене/очувања српског језика у друштвеном контексту), а резултати нашег истраживања могу или потврдити или оповргнути закључке изведене на основу до сада спроведених истраживања о томе како структуре доминантног, већинског језика утичу на структуре мањинског језика, и о томе какву улогу друштвени контекст игра у степену појава феномена језичког контакта, као и у очувању/замени српског језика.

Проблематика језика у контакту, тачније исхода језичког контакта, као што су прекључивање кодова, трансференција, очување/замена језика и сл., постаје предмет интересовања многих научника и научних дисциплина од тренутка када су 50-тих година 20. века земље Западне Европе тражиле радну снагу. Замена/очување језика и остали могући исходи језичког контакта по правилу се јављају као последица друштвених кретања веома присутних у савременом свету (миграције, економски развитак, мобилности појединаца или читавих етничких група и сл.), те нарочито последњих деценија расте интересовање за ову тему на примерима све већег броја језичких парова (Голдбах 2005, Кил 2008, Гугенбергер 2004), али не у истој мери и за језички пар немачко-српски.

Контакти српског и немачког језика остварују се од преисторијског периода па све до трећег миленијума у различитим видовима. Ова два језика су се посредно и непосредно укрштала кроз векове, да би се доласком српске радне снаге у земље немачког говорног подручја јавила нова димензија директног и интензивног контакта немачког и српског језика. Под утицајем свакодневног споразумевања, на коме се одвија готово целокупна друштвена делатност и већи део живота говорника српског језика, који су у Немачку са собом донели свој језик и дијалекте, долази све више до појављивања страних елемената, тачније елемената немачког језика у говору Срба. Многи мигранти пошли су „трбухом за крухом” и од тога да ће на привременом раду остати кратко, те да ће се брзо вратити, али само се мали број вратио у домовину. Већина је остала у Савезној Републици Немачкој, повела породице са собом или пак тамо заснивала породице, тако да у овом тренутку у СРН живе и до три, па чак и четири генерације српских миграната.

Ми проблему процеса замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој приступамо, што је

поближе објашњено у уводном поглављу, а детаљније још и у поглављу 3. (3.1.1), са више теоријских и методолошких позиција, а разлог томе јесте интердисциплинарност у проучавању ове теме. Сходно томе, овај проблем ћемо осветљавати са ове или оне стране, у зависности од угла посматрања фактора и вида утицаја немачког на српски језик, од појаве, узрока и последице, које ће се као у калеидоскопу преламати, сажимати и нудити нове садржаје и увиде.

У уводном делу (прво поглавље) биће представљен предмет нашег истраживања (1.1), те изложени циљеви које желимо да постигнемо овим радом (1.2) и наведен теоријско-методолошки приступ (1.3). Такође, биће дати основни подаци о истраживаном корпусу, сакупљеној језичкој грађи и друштвеном контексту, анализираних у овом раду (1.4).

Друго поглавље делимо на пет подпоглавља. Најпре укратко представљамо историјски развој научне дисциплине под називом контактна лингвистика, правце истраживања и дајемо преглед тренутног стања у науци (2.1 и 2.2). Надаље се у другом поглављу посвећујемо одговорима на питања који су то феномени, процеси и исходи који прате језички контакт (билингвизам, трансференција, конвергенција итд.), како их разликовати и именовати (2.3). Такође, у овом поглављу ћемо изложити теорију језичких домена и друштвених мрежа, те аспекте досадашњих вишевековних немачко-српских међујезичких контаката и њихове домете (2.4 и 2.5).

У трећем поглављу још једном ћемо се позабавити овде примењеним методолошким приступима, постављеним нам циљевима, техником истраживања и самим поступком спровођења истраживања над испитаним узорком (3.1–3.2). Након тога дајемо приказ социолинвистичке и лингвистичке анализе истраживаног корпуса (3.3–3.4.5).

Четврто поглавље рада обухвата закључна разматрања о процесу замене/очувања језика и променама којима је српски језик захваћен услед процеса језичког и социокултуролошког контакта, где такође указујемо и на важност специфичних друштвених услова под којима се развијају језици у контакту, а који доводе са једне стране од структуралних промена у језику под контактом, као и до очувања/замене језика са друге стране.

На крају рада, након петог поглавља са прегледом примарне, секундарне и опште литературе као и других извора, којима смо се користили приликом израде овог рада, следи шестопоглавље са прилозима. Прилогом 1 желели смо

да документујемо време, простор и људе у којима је и са којима је овај рад настајао, док у Прилогу 2 дајемо увид у социолингвистички упитник[3].

1. УВОД

1.1 Предмет истраживања

Развојем људске цивилизације, индустријализацијом, технолошким и економским напретком расла је и мобилност појединаца и читавих етничких група, тако да је у тим сусретањима у простору и времену увек долазило и долази до језичких и културолошких контаката. Истраживања језичких контаката баве се питањем међусобних утицаја језика, тачније на који начин, у којој мери језици утичу једни на друге, који су то социјални, лингвистички, социолингвистички и психолингвистички процеси и механизми који се сусрећу у интеракцији са језиком не само као медијумом, већ и производом наведених процеса. Човек се као друштвено биће стално налази у контакту са осталим људима, па се тако и језици налазе у контакту, утичу једне на друге, мењају се, прелазе један у други, нестају, развијају се у нове језике, те попримају нове облике (Францен 2004: 6).

Предмет нашег рада представља управо непосредни језички контакт српског и немачког језика на подручју Савезне Републике Немачке, тачније у баварском граду Инголшату. Рад заснивамо на синхроном истраживању лингвистичких и социолингвистичких фактора који утичу на процес очувања/замене српског језика, процес мењања српског језика у говору Срба – радних миграната прве генерације и њихових потомака[4], као и на идентификовању промена у српском језику којим се служе припадници српске говорне заједнице на подручју Инголштата. Наслањајући се на дефиницију да предмет истраживања контактне лингвистике представљају процеси иницирани и активирани сусретањем два или више језика или језичких варијетета и њихових говорника, како на индивидуалном тако и на друштвеном плану (Шентаг 2009: 27), анализа говора и степена употребе српског језика припадника српске говорне заједнице у Инголштату од прве до треће генерације

[3] О Упитнику биће даље речи у поглављу 3.3.
[4] О појму генерација у контактнолингвистичком смислу подробније се говори у 2.3.1.

чини управо тежиште нашег истраживања. У анализи, коју заснивамо на емпиријски прикупљеним лингвистичким и социолингвистичким подацима, истражујемо како се мења стање српског језичког система под утицајем система немачког језика услед трансференције у лексикону, синтакси и морфологији[5] и то у процесу који се креће од једне у правцу друге монолингвалности. Ову системско–лингвистичку анализу комбинујемо са утицајем друштвених мрежа на степен манифестовања ових контактнолингвистичких феномена у структурама српског језика. Занима нас како се у конкретном случају друштвене мреже током неумитног процеса замене језика одражавају на употребу српског језика, тачније на степен његовог очувања у миграционом контексту.

1.2. Циљ рада

Доступна научна литература говори нам да истраживања двојезичности и вишејезичности[6] и језика у контакту представљају једно интердисциплинарно поље у којем се може следити више циљева са лингвистичких, когнитивних, психолингвистичких, социокултуролошких и других аспеката на иднивидуалном, интерперсоналном и друштвеном плану, а чији резултати могу бити релевантни како за теорију тако и за емпирију. Тако, на пример, резултати истраживања језика у контакту могу бити од користи за контрастивну лингвистику (контрастивне студије дају лингвистима и наставницима увид у проблеме монолингвалне/билингвалне особе као што је, на пример, одступање од језичке норме), језичку, школску и политику образовања (са аспекта језичког планирања, очувања језика мањина, мигрантских језика и сл.), побољшање наставе страног/другог језика (предвиђање појава језичког контакта које би требало узети у обзир приликом анализе и терапија грешака и сл.) (Фелдес 2002:

[5] Трансференција на фонетско-фонолошкој равни не чини саставни део овог истраживања. Анализа ове језичке равни поред тога што захтева посебне техничке услове и квалитете снимака представља и једну комплексну и посебну област истраживања.У приложеном раду (поглавље 3.4) ове ће промене бити истакнуте курзивом без упуштања у дубљу анализу, нпр. *л*ако, Мин*х*ен, пла*ч*ам и сл.

[6] У даљем раду користићемо појам двојезичност/билингвалност/билингвизам као појмове под којим подразумевамо и двојезичност и вишејезичност/мултилингвалност/мултилингвизам, како бисмо избегли непрестано понављање овог упареног појма. О билингвизму подробније говоримо у поглављу 2.3.2.

2 и даље; Клајн М. 1975: 11). Такође, има много аутора који чине напор да својим радовима и истраживањима дају допринос у оквиру приступа терминологији, методологији, и теорији језичког контакта (нпр. Фелдес 2005; Бехерт–Вилдген 1991; Филиповић 1986).

Наше истраживање има за циљ да употпуни постојећа (лингвистичка и социолингвистичка) сазнања о исходима непосредног контакта немачког и српског језика, користећи се досадашњим теоријским постулатима и емпиријским истраживањима. Ми ћемо у оквиру тога и на основу наше анализе језичких и ванјезичких аспеката немачког утицаја на језик три генерације Срба у СР Немачкој у конкретној говорној заједници (Инголштат, Баварска) покушати да пружимо одговоре на питања која се тичу фактора релевантних за процесе очувања или замене језика (промене у начину живота, образаца друштвене комуникације, образовање, одржавање веза са етничком групом, матицом итд.). Понудићемо и објашњења језичких промена у структурама српског језика (очекиване последице директног и интензивног језичког контакта као што су конвергенција, трасференција, атриција и сл.).

Намера нам је, поред осталог, да на основу добијених резултата истраживања извучемо закључке и направимо пресек актуелног стања ентнолингвистичке заједнице Срба на подручју Инголштата. Тачније утврдићемо степен, обим, брзину и квалитет промена у српском језику изазваних утицајем немачког језика као језика већине и сплета друштвених мрежа конкретне језичке заједнице. Тако ћемо пружити описом системско–лингвистичких и друштвених структура увид у комуникацијску стварност наших миграната. На тим основама се даље могу предвидети исходи у животном циклусу ове билингвалне заједнице и на темељу тога указати на могућности и потребе предузимања евентуалних институционализованих мера у циљу што дужег очувања српске говорне заједнице у немачкој дијаспори уопште (организована настава српског језика, израда уџбеника прилагођених трећој генерацији Срба у Немачкој, организованија и тешња повезаност матице са дијаспором и сл.). Пресек социолингвистичког и лингвистичког стања наше истраживане заједнице и резултати добијени истраживањем свакако ће се односити на конкретну заједницу и конкретан корпус, али се из тога могу видети и неке генералне тенденције развоја српског језика и у другим земљама

пријема немачког говорног подручја како под утицајем немачког стандардног језика тако и његових варијетета.

Поред ових практичних циљева један од циљева који смо поставили у овом истраживању огледа се и у исцрпном разматрању контактнолингивстичке терминологије, покушаја њеног преуређења и одређивања појмова. Најпре ћемо створити један теоријски фундамент којим ћемо појаснити основне појмове теорије језика у контакту и описати узроке, процесе и механизме као и резултате језичког контакта, како на ванлингвистичкој тако и на унутарлингвистичкој равни. Са тим у вези је и истицање значаја интердисциплинарности у анализи међујезичких контаката, као и улоге и вредновања друштвене интеракције у миграционом контексту под којом се развијају језици у контакту и која доводи до промена у језику, његовог очувања или пак замене.

Из наведеног произилази да у нашем раду следимо више циљева, које ћемо на овом месту представити још једном:

1. Одређивање основних појмова контактне лингвистике;
2. Приказ актуелне језичке ситуације у истраживаној мигрантној српској заједници (описивање промена у структури српског језика, ток процеса замене језика, у којој се фази сада налази, на којим нивоима и у којим контактним ситуацијама делују силе непосредног контакта српског и немачког језика, у ком правцу се под утицајем друштвених мрежа развија ситуација српско-немачке двојезичности);
3. Приказ потреба увођења одређених мера у циљу очувања српског језика на основу затеченог стања у немачком миграционом контексту.

1.3. Методолошки приступ

Имајући у виду природу феномена језичког контакта, језички контакти представљају како лингвистичку, тако и изванлингвистичку категорију. Сходно томе, методе за њихово проучавање могу бити општелингвистичког, нелингвистичког (нпр. социолошког, психолошког) или интердисциплинарног (нпр. психолингвистичког, социолингвистичког, неуролингвистичког) карактера (Вилдген 1988). Одабир методе/метода зависи од тога шта је у средишту

интересовања истраживача, а истраживач има могућност избора од лингвистичких, социолингвистичких преко психолингвистичких до неуролингвистичких, па и социоекономских и других метода, будући да језички контакт има свој распон утицаја и деловања од конкретне индивидуе, њене језичке компетенције па све до нивоа друштвених и говорних заједница у времену и простору (Бехерт–Вилдген, 1991: 24)[7]. Дакле, у контактној лингвистици, захваљујући разноврсности њених аспеката, не постоји једна јединствена метода, оне су разнолике и вишестране и углавом их контактна лингвистика црпи из других научних дисциплина (Вилдген 2004; Бехерт–Вилдген 1991: 3, 20 и даље; Фелдес, 2005: 63 и даље; Рил 2009: 11, 34 и даље). У контактној лингвистици могу се поставити различита тежишта истраживања, те интересовање истраживача може бити усмерено на билингвалног говорника, билингвалну заједницу, језик по себи, употребу језика итд. Тако се истраживач приликом избора једне или више метода управља према постављеном тежишту и потребама истраживања, користећи се потенцијалом емпиријских поступака одређених научних дициплина.

Проблему непосредног и интензивног језичког контатка између немачког и српског језика и исходима овог контакта, тачније истраживању степена очувања/замене језика и структурних промена, којима је српски језик подлегао у контакту са немачким језиком, ми приступамо полазећи од методолошких позиција социолингвистике. Применом методологије социолингвистичке анализе и теорије друштвених мрежа детаљније се сагледавају и објашњавају процес замене српског немачким језиком и структуралне промене у српском језику, пратећи у циклусима тог процеса припаднике најстарије (прве) генерације преко средње (друге) до најмлађе (треће) генерације. Теоријско-методолошки оквири које смо користили у приступу овом проблему прате правце истраживања који се директно надовезују на Вајнрајха везано за замену/очување језика, трансференцију и конвергенцију (Фишман, М. Клајн, Милрој).

Приложена анализа феномена језичких контакта представља емпиријско индуктивно истраживање које смо обавили користећи се техникама социолингвистичког интервјуа са елементима непосредног посматрања

[7] У вези са методама у истраживању језичких контакта упућујемо још на Бехерт–Вилдген 1991: 25–52 и Рил 2009: 43–51.

(*teilnehmende Beobachtung*)[8]. У вредновању добијених лингвистичких и социолингвистичких података послужили смо се комбинаториком квалитативне и квантитативне методе истраживања. О овоме ће детаљније бити речи у поглављу 3.1.

1.4 Корпус

Проучавање промена у српском језику и процеса замене српског немачким језиком у говорној заједници Срба у Инголштату захтевало је прикупљање грађе која се темељи на „живом" говору припадника истраживане заједнице, тачније снимљеним интервујима у трајању од 53,5 сати, односно 400 страна у транскрипту. Из тог материјала смо у циљу илустрације појава језичког контакта и промена српског језика услед деловања немачког језика издвојили 374 примера. Интервјуима је обухваћено 27 породица, а теренско истраживање обављено је у три етапе у периоду од јуна 2010. до октобра 2013. године. У вези са званичним статистичким подацима о броју српских миграната у немачком граду Инголштату на сајту *http://www2.ingolstadt.de/*[9] пронашли смо податак да је у 2011. години у Инголштату било регистровано 90 Срба, што свакако није реално стање, јер само укупан број чланова испитаних породица превазилази тај број. Ми смо нашим корпусом обухватили мигранте са простора некадашње Југославије који се декларишу као Срби, без обзира одакле да су потекли; сви информанти су штокавци екавског или ијекавског изговора.[10] О самом корпусу и техникама истраживањима опширније говоримо у поглављима 3.1. и 3.2.

[8] У теренском истраживању коришћена је и техника социолингвистичког упитника, али смо се након дужег размишљања и колебања определили да тако добијену истраживачку грађу ипак не употребимо у коначној и конкретној анализи (уп. поглавље 3.1.2 и 3.3)

[9] Под Bürgerservice- Daten & Zahlen - Statistik-Themen- pdf: Bevölkerung (Altersstruktur, Staatsangehörigkeiten, Geburten, Zuwanderung), стр. 10, приступљено 09.06.2014. Међутим, провером интернет-странице дана 14.09.2015. затекли смо ажуриране податке, те нови податак гласи: 2014. године у Инголштату живи 184 Срба, о осталом видети исте изворе.

[10] Кратак преглед српских дијалеката које су испитаници понели у миграцију биће дат у поглављу 3.3.2.

2. СТАЊЕ У КОНТАКТНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

Друго поглавље бави се одговорима на неколика теоријска питања: а) шта изучава и истражује контактна лингвистика, б) шта се подразумева под језичким контактом (2.1), в) који су то феномени, тачније процеси и исходи, који прате језички контакт, како их разликовати и именовати (2.3). У овом поглављу укратко ћемо представити и историјски развој научне дисциплине под називом контактна лингвистика и дати преглед тренутног стања и праваца истраживања у њој, те приказати различите приступе овој материји и теоријско-методолошке поставке од Ванјрајха до данашњих дана (2.2 и 2.4). У разматрањима ових теоријских питања покушаћемо да поставимо теоријски оквир и да дефинишемо сопствени термонолошко-појмовни апарат који примењујемо у анализи прикупљених података. Посебно место у овом истраживању заузимају вишевековни немачко–српски међујезички контакти и њихови домети (2.5).

2.1 Појам и дефиниција језика у контакту и контактне лингвистике као науке

У свету највероватније ретко да постоји земља у којој уопште нема језичког контакта, па чак и у заједницама које су једнојезичне (Клајн М. 1975: 4). Узроци овим контактима могу бити *вољни* (миграције, импорт радне снаге, трговина, дипломатија, туризам, образовање) или *невољни* (колонизација, ратови, освајања територија, мењање граница). По типу контакти могу бити *посредни* (путем медија, филмова, превода и томе слично у једнојезичним заједницама) и *непосредни* (миграторна кретања, двојезичне друштвене заједнице и сл.).

Будући да је међу људима језик најважније средство изражавања и комуникације и да се развија у биолошком и друштвеном контексту као примарни фактор човековог личног и друштвеног идентитета (Цуркану 2005: 45; Оксар 1980: 43), језик не би требало посматрати без припадника друштвених заједница који говоре одређеним језиком (Давидовић 1999: 83), отргнутог из друштвеног контекста. Стога се научно занимање за језик и бављење језиком не

сме ограничити на посматрање језика као затвореног апстрактног система (Клајн М. 1975 :1), изолованог од разноврсних сфера човековог постојања и делања. Језички контакт претпоставља с једне стране контакт између различитих индивидуа и различитих заједница, те се не срећу језици сами по себи, већ у одређеним контактним ситуацијама припадници дотичних језичких заједница и саме заједнице (Фелдес 2005: 22). С друге стране, сами језици сусрећу се у свести билингвалног појединца (Вајнрајх 1976: 1; Сурдучки 1978: 5), што је онда место одвијања језичког контакта.

Тако се, наслањајући се на постојећу научну литературу (Вајнрајх 1976: 15; Бехерт–Вилдген 1991: 1; Рил 2009: 11; Ајдуковић 2004: 8; Сурдучки 1978: 5; Оксар 1980: 43, Винфорд 2003: 2–25, Нелде 1983, цит. према Вестергард, 2008: 80), појам језички контакт може се свести како под психолингвистичко тако и социолингвистичко појмовно одређење. У зависности од појмовног одређења у први план истраживања језичких контаката стављају се својства и способности говорника-појединаца или групе[11] и/или језици који учествују у контакту.

За психолингвистичко одређење појма језика у контакту билингвалност појединца неопходан је *услов (узрок)* за контакт двају језика (Рил 2009: 11), док је у другом случају двојезичност појединца (а у збиру појединаца и саме групе) *резултат* језичког контакта (Клајн М. 1975: 5). На пример, услед империјалистичких освајања, померања граница, где језик колонизатора, окупатора долази у контакт са језиком потчињених, или пак у миграцијском контексту, када говорници мањинског језика долазе у контакт са представницима доминантног језика већине. Другачије речено, појам језичког контакта можемо тумачити у ужем и ширем смислу.

У проучавању језика у контакту основно питање које се поставља јесте у какве односе улазе два језика у контакту, под којим и каквим друштвеним условима и какви се исходи могу предвидети. Контактна лингвистика се у смислу Мајерс-Скотон (Вестергард, 2008: 80), која раздваја области истраживања вишејезичности и језичког контакта, углавном односи на проучавања граматичких структура у језицима двојезичних особа, док

[11] Бехерт–Вилдген (Бехерт–Вилдген 1991: 1) ово своде под истраживање двојезичности као пандан језику у контакту, док Рил поред тога наглашава разлику између појмова језички контакт и вишејезичност. Рил уз то проширује појам језичког контакта и на појединачне варијетете једног језика (Рил 2009: 11,12), такозвани контакт варијетета једног језика, што је давно пре ње уочио и Шухарт (Филиповић 1986: 21).

истраживање вишејезичности поврх тога обухвата и истраживање социо-и психолингвистичких аспеката двојезичности. Другим речима, у центру интересовања контактне лингвистике налазе се језици који учествују у контакту, док двојезичност описује једног говорника или групу говорника.

Док је интересовање контактне лингвистике према Мајерс-Скотон посвећено само структуралном подручју језичког контатка, према Винфорду (Винфорд 2003: 2–25) појам контактне лингвистике обухвата и психолошку и социокултуролошку област, тако да у задатак контактне лингвистике спада да се открију различити лингвистички и социокултуролошки чиниоци који имају лингвистичке последице за контакт између говорника различитих језика (Вестергард 2008: 81).

Издавачи приручника *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*[12] под контактном лингвистиком подразумевају „истраживачки приступ који заузимају лингвисти свих праваца у односу на феномен социјалног контакта два или више природних појединачних језика и теоријске и практичне резултате који из тога произилазе”[13]. Од Нелдеа потиче интердисциплинарни концепт контактне лингвистике „као научне гране која истражује вишејезичност” (Нелде 1992: 232 и даље, цит. према Фелдес 2005: 7), тако да је предложено разликовање психолингвистичког од социолингвистичког одређења језичког контакта (Нелде 1983, цит. према Шарлај 2007: 17).

Прво одређивање појма полази од питања „Који се процеси одвијају у индивидуама када наизменично користе два или више језика?” и тиме се у центар истраживања ставља билингвални појединац као место језичког контакта (Вајнрајх 1953 и 1977, цит. према Шарлај 2007: 17, Вајнрајх 1968, цит. према Францен 2004: 6). Насупрот томе, социолингвистичко одређивање појма истражује језике у контакту када се они користе у истој групи, при чему не мора неизоставно сваки припадник групе да говори оба језика или да их разуме; место језичког контакта је, дакле, група у целини, а не појединачни говорник (Францен 2004: 7; Вестергард 2008: 80).

[12] Приручници о науци о језику и науци о комуникацијама.

[13] „[...] eine von Linguisten aller Fachrichtungen gegenüber dem Phänomen des sozialen Kontakts zweier oder mehrerer natürlicher Einzelsprachen eingenommene Forschungshaltung und die daraus resultierenden theoretischen und praktischen Resultate.” (Goebel–Nelde–Starý–Wölck 1996: XXV, цит. према Фелдес 2005: 7).

У контексту различитих приступа дефинисању контактне лингвистике и језичког контакта можемо закључити да су, будући да језички контакт настаје директном или индиректном социјалном интеракцијом говорника под утицајем комуникативног аспекта и социокултуролошког контекста, двојезичност и језички контакт су у уској вези једно са другим (Вестергард 2008: 79), као и да су језички контакти пре резултат друштвених кретања него лингвистичких процеса, а који су опет, уколико су интензивни, снажни спољни покретачи језичких промена.

И да закључимо, појам контактна лингвистика[14] односи се на истраживање појава које се јављају у коегзистенцији два или више језика који ступају у контакт у једној говорној заједници и/или код исте индивидуе. Контактна лингвистика је тако оно подручје науке унутар кога се истражују говорна комуникација између две различите језичке заједнице и њихових говорних представника (социолингвистички принципи везани за употребу језика, став према језицима, процес замене језика, прекључивање кодова, затим језичко планирање), као и узајамни утицаји језичких система (појаве трансференције везане за билингвизам, усвајање језика и сл.[15]) проузроковани социјалним, културним, психолошким и другим ванјезичким чиниоцима (Ајдуковић 2004: 7; Филиповић 1984–1985: 861; Вестергард 2008: 79).

Такође, углавном се сви истраживачи у овој дисциплини (Вајнрајх 1976: 110; Оксар 1980: 43[16]; Винфорд 2003: 2–25) слажу у једном: контактна лингвистика у складу са ова два горе поменута одређења појма језичког контакта представља вишедимензионално поље истраживања које укључује скоро све хуманистичке науке, тачније науке о човеку. Она обухвата једно широко интердисциплинарно поље, тако да у задатак контактне лингвистике спада откривање различитих лингвистичких и социокултуролошких и других

[14]У немачкој контактнолингвистичкој литератури су напоредо у употреби два термина за контактну лингвистику: *Sprachkontaktforschung* (уп. Рил 2009; Бехерт–Вилдген 1991) и *Kontaktlinguistik*, који Нелде 1980. године уводи у употребу у немачку контактнолингвистичку литературу (Шентаг 2009: 34, Вестергард 2008: 79).

[15] У теорији монитора (monitor theory) прави се дистинкција између усвајања као несвесног процеса (aquisition) и учења као свесног процеса (learning); усвајање се односи на несвесно, а учење на формално свесно знање језика и језичких правила, видети код Михаљевић Ј. 1987: 133–142, цит. према Михаљевић 1988: 129; Дурбаба 2011: 595).

[16] Оксар разликује у даљем макроаналитички и микроаналитички начин посматрања језичког контакта: са макроаналитичког становништа језички контакт настаје из културалних, економских и политичких контаката између различитих етничких и демографских групација, док са микроаналитичког становишта полазиште језичког контакта чине двојезични говорници или групе говорника (Вестергард 2008: 79).

ванјезичких чинилаца у језичком контакту. Њихови утицаји одражавају се у језику појединца (parole) или колектива (langue) или у самом језичком систему (language). Из којих разлога (нпр. миграције), на који начин (посредно или непосредно) и у ком обиму и интензитету и у каквим контактним ситуацијама (доминантност домена, јачина друштвених мрежа и сл.) се такви контакти остварују, зависи од сплета најразличитијих околности и услова. Према Оксар, истраживања језичког контакта не баве се само питањима шта је предмет језичког контакта, већ одговарају и на питања *како* и *зашто* настају феномени језичког контакта (Оксар 1996, цит. према Вестергард 2008: 79). У најважније феномене језичког контакта убрајају се интерференција, трансференција и прекључивање кодова са својим последицама у језику. Они се сматрају централним предметом изучавања језика у контакту и заједно са истраживањима вишејезичности чине језгро контактне лингвистике (Рос 2009: 71).

2.2 Настанак и развој контактне лингвистике – хронолошка и појмовна периодизација

Људи су од свог постања ступали у контакт једни са другима увек и свуда, а са њима и њихови језици. Језички контакти се тако помињу и о њима се дискутује од античког доба, а и много раније.[17] Сазнања о међусобном утицају језика постојала су дуги низ векова, још од Платона, Квинтилијана и Присцијана, међутим, они, као ни филозофи ни научници средњега века[18], нису таквим феноменима придавали посебан значај (Оксар 1996: 1–3, цит. према Шентаг 2009: 27). Нелде (Нелде 1989, цит. према Цуркану 2005: 34) тврди да језички контакти, иако постоје одвајкада, једва да су поближе занимали истраживаче током 17. и 18. века, па све до прве половине 19. века. Углавном се правио попис посуђеница, а ретко су се у средишту интересовања нашле

[17] Почевши од приче у Старом тестаменту о Вавилонској кули, која говори о језичким контактима, преко Херодота у 5. веку па до Римљана који су користили латинско-грчки „мешани језик" (Уре 1974, цит. према Клајн М. 1975: 2; Цуркану 2005: 34), док је Лутер је у својим беседама често прелазио са немачког на латински (Штолт 1964, цит. према Клајн М. 1975: 2; Цуркану 2005: 34).

[18] Један од ретких, Флавијус Биони, у 15. веку показивао је интересовање за људе који су наизменично користили два или више језика (Брадеан- Ебингер 1997: 25).

гласовне промене или пак синтаксичке појаве (Клајн М. 1975: 2). На самом почетку дискусија о међујезичким контактима владало је мишљење да је свака заједница језички хомогена (Шарлај 2007: 15). Ово мишљење ни онда, а касније ни у теоријској конструкцији Ноама Чомског о „идеалном говорнику у једној потпуно хомогеној језичког заједници који тим језиком савршено влада" (Вандрушка 1984: 67; Нелде 1983, цит. према Цуркану 2005: 37), а првенствено у данашње време, није у складу са језичком стварношћу. Уколико ближе и боље осмотримо констелацију постојећих језика у свету, онда можемо да закључимо да већина људи живи у вишејезично нехомогеним друштвима (Францен 2004: 9; Шарлај 2007: 15; Пабст 2007: 14).

Следствено томе било би погрешно мислити да су језички контакти као лингвистички феномен новијег датума и да су нов предмет истраживања. Научна дисциплина као засебна лингвистичка дисциплина која се бави процесима и последицама језичког контакта, данас позната под именом контактна лингвистика, има дугу традицију. У њеном развоју може се разазнати пет периода[19] унутар којих су теоријска истраживања усредсређена на питања феномена језичких контакта, о којима ћемо исцрпније говорити у наредним поглављима.

2.2.1 Изучавање језика у контакту од 18. века до средине 20. века

Као што смо већ напоменули, процесима, утицајима и последицама међујезичких контаката током векова није поклањана дужна пажња. Тек се у 18. веку интересовање научника усмерава на нека од главних питања језичког контакта; то су били лексикографи 18. века, који су се, скупљајући лексичку грађу и проучавајући порекло речи, сусретали са проблемом *посуђеница* (енгл. *loanwords,* нем. *Lehnwörter*), те се у том периоду јавља и први термин *језичко мешање* и *мешани језици*, односно на немачком *Sprachmischung* и *Mischsprachen,* а на енглеском *Language Mixture* и *Mixed Languages* (Филиповић 1986: 19). И лингвисти 19. века преузимају овај термин, који остаје у употреби такорећи паралелно са појмом *лингвистичко* или *језичко посуђивање* све до

[19] Детаљан преглед историје проучавања језичких контаката, хронолошке и појмовне периодизације, дају Филиповић (1986: 19–35) и Ајдуковић (2004: 7–47).

краја прве половине 20. века, тачније до појаве Вајнрахове монографије о језицима у контакту (Ајдуковић 2004: 11).

У радовима 19. века препознајемо зачетке контактне лингвистике, опречне ставове о мешаним језицима, језичком мешању и посуђеницама, који ће продрети и до дубоко у 20. и 21. век. На једној страни налазе се лингвисти попут А. Шлајхера (August Schleicher), Р. Раска (Rasmus Rask) и М. Милера (Max Müller). Они заступају мишљење или да уопште нема мешаних језика (Шлајхер), или да један језик, чак и ако се меша са другим, може преузети тек понегде лексику другога језика, али не и морфолошке облике и граматичке структуре (Милер), или их пак може преузети, али врло ретко (Раск). На супротној страни налазе се лингвисти као што су И.А. Бодуен де Куртене (Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay)[20], Х. Паул (Hermann Paul), В. Д. Витни (W.D. Whitney)[21] и Х. Шухарт (Филиповић 1986: 19–25; Ајдуковић 2004: 11; Фелдес 2005: 15 и даље).

Почеци модерних контактнолингвистичких истраживања везују се управо за Шухарта[22], који је 1884. године истражујући словенско-немачке и словенско-италијанске као и балканске језичке контакте препознао спрегу између двојезичности и мешања језика, тачније појаву међусобног утицаја језика у контакту (Оксар 1996: 1–3, цит. према Шентаг 2009: 27; Фелдес 2005: 7; Вајнрајх 1976: 49; Вајнрих 1984: 76; Филиповић 1986: 19; Винфорд 2003: 7). За њега, деловање непрестаних узајамних међујезичких утицаја, насупрот увреженом мишљењу тога доба, није изузетак, већ правило, боље рећи највиши принцип језичке генезе (Оксар 1996: 1–3, цит. према Шентаг 2009: 27). Овим појавама он придаје већу важност него ли његови претходници, а и савременици (Шпицер 1922: 128 и даље; Оксар 1984: 662 и даље, цит. према Бурмасова 2010: 20).

---

[20] Под *мешаним језицима* он подразумева језике у којима је више изражен један или други језик, или оба језика. (Ајдуковић 2004: 11)

[21] Витни се, додуше, на основу истраживања енглеског језика, слаже са Милеровом тврдњом да „два језика никада не мешају своје граматике на исти начин", али и да у секундарном процесу може доћи и до граматичког мешања, те долази до веома важног закључка да се два језика у контакту у једној заједници никада не стапају у трећи језик, „већ једно време оба језика чувају свој идентитет, иако се сваки делимично модификује преузимајући понешто материјала од другог [...]. Тада их можемо звати језик $А^{Б}$ или језик $Б^{А}$, али никада АБ" (Витни 1881:16 и 19, цит. према Филиповић 1986: 19; Ајдуковић 2004: 11; Винфорд 2003: 7).

[22] „Ich habe behauptet, dass unter allen Fragen, mit welchen die heutige Sprachwissenschaft zu thun hat, keine von grösserer Wichtigkeit ist als die Sprachmischung" (Шухарт 1884: 3, цит. према Фелдес 2005: 7.) *„Тврдио сам да од свих питања којима се бави данашња лингвистика сигурно ниједно није од већег значаја као што је то језичко мешање."*– превод ауторке рада.

Шухарт се не слаже се са Расковом, Шлајхеровом и Милеровом[23] тврдњом да нема мешаних језика, већ истиче да нема језика који је „посве немешан"[24] и полази од становишта да се свако језичко мешање темељи на више или мање развијеној двојезичности (Филиповић 1986: 20, 21). Лингвисти каснијих периода уочили су савременост Шухартових погледа, те Вајнрајх (Вајнрајх 1953: 111, цит. према Брадеан-Ебингер 1997: 25) истиче да се лингвистика у правом смислу од Шухарта бави питањима двојезичности, а М. Хефлер (M. Höfler) подвлачи да је Шухарт један од оних лингвиста 19. века „koji su pripremili put modernoj teoriji istraživanja posuđenica [...]" (М. Хефлер 1980: 57, цит. према Филиповић 1986: 20).

Посебно место у низу наведених истраживача језика у контакту заузима и Херман Паул својим делом *Prinzipien der Sprachgeschichte* (*Принципи историје језика*) из 1886. године. Историјска лингвистика била је прва која је указала на разноврсне феномене мешања језика. Ипак, Х. Паул није испрва дошао на помисао да у првом издању свог дела *Принципи историје језика* (Паул 1980, Вајнрих 1984: 76), посвети пажњу и феноменима мешања језика. Тек је Х. Шухарт, „чији се либерални дух није осећао пријатно у позитивистичком дому младограматичара" (Вајнрих 1984: 76), указао Х. Паулу на празнину у његовом делу. Тако се аутор одлучио да у другом издању својих *Принципа* у 22. поглављу под називом *Sprachmischung* разматра проблем мешања језика (Паул 1886: 337–349, цит. према Филиповић 1986: 22; Вајнрих 1984: 76). Паул развија начела језичког посуђивања, сматра да је „najbolje područje za miješanje jezika granica dvaju različitih jezičnih područja, gde se javlja dovoljan stupanj bilingvizma", те говори о контактним ситуацијама, процесима и последицама одређених контактних ситуација по језичко посуђивање (Филиповић 1986: 23 и даље). Док Херман Паул даје само преглед о стању проблема, дубља теоријска свест о томе среће се тек у ери структуралистичке лингвистике, пре свега код Валтера фон Вартбурга, који историјска мешања језика углавном покушава да генетски сврста користећи називе субстрат, суперстрат, адстрат (Вајнрих 1984: 77).

---

[23] Милер је у свом спису објављеном 1861. године говорио да језици, додуше, у свом вокабулару могу бити помешани, али им се граматике никад не могу мешати" (Фелдес 2005:149).

[24] „Selbst dichte Zusammenschlüsse, wie die Flexionsendungen, sind gegen Einbruch von Fremdem nicht gesichert" (Шухарт 1928, цит. према Вајнрајх 1976: 49). „*Чак и тешко пропусне свезе, као што су оне са флексионим морфемама, нису безбедне од упада страног језичког материјала.*" – превод ауторке рада.

Научници тога доба, дакле, истичу билингвизам као један од услова језичког посуђивања, не успевајући јасно да разграниче нити да пруже јасну дефиницију појмова *језичко мешање* и *језичко посуђивање*. Док једни сматрају да су то идентичне појаве, други су мишљења да се та два појма разликују, а трећи пак уопште не говоре о мешању језика, већ само о посуђивању, од појединачних речи па до реда речи у реченици (Филиповић 1986: 21 и даље).

У првој половини 20. века истакнути француски лингвиста Антоан Меје у свом делу *Linguistique historique et linguistique générale* (Antoin Meillet 1921) противи се појму *мешани језици*, као и идеји да се језици могу мешати у гласовним и граматичким системима, а језичко посуђивање везује за домен лексике. И други научници уочавају слабост овог термина, тако да га и многи други, почев од Е. Сапира (E. Sapir) и Л. Блумфилда (L. Bloomfield) преко Вајнрајха, Хаугена и осталих, у потпуности или бар делимично напуштају (Филиповић 1986: 25). Феномен прекључивања кодова (*code switching*) Браун истражује још 1937. године, посматрајући руски и немачки језик у говору билингвала, док систематске студије о очувању/замени језика (*language maintenance and shift*) започињу са Клосом (1927 и 1929), а Трубецкој (1928) даје прву дефиницију језичког савеза (Sprachbund) (Винфорд 2003: 8).

Ово поглавље завршавамо закључком да се како непостојање јединствене дефиниције тако и недостатак јединственог разумевања феномена језичког контакта, како видимо, протеже дуги низ векова. Уз то су критички односи према терминима и привидно смењивање тих истих термина у различитим периодима развоја контактне лингвистике довели до тога да се и савремена наука о језицима у контакту одликује неуједначеном терминологијом појава, процеса и исхода језичких контакта.

2.2. 2 Развој контактне лингвистике од средине 20. века до данас

У научној литератури најчешће су у оптицају две периодизације контактне лингвистике: хронолошка и појмовна, које ћемо овде приказати наслањајући се на Ајдуковића (Ајдуковић 2004: 7–47). Хронолошку периодизацију обухвата последњих пет деценија 20. века. Тако ћемо најпре

хронолошки скицирати периоде развоја контактне лингистике и конкретније представити правце које је контактна лигвистика као релативно млада научна дисциплина попримала у свом вишедеценијском развоју.

Први период, тачније педесете године 20. века, обележили су радови J. Вајнрајха и Е. Хаугена. Теорија језика у контакту темељи се на истраживањима спроведеним у последњих стотину и више година, али су прва систематска истраживања језичког контакта и вишејезичности активирана тек после Другог светског рата како у Европи, тако и САД, Канади и Азији (Оксар 1980: 44). Билингвизам и феномени језичког контакта постају у овом периоду све актуелнији и све више улазе у видокруг лингвистике, а лингвисти истичу важност језичких контаката за разумевање промена у језику (Филиповић 1986: 34). Од педесетих година 20. века објављена су многобројна истраживања (Филиповић 1986: 33) у вези са различитим контактним ситуацијама међу којима су најутицајније биле монографије Јуријела Вајнрајха *Languages in Contact Findings and problems* 1953, и Хаугена *The Norwegian Language in America* 1953. и *Bilingualism in the Americas* 1956; истраживања овог периода концентришу се пре свега на лексички процес позајмљивања (Сурдучки 1978: 6; Клајн М. 1975: 2; Голдбах 2005: 13; Бугарски 2009: 38; Филиповић 1986: 33; Ајдуковић 2004: 9). Хауген 1973. године у својој монографији[25] анализира и сажима новије развоје лингвистике и суседних наука, те тврди да се од 1956. до 1973. године умножила литература о језичком контакту на основу психолошких метода и да она рефлектује теорије и методе експерименталне психолингвистике, док се социолингвистика својим великим делом развила из истраживања језичког контакта у то време (Цуркану 2005: 37).

У свом класичном делу *Језици у контакту*, првобитно штампаном 1953. године, Вајнрајх своја сазнања црпи из истраживања језика у Швајцарској. Овим је делом Вајнрајх покренуо, усмерио, теоријски уобличио и терминолошко-појмовно опремио једну нову лингвистичку дисциплину, те тиме

[25] Резултате и сазнања о истраживањима вишејезичности даје пре тога Шлибе 1939. године у обимној библиографији, коју Вајнрајх 1953. године проширује и која обухвата 685 наслова. Хауген три године касније исту допуњује библиографијом од 670 наслова (*Bilingualism in the Americas: A Bibliography and research Guide*), где налазимо приказ даљег развоја теорије језика у контакту и критички приказ истраживања језика у контакту (Филиповић 1986: 33). За период од 1956. до 1970. године Хауген (1973) пише монографију која садржи библиографију од преко 400 дела о истраживањима двојезичности и језиког контакта у САД (Брадеан-Ебингер 1997: 26; Цуркану 2005: 37).

проширио хоризонте научног ангажовање лингвистике и отворио је ка другим наукама о човеку (Радовановић 2003: 240). У средишту пажње ове студије су лингвистички аспекти језичког контакта, следе интерференција на фонетском, граматичком и лексичком нивоу, те социолингвистички аспекти и психолингвистичке основе билингвизма као и методологија истраживања језичких контаката (Ајдуковић 2004: 18).

Вајнрајх истиче четири основна елемента у истраживању језика у контакту (Вајнрајх 1976: 18; Филиповић 1986: 26; Ајдуковић 2004: 21; Ахтерберг 2005: 35,36):

1. Језици су у контакту када их наизменично употребљава исти говорник или говорници. Такав говорник је место контакта;
2. Говорника који наизменично употребљава два језика зовемо *билингвалом*, а појаву *билингвизмом*;
3. Последицу те појаве да један говорник употребљава више од једног језика Вајнрјах назива *интерференцијом*;
4. Ванјезички фактори помажу бољем сагледавању проблематике језичког контакта.

Дакле, Вајнрајх у центар језичког контакта ставља двојезичног говорника, а билингвизам сматра узроком језичког контакта и ова два појма, билингизам и језички контакт разграничава тако што фокус код првог усмерава на својство индивидуе, односно групе[26], а код другог на језике у контакту (Голдбах 2005: 15).

Традиционални термин за међујезичке утицаје, *лингвистичко* или *језичко посуђивање*, Вајнрајх, ослањајући се на Прашку школу, замењује новим термином интерференција (*lingustic interference*) и дефинише је као одступање од језичке норме у говору билингвалне особе као резултат познавања више од једног језика[27] (Филиповић 1986: 34; Ајдуковић 2004: 18). Међутим, овај термин

[26] Код Вајнрајха наилазимо на раздвајање индивидуалног од групног билингвизма; потоњи је Фергусон сменио термином диглосија (Зинер 2001: 5). О билингвизму и диглосији у посебном поглављу овог рада 2.3.2.

[27] „Those instances of deviation from the norms of either language which occur in the speech of bilinguals as a result of their familiarity with more than one language, as a result of language contact, will be referred to as interference phenomena" (Вајнрајх 1953:1, цит. према Цуркану 2005: 39, Штеслајн 2009: 66). („О тој фази одступања од норме у било ком од језика, а које се јављају у говору билингвалних особа као последица њиховог познавања више од једног језика и као последица контакта са језиком, биће речи у делу који се бави феноменом интерференције." – превод ауторке рада, подвукла ауторка рада.

спада у ред термина чије одређење у контактној лингвистици очито изазива највише потешкоћа, будући да се не употребљава у јединственом значењу и прилично је споран (Голдбах 2005: 16; Клајн М. 1975: 16; опширније у поглављу 2.3.3).

Вајнрајх, свакако, није први који је и ванјезичке факторе укључио у објашњења процеса замене језика (Сводеш 1948; Гал 1996: 586, цит. према Ахтерберг 2005: 35; Клос 1927, 1929, цит. према Винфорд 2003: 8), али је у свом пионирском делу *Language in Contact* дао до данас важећу систематику заједно са дефиницијама у овој области проучавања језика[28]. Будући да је стварни предмет истраживања контактне лингвистике говорник одређене језичке заједнице који не постоји у вакууму, већ је окружен како језичким тако и изванјезичким контекстима, Вајнрајх у складу са тим описује окружење неког говорника на основу различитих фактора које, полазећи од језичког система, дели у две категорије: *structural* и *non-structural*, односно *extra-lingustic*.[29] Потоњи, такозвани ванјезички фактори, који се не односе на структуру језичког система једног језика подлежу даљој подели на индивидуалне и групно-специфичне, односно социокултуролошке варијабле, јер се оне истовремено могу односити како на самог говорника тако са друге стране и на језичку заједницу у којој је говорник интегрисан, и истиче се да истраживање језичких контаката захтева интердисциплинарни теоријски оквир (Вајнрајх 1966: 5, цит према Ахтерберг 2005: 35–37; Францен 2004: 6; Цуркану 2005: 182). Вајнрајх, дакле, одваја језичке од ванјезичких фактора, али, иако читаво једно поглавље посвећује друштвеним условима језичког контакта (Вајнрајх 1976: 111–145), он ипак већу пажњу посвећује лингвистичким и психолингвистичким факторима као што су способност за учење страног језика и лакоћа прекључивања кодова код промене говорне ситуације, лексичка и граматичка интерференција (Ајдуковић 2004: 19). Вајнрајх у своме пионирском делу такође говори и о стварању нових језика из језичког контакта, тачније пиџина и креола[30], те самим тим дозвољава да је двојезичност и исход језичког контакта (Вајнрајх 1976: 94).

---

[28] Многе теме контактне лингвистике попут посуђивања, језичких острва и језика миграната биле су обрађиване и у 19. веку, међутим пре Вајнрајха није постојала једна систематска теорија језика у контакту; у вези са тим упоредити преглед код М. Клајна (2003) (Рил 2009: 11).

[29] И Вајнрајх и Хауген наглашавају да се у језичком контакту сусрећемо са појавама које се могу објаснити како језички (*structural*) тако и ванјезички (*non-structural, extra-lingustic*) (Клајн М. 1975: 2; Вајнрајх 1976: 17; Ахтерберг 2005: 36).

[30] О истраживању пиџина и креола видети код Винфорда (Винфорд 2003: 268–352.)

А. Хауген, амерички лингвиста норвешког порекла и један од зачетника теорије језика у контакту и билингвизма, полази од искустава у истраживањима норвешке исељеничке заједнице у Америци 1953. и 1956. године, те допуњује Вајнрајхову теорију језика у контакту. Хауген за разлику од Вајнрајха под *интерференцијом* подразумева „overlap bitween the two languages" (Хауген 1956, цит. према Цуркану 2005: 39), односно „лингвистичко преклапање, при којем језичка јединица представља истовремено елементе два система" (Хауген 1956: 20, цит. према Ајдуковић 2004: 21), те уместо термина *мешање језика* предлаже термин *језичко* или *лингвистичко посуђивање* (енг. *borrowing*) и даје типологију позајмљеница (Ајдуковић 2004: 21–23; Филиповић 1986: 25).[31]

Сажето, у првом периоду развоја контактне лингвистике теорија језика у контакту полази од билингвизма, те билингвизам представља централну и полазну тачку истраживања језичких контаката. Билингвални говорник се сматра „местом језичког контакта" (Вајнрајх 1953: 1, цит. према Филиповић 1984–1985: 861) и „pravim laboratorijem interakcije lingvističkih uzoraka koji se suprotstavljaju" (Хауген 1953: 4, цит. према Филиповић 1984–1985: 861). Истраживаче овог периода интересују позајмљивање на морфолошком, фонолошком, синтаксичком и лексичком нивоу, као и одговори на питања попут оних шта се дешава када се учи други језик и како се он употребљава, шта се дешава када говорник прелази са једног језика на други, дају се дефиниције билингизма и сл. (Вајнрајх 1953, Маки (Mackey) 1953, Харис 1954, Хауген 1950, 1953, цит. према Ајдуковић 2004: 9). У овом периоду се заправо начињу сва питања и проблеми, лингвистички, социолингвистички, психолингвистички и други, који су, неки више, а неки мање, заступљени у истраживањима језичког контакта у свим каснијим периодима, имајући у виду вишедимензионалну природу језичког контакта и билингвизма. Једном речју, у ово доба се постављају темељи модерне теорије контактне лигвистике.

Истраживања у *другом периоду* развоја контактне лигнвистике на полазиштима које су поставили Вајнрајх и Хауген одликују најпре расправе и дискусије о одређењима и дефинисању појмова феномена језичког контакта (шта је билингвизам, кога сматрати билилингвалном особом, разликовање

[31] О интерференцији и позајмљивању код Вајнрајха и Хаугена видети још и код Зел (Зел 1988: 126 и даље).

интерференције од језичког посуђивања и сл.)[32]. Тежиште истраживања у овом периоду се помера са билингвалног говорника на групу, те се као место језичког контакта дефинише група у целини. Уместо *мешања језика* почело се све више говорити и расправљати о „*језичком посуђивању*”[33]. Такође се у другом периоду развоја контактне лингвистике, опет наслањајући се на Вајнрајха, увођењем појма диглосије и домена језичке употребе говори о функционалној диференцијацији језика у друштву[34]. Термин *диглосија* дефинише и уводи Фергусон 1959. године, а Гумперц (1962) и Фишман (1967) примењују га на ситуације језичких контаката (Цуркану 2005: 183). Фишман је проширио Вајнрајхов рад и покушао да повеже анализу друштвених норми и очекивања са употребом језика (Веи 1994: 8). Завадовски (1961) у својим истраживањима учесталости употребе различитих језика прави разлику између првог и другог језика (Вајнрајх 1976: 243; Вестергард 2008: 84). Лабов (1966) истражује језик адолесцената у Харлему у друштвеном контексту и развија скалу метода (непосредно посматрање, социолингвистички интервјуи, анализа дискурса) (Веи 1994: 6), које касније бивају разрађене у Хајделбершком пројекту 1974. године (Бехерт–Вилдген 1991: 38–43, 121). Шездесетих година 20. века започињу интензивна истраживања процеса очувања и замене језика са различитих аспеката (Клос 1966, Фишман 1966, Клајн М. 1967/1970/1981, цит. према Липерт 2010: 244 и даље). Клајн (Клајн М. 1967, цит. према Вестергард 2008: 84) у својим истраживањима појам *code mixing* посматра у комплексности различитих процеса језичких контакта, уводи појмове као што је лексички окидач (*lexical triggering*), трансференција (*transference*) и конвергенција (*convergence*) (Вестергард 2008: 84) и поставља скалу степена интеграције (од нулте до потпуне), при чему не одваја у довољној мери социолингвалне од лингвалних аспеката. Ову скалу модификује Борецки (1973) и предлаже термин *адаптација* за интеграцију у језичку структуру, а за интеграцију у језичкој

[32] Овде у вези са расправама о овим основним појавама језичког контакта упућујемо на Филиповића (Филиповић 1986: 31 и даље) и Ајдуковића (Ајдуковић 2004: 11 и даље).

[33] Посуђивање је термин о којем већ у првој половини двадесетог века говоре Сапир и Блумфилд: Сапир овај термин употребљава у делу *Language* (Сапир 1921: 205–220, цит. према Филиповић 1986: 28) и доводи га у везу са посуђивањем речи говорећи и о културном посуђивању, а касније о томе говори и Блумфилд (Bloomfield 1933: 444 и даље, цит. према Филиповић 1986: 28; Ајдуковић 2004: 11; Винфорд 2003: 6).

[34] Вајнрајх је користио термин „домен језичке употребе” (Веи 1994: 8).

употреби појам *интеграција* (Зел 1988: 129)[35]. Шездесетих година 20. века се, дакле, у истраживање језичких контаката поред лингвистичке укључује и социолингвистичка димензија. У овом периоду истражују се друштвена природа језика, затим механизми утицаја друштвених фактора на језик, а у центру пажње налази се и универзална теорија позајмљивања, као и степен интеграције на различитим језичким плановима (Лабов 1968, Диболд 1962, Фергусон 1966, Хаселмо 1961, Филиповић 1968, цит. према Ајдуковић 2004: 9). Истраживачи се и даље баве и лингвистичким питањима, при чему проблем разликовања „интеграције (позајмљивања) у коду од интерференције у поруци" и даље представља проблем (Маки 1970, Куртбеке, 1998, цит. према Ајдуковић 2004: 9).

70-их и 80-их година прошлог века, дакле у *трећем* и *четвртом* периоду, постоји све веће интересовање за истраживање билингвизма и мултилингвизма у различитим контекстима и са више аспеката. Седамдесете карактеришу радови посвећени билингвизму и теорији усвајања другог језика (нпр. Маки и његова монументална монографија *International Bibliography and Bilingualism* 1972, цит. према Брадеан-Ебингер 1997: 26, Скутнаб-Кангас–Тукома 1977, Каминс 1979, цит. према Шорн 2010: 25), а истраживања и радови из области психолингвистике прве половине 60-их и 70-их година 20. века (Ервин-Трип 1965, 1973, Осгуд–Себеок 1965, Ламберт 1973, цит. према Брадеан-Ебингер 1997: 32; Савић 1989: 11,12) битно доказују да двојезичност сама по себи не може бити негативан фактор у општем сазнајном развоју детета, те да су ти „тобожњи" недостаци погрешно генерализовани на овај феномен уопште, а нису довођени у везу са начином и старосном доби усвајања језика као ни са присуством или одсуством одређеног друштвеног контекста, који сежу битно даље од билинвизма (Фишман 1978: 128).

У контексту систематског обухватања појава, процеса и исхода језичког контакта ваља поменути и студију М. Клајна (1975) *Forschungsbericht Sprachkontakt - Untersuchungsergebnisse und praktische Probleme*[36], затим радове Фишмана (1972, 1978) о друштвеној вишејезичности и студију Сузан Гал (1979)

[35] На овај проблем је указао Вајнрајх разликовањем интерференције у говору и интерференције у језику (*interference in speech* и *interference in language*), уп. Зел 1988: 129.
[36] У њој аутор са више аспеката посматра и објашњава појаве језичког контакта и дели предмете истраживања на 1. језик, 2. двојезичног говорника, 3. језичку заједницу и 4. комуникациони процес (Цуркану 2005: 40).

о замени језика (Брадеан-Ебингер 1997: 21). Г. Теш (Теш 1978: 57, 131 и даље, цит. према Зел 1988: 125) у обзир узима да језички контакт не претпоставља двојезичност говорника нити географску близину, те он језички контакт дефинише „као употребу језичких елемената условљену непосредним и посредним додиром са неким другим варијететеом [...] и/или његових правила”[37] (Зел 1988: 125). Хауген је као и Вајнрајх начео тему очувања, замене и смрти језика, те ствара и термин *језичка екологија* (Хауген 1972, цит. према Ахтерберг 2005: 25). Он надаље захтева приказ друштвене мреже која окружује једну групу говорника, како би се језички контакт пунктуално обухватио у појединачним доменима, те тако напослетку даје правац каснијим анализама друштвених мрежа у лингвистици (Ахтерберг 2005: 42).

У овом периоду настаје и *теорија говорног прилагођавања* (Ајдуковић 2004: 10; Бехерт–Вилдген 1991: 61), тачније *теорија акомодације* (Жил–Тејлор–Бурхис 1973)[38], која пружа увид у социопсихолошке и психолингвистичке основе језичког прилагођавања говорника и комуникацију, те тиме у пренесеном смислу и у трајни прелазак са језика мањине на језик већине[39]. У вези са заменом језика овде посебно упућујемо на студије Сузан Гал[40] (Гал 1979, цит. према Липерт 2010: 252, 295), низ студија Мајкла Клајна[41] (1967, 1970, 1972, цит. према Липерт 2010: 252;) и Оксар[42] (1976, цит. према Вајнрајх 1976: 260).

---

[37] „als die durch unmittelbare und mittelbare Berührung mit einer anderen Varietät bedingte Verwendung von Sprachelementen [...] und/oder Regeln derselben” (Фелдес 2005: 46)., што нас асоцира на паралелну појмовност језичких контакта код Филиповића (1986)

[38] 80-их година ова теорија бива проширена у оквиру анализе дискурса (Ахтерберг 2005: 52).

[39] Жил констатује да језик није статички феномен и да језик саговорника у комуникацији варира у зависности од ванјезичких чинилаца (особа, тема, ситуација) (Ахтерберг 2005: 52). Жил, Бурхис и Тејлор (1977) развијају концепт етнолингвистичке виталности како би повезали социопсихолошке процесе и утврдили социоструктурне чиниоце који утичу на очување језика или прелазак са језика мањинске на језик већинске заједнице и предлажу комбиновање три различита комплекса чинилаца и то статуса (економски, социјални, социоисторијски), демографије и институционалне подршке (Петровић 2009: 43; Цуркану 2005: 189; Липерт 2010: 271, о еколингвистици Ахтерберг 2005: 40 и даље).

[40] Сузан Гал у овој студији истражује процес замене језика у Оберварту (Горња Борта) у Градишћу (Бургенланд), аустријске покрајине на граници са Мађарском. Гал констатује да говорници свој социјални статус изражавају избором језика, да свој идентитет дефинишу кроз језик и описује и значај социјалних мрежа (Липерт 2010: 252).

[41] М. Клајн спроводи страживања о употреби немачког језика у другој и трећој генерацији заједнице немачких досељеника у Аустралији и немачко-енглеском билингвизму (Липерт 2010: 252). М. Клајн је 1972. године издао и дело *Perspective on Language Contact – Based on a Study of german in Australia* (Цуркану 2005: 39).

[42] Студија говори о естонским мигрантима у Шведској и феноменима који прате језички контакт (Вајнрајх 1976: 260–263).

Средином седамдесетих и осамдесетих година 20. века у оквиру контактне лингвистике, условљено друштвеним, миграторним кретањима у Европи, а посебно у Немачкој, врши се један број истраживања о немачком језику такозваних гастарбајтера[43] и њихове деце у оквиру истраживања усвајања другог језика, међу којима је најпознатија и најобимнија Хајделбершка студија (Heidelberger Forschungsprojekt).

Појам, уско повезан, те често и поистовећиван са интерференцијом, јесте позајмљивање, који остаје и даље област интересовања истраживача контактне лингвистике. Надовезујући се на Хаугена о овој појави језика у контакту се и даље дискутује и чине напори да се позајмљивање разлучи од интерференције (Теш 1978: 37; Бец 1974, цит. према Зел 1988: 127, 128)

У погледу истраживања језичког контакта се за седамдесете године 20. века[44] може рећи да долази до заокрета, будући да се напори чине у правцу систематичног, свеобухватног приказа појава и исхода језичког контакта са освртом на говор, језик и систем у друштвеном контексту. Аспект изучавања билингизма се помера, те централно место у проучавању овог полазишта и исходишта језичког контакта није више појединац, већ група, тако да се у анализи промена у језику повезују језички и ванјезички фактори. Питања на која се траже одговори су, поред осталих, на којим местима постоји могућност прекључивања кодова (неки аутори сматрају да би јединица анализе прекључивања кодова требало да се налази ван реченице), расправља се о универзалним ограничењима (Поплак 1976,1978, цит. према Ајдуковић 2004: 9) и стратегијама прекључивања кодова, као и о разликовању прекључивања кодова, мешања кодова, позајмљивања и интерференције (Вестергард 2008: 84, 85; Петровић 2009: 63; Ајдуковић 2004: 9, 10).

Четврти период у развоју контактне лингвистике обухвата осамдесете године 20. века. Осамдесетих година прошлог века Нелде (Нелде 1983: 12, цит. према Ајдуковић 2004: 10) уводи појам *контактна лингвистика* и каже да у науци о језику долази до померања фокуса истраживања, те да се илузија о потпуно хомогеној језичкој заједници чомскијевског усмерења замењује посматрањем које у обзир узима социјалне, психолошке и индивидуалне

[43] У нас једино такво истраживање је спровела Орловић-Шварцвалд 1978.
[44] У поговору немачког превода Вајнраховог дела (1976) дат је преглед о стању истраживања контактне лингвистике до краја 70-их година 20. века.

компоненте (Цуркану 2005: 37). Билингвизам је вишедимензионална појава (Оксар 1980: 43; Ајдуковић 2004: 10), тако да се истраживачка питања контактне лингвистике морају посматрати и укључивањем суседних дисциплина (системска лингвистика, психолингвистика/неуролингвистика, социолингвистика итд.), што доводи и до комбиновања различитих метода (Цуркану 2005: 42). Наставља се интересовање за билингвизам, те се истраживачи овог периода занимају за учење/усвајање језика и билингвизам у различитом периоду животног века, као и његов развој и нестанак (нпр. Скутнаб- Кангас 1981, цит. према Хубер 2010: 7 и даље). Психолингвистичка и неуролингвистичка истраживања тичу се можданог аспекта билингвизма и сл. и губитка језика (нпр. Ламберт и Фрид 1982, цит. према Ајдуковић 2004: 10) .

Од седамдесетих година двадесетог века један део истраживања језичког контакта односи се и на синтаксичка ограничења прекључивања кодова, секвенционалну анализу, односно језичку алтернацију, одређивање и тумачење феномена језичког контакта и трају и током осамдесетих и деведесетих, а настављају се и у првој деценији 21. века (нпр. Поплак 1980, Апел и Мајскен 1987, Мајскен 2000, Мајерс-Скотон 1993, 2003, цит. према Вестергард 2008: 84, 85; Апел и Мајскен 1980, Поплак и др. 1988, цит. према Ајдуковић 2004: 10,13; Вестергард 2008: 85; Санкоф–Поплак 1981, цит. према Петровић 2009: 64, 161; Веи 1994: 3, 4; Томасон–Кауфман 1988, Мајерс-Скотон 1980, 1982, 1983, Ауер 1984, 1988, цит. према Веи 1994: 5, 17).

Тих година оживљава и теренско истраживање емпиријске природе (Цуркану 2005: 37, 42), па се у Америци очувањем језичких варијетета у различито густим друштвеним мрежама исељеника баве Милрој (Милрој 1980, 1987, цит. према Цуркану 2005: 187, Лајст-Вилис 2004: 51 и Ахтерберг 2005: 78) и Веи (Веи 1982, цит. према Липерт 2010: 271), у Европи се истраживачи баве истраживањима вишејезичног понашања миграната (нпр. Оксар 1984, Штелтинг 1980; Нелде 1980, цит. према Цуркану 2005: 42, 43, 47), а у Аустралији М. Клајн (Клајн М. 1981, 1982, 1987, цит. према Ахтерберг 2005: 39, 41) наставља са изучавањем билингвалног понашања и исходима непосредног језичког контакта немачких говорних заједница.

На просторима некадашње СФРЈ језичким контактима интензивно се баве Р. Филиповић (1986), Бауер (1986) и други (уп. Вулетић 2013). Они у својим истраживањима испитују утицај енглеског језика на језик хрватских

исељеника у Америци (Фелдес 2005: 46; Ајдуковић 2004: 23), а језиком деце миграната у европским земљама, пре свега у Немачкој, Шведској и Француској баве се многи истраживачи у оквиру лундског и есенског пројекта и новосадске истраживачке групе (Михаљевић 1988: 127–128, Савић 1989: 30–40).

Сажетак резултата истраживања осамдесетих, делом и деведесетих година 20. века даје *Handbuch der Kontaktlinguistik* (Нелде 1996), а часопис *Sociolingustica. Internatinales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik* служи као дискусиони форум (Брадеан- Ебингер 1997: 26).

Пети период обележили су теорија копирања кодова Џонсона (Johanson 1992), модел матричног језичког оквира Мајерс-Скотон (1993) као и радови по којима су језички контакти пре резултат друштвене ситуације него лингвистичког процеса (нпр. Томасон 1995, цит. према Ајдуковић 2004: 10). Проширују се и истраживања замене и очувања језика који се покушавају објаснити теоријом друштвених мрежа, која се ставља наспрам Фишманове теорије домена (Милрој–Веи 1995; Веи 1996; Милрој 2001; Милрој 2002, цит. према Сабо 2010: 121).

Деведесетих година двадесетог века европски и амерички истраживачи покушавају да обједине различите лингивстичке и екстралингвистичке концепције, приступе и методе, односно да се интегришу социолошки, лингвистички, психолошки и антрополошки прилази (Ајдуковић 2004: 27,28). На питање да ли се језици мењају због унутрашњих или спољашњих фактора као одговор нуде се две тезе: према првој у различитим контактним ситуацијама постоје различити обрасци прекључивања кодова, а према другој се разлике доводе у везу са типолошким карактеристикама језика у контакту (Мајскен 1990, цит. према Ајдуковић 2004: 28, Мајскен 2000, цит. према Кил 2008: 85 и даље; Вестергард 2008: 83). Исто тако и у погледу језичког контакта постоје два става: први говори о томе да су језички контакти пре резултат друштвених кретања и ситуације него лингвистичког процеса[45] (Томасон 1995, цит. према Ајдуковић 2004: 10; Томасон 2001, цит. према Шарлај 2007: 22), а према другом су интензивни језички контакти снажни покретачи језичких промена (Силва-Корвалан 1994, цит. према Ајдуковић 2004: 11).

[45] О градацији језичких контаката према Томасон–Кауфман и типологији језичких варијетата детаљније код Бехерт–Вилдген 1991: 100–103, Филиповић Савић 1999: 61 и даље, Вучина Симовић–Филиповић 2009: 19.

Један други приступ вишејезичности и истраживањима појава језичког контакта сусреће се код Мајерс-Скотон (прва верзија модела 1993, последња верзија 2002, цит. према Сабо 2010: 262, о овоме детаљније још код Вестергард 2008: 79 и даље; Ајдуковић: 2004: 28 и даље; Петровић 2009: 64 и даље; Фелдес 2005: 223; Кил 2008: 86 и даље). Мајерс-Скотон користи термин „контактолошки феномен" (Вестергард 2008: 80), као општи појам за структурално различите феномене језичког контакта. У центру овог граматичко центрираног модела (Matrix Language Frame-Model – MFL) налази се хијерархија коју чине језик који има главну улогу (*језик-матрица* или *матрични језик*, енгл. *matrix language*) и онај који не игра значајну улогу (*уклопљени* или *уграђени језик*, енгл. *embedded language*)[46] (Ајдуковић 2004: 28). Тако се феномен језичког контакта сужава на прекључивање кодова[47] на основу ког Мајерс-Скотон покушава да објасни замену језика (Вестергард 2008: 80). Ауер (Ауер 1991, цит. према Веи 1994: 17, 35) и Клајн М. (2003) истражују појаве језичког контакта у миграционом контексту, при чему Ауер прекључивању кодова и трансферу прилази са аспекта анализе конверзације и као општи појам користи појам алтернација кодова[48], а М. Клајн даље разрађује свој појам трансференције.

Последње деценије 20. и прве 21. века Милрој и Веи, као најистакнутији представници, настављају истраживање појава језичког контакта уз примену теорије друштвених мрежа (Милрој–Веи 1995, Веи 1994, Веи 1996, Милрој 2001, Милрој 2002, цит. према Сабо 2010: 121). Веи (1994) и Милрој–Веи (1995) говоре о истраживању друштвених праваца замене језика која повезује различите типове мрежа са обрасцима варијабли језичке употребе (Лајст-Вилис 2004: 52).

Од немачких истраживача који дају приказ контактне лингвистике и преглед њеног развоја упућујемо на Рил (2009) и Бехерт–Вилдген (1991), а од

---

[46] Мајерс-Скотон уводи концепт језика-матрице/матричног језика, који исказу обезбеђује структурални оквир, тачније даје му морфо-синтаксичку структуру, и уграђеног/уклопљеног језика из којег језика се структурална правила користе за морфолошко маркирање морфема из датог уграђеног језика (Филиповић Ј. 2009: 92).

[47] Под термином прекључивања кодова подразумева се употреба два (или више) језика у оквиру говорног дискурса једног те истог говорника. Овај појам дефинише се двојако, са комуникацијског аспекта као и са структуралног аспекта језичког система. О овоме детаљније у поглављу 2.3.4.

[48] Јакобсон (1998) даје преглед развоја истраживања алтернације кодова у последње три деценије 20. века (Петровић 2009: 62) .

истраживача из прекоокеанских земаља наводимо Клајна (Клајн М. 2003 *Dynamics of Language Contact*) као и Винфорда (Winford 2003 *A Introduction to Contact Linguistics*).

Уколико у појмовној периодизацији (Ајдуковић 2004: 11–15) пођемо од кључних појмова, онда се у досадашњем развоју контактне лингвистике могу уочити неколики појмови који прате ову лингвистичку дисциплину. Први кључни појмови *мешање језика, мешани језици* хронолошки се везују за предконтактнолингвистичко доба и захватају и први период хронолошке периодизације (од 18. па све до средине 20. века, Паул, Шухарт, Бодуен де Куртене). Ови појмови били су у употреби све док Хауген (а већ раније и Сапир и Блумфилд) није указао на слабост тог термина, па уместо мешање језика предлаже посуђивање (*borrowing*), тачније *језичко* или *лингвистичко посуђивање* (Филиповић 1986: 25, 28). Од појаве Вајнрајхове монографије о језицима у контакту уводе се појмови као што су *језици у контакту*[49], *језички контакти, контакна лингвистика, лингвистика језичких додира, лингвистичка контактологија* (Ајдуковић 2004: 15), заједно са појмовима који обележавају и процесе и резултате језичког контакта (који су мање-више и данас паралелно у употреби, али неуједначени у свом значењу и дефиницијама), а то су *интерференција*, *трансференција* и *прекључивање кодова*, које ћемо у поглављу које следи покушати да разграничимо и дефинишемо.

2.3. Феномени језичких контаката и њихова терминолошко-појмовна одређења

Прегледом стране и домаће литературе из области контактнолингвистичких истраживања дâ се закључити да је модерна контактна лингвистика усмерена на проучавање различитих контактних ситуација међу језицима и њиховим говорницима, даље, на проучавање појава, процеса и резултата који из ових контаката проистичу, као и чинилаца (језичких, социолошких, психолошких и др.) који утичу на коначне исходе језичких контаката. Ова се лингвистичка дисциплина услед интердисциплинарности

[49] Хауген истиче да је термин много старији и да га је већ 1836. године употребио В. фон Хумболт (W.v. Humboldt), уп. Филиповић 1986: 17.

одликује мноштвом теоријских и методолошких приступа, те следствено томе и разноврсним терминолошко-појмовним апаратом који се укршта из разних научних дисциплина (Фелдес 2005: 63–73, Милер 2000: 5; Фелдес 2002: 2, Вестергард 2008: 81). Управо због постојеће неуједначености терминологије у контактној лингвистици, Бехерт–Вилдген (Бехерт–Вилдген 1991: 2) предлажу следеће:

> „*Препоручује се да се ствар о којој је реч илуструје примерима, а појмовима, који су заправо само помагала, не треба одвише веровати. Ипак, познавање тих појмова је неопходно*."[50]

Док су многи водећи лингвисти улагали напор да се терминологија усагласи, многи су стварали своје термине. То је својеврсну прашуму терминологије, како је сликовито називају неки истраживачи, учинило још непроходнијом, те проблем једне уједначене терминологије конактне лингвистике и даље остаје и опстаје.

Брадеан-Ебингер у својој дисертацији (Брадеан-Ебингер 1985, цит. према Фелдес 2005: 69) сматра да терминолошко разграничавање појава, процеса и исхода различитих језика у контакту ствара вишедимензионалне теоријске, методолошке и практичне тешкоће. Као један од најважнијих разлога за недостатак теоријских основа у контактној линвистици он наводи недостатак релативно јединствене терминологије. Фелдес је мишљења да је контактна лингвистика релативно млада научна дисциплина, те је стога потребна обрада терминологије са циљем да се створи јасан и недвосмислен терминолошко-појмовни апрарат (Фелдес 2005: 12, 44). Отуда је један од циљева нашег рада покушај да се уопштено дефинишу и појмовно одреде појаве, процеси и исходи језичког контакта.

Један од најпрепознативљијих примера језичког контакта испољава се у виду постојања тзв. страних речи у језицима, односно позајмљених речи из суседних и/или светских језика. Оне су дуго времена биле предмет истраживања језичких конатаката, када се углавном правио попис речи преузетих из других језика, но то је само један вид исхода много комплекснијих контаката међу језицима.

[50] „Es empfiehlt sich, die Sache, um die es geht, durch Beispiele zu veranschulichen und den Begriffen, die ja nur Hilfsmittel sind, nicht zu sehr zu vertrauen. Ihre Kenntnis ist freilich unumgänglich."

У контактнолингвистичкој литератури, као што је напред речено, постоји једно својеврсно терминолошко „мноштво” и „сударање” термина[51] у разматрању и разликовању појава, процеса и исхода језичког контакта. Према нама, постоје три главна узрока: први је могућност интердисциплинарног изучавања предмета, други „креативност” индивидуалних превода из енглеске контактнолингвистичке литературе[52], а трећи би био тај што се термини сустижу и престижу, али се не кристалишу, стари се не замењују новим, већ постоје упоредо и попримају полисемна и/или синонимна значења.

Такође саматрамо да се у погледу разликовања и именовања појава, процеса и исхода језичког контакта морају узети у обзир три дистинкције према којима ваља „поспремити” постојећу терминологију (уп. поглавље 2.3.3).

Као општи појам за све појаве индуковане језичким контактом узећемо термин *феномени језичког контакта*. Под тим термином даље подразумевамо 1) *двојезичност* (*вишејезичност*) као последицу (настанак пиџина и креола[53]), али и као узрок језичких утицаја, 2) *трансференцију*, која означава појаву преношења елемената, обележја и правила из једног у неки други језик, са својим последицама са *аспекта језичког система*, у синхронији и дијахронији у посредном и непосредном контакту (настајање дијаспоралних језика, промене у стандардним језицима и сл.), а са *аспекта комуникације* билингвалног говорника 3) *прекључивање кодова* и 4) *замену језика*. Ми их сматрамо централним предметом изучавања језика у контакту и језгром контактне лингвистике.

[51] Многи аутори користе различите критеријуме и термине за разликовање појединачних појава у међујезичком контакту (Фелдес 2005: 70 и даље), па нам је ова несрећна околност терминолошког хаоса умногоме отежавала, поред осталог, и претраживање литературе, тако што су нас много пута наслови одређених радова доводили у заблуду у погледу теме конкретног рада или предмета истраживања.

[52] У немачкој литератури смо, на пример, пронашли: *Sprachwechsel* за прекључивање кодова (*code switching*), али и за замену језика (*langague shift*), а за замену језика још и *Sprachverlagerung, Sprachumstellung, Sprachverschiebung, Sprachaufschiebung, Sprachverlust* (уп. Фелдес 2005: 47) итд. У српској литератури наишли смо на два термина: *замена* језика (Вучина Симовић– Филиповић 2009) и *смена* језика (Филиповић Савић 1999).

[53] Пиџини су производ адаптације природних језика који су се развили међу људима који немају заједнички језик, а желе међусобно да разговарају, из трговачких или неких других разлога. Већина пиџина заснива се на европским језицима – енглеском, француском, шпанском и др. – и одражава историју колонијализма. Креолски језик је пиџин који је постао матерњи језик неке заједнице (уп. Кристал 1987 : 334, 337).

2.3.1. Говорна заједница, матерњи језик, дијаспорални језик, генерација

Људски језици представљају конструкт од константи и варијанти са обиљем варијација и варијетета (Вандрушка 1984: 68). Они се као варијабилни системи испољавају кроз различите медијуме у низу функција у комуникацији у различитим доменима (Вучина Симовић–Филиповић 2009: 163). Сложени процеси у домену људског живљења и делања (нпр. друштвена кретања, социокултуролошки услови) са динамичним и комплексним односима који се преплићу и укрштају доводе до одговарајућих раслојавања и промена у језику (у нашем случају како у српском стандардном језику тако и у српском језику српске дијаспоре диљем света). Модерна социолингвистика, чији је оснивач Лабов, убедљиво је показала да се језици не мењају само у временској димензији, већ да су у сваком тренутку варијабилни и хетерогени и да су одређена својства употребе језика код различитих говорника варијабилна у зависности од просторних или социјалних параметара (Бехерт–Вилдген 1991: 10). Динамика у разговору, а не систем језика, изнова нас наводи да наш језик мењамо, мешамо, уводимо иновације, и та динамика говора нам у језичкој стварности непрестано потврђује да је јача од система језика (Вандрушка 1984: 71). Двојезичност и мешање језика, као и чињеница да једна говорна заједница никада није хомогена и затворена у себе можда су пресудна обележја људског језика (Вандрушка 1984: 71). Један од узрочника промена у језику јесте управо међујезички контакт, а у зависности од типа контакта (посредан или непосредан) језици у контакту трпе одређене промене[54].

У научној литератури наилазимо на термине *говорна заједница* и *језичка заједница*, који се у зависности од интересовања истраживања различито дефинишу и примењују (Милер 2000: 11). Кристал (Кристал 2003: 430, цит. према Петровић 2009: 25) каже да се „групе људи који се идентификују регионално или социјално и који деле бар један језик или његов варијетет" најчешће називају говорним или језичким заједницама. Шкиљан (Шкиљан 2002: 23, цит. према Петровић 2009: 25), међутим, истиче да у „лингвистичкој терминологији превладава – изгледа – назив говорна заједница", али ипак

[54] На пример, елементи и структуре немачког језика у српски језик могу улазити са два фронта: у непосредном контакту немачког и српског језика у миграционом контексту и испољава се у говору миграната, а са друге стране путем посредног контакта услед друштвених, политичких, културних и других веза и испољава се у синхронији и дијахронији српског стандардног језика.

сматра да је исправнији термин језичка заједница (Петровић 2009: 23–26; о томе видети и код Радовановић 2003: 151 и даље; Фишман 1978: 14, 42 и даље; Милер 2000: 12).

Како у нашем раду истражујемо промене у говору Срба изазване контактом са немачким језиком и процесом замене језика, ми ћемо у нашем појмовном апарату у даљем раду користити термин *говорна заједница* у смислу *заједнице говорника*, што би одговарало енглеском термину „*linguistic community*" у смислу Гумперца (Гумперц 1984: 121, цит. према Фелдес 2005: 14), имајући у виду да истражујемо концепте и поступке помоћу којих се чланови једне друштвене заједнице користе језиком. Заједницу Срба у Немачкој означићемо као *етнолингвистичку заједницу*[55], будући да се испитана заједница Срба у Инголштату састоји од више генерација, за које, а посебно за трећу генерацију, језик није увек оно што повезује све припаднике те заједнице, већ њихово порекло, које представља аспект њиховог идентитета. Припадност мањинској говорној заједници заснива се на објективним критеријумима као што су култура и језик, али и на субјективном доживљају као што су свест о заједничком пореклу и заједничкој прошлости (Цуркану 2005: 181).

Српски језик[56] као мањински језик у Немачкој постоји у једном сасвим другачијем социокултуролошком оквиру него ли стандардни српски језик у матици. Он је временом од насељавања Срба у Немачкој попримио своја ареална, друштвена, функционална, структурална и остала својства и доживео својеврсну генезу. Он коегзистира у двојезичном контексту без диглосије, те говоримо о језику мањинске друштвене заједнице[57] – овде српском, са својим

[55] Под тим се подразумева група људи која дели норме, вредности и језичке интеракције (Хамерс–Бланк 1989: 166, цит. према Петровић 2009: 25).

[56] Српскохрватски (или југословенски или наш језик, како су говорници са југословенских простора називали свој матерњи језик) и Југословен били су појмови који су се односили на језик и носиоце језика који су се доселили са простора сада већ бивше државе СФРЈ. У радовима научника седамесетих и осамдесетих година 20. века ови појмови били су веома често у употреби (Зубчић 2011: 74) и често није бивало јасно које језике са југословенских простора су тиме конкретно означавали (Ахтерберг 2005: 20). Ми се у нашем раду нећемо бавити дискусијама о називу језика нити о стандардизацијама језика којим говоре Срби, Бошњаци, Црногорци и Хрвати; у том погледу упућујемо на бројну домаћу и страну литературу аутора као што су Милош Ковачевић (1999, 2003, 2005 и други чланци и расправе), Сњежана Кордић (2010), Пипер (2004), Шипка (2006), Герхард Невекловски (2006) и многи други. У приложеном раду ми говоримо о језику којим говоре припадници говорне заједнице у Инголштату, који су се декларисали да су Срби који говоре српски језик.

[57] Ове језике, иако мигранти такође представљају мањине, не треба мешати са регионалним и мањинским језицима, будући да су у складу са Европском повељом о регионалним и мањинским језицима (1992) језици које употребљавају гастарбајтери или мигранти изузети из ове класификације, јер се мигранти у међународноправном смислу не могу декларисати као

варијететима, и језику већинске друштвене заједнице – овде немачком језику, такође са својим варијететима. Срби који су се од седамдесетих година 20. века са подручја сада већ бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије досељавали у Немачку понели су са собом и свој језик и његове варијетете. Тај језик је временом губио стабилност и трпео промене, а српски језик њихових потомака, другог и трећег нараштаја, престаје да остварује сврху у друштвеном контексту.[58] Овде, дакле, није реч само о пуком преузимању лексема, фразолексема или структура немачког језика, већ о стварању једног новог српског језика у Немачкој. Истраживачи говора деце југословенских радних миграната у Шведској са простора некадашње СФРЈ уводе нови термин *дијаспора*[59], којим желе да означе нове појаве у матерњем језику наших миграната (Ђуровић 1988, цит. према Савић 1989: 17) и под тим подразумевају мешавину различитих дијалеката и језика некадашње СФРЈ[60]. Данас, међутим, услед распада СФРЈ, ова комуникациона ситуација углавном више не постоји[61]. Наслањајући се на ову дефницију као и на дефиницију М. Дудока (2007)[62], ми под *дијаспоралним српским језиком* подразумевамо језик Срба у Немачкој који је под утицајем немачког језика подлегао променама самог система, који не имплицира повезаност овог и таквог српског језика са стандардним српским

мањине, између осталог зато што често не поседују држављанство земље боравка или не живе дуго у њима (Нелде 1998:518, цит. према Ахтерберг 2005: 13).

[58] 80-их година се тврди, наслањајући се на радове Хаугена и Мекнамаре, да мањински језици имају своје сопствене карактеристике, да се не користе у свим друштвеним доменима, све су мање стандардизовани и да се родитељи колебају да ли да их преносе својој деци (Цуркану 2005: 180).

[59] Сама реч дијаспора (διασπορά) потиче из грчког језика и значи *расејање, расељавање народа*. У грчком преводу Старог завета реч *дијаспора* означава Јевреје расејане „по свим другим народима с једног краја земље до другога (V. Књ. Мојс. 28, 64). У православном црквеном праву, према 85. канону Василија Великог, дијаспора означава православно становништво које живи међу неправославнима. Данас се под дијаспором подразумева становништво, без обзира на народност, које живи ван граница матичне државе (www.dijaspora.nu/, прегледано *15.08.2012.*)

[60] „Југословенске групе у Шведским градовима чине становници из различитих крајева Југославије, који потичу из различитих крајева, говоре различитим дијалектима, некада и језицима. Сви се, мање-више разумеју и говоре 'наш језик'. Деца рођена у оваквим комунама усвајају језик те комуне лингвистички нехомогене – оно је потенцијално изложено свим варијантама 'нашег језика'. Оно креира сопствени језик који се може одредити као језик дијаспоре." (Ђуровић 1988, цит. према Савић 1989: 40).

[61] Нема више заједничких допунских школа, заједничких клубова, а ретко има приватног дружења.

[62] Дудок (Дудок 2007: 239 и 241) дефинише језик дијаспоре као језик „хетерогеног карактера, јер су његови носиоци, појединци и чланови заједнице, расејани, далеко један од другог као и од матичног језгра [...]", а дијаспору као „динамички, пулсирајући ентитет [...], као егзистенцијални тип мањинске популације која живи изван граница матичне земље са посебним и специфичним језичким обележјима у комуникацији".

језиком и умногоме се разликује од језика са којим је прва генерација радних миграната дошла у Немачку[63].

Састав српске заједнице изван матичне средине у Немачкој је хетероген, будући да се састоји од дијаспоре другог, трећег и дијаспоре четвртог таласа миграција[64]. Ни оне саме по себи нису хомогене (различито социјално порекло, образовање, друштвени положај у земљи пријема, политички ставови и сл.). Дијаспору другог миграционог таласа сачињавају они појединци који се после Другог светског рата нису вратили у земљу, као и они који су до 60-их година 20. века пре из политичких него економских разлога отишли у Немачку или као ратни заробљеници тамо остали, и наравно од њихових потомака. Дијаспору трећег таласа чине превасходно радни мигранти који су у Немачку отишли на „привремени рад". Највећи део њих је остао да живи у Немачкој, довели су своје породице или тамо ступали у бракове и оснивали породице, те самим тим створили другу генерацију, која сада већ има и децу, трећу генерацију. Претходница овом таласу економске миграције, названа овде дијаспором другог таласа миграција, углавном није одржавала контакте са матицом[65], што је и разумљиво, док је дијаспора трећег миграционог таласа углавном у сталном контакту са матицом. Савремену дијаспору, дијаспору четвртог таласа, чине Срби који су се дијаспори другог и трећег таласа миграција придружили у налету грађанских ратова, распада СФРЈ, економског ембарга и економске кризе[66]. Нас превасходно занима језик српске дијаспоре коју сачињавају мигранти трећег таласа миграција, тзв. радни мигранти[67] као и језик њихових потомака, односно друге и треће генерације ове групације[68].

---

[63] Потакнути тврдњом да је немачки језик исељеника у Бразилу, који је трпео језички утицај португалског као „потпуно страног" језика, било теже разумети него немачке дијалекте у Северној Америци, где је немачки био под утицајем једног сродног језика (Шапеле 1917: 25 и 40 и даље, цит. према Фелдес 2002: 9), мислимо да је оправдано питање у ком степену би се Срби на српском дијаспоралном језику из различитих европских земаља пријема међусобно могли разумети.

[64] О таласима миграција види детаљније код Павлица (2005) и Ивановић (2012: 49, 83–84). Павлица (2005:152,153) динамику миграција југословенског становништва у Немачку према општим обележјима дели на етапе: прву, другу, трећу етапу миграција и савремене миграције.

[65] Овде претпостављамо да се процес замене језика већ окончао.

[66] У другој половини 21. века у току су најновије миграције високообразованог становништва са подручја некадашње СФРЈ (нпр. видети податке Лекарске коморе Србије).

[67] О називима ове групе економских миграната уп. Ивановић 2012: 26 и 27 (Fremdarbeiter– страни радници, Gastarbeiter–гостујући радници, ausländische Arbeitnehmer– инострани послопримци). Ми у нашем истраживању појмове *гастарбајтер*, *радни* или *економски мигранти* користимо као синониме.

[68] У наше истраживање укључили смо и три породице четвртог миграционог таласа, као и једну породицу која представља потомке (четврту и пету генерацију) првог таласа миграција са

И да сажмемо: говорници прве генерације радних миграната су у Немачку са собом иселили и различите дијалекте српског језика из средина из којих су потекли (Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора). Под утицајем језика средине (стандардни немачки језик, немачки дијалекти), као и утицајима различитих дијалеката језика средине одакле су потекли формира се један нови језик, који се не може звати српским језиком којим говоре Срби у матици и за који ми предлажемо назив *српски дијаспорални језик у Немачкој*. Он се као такав првом генерацијом преноси на следеће нараштаје и/или пак његова употреба опада у једним, а одржава се у неким другим доменима, а на крају тог процеса, како су многа контактнолингвистичка истраживања показала, доћи ће у неко доба неумитно до окончања животног циклуса билингвалне заједнице (Маки 1987, цит. према Зинер 2001: 5) и до потпуне замене језика мањинске језиком већинске заједнице.

Однос доминантности употребе српског или немачког језика од генерације до генерације доводи до померања домена употребе као и до промена у структури српског језика, те је у вези са процесом замене језика уско везан и појам *генерације*. У наредним редовима наводимо неколико дефиниција генерација миграната, а на крају ћемо појмовно одредити термин генерација који ми користимо у нашем раду.

Реч генерација значи „рађање, произвођење, постајање, али и нарашатај, поколење, [...] њоме се означавају сви људи који живе у исто време и истих су година" (Давидовић 1999: 20), и сам појам може се дефинисати како у биолошком тако и статистичком и социолошком смислу. Људевит Плачко (Плачко, 1977: 27, цит. према Давидовић 1999: 17,18) даје следећу дефиницију друге, а и треће генерације миграната:

> *„У миграцијској литератури се све више устаљује појам друге и треће генерације миграната, који није истоветан с чисто биолошким појмом генерације. У другу генерацију по тој донекле већ уходаној терминологији спадају они који су рођени у земљи порријекла и дошли су у страну земљу за својим родитељима, да у њој силом прилика доврше своју основну или професионалну изобразбу и да се, евентуално, запосле. Проблеми ових 'емиграната' су другачији неголи њихових родитеља који су дошли у страну земљу у првом реду због запослења. Али, не само да су њихови проблеми другачији, него они ланчаном реакцијом*

југословенских простора, будући да су оне са аспекта друштвене мреже битне за очување српског језика у српској заједници у Инголштату.

стварају опет нове проблеме било у кругу породице било у систему школовања, било у односима са становништвом земаља имиграције, а то их издваја у посебну категорију – другу генерацију. У трећу генерацију би спадали они који су рођени у страној земљи и у њој настављају живјети, [...] укључујући се властитим ритмом у обитељске, националне и друшвене процесе земаља имиграције. И управо та специфичност дјеце рођене у емиграцији даје им карактеристику треће генерације или треће категорије емиграната." [69]

Другу, мало непрецизнију дефиницију даје Јосип Жупанов[70] (Жупанов 1978, цит. према Давидовић 1999: 18) у којој каже:

„Друга генерација миграната се може конципирати као 'природна' или као 'друштвена' категорија. Као природна категорија друга генерација обухваћа сву дјецу до 20 година у земљама имиграције које је барем један родитељ страни држављанин или је страног поријекла без обзира на формално држављанство. Та је скупина дјеце због околности везаних уз страно поријекло изврнута становитим ризицима [...], да ће патити од озбиљних сметњи у развоју свог језика и свог идентитета и да ће се наћи у лошем [...] положају с обзиром на могућност образовања и запошљавања. Као социјална категорија, друга генерација значи репродуцирање субпролетерског положаја прве генерације у новој генерацији [...]."

Истражујући непосредно посуђивање у језику досељеника у САД, Р. Филиповић (Филиповић 1986: 51) као *прву генерацију* одређује досељенике рођене у земљи језика примаоца који су у САД са собом понели локални говор или дијалект краја у коме су рођени, а припадницима *друге генерације* сматра оне који су рођени у земљи језика даваоца.

У контакнолингвистичком смислу српски радни мигранти и њихови потомци у Немачкој су носиоци процеса промена у језику и замене језика, и како се родитељи, њихова деца и унуци језички разликују, потребно је одредити појам генерација радних миграната заједно са појмом матерњи језик.

Имајући у виду наведене приступе одређењу појма генерација радних миграната, ми под *првом генерацијом радних миграната* подразумевамо оне

[69] Истакла ауторка рада.

[70] Ову дефиницију Ј. Жупанов даје 1978. године на југословенско-шведском симпозијуму о другој генерацији Југословена у Шведској. Другу генерацију тада у штампи називају темпирана бомба, златна резерва будућности, нити-нити генерација, генерација без инденитета, изгубљена генерација, генерација без будућности (Давидовић 1999: 18).

мигранте који су дошли у земљу пријема ради запослења шездесетих и седамдесетих година 20. века (слично као код Филиповића 1986). Међутим, како смо у друштвеним мрежама нашег испитаног узорка радне миграције затекли и припаднике миграционог таласа ратних деведесетих година 20. века, са подручја бивше Југославије, у ову поделу на генерацијске типове уводимо и тип који називамо *првом генерацијом четвртог таласа миграција*, а њихов нараштај, рођен у земљи пријема, *другом* и *трећом генерацијом четвртог таласа миграција*.

Под припадницима *друге генерације* подразумевамо децу прве генерације и делимо их на три категорије: на децу која су доведена у Немачку, тј. *другу генерацију типа 1а)* и *1б)*, децу која су у Немачкој рођена, тј. *другу генерацију типа 2* и *ремигранте друге генерације радних миграната*. Дакле, друга генерација по Плачку (1977) је по нама друга генерација првог типа, а његова трећа генерација је за нас друга генерација другог типа.

У *другу генерацију типа 1а)* сврставамо децу која су у земљу пријема доведена у току или након окончања примарне и почетка секундардне социјализације (до 12. године живота), у *другу генерацију типа 1б)* сврставамо децу која су у земљу пријема доведена у току или након завршетка секундарне социјализације (између 12. и 18. године живота)[71]. Међутим, анализа истраживаног корпуса наметнула је још један тип припадника друге генерације, који чине испитаници који су у неком животном добу доведени у Немачку или су се у Немачкој родили, затим су у одређеном узрасту враћени у Србију, да би се опет у извесном животном добу поново вратили у Немачку. Тај тип припадника друге генерације овде називамо *ремигрантима друге генерације радних миграната*.

Велики број припадника друге генерације је по завршетку школовања наставио да живи у западноевропским земљама, укључујући се на тржиште рада тих земаља и склапајући тамо своје бракове (Давидовић 1999: 22). Деца друге генерације миграната представљају *трећу генерацију* говорника радних миграната у дијаспори. Друштвено окружење у којем живе припадници друге (и треће) генерације миграната постаје им све мање страно, а кругови њиховог

[71] У нашој подели на ове две важне подгрупе друге генерације првог типа, које су доведене у Немачку, прекидајући им тако ток језичког развоја (функције воље, емоције и интелекта које се развијају хронолошки и хијерархијски) наслањамо се на Љ. Рајића, који је истраживао језик деце миграната у Шведској (уп. Давидовић 1999: 84, 87, 88).

друштвеног кретања пробијају строге оквире њихових родитеља и сународника. Док матерњи језик њихових родитеља остаје као средство споразумевања у ужем кругу породице и пријатеља[72], искључиво добро савладан језик друштвене средине у којој живе им омогућава вертикалну друштвену покретљивост (Давидовић 1999: 12).

Тако долазимо до појма *матерњи језик*, чије поимање зависи од области у којој се дефиниција јавља (лингвистичка, социолингвистичка, психолингвистичка, правна) и од односа који се успостављају узмеђу овог појма и других чланова терминолошког подсистема (Васић–Влаховић 2009: 189). Матерњим језиком се обично назива онај језик који дете усваја као први језик, претежно уз мајку, будући да је у ранијим (феудалним) друштвима мајка била члан породице задужена за домаћинство и прва традиционално почињала да комуницира са децом, те је језик назван матерњим језиком[73] (Пабст 2007: 19). Међутим, питање матерњег језика радних миграната није једноставно нити заувек дефинисано и у вези са тим се увек морају сагледавати компоненте попут историјских, језичких, социјалних, културних и других, које утичу на одређење матерњег језика (Савић 1989: 14).

Појмови *матерњи/страни, први/други, доминатан/слаб језик, језик породице и језик друштвене заједнице, главни/споредни језик* у контактнолингвистичком смислу своју терминолошку вредност задобијају у зависности од типа језичког контакта (посредан, непосредан), као и од начина и времена усвајања и употребе језика у психолингвистичком и социолингвистичком смислу.

У *посредном* језичком контакту је ситуација једноставна и јасна: у једној монолингвалној средини појединци језик који им је *стран*, туђ њиховом друштвеном окружењу усвајају институционализовано[74]. Тај језик се ван наставног окружења готово уопште не користи и усваја се хронолошки гледано углавном након завршене социјализације на најмање једном језику (Дурбаба 2011: 592). Једнозначним се термин *матерњи* језик може сматрати искључиво у

[72] Ово није увек случај и то показују резултати наше анализе, уп. поглавље 3.4.5.
[73] Нем. *Muttersprache*, енгл. *mother tongue* .
[74]За разликовање другог од страног језика користимо Дитрихову (Dietrich 2004: 312) дефиницију да се другим језиком назива онај који се, као и први, учи у непосредном окружењу и у свакодневној комуникацији без специфичних наставних мера. Страним језиком назива се онај језик који се учи помоћу наставних мера и у једнојезичном окружењу.

монолингвалним срединама и монолинвалном породицама, у којима се дотични језик користи као једини језик споразумевања (Дурбаба 2011: 592).

У *непосредном* контакту су комуникацијске ситуације, које ми овде истражујемо, сложеније, те су и у односу на процесе који се овде одигравају терминолошке дистинкције различите. Колико је питање дефиниције матерњег језика слојевит и комплексан проблем у мигрантској ситуацији, показала је данска социолингвисткиња шведско-финског порекла Тове Скутнаб-Кангас (Скутнаб-Кангас–Филипсон 1989; Скутнаб-Кангас 1995, цит. према Дурбаба 2011: 594). Укратко, према њој, мигрантско дете може имати два и више матерњих језика, при чему она за одређење матерњег језика (и двојезичности) узима у обзир неколико критеријума као што су а) порекло, б) ниво компетенције, в) функција и г) примена и ставови појединаца или групе о свом језику, односно идентитет и идентификација.[75]

Претражујући литературу у трагању за дефиницијама *матерњег језика*, примећујемо да међународне организације дају једну дефиницију матерњег језика, у педагошким приручницима и речницима се нуде друге дефиниције, у научној литератури срећемо се опет са неким другим дефиницијама, а сама језичка стварност двојезичних индивидуа у непосредном језичком контакту нуди нам различите могућности одређивања појма[76]. Као и појам билингвизма тако и појам матерњи језик у непосредном језичком контакту одређују различити аспекти, те је терминологија упркос покушајима нормирања и даље нејединствена (Сабо 2010: 74). Штавише, многи истраживачи језика у контакту сматрају да је у контактнолингвистичком смислу бесмислено говорити о

[75]Она ово илуструје на сопственом примеру и каже да је по а) пореклу њен матерњи језик шведски, који је у детињству проговорила, б) према нивоу компетенције фински као језик земље у којој је одрасла и школовала се в) према функцији њени матерњи језици су енглески и дански, као производ каснијих животних околности (удаја и емиграција) а према г) критеријуму идентификације наводи да има два матерња језика: фински и „фински шведски", језик шведске националне мањине у Финској (Дурбаба 2011: 594).

[76]УНЕСКО је 1953. године дефинисао матерњи језик као језик усвојен у раном развојном добу, који постаје природан инструмент мишљења и комуницирања (Голубовић–Јовановић Симић 2002: 18). Касније (1981) је ова дефиниција измењена према којој је матерњи језик неке особе језик коришћен у етничкој заједници којој говорна особа припада, што подразумева да је таква особа већ усвојила такав језик (Савић 1989: 14). У речнику САНУ (Васић–Влаховић 2009: 191) матерњи језик се дефинише кроз време и начин усвајања језика, а синонимичан однос се успоставља са појмовима као завичајни језик, свој језик, за разлику од туђег, страног. Штелтинг са Универзитета у Олденбургу, који је дуги низ година истраживао језик деце југословенских радних миграната у СРН, истиче да матерњи језик није могуће једном заувек једнозначно дефинисати за сву децу ван домовине, већ је пре спреман да говори о матерњем језику као скупу неколико основних критерија (Савић 1989:16).

матерњем језику (Кил 2008: 66; Цуркану 2005: 192; Фелдес 2005: 19), те многи користе дистинкције као што су *први језик* наспрам *другог језика*, *примарни језик* наспрам *секундарног* (Стојановић 2010: 19), *доминантан* или *јак* наспрам *слабог*[77].

У контактнолингвистичком смислу се као неизоставне варијабле приликом усвајања (матерњег) језика у миграцији истичу две, и то индивидуална (нпр. преношење матерњег језика са родитеља на децу, став према језику и др.) и друштвена (нпр. престиж и потреба усвајања језика друштвене средине, језичка политика земље порекла, миграциона политика земље пријема и др.). Оне нису независне једна од друге и комбиноване заједно утичу на усвајање језика у миграцији (Стојановић 2010: 34). У литератури (Васић–Влаховић 2009: 194; Апелтауер 1997, цит. према Стојановић 2010: 21, Завалдовдки 1961, цит. према Вестергард 2008: 84) матерњи језик се, поред осталог, дефинише и према хронологији усвајања (*првоусвајани језик*) и према функцији коју језик има у свакодневном животу (*доминантан језик*). *Другим језиком* назива се онај језик који се, као и први, учи у непосредном окружењу и у свакодевној комуникацији без специфичних наставних мера, и који се усваја након усвајања првог језика у старосној доби око 5 година (Дитрих 2004: 312). Међутим, првоусвајани језик може бити или језик родитеља, тј. језик порекла (нем. *Herkunftssprache*)[78], како ћемо га ми звати, или језик средине. У првом случају у свакодневном животу *језик порекла* све мање испуњава не само

[77] Леман (Леман 2013: 4) каже, на пример, да се оно што се данас уопштено назива Л1 и Л2 појављује у литератури у различитим облицима: у истраживањима усвајања језика користе се појмови *први* и *други језик*, у настави страних језика појмови *матерњи* и *страни* језик, а у контактнолингвистичким истраживањима индиректно, на пример у вези са заменом језика, замена са првог на други језик, при чему се под првим подразумева језик мањинске заједнице, а под другим језик већинске заједнице. Постоји још и разликовање *главног* и *споредног* језика (Вајс, цит. према Фелдес 2005: 9) или *јаког* и *слабог* језика (Афшар, цит. према Фелдес 2005: 9). Михаљевић (Михаљевић 1988: 127) наводи да се у лундском пројекту доследно употребљавао назив *кућни* или *породични* језик, језик којим се говори у кући са родитељима, а не нужно језик који се највише користи или најбоље познаје. Неки аутори употребљавају још и називе *језик прималац* и *језик давалац* (с аспекта језичког посуђивања, Филиповић 1986). Чак је било и покушаја да се и на есперанту пронађу прецизније ознаке као *гепатро лингво* (родитељски језик) или *денаска лингво* (језик у коме се нека особа рађа) (уп. Савић 1989: 14). Као синоними за матерњи језик користе се синтагме *завичајни*, *домовински* језик. У страној литератури користе се појмови попут *национални*, *кућни* језик, *језик порекла* и тако даље (Васић–Влаховић 2009: 192; Стојановић 2010: 19, Пабст 2007: 19) .

[78] У литератури се користе и термини *завичајни* или *наследни* језик, који долазе од енглеског термина *heritage language*. У литератури се користе и термини *завичајни* или *наследни* језик, који долазе од енглеског термина *heritage language*. Према Камнису (2005) овај термин се први пут појавио 1977. године у Канади (уп. Цвикић; Јеласка; Канајет Шимић, 2010: 113)

друштвену улогу, њу преузима владајући језик друштвене средине, такозвани *доминантан језик*[79], већ постаје и инструмент мишљења. За говорнике мигрантских група карактеристично је да се првоусвајани језик, уколико је то језик мањинске друштвене заједнице, све више повлачи пред језиком средине, тј. касније усвајаним језиком, у погледу учесталости, прецизности, сигурности и разноликости домена употребе. Такође, приметна је и све мања идентификација са тим језиком (Васић–Влаховић 2009:194).

Међутим, свакако да је потребно да се барем оквирно код двојезичне особе у миграционом контексту одреди појам онога што се у једнојезичној средини назива матерњим језиком. Стога ћемо ми, наслањајући се на проучену литературу и наведене ставове и дефиниције, покушати да у складу са генерацијским специфичностима двојезичних говорника у миграцији одредимо појам матерњег, тј. главног или доминантног језика. Покушаћемо да овај појам одредимо за прву, другу и трећу генерацију говорника у миграцији и то према критеријумима хронологије усвајања и интензитета употребе, овде српског и немачког језика, будући да родитељи, њихова деца и унуци језички представљају различите групације (Липерт 2010: 247). Мишљења смо да ћемо у самом одређењу и одређивању матерњег језика кроз генерације мигранта назрети управо ону нит која указује на одвијање процеса постепене и/или потпуне замене језика у другој и трећој генерацији, а и првој, чија је употреба језика условљена употребом језика друге и треће генерације у свакодневном општењу.

За говорнике *прве генерације* Срба радних мигранта, која је у потрази за запослењем дошла у Немачку као у земљу пријема на привремени рад, немачки језик је био *страни језик*, и углавном су га говорили тек мало и лоше[80]. Добро

---

[79] У савременој теорији језика у контакту (Мајерс-Скотон 1993, цит. према Зубчић 2011: 10; Петровић 2009: 64) и социолингвистичкој литератури која се бави прекључивањем кодова, често се користе термини *matrix language* (ML) (матрични језик/језик-матрица) и *embedded language* (EL) (уклопљени/уграђени језик), као теоријски конструкти за матерњи и други језик, чији се елементи појављују у дискурсу.

[80] И овде, опет, не можемо да генерализујемо. Прву генерацију једне испитане породице у Инголштату чине Немица из Војводине, којој је немачки био матерњи језик, и њен супруг, коме је немачки био страни језик. Данас, међутим, немачке власти захтевају да припадници таласа мигранта 21. века владају немачким језиком (уп. http://www.anerkennung-in-deutschland.de/media/media/Anerkennungsgesetz.pdf, прегледано 11. 12. 2015.). Од покрајине до покрајине У СРН као и у зависности од професије критеријуми варирају. Рецимо, већина немачких покрајина за неговатеље захтева знање немачког језика на нивоу Б2, док је у покрајини Хесен довољан ниво Б1 (подаци добијени на основу личне преписке са представником предузећа DEKRA Qualification GmbH). За лекаре се, рецимо, у зависности од

су владали својим *матерњим* језиком, односно варијететом који су понели са собом у миграцију. У овом контексту не треба губити из вида да се 60-их година Немачка декларисала као земља пријема, а не као исељеничка земља, те је прва генерација „дошла да се врати".[81] Мотив учења немачког језика прве генерације радних миграната је *инструменталног типа* (споразумевање у свакодневном животу, добијање бољег посла или заузимање бољег положаја (Давидовић 1999: 23). Мислећи да ће се убрзо вратити, својој су деци преносили српски језик, имајући у виду наставак живота и образовања деце у домовини. Међутим, 70-их година миграциона политика земаља пријема се мења, а радни мигранти уједно немају јасно постављени циљ о повратку у матичну земљу, те се спајањем породица привремени рад за већину радних миграната постепено претвара у сталну миграцију (Савић 1989: 17). Спајањем породица и доласком њихове деце, друге генерације типа 1а) и 1б), као и рађањем деце у Немачкој (друга генерација типа 2) Немачка за њих полако и незванично[82] губи статус земље пријема. У сваком случају, док је друга генерација (оба типа) настављала и пролазила процесе социјализације у Немачкој, родитељи, прва генерација, доживљавала је процесе де- и ресоцијализације (Давидовић 1999: 98, 99, 101; Ајзенштат 1954, цит. према Фарвик 2009: 63). У тим процесима социјализације њихова деца имају сасвим другачији мотив учења немачког језика, наиме, тзв. *интегративну мотивацију*, а под тим се подразумева жеља да се научи више о језику нове групе, да се са њима ступи у интеракцију и да се постане део те групе у обданишту, школи и сл. (Давидовић 1999: 93). Ова деца постепено уносе немачки језик у домен породице, у којем је до скора улогу играо матерњи језик њихових родитеља. На тај начин постепено почиње да се сужава тај домен

покрајине, захтевају нивои од Б2 до Ц. На пример, у покрајини Рајнланд Пфалц било је потребно само имати потврду Б2 Гетеовог Института, али је уведен и додатни тест познавања стручне терминологије (уп. Потребни нивои знања немачког језика за рад у Немачкој, www.stipendijezastudente.com/potrebni-nivoi-znanj...), прегледано 12. 12. 2015.

[81] Западноевропске земље нису се поставиле као усељеничке земље традиционалног типа, већ су од почетка масовног запошљавања странаца јасно стављале до знања да су оне земље само привременог усељавања (Давидовић 1999: 9; Ивановић 2012: 9). Међутим, последице економских криза, велики број незапослених и домаћих и страних радника у западноевропским земљама условиле су 1974. године заустављање прилива радне снаге, али су истовремено земље пријема новом миграцијском политком показивале настојања да се страни радници, који су већ били запослени, задрже и боље употребе. Тако је половином седеамдесетих година 20. века страним радницима било дозвољено да доводе своју децу или брачне другове, тзв. „спајање породице" (Давидовић 1999:12). На тај начин се отворио пут останку онима који су отишли да би се вратили, што је узроковало сасвим другачији став према језику и култури земље из које су дошли.

[82] „*Unerklärtes Einwanderungsland* ", како је Ахтерберг назива (уп. Ахтерберг 2005: 11).

употребе матерњег језика прве генерације, тако да немачки језик, без обзира на степен компетенције, постаје *доминантан* или *главни* језик општења.

Имајући у виду ове друштвене прилике, склони смо да појам матерњег језика, следећи генерацијске специфичности мигрантске популације, без намере да генерализујемо, одредимо на следећи начин:

Првој је генерацији, српски језик, без сумње *матерњи језик* (имајући у виду хронолошко и хијерархијско усвајање језика и вољне, емотивне и инктелектуалне функције језика и социјализацију, уп. Давидовић 1999: 84). Немачки језик прве генерације (касни билингвали) углавном и даље задржава инструменталну функцију, али према степену употребе постаје *доминантан* језик.

Другој генерацији се језички и социјални развој прекида (друга генерација првог типа) или се хронологија усвајања језика разликује (друга генерација другог типа). Мишљења само да се код овог генерацијског типа најпре може применити начин дефинисања матерњег језика према Скутнаб-Кангас (Скутнаб-Кангас 1995, цит. према Дурбаба 2011: 549). Према хронологији усвајања језика за другу генерацију првог типа можемо рећи да је углавном српски језик онај који се усваја као први, док припадници друге генерације другог типа могу имати два прва језика (рани симултани билингвали) или пак први српски, други немачки или обрнуто (рани консекутивни билингвали). Овде је пре свега пресудан фактор став родитеља према њиховом сопственом матерњем језику и мотивација да детету пренесу свој матерњи језик, а и многи други социокултуролошки фактори. И код првог и другог типа друге генерације у даљем процесу социјализације и индивидуалног развоја српски језик (било као првоусвајани или као другоусвајани језик) бива потиснут немачким као језиком већинског становништва, те немачки постаје *доминантан* или *главни* језик, језик којим се најбоље служе[83]. Употреба матерњег српског језика редукује се и он остаје резервисан углавном за комуникацију у приватном домену као споредни језик

[83] При томе би требало имати у виду став прве генерације која је, мислећи да ће се убрзо вратити, својој деци преносила српски језик, док је и сама политика земље пријема је била таква. Као илустрацију бисмо овде цитирали једног нашег испитаника, припадника друге генерације: „Ево, овако, генерација, моја генерација је одрасла уз српски језик, иако смо овде рођени, ја сам овде рођен и сестра, али ми смо овде имали југословенску школу [...] до осмог разреда и тако да је нама био страни језик немачки” (испитаник Ђс, друга генерација типа 2, у породици).

општења. Српски језик као такав даље трпи промене и подлеже утицају доминантног језика.

Код *треће* генерације радних миграната ситуација може бити следећа: а) према хронологији усвајања српски може бити првоусвајани језик, тачније језик примарне социјализације, до поласка у обданиште када на сцену ступа немачки који се усваја као други језик; б) с друге стране у неким породицама припадници треће генерације могу и српски и немачки усвајати истовремено или се може догодити да се као ц) први или д) као једини усваја немачки језик. Дакле, према критеријумима компетенције и функције трећој генерацији *матерњи* језик је немачки, односно језик *интрагенерацијске комуникације*,[84] док према критеријуму идентификације матерњи језик може варирати од случаја до случаја, при чему, упркос свему, српски језик остаје језик њихових предака, тачније *језик порекла*[85].

Као што се из приложеног лако може закључити, матерњи језик је у контактној лингвистици релативан појам, те многи лингвисти који изучавају међујезичке контакте сматрају да је термин матерњи језик потпуно неупотребљив (Фелдес 2005: 19). Једини закључак који нам се тренутно намеће јесте да се у овом погледу дефиниције не могу уопштавати и да се од случаја до случаја морају дозволити разлике међу појединцима у зависности од животних околности и прилика појединаца. Ми ћемо у овом раду за српски и немачки језик користити ознаке **А** и **Б** или називе *главни језик* и *споредни језик* општења. Ознака **А** односи се на језик етнолингвистичке мањинске заједнице (српски), ознака **Б** на језик већинске заједнице (немачки), а испитаницима дајемо слободу да одреде који је језик њихов матерњи језик[86].

[84] Ово углавном није случај код друге генерације, бар у нашем истраживаном корпусу.

[85] Њихова секундарна, а понегде и примарна социјализација одвија се на немачком језику, тако да код њих билингвизам може постојати у виду рецептивног или пасивног билингвизма, или се ова генерација налази већ у другој монолингвалности (Стојановић 2010: 19). Уз то је такође битно нагласити разлику у ставу прве и друге генерације у погледу останка или повратка, што се одражава и на став према преношењу матерњег језика на следеће генерације.

[86] Тако је међу млађим испитаницима, дакле, припадницима треће генерације, било случајева да су на питање шта мисле који им је језик матерњи, и поред пасивног знања српског језика, одговарали да је то српски. С друге стране било је припадника друге генерације, које по слободној процени можемо сврстати у балансиране билингвале, који су одговарали да је то немачки.

2.3.2 Билингвизам и диглосија

Билингвизам има кључни положај у теорији контактне лингвистике управо због тога што је како услов тако и последица језичких контаката. Стварање ситуације двојезичности на нивоу појединца и друштва може се објаснити низом историјских, политичких и социокултуролошких фактора. Током историје човечанства, од најранијих времена, развојем индустрије, средстава комуникације, те услед све веће мобилности људи, па све до данашње ере глобализације, многи појединци и друштва показују обележја двојезичности. Тако се људи који су живели 4000 година пре Христа могу сматрати првим билингвалима (Пабст 2007: 14). У старој Грчкој људи су, као и у скоро свим освојеним земљама римског царства, говорили више језика[87]. Данас је индивидуална и друштвена двојезичност веома распрострањен феномен диљем наше планете. У европском контексту, као резултат како далеких историјских процеса тако и миграције, говори се о историјским језичким мањинама као и новим језичким мањинама са миграционим пореклом (Геноц–Гортер 2005: 1, цит. према Сабо 2010: 1), тако да је у многим друштвима познавање више језика неопходност и само по себи разумљиво стање (Пабст 2007:14). Билингвизам, дакле, не означава само језичке навике или карактеристике неке индивидуе, неке групе или социјалног слоја, већ и неког региона и земље (Зинер 2001: 5). О овој веома комплексној појави написано је мноштво литературе и вршена су бројна истраживања у различитим научним областима.

Термин *двојезичан* (*bilinguis*), према Сименону, користили су А. Дела Бела (Della Bella, 1728) и Стулић (Stulli, 1806); Сименон за двојезичност даје следећу дефиницију: „sposobnost osobe ili stanovništva da se vješto služi sa dva jezika, bez vidljive veće sklonosti za jedan od njih, nego li za drugi" (Васић–Влаховић 2009: 195). Вајнрајх дефинише двојезичност као наизменично коришћење два језика, а особе које учествују у том процесу назива двојезичним

[87] Стари Грци су поред различитих дијалеката грчког знали и стране језике, попут феничанског, египатског и персијског, а грчки се говорио као нека врста другог језика у далеким деловима Азије. У римском царству био је исти случај са латинским – скоро у свим освојеним земљама римског царства људи су знали и латински језик, а земље попут Египта или Израела сматрале су се чак и тројезичним државама, будући да су се уз језик дотичне земље говорили и латински и грчки (Пабст 2007: 14).

особама (Вајнрајх 1976: 15)[88]. Али, ово су само две од бројних дефиниција билингвизма. Лингвистичка и друга научна литература говори нам да и након дугогодишњег бављења проблематиком дво- и вишејезичности једна општеприхваћена дефиниција не постоји (Овербеке, 1972: 112–118, цит. према Пелка 2006: 52 и према Брадеан-Ебингер 1997: 29; Пабст 2007: 15; Оксар 1980: 43; Голдбах 2005: 15). Билингвизам је, како каже Ауер (Ауер 1988: 189), стање које се постиже и није апсолутна, већ релативна способност, односно вештина (Фелдес 2005: 11), а остварује се на различите начине, под различитим околностима код различитих говорника, који пак ту своју способност, односно вештину користе у одређеним контактним ситуацијама. Стога је билингвизам у свом вишедимензионалном својству био и јесте предмет интересовања лингвистике, социологије, психологије, неурологије, педагогије и других научних дисциплина (Пелка 2006: 52; Скутнаб-Кангас 1981: 81, цит. према Хубер 2010: 7)[89].

У најширем смислу под билингвизмом се подразумева знање двају језика. У основи постоји разлика између индивидуалног и друштвеног билингвизма (Вајнрајх 1976: 15; Хамерс 2000: 6, цит. према Хубер 2010: 7). Скутнаб-Кангас (Скутнаб-Кангас 1981, цит. према Хубер 2010: 8; Скутнаб-Кангас 1995, 1996, цит. према Дурбаба 2011: 594, 598) сажела је дефиниције билингвизма (а уз то и матерњег језика) према трима критеријумима, тачније областима истраживања билингвизма: *психолингвистичким, социолингвистичким и лингвистичким* критеријумима. Посматрајући билингвизам са лингвистичког, психолошког, социолошког и културолошког аспекта, она га доводи у везу са когнитивним развојем, почевши од индивидуалних карактеристика двојезичности све до друштвених проблема говорника. Ауторка тако билингвалну особу дефинише као неког „ко може да функционише на два или више језика, било у монолингвалној, било у

[88] То је способност појединачних говорника да се изражавају на два језика и то у складу са захтевима које им поставља конкретна комуникацијска ситуација. Овакво широко одређење појма не обухвата аспекте као што су степен владања језиком, околности, начин и време усвајања језика и сл. (Милер 2000: 14).

[89] Нпр. са аспекта усвајања језика Зиберт От (2001), Штенцел (1997), Милер (2000) и др., са педагошког аспекта Гоголин (1988), Менк (2000) Каминс (1979), са социокултуролошког аспекта Гумпрец (1975), Фишман (1978, 1991), Веи (2000), па све до литературе о конкретној помоћи у свакодневници билингвалних породица, нпр. Триархи-Херман (2003) и тако даље, тек да поменемо само неке од дисциплина и обиља литературе на тему билингвизма (Пабст 2007: 13, Дурбаба 2011: 598). О неуролошким истраживањима двојезичности видети под www.uni-muenster.de/griesha/exm/zse.html.

билингвалног заједници, у складу са социокултуролошким захтевима које те заједнице или сам говорник постављају у односу на комуникативну и когнитивну компетенцију појединца, на истом нивоу као и изворни говорник, и која позитивно може да се идентификује са обе језичке групе и културе" (Скутнаб-Кангас 1991: 111, цит. према Ајдуковић 2004: 4). Лиди (Lüdi 1996: 234, цит. према Францен 2004: 9, 10; исто код Рил 2004: 52, цит. према Сабо 2010: 73) дели дво- или вишејезичност на *индивидуалну* (нпр. Елиас Канети који је говорио јеврејски, шпански, немачки, турски, бугарски итд.), *територијалну* (коегзистенција више језика на истој територији, нпр. Брисел: холандски и француски), *друштвену* (диглосија друштва, коегзистенција више језика са различитим друштвеним функцијама, пример за то је Швајцарска) и на *институционалну* (вишејезичност националних и интернационалних админситрација, као нпр. ЕУ).[90]

Дакле, појам билингвизма може се интерпретирати, ширити или ограничавати у зависности од научне дисциплине и области истраживања.[91] Распон *лингвистичког* дефинисања билингвизма креће се од веома уопштених, преко крутих до веома еластичних дефиниција.

За Леонарда Блумфилда (Leonard Bloomfield) двојезичност је „*native – like control of two languages*", (Блумфилд 1935: 56, цит. према Клајн М. 1975: 66), док једна умеренија дефиниција Џона Макнамаре (Макнамара 1967, цит. према Францен 2004: 12; Хамерс–Бланк 2000: 6, цит. према Хубер 2010: 8) гласи да билингвизам постоји ако један говорник уз свој матерњи језик поседује знање из другог језика у једној од четири вештине. Високи степен владања језицима претпостављају и Блохер (Блохер 1982, цит. према Хубер 2010: 8) и Браун (Браун 1937, цит. према Фелдес 2005: 9), према чијем схватању се под билингвизмом подразумева „активно и потпуно једнако познавање два или више језика", а то мишљење заступају и многи лингвисти савременог доба (Рикхајт–Зихелшмит–Штронер 2002, цит. према Фелдес 2005: 9), који сматрају да се блумфилдовска дефиниција до данас добро показала и одржала. Лефлер (Löffler) разматра и аспект *еквилингвизма* или *еквивалентног билингвизма*,

[90] Индивидуални и друштвени билингвизам не морају да се јављају заједно, јер у вишејезичним друштвима постоје и једнојезичне индивидуе као и што и у једнојезичним заједницама постоје дво- или вишејезичне индивидуе (Францен 2004: 10).

[91] Овербеке (Overbeke) је 1972. године у разматрању различитих дела о билингвалности пронашао ни мање ни више него 21 дефиницију двојезичности, те постојеће дефиниције сврстава у описну, нормативну или методолошку категорију (Фелдес 2005: 8).

тачније правог (потпуног) билингвизма, међутим у стварности се показује да између два или више језика билингвалне или мултилингвалне особе једва да постоји симетрија (Фелдес 2005: 9).

Други екстрем чине минималистичке дефиниције билигнвизма, па тако Хауген (Хауген 1953 цит. према Филиповић 1984–1985: 861; Фелдес 2005: 10; Пелка 2006: 53) предлаже да „minimalni zahtjev bude da se netko smatra bilingvalnim govornikom već od časa kada može na drugom jeziku upotrijebiti nekoliko potpunih izričaja sa punim značenjem" (Филиповић 1984–1985: 861), односно „билингвизам може временом да ослаби, али овде се подразумева да почиње у тренутку када је исказ говорника једног језика потпун и разумљив на другом језику"[92]. Диболд (Диболд 1961, цит. према Филиповић 1984–1985: 861) се о овоме изјашњава још радикалније, постављајући хипотезу да већ и компетенција разумевања представља минимални критеријум билингвалности (Фелдес 2005: 10).[93] Ми, међутим, у складу са нашим истраживањем развоја билингвалности у миграционом контексту прихватамо минималистичку дефиницију билингвизма, те билингвалним сматрамо и оне испитанике које поседују и компетенцију разумевања.

Будући да се билингвизам јавља у различитим констелацијама и појавним облицима, те да се може дефинисати на основу различитих димензија (Брадеан-Ебингер 1997: 35, Пабст 2007: 17), у научној литератури се у зависности од перспективе посматрања билингвизма говори о различитим типовима двојезичности.

У погледу когнитивне организације двојезичности разлика се прави између *координиране, сложене, субординиране* двојезичности (*compound bilinguisms, coordinate bilinguisms* и *subordinate bilinguisms*) (Клајн М.1975: 86–88; Савић 1989: 40; Бехерт–Вилдген 1991: 54 и даље; Милер: 2000:16; Кристал 1988: 57, цит. према Ајдуковић 2004: 4). У зависности од хронологије усвајања језика разликују се *симултана* и *консекутивна* двојезичност (Пабст 2007: 13, 17,

[92] „[...] bilingualism may be of all degress of accomplishment, but it is understood here to begin at the point where the speaker of one language can produce complete, meaningful utterances in the other langange [...]" (Голдбах 2005: 15).

[93] Критика ових дефиниција се састоји у томе да се с једне стране одбацује критеријум перфектности (нпр. А. Мартине, уп. Филиповић 1986: 30; Клајн М. 1975: 66), јер билингвалне особе ретко могу да добро говоре у оба језика у свим темама/доменама, а са друге стране би према минималистичким дефиницијама све индивидуе биле билингвалне (Липерт 2010: 21; Клајн М. 1975: 66; Бехерт–Вилдген 1991: 30).

Дурбаба 2011: 596), а према узрасту у којем се двојезичност развија прави се разлика између *ране* (*симултане* или *консекутивне*) и *касне* двојезичности (Савић 1989: 40; Милер 2000: 17; Голубовић–Јовановић Симић 2002: 19; Пабст 2007: 25; Дурбаба 2011: 597). Према начину стицања двојезичности разликују се *природна* и *културолошка/вештачка* двојезичност (Пабст 2007: 13, 18), док се у погледу утицаја двојезичности на развој личности разлика прави између *адитивне* и *субстрактивне* двојезичности (Савић 1989: 40; Пабст 2007: 13, 18; Липерт 2010: 37; Голубовић–Јовановић Симић 2002: 20; Дурбаба 2011: 597). И на крају, према степену владања језицима разлика се прави између *еквилингвизма, семилингвизма, билингвизма са доминанцијом матерњег (првог) језика, билингвизма са доминацијом другог језика*, односно *балансиране, доминантне* двојезичности и *половичног билингвизама* (Штелтинг 1980: 199; Савић 1989: 13, 40; Пабст 2007: 18–21; Петровић 2009: 68; Липерт 2010: 37; Апелтауер 2001: 626–638, цит. према Шорн 2010: 21).

Сложени облик билингвизма развиће се уколико дете два језика усваја у истом контексту (нпр. код куће), а уколико језике усваја у два различита друштвена контекста (нпр. код куће, а потом ван родитељске куће у већинској друштвеној заједници), развиће се *координирани* тип билингвизма (Голубовић–Јовановић Симић 2002: 20).[94] Код координиране билингвалности, а посебно у миграционом контексту, Ламберт (Ламберт 1977, цит. према Голубовић–Јовановић Симић 2002: 20; Савић 1989: 40; Пабст 2007: 18; Дурбаба 2011: 597) разликује *субстрактивну* и *адитивну* двојезичност. *Субстрактивна* двојезичност се јавља када се матерњи језик занемарује и бива потискиван из употребе, углавном јер је у макросоцијалном окружењу ниже вреднован, тако да се језик друштвене средине развија на штету матерњег језика/језика порекла, док *адитивна* двојезичност настаје када говорник поред новоусвојеног језика задржава и свој матерњи језик, тако да су су оба језика равноправна у употреби и подједнако се успешно развијају.

Стицање билингвалне компетенције може уследити у различитим животним стадијумима (Бехерт–Вилдген 1991: 52), те се у зависности од старосне доби усвајања два (или више) језика билингвизам дели и на рани и

[94] У вези са овим видети још и код Вајнрајха (Вајнрајх 1953: 9–10, цит. према Клајн М. 1975: 86) и Ервин-Осгуд (Ервин-Осгуд 1954, цит. према Вајнрајх 1976: 248; Милер 2000: 16).

касни, односно *aearly/late bilingualism*[95]. У лингвистичкој и другој литератури још увек се воде дискусије о томе који је најважнији период за учење језика. Један број истраживача сматра да изложеност другом језику мора наступити пре пубертета, како би се и у том језику могле стећи компетенције изворног говорника, док за друге питање узраста до којег се може јавити билингвизам остаје и даље нерешено (Дурбаба 2011: 597)[96]. Рани билингвизам може бити резултат географско-историјског и културолошког положаја говорника (двојезично одрастање у пограничним територијама и миграционим условима, диглосична ситуација и сл.), док је касни билингвизам најпре последица економских, политичких и других миграција, када се адолесцент или одрасли појединац обре у новој језичкој средини, што је случај са првом генерацијом и другом генерацијом миграната првог типа.

Прво усвајање језика може бити једнојезично или двојезично, па чак и вишејезично (Голубовић–Јовановић Симић 2002: 18). Уколико дете истовремено учи два језика, реч је о *симултаном* билингвизму, а о *консекутивном* је реч уколико се други језик стиче у старосној доби када се структуре првог језика стабилизују, дакле најраније након завршетка треће године живота, али пре почетка пубертета (Пабст 2007: 17). Обе врсте билингвизма, симултани и консекутивни, спадају у *природни* билингвизам (*natural* или *primary bilinguals*) (Пабст 2007: 18; Милер: 2000: 16), који подразумева спонтано и интуитивно усвајање језика у природној средини и свакодневном животу. Насупрот *природном* налази се *вештачки* (Ајдуковић 2004: 4) билингвизам, који се назива и *културолошким* (Пабст 2007: 18), *институционалним*/*контролисаним* (Савић 1989: 40) или *секундарним* (*secondary bilinguals*, Милер: 2000: 16), где се уз планску подуку учи један језик у земљи у којој он није матерњи, тачније страни језик.

Билингвалне особе, као што је већ речено, не поседују исте компетенције у оба језика, те са становишта владања језицима такође постоји више подела

[95] Према узрасту у коме се развија, билингвизам се још дели и на *рани* (*infant bilinguality*, до 11. године живота), *средњи* (*adolescent bilinguality*, до 17. године живота) и *касни* (*adult bilingualsm* од 17. године живота), уп. Шлунд (Шлунд 2003: 7).

[96] У вези са раним и касним билингвизмом постављају се различите старосне границе (Клајн М. 1975: 69, Голубовић–Јовановић Симић 2002: 18 и даље, Пабст 2007: 25), али се данас генерално у истраживањима деца која у старосној доби до 10. и 11. године усвоје више од једног језика називају раним билингвалима, а она која су у неком каснијем периоду усвојила други језик спадају у категорију касних билинвала (Милер 2000: 17).

(Сабо 2010: 71, 73–75). Тако Апелтауер (2001: 628–638, цит. према Шорн 2010: 21) разликује *балансирани*, *нормални* билингвизам и *семилингвизам*. Балансирани или еквивалентни билингвизам (еквилингвизам) подразумева једнак или сличан степен развијености оба језика, што је знатно ређа појава (Дурбаба 2011: 597), док тзв. нормални, односно доминантни билингвизам, претпоставља интензивнији развој и коришћење једног од језика, углавном језика средине (Савић 1989: 11). *Семилингвизам* или *половични билингвизам* је облик билингвизма који показује дефиците у оба језика[97]. Друга подела у погледу степена компетенција је подела на *активни* (продуктивни) и *пасивни* (рецептивни) билингвизам, премда пасивна компетенција према већини дефиниција, али не и према оним минималистичким, није довољна за постојање билингвизма. Уз ову поделу у погледу степена компетенције наводимо и поделу на *симетрични* билингвизам који означава подједнако познавање оба језика, док *асиметрични* билингвизам означава слабије познавање једног језика (пасивни и нерецептивни билингвизам) (Голубовић–Јовановић Симић 2002: 18; Дурбаба 2011: 597).

Према социолингвистичким поделама билингвизам се дели на *симетрични* и *асиметрични* односно *стабилни* и *нестабилни* билингвизам, који се јављају услед стабилних или нестабилних језичких контаката (Томасон 2001, цит. према Шарлај 2007: 22). У потоњем случају језик мањинске/подређене заједнице (други термини су *субстрат, језик прималац, језик реплика, уметнути језик*) бива потиснут доминантим језиком (други термини су *суперстрат, језик давалац, језик модел, матрични језик*), тачније језиком бројчано надмоћније и углавном социоекономски доминантније говорне заједнице. То углавном доводи до замене језика, будући да доминантни језик нуди бољу социјалну мобилност неголи функционално ограничени језик мањинске заједнице (Шарлај 2007: 23 и даље).

За разлику од билингвизма термин *диглосија* је мање проблематичан. Овај појам уводи Фергусон 1959. године и користи га у својим истраживањима

[97] Овај појам уводи Хансегард 1968. године и примењује га на језичку ситуацију финске деце у Шведској (Шорн 2010: 23). Под тим се појмом могу разумети два различита феномена: с једне стране овај појам означава прелазну фазу у процесу редуковања компетенција у првоусвајаном језику и још непотпуног владања другим, а са друге стране трајну ситуацију у којој билингвал не влада довољно ни једним ни другим језиком (Далер, 1999: 52, цит. према Шорн 2010: 13). Један од узрока појаве семилингвизма као трајне ситуације јесте недовољно подстицање развоја једног и другог језика (Лајтнер–Питнер 2011: 34).

за именовање функционалне колективне вишејезичности (Лиди 1996: 237, цит. према Францен 2004: 17)[98]. Фергусон овај термин користи за описивање одређене језичке ситуације у којој се различите форме истог језика (при чему једна представља виши, а друга нижи варијетет) са јасним статусним одређењем користе у посебним ситуацијама унутар социјеталне комуникације[99] (Фишман 1978: 117 и даље; Францен 2004: 17 и даље; Зинер 2001: 2 и даље; Клајн М. 1975: 89, 111–113). У годинама које су уследиле Гумперц и Фишман (Гумперц 1962, Фишман 1976, цит. према Вајнрајх 1976: 254; Зинер 2001: 2) модификовали су Фергусонову шему у тој мери да се термин диглосија не односи само на два регистра једног те истог језика, већ и на два функционално различита језика[100]. Фергусон разликује функције или ситуације у којима се говори виша или нижа варијанта језика, које Фишман (Фишман 1966, цит. према Вајнрајх 1976: 251, 262) назива доменима (*domains*). Однос диглосије и билингвизма Фишман представља шематски у виду табеле са четири поља, тачније четири теоретске ситуације (Фишман 1978: 119; Фишман 1985: 42, цит. према Милер 2000: 19; Клајн М. 1975: 101)[101]. Билингвизам без диглосије се одвија под условима брзих друштвених промена, великих социјалних немира, миграцијских токова и сл. Францен (Францен 2004: 10, 11) наводи троделну[102]

---

[98] Овај термин је према Кауеу и Кремницу (Кауе 2001:117; Кремниц 1996:209, цит. према Францен 2004: 18) још 1930. године употребио Вилијам Марше. Лиди (Лиди 1996:237, цит. према Францен 2004: 17, 18) каже да је термин настао крајем 19. века, а Зинер (Зинер 2001: 2) наводи да је термин *диглосија* по први пут употребио француски филолог Пришари, док га 1897. године ближе описује Хјуберт Пернот у једној грчкој граматици (Холтус 1990: 127, цит. према Зинер 2001: 2). Оксар, међутим, полази од тога да је термин први пут употребио Лудвиг Гротерс 1948. године (Оксар 1984: 852, цит. према Зинер 2001: 2). Било како било, ипак се Фергусон сматра оцем истраживања диглосије.

[99] Виши облик користи се у цркви, политици, школама и универзитетима, медијима, књижевности, дакле, приликом званичних повода и у писаној форми. Нижи облик је народни језик, који се користи усмено у фамилијарним ситуацијама. Фергусон даље описује заједнице у којима се у различитим условима користе две варијанте истог језика (примере које је наводио односе се на грчки, арапски, француски, креол на Хаитију (Зинер 2001: 2).

[100] Фишман каже да је билингвизам карактеристика личног индивидуалног језичког понашања, док је диглосија једна врста језичког уређења на социокултуролошком нивоу (Зинер 2001: 2), док Брауер де Фигуередо (1998) говори о диглосији чак и у случају двојезичних потомака португалских миграната (2. генерација) у Хамбургу, јер за испитанике та два језика врше различите функције (Зинер 2001: 3 и даље).

[101] Фишман (Фишман 1967, цит. према Клајн М. 1975: 101) полази од четири теоретске ситуације: диглосија и билингвизам (пример: стандардни немачки и швајцарски немачки у Швајцарској); билингвизам без диглосије (индивудуални билингвизам без функционалне поделе, посебно карактеристично за комуникацију у мигрантским условима); диглосија без билингвизма (Канада, Велс, Белгија); ни билингвизам ни двојезичност (могућа само у малим изолованим неиздиференцираним заједницама).

[102] а) два језика А и Б говоре две различите групе становника, свака група је једнојезична, постоји мали број особа који су посредници у комуникацији (нпр. у бившим колонијалним државама, где су колонизатори говорили енглески, француски, италијански и др., а

поделу друштвеног билингвизма, док, на пример, Рил (Рил 2004: 53 и даље, цит. према Липерт 2010: 25–27) вишејезичне државе дели на четири подгрупе[103].

Следећи идеју Хаугена (Хауген 1953, цит. према Клајн М. 1975: 67), који прави разлику између билингвала прве, друге и треће генерације миграната, ми ћемо овде појавне облике билингвизма покушати да вежемо за испитане генерације миграната, будући да је реч о различитим језичким групацијама једне билингвалне заједнице, које не поседују исте компетенције у оба језика нити су имале исте услове усвајања/учења српског и немачког језика.

Прва генерација је у Немачку дошла са српским као матерњим језиком, док је немачки био страни језик ког су усвајали преко структура свог матерњег језика као *касни* билингвали. Временом (услед дужине боравка и других фактора) је могуће да прва генерација у погледу степена владања једним и другим језиком достигне стадијум *нормалног* билингвизма[104], однос снага језика у појединачним доменима се променио у корист немачког језика, који постаје *доминантан* језик.

Код *друге генерације* миграната, у зависности од генерацијског типа може бити речи о *раним симултаним* или *консекутивним* билингвалима[105] или пак *касним* билингвалима. У току даљег језичког и друштвеног развоја за другу генерацију можемо уопштено рећи да код њих влада *нормални* билингвизам са немачким као доминантним језиком.

Одраз у огледалу прве генерације, свакако када је дошла у Немачку, видимо у *трећој генерацији*. Код треће генерације, опет без намере да

колонизирано становништво свој језик); б) Све индивидуе су барем двојезичне. Ова варијанта се налази у многим друштвима у Африци и Азији (Индија, Нигерија); в) једна група становништва је монолинвална, друга билингвална; често билингвални говорници спадају у недоминантне групе (нпр. на Гренланду – они који говоре инуит морају да уче дански, али зато говорници данског не морају да уче инуит и остају монолингвални). Иста ситуација је са радним мигрантима у Немачкој (Францен 2004: 10, 11).

[103] а) вишејезичне државе са територијалним принципом (Швајцарска) б) вишејезичне државе са индивидуалном вишејезичношћу (нпр. на Филипинима, Африка) в) једнојезичне државе са регионима мањина (нпр. Немачка и Италија) где припадници језичких мањина живе у такозваним језичким острвима (Лужички Срби); г) као четврта могућност једне вишејезичне државе би била незванична вишејезичност модерних националних држава која настаје пријемом (углавном градских) имиграната. Овде је реч о такозваним „алохтоним, досељеничиким мањинама" (Рил 2004: 60–61, цит. према Липерт 2010: 25, 27). О даљим поделама видети код Милер (Милер 2000: 14 и даље).

[104] Међутим, на основу процене наших испитаника, много пута смо чули да код прве генерације радних миграната у ретким случајевима степен компетенције на немачком језику достигне ниво нормалног или балансираног билинвгвизма. У погледу степена употребе немачки свакако постаје доминантан језик.

[105] Ово зависи од језичког понашања породице.

генерализујемо, владају у тренутку нашег истраживања углавном *пасивни* или *рецептивни* билингвизам[106]. Овде користимо два термина, *пасивни* и *рецептивни* билингвизам. Ми ћемо овде као Липерт (Липерт 2010: 47) под рецептивним билингвизмом подразумевати способност говорника да језик (делом) разуме, али не и да говори, а под пасивним способност отежане и споре продукције на другом језику. Према нашем мишљењу *пасивни* билингвизам обухвата и способност продукције (говор), мада је та продукција претежно отежана и спора, а не само рецепције (слушања и разумевања). Ми под *рецептивним* билингвизмом, дакле, подразумевамо способност говорника да језик разуме, али не и да говори. У нашем истраживању рецептивне билингвале у билингвалној заједници Срба у Инголштату уврстили смо у испитани узорак, иако са њима нисмо могли да обавимо интервју на српском језику (уп. поглавље 3.4).

Представници треће генерације радних миграната могу према хронологији усвајања бити рани симултани или консекутивни билингвали, са немачким или српским као прво усвајаним језицима, међутим, прекретницу у социјалном и језичком развоју представља почетак секундарне социјализације, тачније полазак у обданиште као почетак укључивања у друштво већинске заједнице. С друге стране, што потврђује и наш истраживани корпус, постоје и представници треће генерације који одрастају монолингвално на немачком језику. Отуда трећа генерација у интрагенерацијској комуникацији користи искључиво немачки језик као језик општења, док се у интергенерацијској комуникацији у зависности од компетенција, тема и области разговора српски језик користи као споредни језик општења.

Трећа генерација се одређује као генерација код које се процес замене језика налази у завршној фази, која представља последњи степеник процеса замене језика, будући да се углавном читав језички развој треће генерације креће ка потпуној монолингвалности у четвртој генерацији[107].

---

[106] У зависности од језичког понашања породице у миграцији, контаката са матицом, личног интересовања и ставова представника треће генерације према српском језику и, у будућности, у зависности од врсте склопљених бракова (ендогамни првог и другог типа или егзогамни) као и од многих других фактора, овај *пасивни*/*рецептивни* билингвизам може прећи у *нормални* билингвизам са *немачким као доминантним језиком*, односно *главним језиком* општења, уп. поглавље 3.3.1 и 3.4.5.

[107] Боље рећи, од њиховог даљег личног животног тока и фактора као што су посао, тип брака и сл., зависи да ли ће трећа генерација бити у стању да четвртој генерацији преноси српски језик.

Ово поглавље закључујемо констатацијом да у језичкој пракси билингвалних говорника од прве до треће генерације долази до феномена језичког контакта, тачније појаве трансференције (мешања језичких система на плану фонетике, морфологије, синтаксе) или до прекључивања кодова (мешања два језика са комуникативног аспекта). Трансференција као појава у посредном и непосредном језичком контакту може имати многоструке исходе, о чему говоримо у наредном поглављу.

2.3.3 Интерференција наспрам трансференције

У контактнолингвистичкој литератури за појаве, процесе и резултате језичког контакта користе се различити термини попут *интерференција*, *трансференција*, *трансфер*, *позајмљивање*, *лингвистичка интерференција*, *прекључивање кодова*, *замена језика*, *смена језика* и сл. Методолошке, теоријске и практичне тешкоће унутар ове лингвистичке дициплине произилазе с једне стране због непрецизних и неједиништвених појмовних одређења (Зел 1988: 124; Зинер 2001: 3; Брадеан- Ебингер 1985, цит. према Фелдес 2005: 69; Пабст 2007: 29)[108], а са друге због непостојања јасних критеријума за разликовање појединачних манифестација појава језичких контаката[109] (Фелдес 2005: 70 и даље; Ромен 2000: 157, цит. према Пелка 2006: 57).

Термин чије одређење понајвише ствара потешкоће и својеврсну пометњу у терминолошком апарату контактне лингвистике са сигурношћу је појам *интерференције*. Овај појам првобитно потиче из физичких наука, да би га у свој терминолошки систем преузела бихејвиористичка психологија учења

[108] Нпр. Треферс-Далер трансференцију/позајмљивање и прекључивање кодова своди под један појам *language mixture*, Лефлер ставља знак једнакости између трансференције и преузимања односно између интереференције и мешања (Фелдес 2005: 71, 73). М. Клајн опет користи термин *трансференција* за преузимање елемената, обележја и правила из другог језика, а *интерференцију* посматра као општи процес језичког мешања у језичком контакту (Клајн М. 1975: 16, цит. према Цуркану 2005: 205); Гросјеан у својој монографији користи термин *интерференције* само у смислу сметње (Голдбах 2005: 16), док Гумперц и Поплак указују на то да је на сихроној равни често проблематично, чак и немогуће да се једносмислено одреди статус *прекључивања кодова* или *трансференције*, коју изједначавају са *позајмљивањем*.

[109] „The reason for much of the debate about it has to do with ist definition and identification and the extent to which it is distinct from other phenomena of language contact such as borrowing, transfer, convergence and code-switching" (Romaine 1995: 51, цит. према Кабатек 1997: 3). „Повод овој расправи углавном се доводи у везу са дефинисањем и идентификовањем као и са тим до које мере се тај феномен разликује од других феномена језичког контакта као што су позајмљивање, трансфер, конвергенција и прекључивање кодова." – превод ауторке рада.

(Фелдес 2005: 74). У лингвистици појам интерференције је у употреби почев од лингвиста Прашке школе, док га J. Вајрнајх, стварајући основе појмовно-терминолошког апарата контактне лингвистике, 1953. године уводи у појмовно-терминолошки апарат контактне лингвистике[110] (Вајнрајх 1953/1976, цит. према Кабатек 1997: 3). Од тада па до данашњих дана овај се термин у области контатактне лингвистике не користи једнозначно, а понегде се користи и противуречно, тумачи се недоследно и прилично је споран (Шарлај 2007: 33; Клајн М. 1975: 61 и даље; Зинер 2001: 8).

Тако *интерференцију* неки аутори сматрају синонимом за трансференцију, чији је производ трансфер (Бехерт–Вилдген 1991: 3), неки аутори (нпр. Леман 2013: 11) трансфером називају тренутне производе језичког контакта, неки пак (нпр. Штеслајн 2009: 69 и даље, Зинер 2001) интерференцију и позајмљивање сматрају синонимима. Са друге стране постоје и они научници (Ладо 1967: 299, цит. према Кабатек 1997: 2; Јухас 1979: 32, цит. према Кабатек 1997: 3), који сматрају да су интерференција и трансференција различити процеси, а опет неки други лингвисти овај термин употребљавају као општи појам за међујезичке утицаје како на нивоу *langue* тако и на нивоу *parole* (Рос 2009: 71). Седамдесетих година прошлог века М. Клајн поред *интерференције* уводи и појам *трансференција* (Клајн М. 1975: 17; Клајн М. 2003: 159–192).

На овај терминолошки хаос указивали су многи водећи лингвисти, покушавајући да термин(е) редефинишу како би усагласили терминологију контактне лингвистике (Пабст 2007: 29; Рос 2009: 71; Шотман 1977 и Теш 1978, цит. према Фелдес 2005 :75; Ајдуковић 2004: 18). Као што се може закључити, појам интерференција је у лингвистици споран и дискутабилан и он у првом реду асоцира на негативан процес који пре свега своје утемељење има у структуралистичкој традицији и дидактици страних језика (Штеслајн 2009: 67). У светлу ових чињеница може се констатовати да у контактнолингвистичкој литератури за сада не постоји сагласност у вези са терминолошким системом (Штеслајн 2009: 68).

Ми се у предметном раду нећемо упуштати у дубљу анализу и поређења различитих приступа, већ ћемо у делу који следи размотрити појам

[110] М. Клајн (1975: 16) упућује на податак да се термин *интерференција* може наћи код Прашке школе, али су тај термин и раније користили психолози, а према Вешу (1992: 3) уз позивање на Карла Зандфелда (1938), овај термин, који је пореклом из природних наука, може се срести у лингвистици још од 1938. године (цит. према Зинер 2001: 8).

интерференције код Вајнрајха и Хаугена и трансференције код М. Клајна, те у завршном делу овог поглавља изложити наше схватање и приступ појму интерференицује и термине које ћемо надаље користити у раду. Циљ и задатак овог истраживања јесте, поред осталог, покушај уређивања постојеће контактнолингвистичке терминологије, као и покушај одређивања јаснијих критеријума за разликовање појединачних појава које прате језички контакт.

Вајнрајх (Вајнрајх 1953: 1, цит. према Штеслајн 2009: 67) под интерференцијом подразумева оне случајеве одступања од норме који се, као резултат познавања више од једног језика, јављају у говору билингвалне особе (Филиповић 1986: 36). Он у својој дефиницији истиче интерференцију у говору, међутим, он појам интерференције даље шири и на интерференцију у језику:

> *[...] у говору, интерференција је попут песка који носи струја другог језика, а који се налази на дну језера. У говору, изнова се појављује у исказу билингвалног говорника као последица личних сазнања о њиховом матерњем језику. У језику можемо наићи на феномене интерференције који су се, због честе употребе у говору билингвалних особа, усталили и као такви етаблирали [...]*[111].

Правећи разлику између итерференције у говору и интерференције у систему („*interfrence in speech*" и „*interference in language*") Вајнрајх превазилази раван појединачног говорника. При томе је *интерференција* у говору начин говора билингалних индивидуа, а *интерференција* у језику се односи на оне феномене интерференције који се често јављају у говору појединачних говорника и постају устаљени, прихваћени од говорне заједнице и део опште употребе. Резултат *интерференције* је преуређивање структурних шема које произилазе из увођења страних елемената у јако структуриране планове језика, до чега долази зато што су у фонолошки, морфолошки, лексички, синтаксички систем унесени елементи другог језика (Чудић 2003: 187, Шарлај 2007: 33, Ајдуковић 2004: 18; Вајнрајх 1977: 15, цит. према Зел 1988: 126). Тако појам *интерференције* код Вајнрајха не обухвата само процес

[111] „[...] in speech, interference is like sand carried by a stream in language it is sedimented sand deposited on the bottom of a lake in Speech it occurs anew in the utterances of the bilingual speaker as a result of his personal knowledge of the other tongue. In language we find interference phenomena which having frequently ocurred in the speech of bilnguals have become habitualized and established [...]" (уп. Вајнрајх 1953, цит. према Зинер 2001: 8)

преузимања језичких норми из једног језика у други, већ и резултат овог језичког контакта (Зел 1988: 126). Она се може сматрати есенцијалном последицом контакта за цели језички систем као и за појединачне елементе језика.

Потпуно објашњење интерференције у некој ситуацији језичког контакта, укључујући и ширење, трајање и повлачење појединачних интерферентних појава, могуће је само ако се у обзир узме и сплет ванјезичких фактора[112], који су често соцолошке и психолошке природе (Филиповић 1986: 36) и који такву *интерференцију* подстичу или спречавају (Вајнрајх 1976: 20).

Иако Вајнрајх све облике манифестација/феномена језичког утицаја своди под општи појам *интерференција* (Клајн М. 1975: 1, 16; Вајнрајх 1976: 51–67), он је овим појмом пружио теоријско-терминолошки основ за контактнолингвистичка истраживања.

Хауген разликује појмове *прекључивање кодова, интерференцију и интеграцију* (Хауген 1956: 50, цит. према Клајн М. 1975: 28). Он *прекључивање кодова* описује као прелажење говорника са једног на други језик, при чему су секвенце оба језика јасно разграничене једна од друге. Интерференција је према Хаугену преклапање две језичке норме („overlap bitween the two languages", Хауген 1956: 40, цит. према Цуркану 2005: 39, Сурдучки 1978: 6), док под интеграцијом подразумева комплетно преузимање производа интерференције у језик говорника[113].

О поменутим дефиницијама и терминологији у контакнтолингвистичком истраживању дискутовало се седамдесетих и осамдесетих година (Клајн М., Шотман, Оксар, Теш, цит. према Вестергард 2008: 83). Шездесетих и седамдесетих година 20. века М. Клајн спроводи истраживања о употреби немачког језика у другој и трећој генерацији припадника заједнице немачких досељеника у Аустралији, када и уводи појам *трансференција* (Вестергард 2008: 84)[114]. М. Клајн овај појам уводи у односу на Вајнрајха као допуњујући и

[112] Вајнрајх даје приказ структуралних (језичких) и неструктуралних (ванјезичких) фактора (Вајнрајх 1976: 17 и даље; Вајнрајх 1976: 89–91; Вајнрајх 1953: 22–33, цит. према Клајн М. 1975: 40).

[113] О прекључивању кодова Хауген говори већ и онда када билингвална особа у свом говору употреби потпуно неасимилирану реч из другог језика (Хауген 1956: 40, цит. према Пелка 2006: 61).

[114] „[...] we shall term the adoption of any elements from another laguage transference [...]" „[...] трансференција је термин који ћемо користити за усвајање било ког елемента из другог језика [...]", уп. Клајн М. 1967, цит. према Неј 1984: 4); о Клајну и код Цуркану 2005: 39 и даље. Поред

делом конкурентан појму интерференције у смислу позајмљивања, којим жели да опише појаву, а не само да препозна њене узроке[115] (Клајн М. 1975: 192; Вајнрих 1984: 77; Цуркану 2005: 39). М. Клајн ограничава интерференцију на општи процес ометања у језичком контакту (Клајн М. 1975: 61 и даље), а трансференцију сматра интегришућим билингвалним поступком под којим подразумева пренос елемената, обележја и правила и/или структурних модела из једног језика у други у конкретном исказу[116]. Трансференција даље утиче на промену у структури, односно употреби језика који преузима те елементе[117] (Голдбах 2005: 17; Клајн М. 1975: 16, цит. према Цуркану 2005: 205; Штелтинг 1980: 186). Трансференција је за М. Клајна како процес тако и резултат, а сваки конкретан пример за трансференцију он назива трансфером (Клајн М. 1975: 61 и даље; Бехерт–Вилдген 1991: 3; Оксар 1996: 3–4, цит. према Шентаг 2009: 27). Надаље, трансференција, уколико је учестала, може изазвати *конвергенцију*[118] (Клајн М. 2003: 76, цит. према Кил 2008: 100).

М. Клајн (1967) постулира континуум интеграције трансфера и разврстава их на три основне фазе[119], при чему се у својој подели делом ослања на Хаугена и на основу својих истраживања наводи неколико типова трансференције као што су фонетско-фонолошке[120] и графематске, лексичке, морфолошке, синтаксичке итд. (Клајн М. 1975: 17–27; Цуркану 2005: 39, 40). Други појмови и категорије које Клајн користи у анализи свог корпуса су стабилност интеграције, континуум и фазе интеграције (Клајн М. 1967, цит.

тога он уводи и термин *трансверзија* (*transversion*) у циљу прецизнијег разлучивања трансференције од прекључивања кодова (Клајн М. 2003: 76, 159–192).

[115] Зинер (Зинер 2001: 10), међутим, каже да М. Клајн жели да термин *интерференција* потпуно избаци из употребе са жељом да допринесе прецизнијој терминологији.

[116] Тако може, на пример, да се анализира исказ забележен у Аустралији: Wir haben Motels an den *Beachen* (Вајнрих 1984: 77).

[117] При томе преузимање страних елемената подлеже одређеним рестрикцијама. И ванјезички фактори, као што су престиж једног језика, постојање језичких домена итд. могу на трансференцију да утичу подстицајно или ограничавајуће (Голдбах 2005: 17)

[118] Теорија *конвергенције* Трубецкоја (1939) говори да су језици у сталном контакту и да међусобно утичу једни на друге, те мешањем језика (чак и генетски несродних) долази постепено и до структуралног изједначавања. О конвергенцији и контактнолингвистичким концептима посуђивања види још М. Клајн (2003) и Филд (2002), цит. према Фелдес 2005: 16).

[119] *Transferphase, Fremdphase, Lehnphase,* тј. фаза трансфера (ретка и индивидуална преузимања, која су фонолошки, морфолошки, графематски и семантички мало или никако интегрисана); фаза стране речи (слободне варијације између трансфера и „домаћих" елемената, делимична интеграција и фаза посуђенице (консеквентне структуралне промене у целој говорној заједници, нпр. преузимање неке фонеме, неког синтаксичког правила, преструктурирање лексичког поља) (Клајн М. 1975: 38 и даље; видети и код Зел 1988: 134; Пелка 2006: 104; Цуркану 2005: 41).

[120] Будући да у предметном раду на конкретном корпусу не истражујемо фонетско-фонолошку *трансференцију*, упућујемо још и на Вајнрајха (Вајнрајх 1976: 30–47) и Фелдеса (Фелдес 2005: 104 и даље).

према Клајн М. 1976: 38; Шарлај 2007: 42; Пелка 2006: 104). Клајн у скали интеграције узима у обзир све језичке равни и одређује степен интеграције као што је постојаност у употреби и сл. (Зел 1988: 129)[121].

Током проучавања, претраживања и анализирања доступне литературе, у сусретању са различитим дефиницијама појава које прате језички контакт и конкретним примерима из емпиријских истраживања, пролазили смо кроз разне фазе сазревања мисли о овој теми. Понегде и понекад нам се догађало да смо у литератури проналазили потврде сопствених размишљања, понекад и понегде нам се учинило да смо коначно разграничили све појаве и терминолошка одређења, све док нечија дефиниција или пак пример из праксе не би урушили свако наше разумевање, што нас је опет враћало на почетак. У наредним редовима покушаћемо да изложимо и образложимо нашу спознају.

Језички контакти су последица друштвених кретања, а лингвистички резултат тих контаката се одражава у структури језика (Петровић 2009: 13). Први и једини услов који нам даје право да говоримо о језичким контактима јесте постојање два или више језика који долазе у додир, а врста тог додира одређује њихова међусобна дејства. Путеви којим могу кренути процеси у међујезичком контакту могу бити различити, па тако један језик може утицати на други, оба језика могу утицати међусобно један на други, језик под контактом може поприми конвергентан развој, један језик се може повлачити пред другим, доминантим и слично. Сама могућност мењања перспектива приликом посматрања утицаја језика у контакту изнедрила је неусаглашеност појмова и термина. Овде мислимо пре свега на контакте језика приликом учења и усвајања страног/другог језика, контакте језика у миграционом контексту у коме постоји билингвизам без диглосије, на контакте језика у подручјима постојања билинигвизма са диглосијом, тачније на међујезичке утицаје у посредном и непосредном контакту.

Усвајање језика може се одвијати под двема различитим околностима: а) посредовано, планско и институционализовано учење језика Б као страног језика у монолингвалној средини језика А; б) непосредовано или посредовано и

[121] Стручна и научна литература је поприлично неуједначена у дефинисању интерференције, трансференције и прекључивања кодова и сами тим удаљена од јединствене терминологије, те у вези са овим разликама упућујемо даље на релевантну литературу: Мајерс-Скотон 1993, цит. према Штеслајн 2009: 71; Фелдес 2005: 70, 73 и даље; Томасон 2001, цит. према Шарлај 2007: 34 и према Ајдуковић 2004: 39; Поплак 1988, цит. према Петровић 2009: 63; Клајн М. 2003, Винфорд 2003, Филиповић Савић 1998 итд.

планско или непланско учење језика Б у двојезичној средини (са диглосијом или без диглосије) као другог језика. Овде ћемо, без улажења у детаље, само рећи да се у условима под а) језик Б усваја као страни језик и у продукцији на језику Б долази до утицаја језика А на израз језика Б, тачније одражава се кроз степен компетенције и повреду језичких норми у језику Б. Дакле, у овом случају реч је о интерференцији која захтева терапију грешака у циљу постизања вишег степена језичке и комуникативне компетенције и у овом случају нити језик Б оставља последице у системским структурама језика А нити језик А на тај начин утиче на језик Б. Овде такође не постоји услов двојезичне средине као код ситуација под б). Међујезички утицаји који се овде одигравају јесу пре свега утицаји које матерњи језик А има у процесу учења страног језика Б. Овде се елементи матерњег језика преносе у израз страног језика, али се не може рећи да су ти утицаји на промене у систему или у говору једног или другог језика пресудни. Са друге стране, у једнојезичну средину у *посредном контакту*, путем превода, електронских и штампаних или усмених медија упливавају стране речи и изрази, такозване посуђенице, који се после извесног времена адаптирају, устаљују и постају део лексикона матерњег језика или пак не[122].

У *непосредном контакту*, у двојезичном окружењу са постојањем диглосије језици А и Б углавном се уче напоредо и са раним стицањем двојезичности долази се до стицања компетенција у једном и другом језику.[123] У ситуацији са непостојањем диглосије, дакле у миграционом контексту усвајања језика Б, прва генерација као и друга генерација првог типа језик Б, тачније језик већине, усваја или посредовано или непосредовано и ту такође долази до појава интерференције у самом процесу постизања компетенција у језику Б. По стицању компетенција језика Б, будући да се мигранти налазе у билингвалној средини без диглосије и како се домен језика А сужава, језик Б постаје доминантан, а језик А постаје све мање активан, тзв. слаб, рецесивни језик. Код друге генерације другог типа и треће генерације миграната српски и немачки језик, дакле језик А и језик Б, уче се или напоредо, па се говори о прва два језика, или се уче један за другим, те говоримо о првом и другом језику или се,

[122] Овде постоји у лингвистичкој литератури и дистинкција *језик прималац* и *језик давалац* (Филиповић 1986: 17), при чему Филиповић ове појмове шири и на однос језика у непосредном конакту.

[123] По постизању компетенције у оба језика долази до појаве двосмерне трансференције, тачније језик А утиче на структурална обележја језика Б и обрнуто. (О двосмерном и једносмерном међујезичком утицању види код Радовановић 2003: 205)

што је код треће генерације чест случај, усваја само језик средине, језик Б, те јој он према степену компетенције и критеријуму функције постаје матерњи језик. Домени језика Б су бројнији, те је језик Б као језик већине све више у употреби и постаје и остаје доминантан. У језичкој пракси ових билингвалних говорника долази до појава једносмерне трансференције, тачније у језику А се пресликавају структурална обележја доминантог језика Б, као и до наизменичне употребе једног или другог језика. Језик билингвала, дакле, показује особености које се разликују од језика монолингвала, а једна од битних карактеристика двојезичних особа јесте да оне у својој комуникативној свакодневној језичкој пракси из језика Б у језик А преузимају елементе, структуре или обрасце[124] или пак користе оба језика наизменично (Фелдес 2005: 64). Ово доводи са једне стране до мешања језичких система (аспект система језика), а са друге стране до мешања језика у смислу њихове наизменичне употребе (аспект комуникације)[125]. Управо су то појаве у говору миграната и исељеника које би требало да представљају домен интересовања контактне лингвистике[126].

Када говоримо о контактолошким истраживањима и разграничавању појава, просеца и исхода и појмовних одређења, потребно је пре одређивања, дефинисања и именовања процеса и исхода језичког контакта пре свега разлучити следеће дихотомије: 1) *врста контакта* (посредни/непосредни контакт); 2) утицаји међујезичког контакта на *говор/систем* према врсти контакта, односно одражавању утицаја језика под контактом у равни синхроније и дијахроније, као и 3) утицаје језичког контакта у зависности од *степена билингвалности*, и на њима заснивати свако даље теоријско полазиште.

Ослањајући се на М. Клајна, Фелдеса (Фелдес 2005: 74–76) и Рил (Рил 2009: 28), ми из терминологије контактне лингвистике потпуно избацујемо појам интерференције, који остављамо иза нас у домену процеса усвајања језика

---

[124] Предвидивост преузимања страних елемената као и потенцијалне изворе интерференције приликом учења и усвајања страног/другог језика почивају управо на контрастима језика који су у контакту (Вајнрајх 1976: 16; Штеслајн 2009: 56)

[125] Фактори за ове појаве су разноврсни, између осталог разлог за то је и ако особа не располаже истом компетенцијом у оба језика, те ове појаве служе за отклањање дефицита у језичкој компетенцији (Пабст 2007: 25).

[126] У новије време се, додуше, све више говори и о атрицији (*language attrition*), која се јавља на индивидуалном нивоу и значи да је дотичном појединцу услед „разградње" или тзв. „корозије" језика А тешко да с лакоћом пређе са језика Б на језик А; за истраживање ове појаве су потребне лонгитудиналне студије као и међугенерацијско поређење језика (Липерт 2010: 30 и даље). О овој појави види још код Полински, Протасова и Менг (уп. www.uni-hamburg.de/sfb538/projekth8_print.htm, приступљено 13. 02. 2014).

и одлучујемо се за појам трансференције. Под *трансференцијом* подразумевамо процес, тј. појаву преношења речи, елемената, структура и структурних обележја и образаца из језика Б у језик А – заједничку како за посредни тако и непосредни контакт – што доводи до мешања језика на разним плановима језичког система. Према нашем мишљењу у основи посредног и непосредног конакта је један те исти феномен[127] који као окидач за многе процесе у међујезичком контакту има различита исходишта. И у посредном и у непосредном контакту ми производ трансференције називамо *трансфер*. Међутим, трансфери у посредном и непосредном контакту попримају различити животни пут и доживљавају различите лингвистичке судбине. У посредном контакту трансфер у језику примаоцу постаје део језичког блага стандардног језика као *посуђеница* са различитим фазама и степеном адапатације на свим језичким плановима и статусом у језику примаоцу[128]. У језику примаоцу у посредном контакту може услед учестале трансференције доћи и до *конвергенције*, што је случај како у непосредном, тако и у посредном контакту (нпр. тренутни глобални утицај енглеског језика). Тако трансфер у виду посуђеница и конвергенције као резултати трансференције заједно утичу на промену стандарда дотичног језика и живи као такав на синхроној и на дијахроној равни[129].

У *непосредном* контакту, а овде се ограничавамо на непосредни међујезички контакт у билингвалној средини без диглосије, дакле у *миграционом/исељеничком контексту*, посматрамо стање и понашање језика А у животном циклусу дотичне билингвалне заједнице (Маки 1987, цит. према Зинер 2001: 5)[130]. Производ трансференције у оваквом непосредном

---

[127] У том смислу слажемо се са мишљењем Јухаса (Керн 1980: 96) који разликује интерлингвалну интерференцију која се јавља под општим условима вишејезичности и ону која се јавља приликом учења страног језика, где утицај тог страног језика на матерњи има скоро занемарљив утицај и обрнуто. Оно што је заједничко интерференцији и трансференцији јесте да своја полазишта имају управо у контрасту између језика А и језика Б. Како Јухас каже, са психолошког становишта реч је о једној те истој појави, само је лингвистички исход другачији (Јухас 1970: 32, цит. према Кабатек 1997: 3).

[128] О фазама адаптације видети код Хаугена (1953), М. Клајна (1975), Филиповића (1986: 38), Беца (Betz, подела из 1974, уп. Вестергард 2008: 83; Рос 2009: 71; Зел 1988: 128).

[129] Ова појава има више извора, медији, технолошки и културолошки утицаји, али уласком нових лексема или језичких конструкција кроз социокултролошке контакте у језик матице монолингвалне заједнице. М. Клајн исто каже да трансференција обухвата појаве и код монолингвала (Клајн М. 1975: 16).

[130] Маки (1987) одређује и нешто што назива животни век двојезичне заједнице, при чему за прелазак са монолингвалности на билингвалност и натраг ка монолигвалности одређује више етапа: *incipient bilingualism, progressive bilungualism, integral bilinguism, regressive bilingualism* i

међујезичком контакту такође називамо *трансфер*. Међутим, овакав трансфер[131] даље утиче на структуралне промене језика А и можемо га пропратити у скоро свим системским равнима језика А као неасимиловани или адаптирани тансфер. Под деловањем силе таквих трансфера настаје језик који смо ми смо у раду назвали *дијаспоралним језиком*. Он се као такав под утицајем трансференције и конвергенције све више удаљава од стандардног језика матице. Његова обележја су, по нашем мишљењу, непостојање синхронијe и дијахронијe у десосировском значењу. Овде је пре реч о постојању *језичког динамизма* у синхронији (Клајн М. 1975: 40), при чему се дијахронија дијаспоралног језика улива у тренутак када се и завршава животни циклус билингвалне заједнице. Може се чак рећи и да овај језик заправо и нема дијахронију, да је његов говор уједно и његов систем[132].

Други резултат трансференције у испитиваном непосредном контакту јесте *конвергенција*[133], која је резултат интензивног и непосредног међујезичког контакта, те услед учестале трансференције долази до структуралног изједначавања „слабијег" језика А по узору на доминанти језик Б (Фелдес 2002: 16; Клајн М. 2003: 79; Вестергард 2008: 274; Клајн М. 1975: 99). Као такав, реорганизован у својој структурној шеми, језик А се даље природним путем преноси са једног на други нараштај миграната. Будући да трансференција почива на контрастима између језика А и језика Б јасно је да се под трансференцијом подразумева преношење „непоклапања", тачније одступање од норме језика А, с тим што је за разлику од интерференције у усвајању језика, производ тог одступања стварање и настанак једног „новог" језика, чије нам

---

residual bilingualism. За трајање једног таквог животног циклуса постоје разиличити наводи, а Маки (1987) полази од 10 до 100 година (Зинер 2001: 5).

[131] Адаптирани или не, трансфери у говору, који могу бити и ad hoc или већ устаљени трансфери у умирућем систему језика А. Ове трансфере такође можемо анализирати по узору на посуђенице у посредном контакту у погледу адаптације. У какве даље фазе улази трансфер (неасимилован, интегрисан, супституисан итд.) није тема нашег рада, а може бити у даљим истраживањима). Ми у раду нећемо разматрати адаптације трансфера, већ ћемо само констатовати да ли је реч о неасимилованом или адаптираном трансферу и код којих се генерација овакви трансфери јављају.

[132] Користећи се Вајнраховом (Вајнрајх 1976: 27) метафором да је интерференција налик песку који се таложи на дну реке, у миграционом контексту језичког контакта не постоји „таложење", односно и ако постоји онда је оно кратког века; тачније ова метафора са становишта језичког динамизма у миграционом контексу не би могла, према нашем мишљењу, овде да се примени, будући да билингвална заједница има ограничени век трајања.

[133] О конвергенцији и контактнолингвистичким концептима посуђивања уп. М. Клајн 2003 и Филд 2002, цит. према Фелдес 2005: 16.

форме и структуре дају увид у начине међујезичких утицаја.[134] Дакле, језичке, контактом индуковане појаве нису случајне, већ свој систем и правилности имају управо захваљујући тим контрастима. Трансференција је тако предвидив процес на основу познатих контраста, те се у том случају може говорити само о томе колико степен двојезичности код појединаца утиче на пресликавање лексике и структура и колико се те пресликане структуре преносе на друге чланове заједнице (нпр. говорници млађих генерација прихватају у језику А трансференције својих родитеља као саставни део свог језичког система језика А) и колико их они прихватају, са хијерархијом вероватноће трансференције, тачније веома често преношење лексема, потом и структуралних морфолошких и синтаксичких обележја доминантног језика Б у мање активан језик А (Шарлај 2007: 34).

Услед слабљења и губитка компетенције у језику А, а под утицајем разних социолингвистичких фактора, у језичкој пракси билингвалних особа долази као обележје фаза процеса замене језика и до *прекључивања кодова*.

Трансференција и прекључивање кодова[135] спадају код многих билингвалних говорника у билингвалној заједници у њихове језичке репертоаре и представљају једну посве природну последицу дугогодишњег и интензивног језичког контакта (Пелка 2006: 55), те их не треба вредновати негативно. Они једноставно представљају фазе и стања једног језика унутар животног циклуса једне билингвалне заједнице у процесу замене језика А језиком Б, тј. потпуног умирања језика А и прелазак на монолингвалну заједницу, што се може догодити већ и у другој генерацији миграната[136].

Ми трансференцију у језичком динамизму дијаспоралног језика, ослањајући се на Ауера (Ауер 1988: 203–206), приказујемо шемом

---

[134] Према томе, трансференција наступа код билингвалног говорника у оним истим случајевима који се могу јавити као интерференција код ученика страног језика, али је исход утицаја језика под непосредним контактом другачији.

[135] Ови феномени, наравно, подлежу индивидуалним и специфичним разликовањима, а њихова појава варира у зависности од саговорника, теме, познавања језика и варијетета српског језика којим су се Срби друге и треће генерације служили као моделом приликом учења српског језика.

[136] Разлике у последицама и исходима језичког контакта у различитим етапама животног циклуса једне билингвалне заједнице ваља потражити у квантитативним и квалитативним условима контакта као и у временској димензији контаката. Тако смо, на пример, у нашем истраживаном корпусу забележили више породица у којима је већ у другој генерацији уследио потпуни прелазак на другу монолингвалност, али и породицу у којој се и у петој генерацији очувао српски језик, и не само то, већ се и даље преноси (уп. погл. 3.4.5).

(а) АААА**А**/**БББББ,** нпр:

(1) ’...то једно <***dann***> са друге стране ...’[137],

прекључивање кодова представљамо шемом

(б) АААА**А**/**ВВВВВ**/АААА,

(2) ’...значи ми имамо људе <***die nennen sich Ehrenamtliche also***> то могу бити и млади и старији, нема везе ...’

а трансференцију унутар прекључивања кодова као

(ц) АААА/***Б***/**БББББ**/АААА**,**

(3) ’... и тако нисам више био оно |,| оно <мхмх> <****schüchtern***> <***wie soll ich sagen, also schüchtern***> то је тешка ријеч, нема ...’

која је у овом случају окидач за пребацивање на други језик, тачније једна реч или фраза језика А умешана у језик Б или обрнуто може да изазове читаву секвенцу на другом језику (Вајнрих 1984: 78). У нашој шеми захтев је да трансфер не пређе границу у одређеној тачки конверзације и да свој предвидив крај у лексичкој равни језика има од лексеме до фразеолексеме, тј. лексичког споја где се прекида употреба другог језика, док најмању јединицу прекључивања кодова за нас представља једна реченица.

Као што смо већ и раније напоменули, постоје различита мишљења у погледу разликовања контактнолингвистичких феномена као што су трансференција, позајмљивање и прекључивање кодова. Ми у овом раду заступамо став да су трансференција и прекључивање кодова посве различити процеси, али да заједно маркирају различите фазе у животном циклусу једне

[137] Сви наведени примери су из говорног дискурса испитаника К.

билингвалне заједнице до оне крајње коју називамо заменом језика и прелазак на другу монолингвалност.

Прво обележје разликовања између *трансференције* и *прекључивања кодова* јесте да за трансференцију постојање билингвалне заједнице/ билингвалности није неизоставни предуслов, док је за прекључивање кодова билингвалност први и једини услов[138]. Друго и основно обележје разликовања је да трансференција погађа системсколингвистичке равни језика и нешто је више од пуког преношења у језик А (Фелдес 2005: 73; Клајн М. 1975: 36, Милер 2000: 31), те утиче на сруктуралне промене језика А и тиме га удаљава од језика матице, док је прекључивање кодова комуникацијски условљен процес који нема никакавог утицаја на системске промене у језику А[139], већ представља *краткорочну,* можда је боље рећи *тренутну* замену/смену језика А језиком Б. Са овим у вези је треће обележје разликовања, а то је према Ауеру (Ауер 1988: 203) критеријум обима преузетих јединица[140]. Наша минимална јединица за трансференцију је лексема, а максимална фразеолексема, а на структуралном нивоу то су граматичке релације, док за прекључивање кодова секвенцу реченице/реченичног дела посматрамо минималном јединицом ове краткорочне или тренутне замене језика А језиком Б. Оно што је и трансференцији и прекључивању кодова заједничко обележје јесте да и један и други процес представљају између осталог и начин опхођења билингвалне особе са својим дефицитима у компетенцији и променом комуникативне ситуације[141].

Иако у научној литератури већина научника и истраживача више не користи термин *мешање језика* (Теш 1978: 51, цит. према Зел 1988: 130) ми смо се у раду, делимично следећи Фелдеса (Фелдес 2005: 71) определили да појаве и процесе језичког контакта назовемо општим именом *феномени језичког*

---

[138] Примери за то су уплив елемената страног језика у језик монолингвалне заједнице посредним путем, те тако настали трансфер користи и особа која није билингвална, односно то што се у породицама испитаника у Немачкој све мање „прекључује", јер трећа, а понегде и друга генерација не поседују знање оба језика.

[139] И Фелдес (Фелдес 2005: 78) наводи да је према постојећим дефиницијама основно обележје прекључивање кодова да не долази до системсколингвистичких промена у језику под контактом.

[140] Неки истраживачи су мишљења да се лексички трансфер мора састојати само од једне речи, а за прекључивање кодова је минимална јединица скупина од две или више речи (Бремер 2008: 64).

[141] Показатељи који прате ове процесе у билингвалног говорника могу бити колебање у говору, паузе, промена висине, снаге и боје гласа и сл. (Ајдуковић 2004: 27). Исто тако су трансференција као и прекључивање кодова поред осталог узроковане разним социолингвистичким варијаблама (саговорник, домен, сфера делатности, као нпр. породица, посао, школа, тема, место, тип интеракције, однос улога итд. (Брадеан- Ебингер 1997: 34).

контакта, при чему под *мешањем језика* подразумевамо управо (дугорочне) резултате трансференције[142].

Дакле, трансференција, конвергенција и прекључивање кодова као појаве које прате животни циклус једне билингвалне заједнице не иду тако далеко да се завршавају заменом језика, како се пита Вајнрајх (Вајнрајх 1976: 92), и не воде непосредно у замену језика, већ језик А доводе у један одговарајући стадијум, тј. фазу животног циклуса[143]. Доминантност језика Б и језика А варира из генерације у генерацију, те степен билингвалне компетенције услед испреплетаности социолингвистичких фактора подлеже померању. Све мањи степен билингвалне компетенције у корист језика средине (као и свесно одустајање од употребе језика А) доводе до коначног преласка у другу монолингвалност.

Шема којом желимо да прикажемо наша размишљања изгледа овако:

Процес/појава	Последице/резултати
Трансференција	*Усвајање језика* : **интерференција**;
	Посредни контакт у монолингвалној средини: трансфер у виду **посуђеница и појаве конвергенције** утиче на промену стандарда дотичног језика (синхрона и дијахрона раван језика);
	Непосредни контакт у миграционом контексту: процес трансференције је једносмеран и креће се од језика Б ка језику А и изазива промене у језику услед трансфера; **конвергенција** као последица трансференције: преструктурирани дијаспорални језик; **прекључивање кодова** последица трансференције (види шему (*ц*));
Прекључивање кодова	*Непосредни контакт* у миграционом контексту: *Тренутна* замена језика у комуникацији (у доменима и друштвеним мрежама), не утиче на промене у језику А и представља смену, замену језика у равни синхроније са коначним резултатом потпуне замене језика у равни дијахроније и потпуни прелазак на другу монолингвалност (језички динамизам у синхронији, без дијахроније).

[142] У посредном контакту се ово мешање одражава на промену стандарда једне монолингвалне заједнице са дијахроног аспекта, а у непосредном контакту на настанак дијаспоралног језика у језичком динамизму током трајања животног циклуса једне билингвалне заједнице.

[143] Трансференција као процес не доводи непосредно до замене језика, али се језик А, сада одевен у ново рухо, одржава у једном протоку животног циклуса као стање које садржи све мањи степен билингвалне компетенције.

Будући да се наше истраживање бави говореним језиком, ортографска трансференција неће бити тема нашег интересовања, а како је фонетско-фонолошка област сложена и обимна, ни ова језичка раван није предмет нашег истраживања. Наше истраживање се односи на појаву лексичке и граматичке трансференције у говору Срба у Инголштату, оно представља и покушај одређивање тренутне фазе у коме се налази процес замене језика у овој говорној заједници.

2.3.3.1 Лексичке трансференције

Од средине прошлога века међу научницима се развија жива дискусија у вези са питањем систематизовања појединачних појава језичког контакта (Пелка 2006: 101). Пажња научника се пре свега усмеравала на обухватање лексичко(-семантичког) позајмљивања[144]. Већ је и пре тога констатовано да у језичком контакту најпропуснији план представља лексика, те је преузимање лексике из неког другог језика најпрепознатљивији и први и најједноставнији ниво међујезичких контаката (Рундгалдир 1981: 207; Радовановић 2003: 239; Мемић 2006: 3). Лексика једног језика је највише изложена утицају другог, док се граматичке структуре (синтакса, морфологија) предају последње (Вајнрајх 1976: 89). Прве важне импулсе за истраживање на овом подручју дао је Вернер Бец[145] (Бец 1944, 1949, 1959, цит. према Пелка 2006: 101; Зел 1988: 128; Рос: 2009: 71).

Међутим, у нашем раду оваква истраживања и овакве поделе посуђених речи и лексичких спојева најпре везујемо за лексичке трансфере који су последица посредног контакта и њихове утицаје на промене и померања у стандардном језику – језику примаоцу мононолигвалне заједнице. У процесу трансференције у околностима непосредног језичког контакта у билингвалним заједницама са диглосијом овај процес и његови резултати могу се пратити у оба правца (нпр. пограничне средине), али само у једном правцу (такозвана једносмерна трансференција) када је реч о билингвалним срединама без диглосије (нпр. у миграционим условима). Поменути услови нису идентични,

[144] Резултати тог истраживања су углавном пописи лексичког и семантичког трансфера, које користе испитаници у говору или у писаним изворима (Клајн М. 1975: 20)

[145] Према принципу који раздваја страну израза од стране садржаја једне лексеме Бец (1944, 1949, 1959, 1974) предлаже троделну поделу трансферисаних лексема и разликује Lehnwörter, Lehnbildungen и Lehnbedeutungen, при чему две потоње сублимира под Lehnprägungen (Вајнрајх 1953: 56–61, цит. према Зел 1988: 128).

јер саме функције језика нису исте и трансференције са два типа трансфера дају нужно различите резултате. Трансференција у посредном контакту има много ужи опсег деловања и обухвата само делове језичког система (са резултатом у дијахронији), а у активном непосредном контакту трансференција се реализује шире и интензивније и обухвата систем језика А у његовој целини (фонолошки, лексички, морфолошки, синтаксички итд.), што на крају резултира настанком „новог" језика који има свој век трајања[146]. Зато је према нашем поимању односа потребно одвојити истраживања последица утицаја трансференције у посредном и непосредном језичком контакту. За разлику од монолингвалне заједнице, у животном циклусу билингвалне заједнице трансференција, заједно са конвергенцијом и прекључивањем кодова, представља обележја фаза процеса до потпуне замене језика А језиком Б и потпуног престанка постојања билингвалне заједнице, односно у процесу преласка на „другу" монолингвалност једне говорне заједнице[147].

Када посматрамо мотиве и факторе утицаја на појаву транференције, може се закључити да су они комуникационе, социјалне или лингвистичке природе (Клајн М. 1975: 19) и то у складу са типом језичког контакта, тачније да су мотиви трансференције у непосредном контакту у билингвалној заједници без диглосије бројнији. Вајнрајх посуђивање доводи у везу са не тако структурираним областима језика; он лексички трансфер обрађује код симплекса и творбених конструкција и закључује да лексичка трансференција на постојећи вокабулар језика примаоца делује на више начина: стварање посуђенице са потпуно новим садржајем, имитирање (пресликавање) страних речи помоћу постојећих творбених образаца језика примаоца, комбиновање језичког материјала језика примаоца и језика даваоца (хибридне творевине), мешање садржаја нове са садржајем старе речи, нестанак старе речи и

[146] Иако се тврди да лексика представља најпропуснији и најотворенији план језичког система за преузимање лексема из других језика, у корпусу испитаног узорка забележили смо да лексичка трансференција као феномен оваквог непосредног језичког контакта не представља обележје говора појединих испитаника и сматрамо да је присутност овог феномена условљена већим бројем фактора међу које убрајамо генерацијску припадност, дужину боравка, интензитет друштвених мрежа са српском заједницом у Немачкој и матици, степен билингвалности, степен образовања, саговорника, тему и сл. О томе детаљније у поглављу 3.4.2.1.

[147] Методе и приступе у изучавању и истраживању посуђеница у посредном контакту свакако да можемо применити и на понашање трансфера у миграционом контексту како бисмо описали како и колико дуго нпр. један лексички трансфер наставља да живи у складу са структурама дијаспоралног језика дотичне билингвалне заједнице.

преживљавање и нове и старе речи са садржајним специфичностима (Вајнрајх 1976: 69–70).

Под посуђивањем Хауген (Хауген 1950: 210–231, цит. према Ајдуковић 2004: 11) подразумева ситуацију у којој билингвални говорник репродукује узорак једног језика у другом. Он прави разлику између процеса и резултата, а процес даље дели на *импортацију* и *субституцију* (Ајдуковић 2004: 13, Зел 1988: 127)[148], док под *интеграцијом* подразумева комплетно преузимање, односно адаптацију преузетих елемената у фонолошки и морфолошки систем језика примаоца (Вестергард 2008: 83; Цуркану 2005: 39)[149].

У вези са лексичком транференцијом М. Клајн представља скалу интеграције трансфера и у вези са степеном интеграције служи се и традиционалним терминима (Цуркану 2005: 41): *трансфер* (речи са малим степеном фонолошке, морфолошке и семантичке интеграције или без икакве интеграције), *стране речи* (позајмљене речи у слободној варијацији) и *посуђенице* (са структуралним, тј. фонетским, морфолошким, творбеним и семантичким променама, прихваћене у целој говорној заједници)[150].

Узроци трансференције могу бити како комуникационе, тако и социјалне и лингвистичке природе (Вајнрајх 1976: 17 и даље; Вајнрајх 1976: 89–91; Клајн М. 1975: 19). Вајнрајх за лексичку трансференцију наводи да ванјезички фактори играју најважнију улогу и, како наглашава, мање је ограничена од фонолошке и синтаксичке. Фонолошку, синтаксичку и лексичку трансференцију подстиче друштвени статус језика даваоца (језика Б), а спречава је лојалност према језику примаоцу (језику А). Остали ванјезички узроци лексичке трансференције су према Вајнрајху (Вајнрајх 1953: 56–61, цит. према Клајн М. 1975: 44; Цуркану 2005: 206) нпр. лексичка недоступност (посебно што се тиче

[148] То је код Вајнрајха *transfer* и *reproduction* (уп. Зел 1988: 127).

[149] Традиционална типологија позајмљеница среће се код Хаугена коју је створио на енглеском језику истражујући норвешко-енглески билингвизам у Америци, и коју је онда допунио под утицајем Беца (Хауген 1953, цит. према Пелка 2006:101). У вези са степеном интеграције Хауген каже да трансфер извесно (дуже) време има несигуран лингвистички статус у језику примаоцу и уз то уводи појмове *модел* и *копија* (Хауген 1956, цит. према Клајн М. 1975: 16, 19, 35), које касније користи и Филиповић (1986) у својим радовима. *Импортација* представља фонемску копију, док *супституција* представља морфемску копију модела (Хауген 1956, цит. према Ајдуковић 2004: 21–23). Поред појмова *позајмљеница/посуђеница* и *страна реч* традиционалисти разликују *хибридне* и *семантичке* позајмљенице; резултат *семантичког* позајмљивања је *калк* или позајмљено значење (Кристал 1995: 422, цит. према Ајдуковић 2004: 12).

[150] Уп. фусноту 119 у овом раду; о типовима трансференције погледати још код Клајна (Клајн М. 1975: 17 и даље; Клајн М. 2003: 76, 78, 111 и даље) .

нових реалија), ниска фреквенција речи у језику примаоцу (језику А), већи престиж језика даваоца (језика Б), потреба за синомимима и двојезичност саговорника (Клајн М. 1975: 43). Потреба да се именују ствари, особе, квалитети и појмови је очигледно универзални узрок лексичких новина (Вајнрајх 1976: 79), али и језички интерни фактори[151] могу да подстичу процесе стварања нових лексема.

Међутим, док је монолингвал упућен на преузети лексички материјал језика даваоца, који даље преноси, билингвалу други језик (језик Б) стоји на располагању као стални извор употребе (Вајнрајх 1976: 82; Клајн М. 1975: 43). Тако је он спремнији да свој вокабулар попуњава лексемама језика Б услед ниске фреквентности речи у језику А и попуњавања тренутних празнина у индивидуалном лексикону језика А, услед спремности да за разлику од монолингвала преузима ознаке нове датости из нове културе, и услед осећања билингвала да нека значењска поља нису довољно издиференцирана. Са друге стране код билингвала постоји и осећање позитивног и негативног друштвеног вредновања, те ако један језик поседује посебан престиж, билингвал ће најпре користити такве речи које су приметно позајмљене из престижног језика и тиме подвући свој социјални статус који симболизује познавање овог језика (Вајнрајх 1976: 82). У неким другим ситуацијама, каже даље Вајнрајх (Вајнрајх 1976: 84), лексичко позајмљивање се користи за постизање одређених стилских ефеката (ироније, игре речи, реторичког средства, нпр. у виду цитирања). Напослетку, трансфер лексема је посебно распрострањен у афективном говору билингвала пуком непажњом, када се пажња говорника усмерава на садржај, а не на форму саоштења (Вајнрајх 1976: 84). М. Клајн каже да језички узроци за лексички трансфер представљају празнине у речнику језика примаоца/језика А (за мигрантске прилике језик појединца и језичка економија), а против тога делују постојање еквалената и потенцијална хомонимност (Клајн М. 1975: 43).

Посебни узроци за трансфер су, дакле, нове реалије као ознаке нове датости из нове културе, фактори језичке економије, разлике између значења лексеме из језика Б и еквивалената у језику А као и висока фреквенција употребе позајмљених лексема у датој социокултуролошкој ситуацији

[151] Један такав интерни фактор је нпр. ниска фреквентност речи, тако да су речи релативно ниске фреквентности мање стабилне и подлежу забораву, те се пре и замењују (Вајнрајх 1976: 80); други интерни фактор јесте, нпр. штетна хомонимија (Вајнрајх 1976: 80, 81).

миграната, затим затварање тренутних или перманентних празнина у индивидуалном лексикону, емотивни став, стилистичко бојење исказа, доказ познавања језика и нове културе. Још један важан фактор који утиче на степен преузимања лексема, и то пре свега у посредном контакту, јесте и језичка идеологија, док је у непосредном контакту то став говорника према језику порекла као и интервенције матичне државе у смислу његовог очувања[152]. Код многих лексичких трансфера више мотива делује истовремено (Голдбах 2005: 52)[153]. Када говоримо о лексичкој трансференцији у посредном контакту, као разултат добијамо *посуђенице*. Тако трансферисана лексема или фразеолексема наставља да живи у језику стандарда монолингвалне заједнице; просечан монолингвални говорник их преузима из лексикона говорне заједнице, понекад и не слутећи да је реч о елементима страног порекла (Вајнрајх 1976: 45). Овакви трансфери могу бити категорисани према *статусу* у језику примаоцу као и према *степену адаптације*.[154] У билингвалној заједници у миграционом контексту у њеној првој фази животног циклуса чак и минимално знање језика Б може лексичком трансференцијом утицати на лексику језика А (Голдбах 2005: 15). У овој фази је праг трансференције низак и огледа се само у лексичкој трансференцији из језика Б у језик А[155], углавном у преузимању лексема које означавају нове појаве.

Вајнрајх наглашава да су границе између лексичких и граматичких трансференција танке (Клајн М. 1975: 23) и да се преплићу управо због тога што се трансферисаним лексемама у језику А мењају семантичка, делом фонолошка, морфолошка и синтаксичка правила, тачније да се преко трансферисаних лексема утиче и на граматичко устројство језика А по узору на језик Б.

---

[152] Неке државе су, на пример, донеле прописе, па чак и законе којима се сузбија позајмљивање страних речи (Винфорд 2003: 15), нпр. као у Француској Тубонов закон из 1994. године који је још на снази, www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2011, прегледано 19.06.2014.

[153] Билингвална особа, додуше, може познавати називе и у једном и у другом језику, али у моменту када говори на језику А може, на пример, када је уморна, нервозна и сл. да се сети само речи у језику Б. Трансфесирана лексика је обично праћена обележјима оклевања у гласу и паузама као знакова размишљања (Голдбах 2005: 31, 51).

[154] Детаљније о овоме погледати код Ајдуковић 2004: 13; Прћић (2005); Голубовић (2007); Вулетић Ђурић (2011: 499).

[155] О фазама у процесу замене језика и пратеће феномене језичког контакта видети у поглављу 2.3.5.

2.3.3.2 Граматичке трансференције

За разлику од лексичких транференција о чијој су појави од самог почетка истраживања језика у контакту многи научници били сагласни и чије су појавне форме биле описиване, феномен граматичке трансференције се дуго сматрао спорним (Пелка 2006: 188; Шентаг 2009: 249). То је за резултат дало да је проблематика граматичких трансференција у истраживачкој литератури обрађивана веома ретко, оскудно и мање јединствено (Голдбах 2005: 13). Разлог томе је био што су се о овој врсти трансференције многи лингвисти разилазили у својим мишљењима[156], док се у неким публикацијама чак предлаже да се граматичка трансференција уопште и не обрађује (Шотман 1977: 15, цит. према Пелка 2006: 119). Вајнрајх (1977), Теш (1978) и Хубер (1977) су другачијег виђења; у њиховим истраживањима се даје детаљан опис и систематизација граматичких трансференција, где се пажња посвећује како употреби директно трансферисаних лексема тако и пресликавању граматичких категорија и релација (Пелка 2006: 119).

Као што Вајнрајх примећује, узрок овим различитим ставовима јесте недостатак усаглашености научника у погледу основних појмова и термина који би „дозвољавали да се повуче граница између морфологије и синтаксе, између граматике и лексикона" (Вајнрајх 1976: 49). Он препознаје да су границе између лексике и граматике једва видљиве (Вајнрајх 1953: 29, цит. према Клајн М. 1975: 23), те покушава да лексику одвоји од граматике тако што прави разлику између морфема (граматичких и творбених) са једне и синтаксе са друге стране. Вајнрајх каже да је код интерференције, када је реч о трансферу лексичких и везаних морфема, примерено говорити о *језику изворнику* и *језику примаоцу* (Вајнрајх 1976: 51), а код интерференције где се пресликавају граматичка правила и категорије о *језику узору* и *језику имитатору* (Вајнрајх 1976: 51, 52). Ако билингвал идентификује неку лексему или граматичку категорију из језика Б са лексемом или граматичком категоријом у језику А, онда се може догодити да он форму А користи у граматичким функцијама, коју изводи из система Б. Оно што билингвала води ка томе јесте или њихова формална сличност или сличност њихових постојећих функција (Вајнрајх 1976: 61). Једна језичка

[156] Уп. Милер (1861), Витни (1881), Шухарт (1928), цит. према Винфорд (2003: 7), Фелдес (2005: 7, 149) .

заједница може да буде понукана говором билингвала да систематски проширује у свом језику функције лексема, не само код појединачних облика употребе према узору на други језик, те може на овај начин да развије читаве нове парадигме обавезних облика (Вајнрајх 1976: 62). И као последње Вајнрајх (1976: 64) наводи губљење граматичких категорија[157]. У свом образлагању граматичке интерференције овај аутор као примере наводи како трансфере приликом усвајања језика Б тако и трансфере настале у језику под контактом[158].

Клајн у својој подели типова трансференције (Клајн М. 1975: 17–18, 39; Клајн М. 2003: 78 и даље, 117 и даље) трансференцију дели између осталог на трансференцију *творбених модела* (probab*lich*, *Lunch*pause), *синтаксичку* трансференцију као преношење неког синтаксичког правила (..., was wir *haben* jetzt.) као и *лексико-синтаксичку* трансференцију (*if* der Vater hat keine Farm), тј. трансференцију синтаксичког правила и са тим повезане лексеме (Цуркану 2005: 40).

Наслањајући се на Вајнрајха и М. Клајна, под граматичким трансференцијама посматрамо случајеве синтаксичког и морфолошког преузимања или пресликавања узора, тј. модела из језика Б. Ово се односи на преузимање лексема и морфема са флективном, деривационом и синтаксичком функцијом[159], реда речи у реченици, валентности и сл.

Ванјезички фактори граматичке трансференције су степен образовања, компетенције у једном и другом језику и други индивидуални, психолошки и социокулутролошки фактори, који имају главну реч у дотичним контактним ситуацијама (Вајнрајх 1976: 68, 69).

---

[157] Ту Вајнрајх наводи као пример да говорници немачког језика у Тексасу под утицајем енглеског у одређеним конструкцијама престају да праве разлику између датива и акузатива. Ово се данас истражује под појмом атрициje (о врстама атрициje видети код Липерт (2010) Леман (2013)).

[158] Нпр. исказ на америчком јидишу /nit er bΛt ix/ 'nicht er, sondern ich', са енглеским *but* и пример из говора немачког исељеника на енглеском: *he comes tomorrow home* према немачком *er kommt morgen nach Hause* уместо *he comes home tomorrow* (Вајнрајх 1976: 51).

[159] Реч која се преузима из једног у други језик подлеже разврставању у граматички систем језика А (глаголи према обрасцу коњугације језика А, именице добијају род и у складу са тим се флектирају, а са друге стране се одвија процес преструктурирања језика А уношењем флективних, деривационих и синтаксичких елемената из језика Б (Клајн М. 1975: 42).

2.3.4 Конвергенција и прекључивање кодова

Трансференција, конвергенција и *прекључивање кодова*[160] могу да се јаве заједно, али су у различитим фазама процеса замене језика различито заступљени и у бити су различити феномени. Под *трансференцијом* подразумевамо феномен језичког контакта који се јавља (као једносмеран или двосмеран процес) како у посредном тако и непосредном контакту и значи преношење лексема, фразеолексема и морфолошких и синтаксичких правила у језик/језике под контаком. Она у билингвалној говорној заједници може бити окидач за појаву прекључивања кодова и конвергенцију.

Теорија *конвергенције* Трубецкоја (1939) говори да су језици у сталном контакту и да међусобно утичу једни на друге, те мешањем језика (чак и генетски несродних) долази постепено и до структуралног изједначавања[161]. Класична Вајнрајхова дефиниција конвергенције гласи једноставно „делимичне сличности повећавају се на рачун експанзије различитости"[162]. М. Клајн (1987, 2003) и Салмонс (1990, 2003) наглашавају овај степен типолошких сличности услед дуготрајног контакта два језика. У оваквој контактној ситуацији може доћи до „приближавања" два језика, или језика А по узору на језик Б или у њиховом узајамном односу. Клајн (Клајн М. 2003: 79), говорећи о конвергенцији као термину, каже следеће: „примењујем га као општи термин који се односи на уједначавање језика (укључујући и трансференцију)[163]. Дакле, оно што овде ваља нагласити јесте да Клајн конвергенцију разуме као последицу учестале и устаљене трансференције на свим језичким нивоима. Према томе, конвергенција представља надређене језичко-структуралне процесе у којима се различити делови једног језичког система приближавају другом; она увек имплицира повећање заједничких карактеристика и почиње у језичким структурама, што код *прекључивања кодова* није случај.

Феномен језичког контакта назван на енглеском *code-switching* доживљавао је у веома обимној литератури о овој појави различита тумачења.

---

[160] Овај термин чији енглески назив гласи *code-swithing* одомаћен је у нашем језику као „мешање или прекључивање кодова" (Бугарски 2003: 128, цит. према Геновези-Богићевић, 2011: 417).
[161] Подробније видети код М. Клајна (2003) и Филда (2002), цит. према Фелдес 2005: 16.
[162] „[...] partial similarities increasing at the expense of differences [...]" (Вајнрајх 1959, цит. према Салмонс 2003: 11)
[163] „[...] i am employing it as a general term to denote making languages more similar to each other (including through transference) [...]"

Хауген *прекључивање кодова* описује као прелажење једног говорника са једног на други језик, при чему су секвенце оба језика јасно разграничене једна од друге, а Гросјеан (Гросјеан 1982: 145, цит. према Винфорд 2003: 102) прекључивање кодова дефинише као наизменичну употребу два или више језика у једном исказу или разговору, а често и у истој реченици, што како Винфорд каже, пружа могућност широког тумачења. Неки аутори прекључивање кодова посматрају на интерреченичном нивоу, тачније између реченица, а неки га третирају као конверзацијско прекључивање кодова унутар исте реченице (интрареченично прекључивање), где се унутар исте реченице смењују елементи два језика (Филиповић Ј. 2008: 6–8)[164].

Наслањајући се на Хаугенову дефиницију, и ми стриктно делимо *трансференцију* као феномен језичког контакта од *прекључивања кодова*. Будући да је прекључивање кодова појава која се односи на јасно одвојене секвенце једног језика од другог у њиховој употреби са комуникативног аспекта, овај феномен је пре предмет психолингвистичких и социолингвистичких истраживања. Према нашем виђењу могла би се чак направити разлика између *краткорочне/ тренутне* замене језика А језиком Б (у самом дискурсу у одређеним доменима и друштвеним мрежама) и *трајне* замене језика (у самој комуникацији говорних представника једне билингвалне заједнице). То за резултат даје *постепену/делимичну* и *потпуну замену* језика у једној ентнолингвистичкој заједници као што је наша. Дакле, основну разлику између *трансференције* и *прекључивање кодова* видимо у томе што прекључивање кодова не утиче на структуралне промене језика А под утицајем контакта са језиком Б, већ представља смену језика у равни језичког динамизма са коначним резултатом преласка у „другу” монолингвалност.

[164] У вези са прекључивањем кодова упореди и Томасон 2001 и Мајерс-Скотон Composite Matrix Langage, цит. према Кил 2008: 100–104. Види још и код Поплак (1976, 1978, 1980), Апел и Мајскен (1987), Мајскен (2000), Мајерс-Скотон (1993, 2003), цит. према Вестергард 2008: 84, 85; детаљни приказ и сажетак истраживања прекључивања кодова дају Ауер (1998), цит. према Фелдес 2005: 219, и М. Клајн (2003).

2.3.5 Замена језика

У једној двојезичној или вишејезичној заједници пре или касније поставља се питање очувања језика (*language maintenance*), замене језика (*language shift*), као и пратећих феномена језичких промена у језику под контактом (Брадеан-Ебингер 1997: 34). Откако је Фишман 1964. године студије очувања и замене језика одредио као предмет истраживања, а у мање јасној форми и други пре њега, многи научници су покушавали да објасне моменте који воде до тога да једна група говорника свој језик одржава и чува, док друга под сличним условима свој језик замењује неким другим (Фергусон 1984: 129) [165]. О очувању језика говори се онда када је постојање једног језика угрожено другим језиком (Дреслер 1988: 1551) [166], односно када у процесу смене две или више генерација говорници мањинске заједнице одолевају већинском језику. Мере очувања језика могу бити разнолике, индивидуалне (природно преношење језика са генерације на генерацију) или институционализоване[167].

Проучавање очувања језика, језичких промена у језику под контактом и замене језика у основи се тиче односа између степена ширења промене или степена стабилности у обрасцима језичке употребе с једне стране, а с друге и психолошких, културолошких и социјалних процеса (Фишман 1978: 134). Феномен замене језика представља социокултуролошко-језички процес који увек подразумева постојање већинског језика, који током времена, захваљујући својој економској, политичкој и образовној моћи, преузима читав низ комуникативних функција у различитим доменима употребе језика (Вучина Симовић–Филиповић 2009: 12). Прелазак појединца или групе са једног мањинског на други већински језик може уследити постепено или нагло, а заснива се на томе да подређена етнолингвистичка заједница у оквиру дотичне државе тежи да делимично или потпуно пређе на језик већинске групације

[165] Уп. још и М. Клајн 1975: 99, Дитмар 1997: 18–23; Милер 2000: 6, Вестергард 2008: 87.
[166] О класификацији угрожености језика видети и код Кристал (Кристал 2003: 36–37).
[167] Ту се могу убројити разне мере од политичке агенде ЕУ (European Charter for Regional or Minority Languages или Европске повеље мањинских и регионалних језика из 1992. године) преко законских мера земаља пријема (нпр. у Шведској од 1976. године постоји закон који деци мигрантских породица омогућава учење језика порекла, а у Немачкој је, од покрајине до покрајине, то препуштено или ресору за културу и образовање, дотичним конзулатима или школским властима), па све до политике ревитализације угрожених језика (Фишман 2001, цит. према Илић 2009: 332; Ахтерберг 2005: 18).

(Кристал 2003: 33, 31, цит. према Петровић 2009: 13; Вучина Симовић–Филиповић 2009: 21)[168].

Вајнрајх процес *замене језика* дефинише као процес у коме хабитуална употреба једног језика бива замењена хабитуалном употребом другог језика, при чему неколико наредних генерација наставља да користи оба језика (Вајнрајх 1953, цит. према Илић 2009: 331). Док период коришћења оба језика прате манифестације језичког контакта попут трансференције, која, чак и у социокултуролошком оквиру, води до проблема везаних за језичке структуре (на удару се могу наћи граматичке и друге одлике мањинског под утицајем већинског језика), замена језика се може дефинисати као промена у друштвеним функцијама језика. Вајнрајх каже да за *замену језика* не постоји лингвистичка мотивација, већ њене узроке треба потражити другде (Ванјрајх 1976: 140)[169]. Винфорд (Винфорд 2003: 15, цит. према Петровић 2009: 13) замену језика дефинише као „делимично или потпуно напуштање матерњег језика одређене групе у корист другог језика[170], док Каран замену језика (*Sprachwechsel*) описује час као прелазак на други језик у смислу избора језика, час као напуштање једног језика у корист другог језика (Ахтерберг 2005: 199)[171].

У погледу тенденције избора језика у протоку животног циклуса једне билингвалне заједнице у корист једног (доминантног) језика, а на штету неког другог (рецесивног) језика у српској/хрватској научној литератури говори се о *замени* (Вучина Симовић–Филиповић 2009), *смени* језика (Филиповић Савић 1999), *губитку/губљењу* језика или „*језичним промјенама”* (Филиповић 1984–1985: 861; Ајдуковић 2004: 10). У доступној немачкој научној литератури за енглески термин *language shift* у употреби је обиље термина попут: *Sprachverschiebung, Sprachverlagerung, Sprachwechsel, Sprachumstellung* (Фелдес 2005: 46; Дреслер 1988: 1551), *Sprachverlust* (Францен 2004: 104; Ахтерберг 2005: 44), *Sprachwandel* (Цуркану 2005: 39; Рац 2001: 155, цит.према Фелдес

---

[168] Може наступити случај да једна група говорника прелази на нови језик/језик Б само за одређене функције, а друга не (нпр. прва генерација у контакту са државним органима, док га њихова деца користе већ у обданишту и школи), а језик А и даље живи у неформалним скуповима групе и у кући; ово Вајнрајх назива парцијалном заменом језика (Вајнрајх 1976: 140). Упоредити и са Винфорд (Винфорд 2003: 258) и Давидовић (Давидовић 1999: 92 и даље).

[169] Додуше, Вајнрајх није први који је у објашњење процеса замене језика укључио ванјезичке факторе (уп. Сводеш 1948, Гал 1996: 586, цит. према Ахтерберг 2005: 35).

[170] „ [...] the partial or total abandonment of a group's native language in favor of another [...]”

[171]Према нашем мишљењу овде је у првом случају реч о *прекључивању кодова* у конкретној комуникацијској ситуацији, које ми називамо *краткорочном* или *тренутном* заменом језика, а у другом о *трајној* замени језика.

2005: 47; Салмонс 2003: 111), *Sprachaustausch* (Холовчак–Млика 1996:255, цит.према Фелдес 2005: 47) и *Sprachtod* (Дреслер-Леодолтер 1972, Водак 1977, Денисон 1977, цит. према Брадеан-Ебингер 1997: 34)[172]. О потпуној замени језика (енгл. *language replacement*, нем. *Sprachersatz, Sprachuntergang* или *Sprachtod*) говори се када рецесивни језик нема више говорника[173], а насупрот томе о очувању језика (енгл. *language maintenance*, нем. *Spracherhalt, Sprachbewahrung*) када долази до прекида или враћања дијахроног процеса замене језика (Дреслер 1988: 1551; Фелдес 2005: 46). Клос, на пример, дефинише три врсте „смрти" језика[174]: 1. номинална смрт језика, изазвана цепањем језика на више језика или намерном деградацијом стандардног језика на ниво дијалекта, 2. смрт језика без замене језика у случајевима када један језик нестане са смрћу свог последњег говорника и 3. смрт језика са заменом језика, при чему говорници свој језик напуштају у корист другог језика (Петровић 2009: 18).

Интересовање за истраживања проблематике процеса замене језика у оквиру социолингвистике и антрополошке лингвистике добило је на значају последњих деценија двадесетог века, будући да је процес замене језика са лингвистичким променама последица друштвених процеса и преокрета попут миграција, индустријализације, деаграризације, економског развоја и сл. (Петровић 2009: 13). Према свом предмету ова истраживања могу се поделити у најмање две целине: а) истраживање процеса језичке (и културне) адаптације рецентних миграната (западна Европа и САД) и б) истраживања процеса замене језика и језичких промена такозваних аутохтоних мањина, где и у једном и у другом случају језик већине постаје услов за укључивање у економске односе и вредносни симбол (Петровић 2009: 13). У зависности од сагледавања и изучавања фактора који утичу на замену/очување језика такође постоји више приступа: 1) социополитички, 2) социоекономски, 3) социокултуролошки и 4) социолингвистички (Дреслер 2006 : 2264).

У оквиру социолингвистичког приступа развој замене/очувања језика истражује се у оквиру макросоциолингвистичких теорија, тачније теорије домена (Фишман, 1978), језичке екологије (Маки 1987, Харман 1996), теорије

[172]Појам *смрт језика* је општији, а *замена језика* представља само један вид смрти језика (уп. Клосову поделу доле под 3).
[173] Паралелно са тим говори се и о *language suicide* или *language murder* (Дреслер 1988: 1551).
[174] Детаљније видети још и код Дреслер 2006: 2259.

виталности (Жил–Бурхис–Тејлор 1973), теорије друштвених мрежа (Гал 1979, Милрој 1995, Веи 1994) итд. (цит. према Дреслер 2006: 2265). Фишман (Фишман 1978: 7) констатује да се једно од највећих достигнућа у лингвистици састојало управо у научно утемељеној спознаји о методолошкој сврсисходности принципијелног разликовања изеђу два основна вида језика – између структуралног и социјалног. Први социолошки модел очувања/замене језика поставио је још Клос у првој половини 20. века (Клос 1927, цит. према Вучина Симовић–Филиповић 2009: 23). Он је приликом истраживања језичке ситуације немачке мањине у САД у 19. и 20. веку у седам мањих области у Америци у којима је постојало више (градских и сеоских) језичких острва дошао до низа фактора које даље дели према томе да ли негативно или позитивно утичу на очување мањинског језика (Клос 1966, цит. према Ахтерберг 2005: 38; Липерт 2010: 248; Демингер 2004: 5), као и на амбивалентне факторе који могу водити или очувању или замени језика (Клајн М. 1975: 127 и даље). Његов модел су преузели многи други истраживачи како би описали друге језичке ситуације као ову немачко-америчку (Демингер 2004: 5). Фишманов модел *замене језика*, познат и као теорија језичких домена (домен породице, професије, државне администрације и сл.), теорија о очувању и замени језика (Фишман 1978), с једне стране подразумева проучавање односа између промена у обрасцима употребе мањинског језика, а с друге стране претпоставља постојање тенденције мањинских група да прелазе на језик већинске групе, која је условљена многобројним друштвено-културолошким факторима у језичком контакту. Социолингвистичке факторе који утичу на очекиване наведене исходе непосредног и дуготрајног језичког контакта у погледу очувања/замене језика истражују Сузан Гал (Гал 1979, цит. према Брадеан-Ебингер 1997: 27), Лесли Милрој (1987, 1995, 2008) и Ли Веи (1994) и други, примењујући методологију друштвених мрежа (јаке, слабе везе, анализа и процена утицаја ових мрежа на став према језику и употребу језика). Концепт друштвених мрежа налази се у средишту многих истраживања замене/очувања језика, а први путокази били су радови Лабова (1966) (детаљније код Милрој (1980), цит. према Милер 2000: 44).

До данас су се на основу многобројних истраживања (уп. Ахтерберг 2005; Петровић 2009; Клајн М. 1975, 2003, Сабо 2010; Липерт 2010) издвојили бројни фактори који позитивно или негативно утичу на сложени процес *замене*

језика, односно успоравају, подстичу или пак имају амбивалентне утицаје на процес замене мањинског језика језиком већине (Петровић 2009: 41). Фактори који се могу одредити као релеванти за замену/очување језика могу се на основу постојећих истраживања поделити у две групе. Једну групу чине објективни (макросоциолингвистички) фактори као што су померање граница и стварање нових националних држава, миграције, демографске промене, односно број говорника, привредни развој, индустријализација, урбанизација, социјални статус, религијска припадност, језичка политика, густина интеракцијских мрежа итд. Другу групу сачињавају субјективни (микросоциолингвистички) фактори попут ставова говорника рецесивног језика према језику већине, вредности коју говорници придају свом језику, интерпретације сопственог језичког понашања, језичка лојалност и сл. (Петровић 2009: 64; Сабо 2010: 115).

Дакле, последњих пет деценија прошлог века представљају период у коме су дефинисани фактори битни за процесе замене/очувања језика и у коме су преиспитивани различити методолошки приступи овој проблематици, као и њихова релевантност и могући недостаци[175]. Тако Клос закључује да су могућности комбиновања позитивних, негативних и амбивалентних фактора вишеструке и да се не могу свести на једну формулу и под строго дефинисане оквире[176] (Липерт 2010 : 252). Фишман (Фишман 1978: 149) каже да су, у

[175] Тако Вајнрајх идентификује пет индивидуалних фактора и шест групно специфичних социкултуролошких варијабли, нпр. начин учења оба језика, степен познавања оба језика, величину билинвалне групе, однос између билингвалне групе и већинске групе итд. (Вајнрајх 1966, цит. према Ахтерберг 2005: 36), док Клос (1966) истражујући немачку заједницу у Америци изводи шест позитивних фактора, али додаје још и девет амбивалентних варијабли које у зависности од контекста могу деловати позитивно или негативно на процес замене/ очувања језика, нпр. ниво образовања миграната, бројчана доминантност/недоминантност, велике или мале језичке и културолошке разлике између досељеника и становника итд. (Ахтерберг 2005: 38; Липерт 2010: 251; Клајн М. 1975: 128). Наслањајући се на Клоса Клајн (Клајн М. 1975: 130, 136, 137) даље додаје још три амбивалентна фактора (предзнање језика средине, политичка ситуација у земљи миграције, институционална подршка, нпр. етничке школе, етнички медији, удружења и религиозне заједнице), а једним од важних фактора сматра и егзогамију и ендогамију које могу довести до замене језика или прекидања/заустављања процеса замене језика (Ахтерберг 2005: 43, 44). Харман (1980, цит. према Милер 2000: 29 и даље; Харман 1980: 5–7, цит. према Ахтерберг 2005: 45, 49) покушава да уз помоћ чак седам комплекса и 35 фактора дефинише ванјезички контекст који може утицати на замену/очување језика мањинске заједнице, а један други приступ јесте типологија ситуација које угрожавају језик и покушај да се добије комплекс фактора који утичу на замену/очување језика (види код Демингер 2004: 156).

[176] На пример, неки социолингвисти тврде да људи морају да пређу на доминантан језик како би добили добар посао или како би били сигурни да ће њихова деца добити добар посао, али резултати неких других истраживања показују да овај фактор није пресудан, већ споредан, будући да су у истраживаним говорним заједницама школски системи, свеприсутност медија или политички притисци далеко важнији (Кристал 2003: 123). У нашем истраживању фактори који утичу на то да немачки језик постаје главни језик споразумевања јесу снажан утицај

зависности од јединствености и специфичности констелације контактне ситуације, у питању комплексне интеракције које треба довести у међусобну везу. Харман (Харман 1996: 844, цит. према Ахтерберг 2005: 48) пак након много година истраживања чак резигнирано констатује да је састављање инвентара универзалних фактора за замену/очување језика недостижан идеал, те да се може поредити са Сизифовим послом (Ахтерберг 2005: 50). Међутим, иако је велики број фактора који воде до замене језика и упркос томе што не постоји једна коначна листа која би обухватила све теоријски могуће изворе и домене језичке варијабилности (Бехерт–Вилдген 1991: 29*)* једно је сигурно: „замену језика не би требало третирати као случајан или природан резултат језичких контаката, већ као манифестацију [...] односа моћи који се базирају на друштвеним структурама [...] на основу којих се оне – а тиме и њихови језици – хијерархијски позиционирају унутар друштва" (Вучина Симовић–Филиповић 2009: 172).

Из једне такве социолингвистичке ситуације у начелу произилазе фазе процеса замене рецесивног језика доминантним језиком у дијаспори. Како је процес замене језика временски процес који може обухватити више генерација, многи научници су покушавали да прикажу континуум овог процеса, и то од веома уопштених и поједностављених приказа (Хауген 1972; Филиповић 1985) до оних комплекснијих (Фишман 1975, Винфорд 2003, Химено Мендес 2003, цит. према Вучина Симовић–Филиповић 2009: 27; Батибо 1992: 90–92, цит. према Петровић 2009: 21).

Процес замене језика према Хаугену (Хауген 1972: 334, цит. према Норберг 1996: 95 и Сабо 2010: 117) може се приказати на следећи начин:

А> Аб> АБ> аБ> Б

Филиповић (1985: 90, цит. према Петровић 2009: 21) је, истражујући говоре хрватских исељеника у САД-у, установио три фазе: прву фазу одликује монолингвлна ситуација у којој досељеници користе искључиво свој донесени језик, у другој фази се јавља билинвизам, док се у трећој опет прелази на

секундарне социјализације, свеприсутност медија, као и свесност радних миграната – пре свега друге генерације – о трајном боравку у земљи пријема, те тиме и жеља за добром вертикалном друштвеном покретљивости.

монолингвизам, али сада на језику окружења; према његовом истраживању ове три фазе углавном су везане за три генерације миграната[177].

Фишман (1975) каже да су на нивоу групе могући различити међустадијуми замене језика при чему су појединачни чланови групе већ прешли на језик средине, дакле, дошло је до замене језика, док се други још увек налазе у фази очувања језика. Овај процес замене језика може се протезати на више генерација при чему се језик мањине постепено замењује језиком већине, а да се при томе не морају сви чланови групе налазити у истој фази. Тако Фишман (1975) у процесу замене језика полази од четворофазног модела[178], док Винфорд (2003) процес замене језика разврстава у пет стадијума[179].

Наслањајући се на изложене фазне поделе процеса замене језика, као и на стечена запажања приликом теренског истраживања, изложићемо наше схватање тока динамике процеса замене језика. При томе ћемо покушати да у наведеним фазама обухватимо етапе билингвизма[180], друштвени положај и пратеће појавне облике језика у контакту. Ми се приклањамо Винфорду (2003) и његовом петофазном моделу, при чему прву и пету фазу делимо на потфазе а) и б). Свакако да ове фазе нису и не могу бити стриктно одвојене, те може, како каже Фишман, доћи до преклапања фаза, тачније не морају се сви чланови групе налазити у истој фази; поред тога овим не тежимо генерализовању и уопштавању.

---

[177] То у нашем истраживању није правило, с обзиром на то да је код нас, за разлику од Филиповића, реч о другачијем типу исељавања (привремено/трајно исељавање).

[178] У <u>првој фази</u> мигрант/исељеник учи нови језик преко свог матерњег језика, али га употребљава у малом броју домена или у изузетним случајевима; у <u>другој фази</u> све више миграната/исељеника влада новим језиком, понекад и међусобно разговарају на том језику; у <u>трећој фази</u> већина миграната/исељеника јесте билингвална и користи оба језика зависно од функција; у <u>четвртој фази</u> нови језик је потиснуо матерњи језик, већина потомака миграната/исељеника свој стари језик уче преко новог језика. (Фишман 1975:118, цит. према Милер 2000: 27)

[179] 1) монолингвална фаза, 2) билингвална фаза са доминацијом матерњег језика унутар сопствене друштвене групе („in-group" комуникација) и употреба новог језика у комуникацији ван сопствене друштвене групе („out-group" комуникација), 3) у трећој фази приметан пораст броја говорника који користе само нови језик доводи постепено до рушења билингвалне ситуације, 4) четврту фазу одликује опадање компетенција у матерњем језику и опадање његове употребе, 5) у петој фази нови језик потпуно замењује матерњи језик (Винфорд 2003: 258, цит. према Сабо 2010: 117, уп. и Рил 2009: 157).

[180] Ту следимо Макија, Маки (1987, цит. према Зинер 2001: 5) и његове етапе билигнвизма током животног циклуса једне билингвалне заједнице: *incipient bilingualism*, *progressive bilungualism*, *integral bilinguism*, *regressive bilingualism* и *residual bilingualism*.

У **фазу 1а** сврставамо припаднике прве генерације и друге генерације типа 1б) и делом 1а) које карактерише *монолингвалност* и *десоцијализација*[181]. За њом следи **фаза 1б** у којој се припадници наведених генерација одликују *почетним билингвизмом* и *ресоцијализацијом*. Језик Б се учи преко матерњег језика, али се употребљава у малом броју домена: у комуникацији унутар сопствене друштвене групе доминира матерњи језик са појавом *лексичке трансференције* без утицаја на граматички систем матерњег језика, док се нови језик користи у комуникацији ван сопствене друштвене групе, тачније у комуникацији са друштвом већинске заједнице и другим страним мигрантима. У **фази 2** се првој генерацији и другој генерацији првог типа, код којих компетенција на језику Б расте (*прогресивни* билингвизам), придружује друга генерација рођена у земљи пријема (друга генерација другог типа). Док друга генерација другог типа пролази кроз процесе *примарне* и *секундарне* социјализације и језике усваја или симултано или консекутивно, код прве генерације и друге генерације првог типа може започети процес *интеграције*. Све више говорника влада новим језиком и у комуникацији унутар сопствене друштвене групе заступљена су оба језика, при чему је трансференција на свим језичким нивоима појачана, са појавом *прекључивања кодова* и *конвергенције*. У **фази 2** се, према нашем мишљењу, говорни представници сада билингвалне заједнице, крећу ка етапи *интегралног* билингвизма, са растућом доминацијом језика Б, а у овој фази може започети и процес *асимилације*. У говорном дискурсу долази до преклапања, као и редуковања домена употребе језика А, све већег степена трансферисања, стварања дијаспоралног језика и појачаног прекључивања кодова. За овом фазом следи **фаза 3** у којој се првој и другој генерацији придружује и трећа, која такође своју социјализацију доживљава у земљи у којој се не говори матерњим језиком њихових предака. У овој фази етнолингвистичка заједница налази се и даље у етапи *интегралног* билингвизма, али порастом броја говорника који користе само нови језик, билингвална заједница се постепено урушава, језик Б почиње да доминира, а прекључивање кодова у корист језика Б драстично расте. У овој фази започиње постепено повлачење и нестајање прве генерације. Језици А и Б различито се употребљавају у интер- и интрагенерацијској комуникацији: код прве

[181] О процесима десоцијализације, ресоцијализације, интеграције и асимилације видети више код Есер (2006) и Фарвик (2009).

генерације је то искључиво језик А (са обиљем трансфера, ретко прекључивањем кодова); језик општења између прве и друге је језик А (са трансференцијом и незнатним прикључивањем кодова); код друге генерације су то и језик А и језик Б (са транференцијом, конвергенцијом у дијаспоралном језику и прекључивањем кодова); код друге/прве са трећом генерацијом су такође језик А и језик Б[182] (долази до честог прекључивања кодова), док је језик општења треће генерације искључиво језик Б. **Фазу 4,** са растућим одласком прве генерације са сцене билингвалности, одликује *регресивни*, преостали билингвизам, све је мања појава прекључивања кодова, а учесталије интер- и интрагенерацијско општење на језику Б. Конфигурација доминантности језика је потпуно промењена и говорници друге генерације недоминантни језик свесно престају да користе (због треће генерације која је или пасивно или рецептивно билингвална). За овом фазом следи фаза **5а,** етапа *резудуалног* билингвизма, где остаје само друга генерација која као језик општења у комуникацији са трећом генерацијом користи језик Б, са драстичним редуковањем домена употребе језика А, и заједница постаје све више монолингвална на језику већинске друштвене заједнице. У **фази 5б** са постепеним одласком друге генерације и немогућношћу преношења језика А на наредно поколење нови језик потпуно преовладава у некада билингвалној заједници.

Процес замене језика можемо тако дефинисати као „процес који почиње као монолингвалност неког типа и завршава се као нови тип монолингвалности након одређеног периода билингвалне фазе”[183], односно као процес преласка са једне монолингвалности на билингвалност и натраг ка другој монолингвалности, са фазама замене конфигурација доминантности у доменима употребе мањинског и већинског језика и пратећим манифестацијама језичког контакта у процесу замене језика.

[182]Али, док се родитељ/деда и баба детету/унуку обраћају на српском језику, дотле дете/унук одговара на немачком.

[183]„[...] a process which starts with monlingualism of some type and concludes with a new type of monoligualism after a period of bilingualism [...]” (Танделфелт 1992: 150, цит. према Сабо 2010: 117).

2.4 Концепт домена и концепт друштвених мрежа

Најважнији индикатор за језички развој једне двојезичне заједнице не представља толико језичка компетенција колико употреба и динамика употребе језика, те билингвизам, како Маки каже, није „језички феномен, него карактеристика његове употребе”[184]**.** Са социолингвистичког аспекта након фазе извесне стабилности наилазимо на конкуренцију два употребна језика, која као последицу друштвених механизама, који условљавају избор језика, за резултат има прекључивање кодова и замену мањинског језика доминантним језиком већине (Бехерт–Вилдген 1991: 151) [185].

У циљу истраживања језичког понашања и избора језика у двојезичних говорника постоје различити приступи од којих су се највише користили модели домена и анализе друштвених мрежа. Тако Шмит-Рор још 1932. године према улогама који поједини језици имају у комуникацијским ситуацијама разликује девет *домена*[186] употребе језика у својим истраживањима, када се по први пут сусреће термин *domain of language* (Шмит-Рор 1932, цит. према Сабо 2010: 118, 119 и Вучина Симовић–Филиповић 2009: 28; Францен 2004: 7). Овај исти термин Вајнрајх (Вајнрајх 1953, 1968, цит. према Сабо 2010: 118) касније користи у свом моделу комплементарне расподеле функција језика у билингвалним језичким ситуацијама.

Фишман (Фишман 1965, 1967, 1972, 2000, цит. према Сабо 2010: 118; Цуркану 2005: 185) своју теорију домена изводи ослањајући се на Фергусонов појам диглосије који проширује и на језике који нису генетски сродни. Он концепт домена уводи ради систематског обухватања друштвено диференциране употребе језика у двојезичним или вишејезичним заједницама и откривања социјалних домена које један језик заузима као показатељ процеса очувања/замене језика (Фишман 1966: 428, цит. према Бехерт–Вилдген 1991: 35, 36; Риндлер Шјерве 1996: 796 и даље, цит према Сабо 2010: 118). Фишман полази од претпоставке да је употреба језика у двојезичним друштвима

---

[184] „[...] a phenomenon of langugae; it is a characteristic of its use [...]” (Маки 2000: 26, цит. према Сабо 2010: 114).

[185]Овај процес приказан у фазама не мора уопштено важити за све припаднике дотичнх генерација, будући да у нашем корпусу имамо примере за замену језика већ у другој генерацији, али и пример где се српски језик очувао у петој генерацији.

[186] Породица, игралиште и улица, школа, црква, књижевност, штампа, војска, судови, државна администрација (Вучина Симовић–Филиповић 2009: 28)

функционално издиференцирана, при чему ова функционална подела језика произилази из сврставања језика у различите сфере активности у којима се обично користи (Риндлер Шјерве 1996: 797, цит. према Сабо 2010: 118). Тако се полазиште Фишманове методе може сажети у једно стандардно питање: *Who speaks what language to whom and when?* (*Ко говори који језик са ким и када?*) (Фишман 1965, цит. према Францен 2004: 7), при чему се разликују три фактора који одређују избор језика: друштвена група (*reference group mamberchip*), ситуација разговора (*situation*) и тема разговора (*topic*) (Фишман 2000: 68, цит. према Сабо 2010: 119). Следствено томе, домени према Фишману (Фишман 1978: 50, 53) јесу друштвени конструкти који се могу извести сажимањем конгруентних ситуација (одговарајућих односа улога, центриране теме и одговарајућег места, уп. Риндлер Шјерве 1996: 799, цит. према Сабо 2010: 119), односно „одређене друштвене ситуације које су обично ограничене уобичајеним правилима друштвеног понашања”[187]. Избор језика је, дакле, условљен нормама и правилима одређених домена које чланови једне билингвалне заједнице деле (Гал 1987: 287 и даље, Мајерс-Скотон 1998: 6, 18 и даље, цит. према Сабо 2010: 119) и уопштено стабилним системом социо-културалних норми и очекивања (Цуркану 2005: 185) под утицајем вредносних судова који се сврставају, тачније убрајају у један домен (Милер 2000: 38). Другим речима, Фишманов коцепт домена полази од тога да се на основу стабилних норми и правила избора језика неки језици тенденциозно везују за извесне комуникацијске контексте (ситуација, тема, саговорник) и да се на основу својих специфичних друштвених функција налазе у једној комплеметарној расподели (Веи 1994: 7 и даље, цит. према Сабо 2010: 119). Уколико се код једне језичке заједнице одвија процес замене језика, већински језик етапно преузима домене језика мањине. У почетним фазама замене језика језик мањине може да се очува у приватним сферама (породица, круг пријатеља), док се у већ одмаклој фази овог процеса и у сфери породице отвара домен за језик већине (Фишман 1991: 81–121, цит. према Норберг 1996: 167). Овде се, дакле, два језика такмиче за употребу у истим доменима, што изазива преклапање и померање домена употребе под утицајем померања друштвених сила, па тако језик губитком сваког појединачног домена губи и део свог речника, губи одређене дискурзивне

[187] „[...] clusters of social situations typically constraint by a common set of behaviour rules [...]” уп. Фишман 1971: 55, цит. према Милер 2000: 38.

матрице и стилске регистре, те је јасно да то у крајњој линији води одумирању, односно замени језика (Кристал 2003: 117). Као домене употребе језика Фишман је (Фишман 1971, Ромен 1989: 29, цит. према Милер 2000: 39; Фишман 1972: 22, цит. према Францен 2004 : 8) идентификовао пет области: *породица, пријатељи, религија*[188]*, посао и образовање*. Ова листа домена може се пронаћи и код других аутора у благо измењеном облику (Милер 2000: 40). Оне се пак у зависности од нивоа апстракције различито дефинишу. Бехерт–Вилдген (Бехерт–Вилдген 1991: 36) кажу да у ствари не постоји општеважећа класификација домена, већ само тенденција да се очување/замена језика према конкретним ситуацијама истраживања разликују у општим областима: *приватна сфера, јавна* и *професионална*. Фишман такође тврди, и то са правом, да један домен не мора бити подједнако значајан за друге заједнице нити за све чланове исте заједнице (Веи 1994: 6)[189]. Домени се не могу, свакако, стриктно одвојити, јер су сви они делови интегралног живота са језиком као главним медијумом комуникације. На пример, у породицама где се јавља процес прелаза са једног монолингвизма на други монолингвизам, користе се различити језици са различитим генерацијама[190].

Овакав модел домена са стриктним раздвајањем функција наишао је на критике, пре свега због тога што се не може применити у мање стабилним или нестабилним двојезичним заједницама у којима се норме понашања мењају услед измењених друштвених прилика (Веи 1994: 9 и даље, цит. према Сабо 2010: 120). И поред критичких запажања, овај модел домена ипак се чини, и сада као и раније, валидним и раширеним инструментом истраживања језичких контаката. Са друге стране пак, у светлу горе наведених недостатности, а и чињенице да у мање стабилним или нестабилним систуацијама двојезичности избор језика може и унутар једног домена да покаже велике варијације, у многим се истраживањима одустало од модела домена као макроструктуралне

[188] У нашем истраживаном корпусу религија, односно црква као домен употребе матерњег језика и као место окупљања припадника српске заједнице нема такав значај као, рецимо, црква у исељеничким земљама попут Америке, Канаде и сл.

[189] Тако на пример, Пакистанац рођен у Британији, који је дипломирао и ради као компјутерски програмер у правничкој фирми, тешко да ће имати исто схватање пословног домена као његови родитељи мигранти који раде у породичној продавници (Веи 1994: 10).

[190] Често се у литератури наводе примери да деца миграната међусобно говоре језик средине, а са родитељима, бабама и дедама језик порекла, или да деца, иако ословљена на језику порекла, одговарају на језику средине. Понекад језик порекла преузме функцију кућног језика, негде тај језик у породичном домену служи за причање вицева и анегдота, а Клајн чак наводи и пример да је код неких билингвала тај језик преузео функцију језика телефонирања (Клајн М. 1975: 99).

концепције у корист модела друштвених мрежа[191] (Гал 1979: 7, цит. према Сабо 2010: 121).

Овај модел претпоставља постојање дијалектичке везе између језичког понашања и међуљудских односа и испитује начин на који говорници развијају своје друштвене идентитете путем интеракције (Веи 1994: 23). Другим речима, говорникова употреба језика је под утицајем типова друштвених контаката, при чему употреба језика такође доприноси облицима друштвених односа које говорник одржава. Дакле, језичко понашање говорника се не формира само на основу његовог идентитета, већ и врстом неформалних друштвених веза, односно идивидуа са којима је у редовном контакту (Гал 1979: 131, Веи 1994: 23, цит. према Сабо 2010: 123; Милрој 1987: 178; Веи 1994: 29). Социолингвистичка истраживања уз помоћ анализе друштвених мрежа могу се поделити у три скупине, и то у истраживања монолингвалних (бидијалекталних), билингвалних заједница са диглосијом и без диглосије[192].

Друштвене мреже према својој структури могу бити *отворене* или *затворене*, са контактима првог и другог реда. Према свом садржају друштвене мреже могу бити једноструке и вишеструке (*uniplex* и *multipex networks*)[193]. Како

---

[191] Као претечу размишљања о концепту друштвених мрежа (енгл. *social network*, нем. *Sozialnetz*) за описивање друштвених односа многи наводе Георга Зимела (Georg Simmel) (Јансен 2006: 37; Лајст-Вилис 2004: 24; Фузе 2008: 47). Овај концепт даље разрађују Барнс 1954, Мичел 1969, Бот 1957, Грановетер 1973 (Петровић Д. 2007: 164; Милрој 1987: 46, Лајст-Вилис 2004: 25). Друштвене мреже као концепт ускоро улазе у различите научне дисциплине (Бабовић 2006: 351), а данас су се поља истраживања друштвених мрежа тако издиференцирала да се метода анализе друштвених мрежа користи у најразличитијим научним и техничким истраживањима у најразличитијим научним дисциплинама од социологије, социолингвистике преко економије до медицине (Трапман–Хумел–Зандер 2011: 15; Јансен 2006: 48). Фриман (Фриман 2005, цит. према Трапман–Хумел–Зандер 2011: 13) даје веома детаљан преглед историје анализе друштвених мрежа.

[192] Нпр. студија Сузан Гал (1979) о немачко-мађарској билингвалној заједници у Аустрији у Оберварту (Горњој Борти) у покрајини Бургенланду (Градишће) (цит. према Лајст-Вилис 2004: 52), студија Блума и Гумперца (1980) о језичким варијететима у у Хемнесбергету у Норвешкој (Милрој 1987: 14, 45, 70, 168). Гумперцова истраживања (Гумперц 1982) словеначко-немачке билингвалне заједнице у удаљеним областима долине реке Зиља (нем. Gail) у Корушкој у Аустрији недалеко од Словеније (цит. према Милрој 2008: 559 и Милер 2000: 48); студија Зентеле (1997) о порториканским мигрантима у Њујорку и Лија (1994, 1998) о кинеској заједници у Северној Енглеској (цит. према Милрој 2008: 561, Францен 2004: 117), истраживања Милрој (Милрој и Милрој 1978, Милрој 1987) на примеру више градских четврти у Белфасту (Милрој 2008: 552) и многе друге (видети код Милрој 2008: 556).

[193] Најбитнија структурална каракеристика друштвене мреже је њена густина. Појединац са неком особом може бити повезан једноструко, тј. та веза онда има један садржај, тачније назива се *једноструком везом*. Међутим, ако се у једној друштвеној вези може уочити више од једног садржаја, та веза је *вишеструка*. На пример, појединац може бити повезан са једном те истом особом и као колега са посла, сусед, рођак итд. (Милрој 1987: 135; Хенинг 2006: 110). То значи да појединац може имати однос са релативно малим бројем људи, али на више начина, тј. могуће је да има прилично комплексне друштвене мреже, или пак да са великим бројем људи

би допунио идеју о вишеструкости и густини друштвене мреже, Милардо (1988: 26–36, цит. према Милрој 2008: 550; Милрој–Веи 1995: 138) разликује *мрежне размене* (*exchange networks*) од *интерактивних мрежа* (*interactive networks*)[194]. Поред мрежне размене и интерактивних мрежа, Веи разликује још и *пасивне везе* (*passive network*)[195], које су, изгледа, од великог значаја у миграционим породицама (Милрој–Веи 1995: 138). За разлику од густих и комплексних мрежа, које се опиру промени која потиче ван мреже и тако утичу на то да се језик мањине чува, овакве мреже делују у правцу процеса *замене језика*. Дакле, заједнице које се састоје од слабих веза пре подлежу променама[196] (Веи 1994: 23, 28, цит. према Сабо 2010: 123, Милер 2000: 45; Милрој 2008: 562). По правилу релативно густа и комплексна мрежна структура има ту способност да делује као механизам наметања специфичних језичких норми својим члановима. То значи да овакве мреже делују као механизам очувања језика, при чему показују велику способност одупирања друштвеном притиску који је у вези са језиком већине (Милрој 1987: 169, Милер: 2000: 44)

Будући да се комуникација у друштвеним мрежама централно организује преко језика, и употреба језика зависи од стуктуре друштвених односа (Фузе 2008: 118). Друштвене мреже су тако језички структуриране да образују своје сопствене језичке форме и језички се диференцирају (Фузе 2008: 63, 64, 118). У складу са тим, може се поћи од тога да употреба различитих језика ствара и

има односе углавном једноструког типа, односно да има релативно упрошћене мрежне везе. (Милрој 1987: 51). Мрежа се сматра прилично густом ако је велики број људи са којима је повезан појединац повезан и међусобно. Међутим, област интересовања су углавном мреже првог реда, где се у свакодневном животу могу разликовати *јаке* од *слабих* веза.

[194] *Мреже размене* чине особе попут рођака и блиских пријатеља са којима индивидуа размењује директну помоћ, критике и подршку. Стога се такве везе могу сматрати јаким. Са друге стране, *интерактивне мреже* састоје се од особа са којима индивидуа често општи, можда и током дужег временског периода, али на које се не ослања у погледу личних услуга и од њих не зависи ни материјално ни у симболичком смислу; због тога такве везе треба сматрати слабим. Пример за интерактивну везу је однос између власника продавнице и муштерије (Милрој–Веи 1995: 139).

[195] *Пасивне* везе подразумевају одсуство сталног контакта, али их индивидуа вреднује као извор утицаја и моралне подршке (Милрој–Веи 1995: 139). О овоме говори и Хенинг (Хенинг 2006: 109) када каже да нису све друштвене везе које један актер има активне везе, тачније један део веза налази се у латентном стању, а може се у свако доба активирати из различитих разлога. У овакве везе могу се убројати везе рођака и познаника миграната у земљи матици или на физичкој удаљености у земљи пријема и сл.

[196] Одсуство слабих веза миграната је разлог за неуспех њиховог интегрисања. Ово има своје основе у претпоставци (Есер 1986, 2006) да мигранти у случају интеграције сукцесивно као индивидуе напуштају попречно класне и мреже које се заснивају на етничкој заједници или сродству и тако се интезивније оријентишу на функционално оријентисане мреже (мреже колегијалности, политичке мреже и сл.) (Бомес 2011: 251). Есер овде посматра језик као централну димензију асимилације, и то због његове мултифунционалности: језик као ресурс за акцију, као медијум комуникације и као симбол припадања групи (Фузе 2008: 108).

посебну језичку праксу, која културе миграната разликује од њиховог окружења и одражава се како на састав друштвених мрежа тако и на језичку праксу унутар друштвених мрежа.

2.5 Досадашња истраживања немачко-српских међујезичких контаката

Друго поглавље овог рада завршили бисмо кратким приказом досадашњих истраживања немачко-српских контаката са жељом да укажемо на потребе и могућности будућих истраживања. Развојни путеви немачког и српског језика су се укрштали кроз векове, а језички контакт између немачког и српског језика је у једном дугом временском периоду био обележен многим ванјезичким факторима као што су географска блискост, друштвено-историјски услови, привредни, политички и културни утицаји. Ови фактори нису деловали у исто време, на истом месту, нити су утицаји били подједнаког интензитета. У том смислу бисмо желели да истакнемо изузетно нескладан однос између богатог и разноврсног вишевековног немачко-српског језичког контакта са једне стране и оскудности истражености ових контаката на другој.

На основу постојеће литературе можемо рећи да је истраживање немачко-српских језичких контаката отишло у два правца: на дијахроном плану пре свега су се истраживале, а и даље се истражују, посуђенице у контексту посредних језичких и социокултуролошких додира (нпр. Петронијевић 2013, Алановић 2001, Голубовић 2007, Андрејић 2009, Бугарски Н. 1997/98, Вулетић Ђурић 2011)[197], док су се другим видом контаката, тачније непосредним језичким додирима и њиховим динамизмима, бавили малобројни аутори, и то до почетка 90-их година 20. века.

Истраживања до деведесетих година у склопу некадашње, сада већ непостојеће државе СФРЈ, можемо сажети у четири групе: 1) лундски

[197] Први рад о посуђеницама из немачког језика у тада српскохрватском језику излази у Београду 1937. године (Милош Тривунац, *Немачки утицаји у нашем језику*, Београд: Штампарија М. Сибинкића, 1937), а каснији значајнији радови на ову тему углавном су иницирали немачки истраживачи (нпр. Штридтер-Темпс 1958, Шневајс 1960, Рамелмајер 1975, Гроцки 1978, цит. према Мемић 2000).

пројекат[198], 2) есенски пројекат[199], 3) хрватски дијалекти у САД[200], 4) истраживање новосадске истраживачке групе[201] (за 1–3 уп. Михаљевић 1988: 127–128; за 4) уп. Савић 1989: 22 и даље).

Поред ових пројеката издвајају се и самостални радови као што је рад Орловић Шварцвалд (1978), која контакт немачког и српског језика у мигрантским условима посматра са једног другог аспекта[202], те рад Стојановића (1983), који са лингвистичког аспекта анализира двојезичност југословенских ученика са српскохрватског језичког подручја у завршним разредима основне школе у Савезној Републици Немачкој. Проблематиком југословенских радника на „привременом раду" у Немачкој бавила се и неколицина социолога и историографа као што су Давидовић (1999), Павлица (2005) и Ивановић (2012)[203].

Стојановићеву констатацију с почетка осамдесетих година 20. века да наши научници до тада нису свеобухватно вршили истраживања двојезичности

---

[198] „Projekt je pokrenuo Odsjek za slavistiku Sveučilišta u Lundu 1980. godine. Cilj je projekta istražiti govorni jezik jugoslavenske djece koja su u Švedsku došla nakon usvajanja materinskog jezika kao i djece koja svoj materinski jezik tek usvajaju u Švedskoj. [...]" (Михаљевић 1988: 127).

[199] Пројекат планиран 1972, а спроведен 1973–76. у Есену у Рурској области са 50 испитаника и једним петочланим тимом истраживача, завршен је 1978, а резултати овог пројекта сабрани су у делу В. Штелтинга (1980), видети и код Генц (1983).

[200] За разлику од европских истраживања језика радних миграната, чија је пажња усмерена углавном на двојезичност њихове деце, приступ истраживању језика исељеника у прекоокеанским земљама није ограничен само на говор деце, већ на језик прве, друге и треће генерације. Примаран задатак ових истраживања је истражити начела непосредног посуђивања и анализирати међујезичке контакте на фонолошкој, морфолошкој, семантичкој, синтаксичкој, лексичкој и стилистичкој равни (Михаљевић 1988: 127, Зубчић 2011: 80).

[201] Савић (Савић 1989: 30–40) у чланку *Докле смо дошли?* говори о истраживањима новосадске истраживачке групе на тему двојезичности мигрантске деце и обухвата спроведена истраживања у вези са језиком југословенских радника на привременом раду у Западној Европи (уп. и библиографију радова везаних за радне мигранте у Немачкој код Вулетић 2013).

[202] Истраживање је вршено са 18 југословенских радника миграната у Немачкој (рајнско-мајнска област). У раду се испитују и објашњавају морфолошке компоненте и синтаксичке струкутре у немачком језику наших радних миграната и расветљују ванјезичке импликације код неинституционализованог усвајања немачког у одраслих миграната под одређеним социјалним условима (Орловић Шварцвалд 1978: 7). Овде се, дакле, у први план истраживања ставља немачки језик – назван Gastarbeiterdeutsch – а не језици југословенских миграната нити међујезички утицај немачког и језика миграната.

[203] Давидовић (1999) у раду разматра положај који на тржишту радне снаге имају припадници друге генерације миграната, са чим су нераздвојиво везани проблеми њиховог образовања и школовања, двојезичности, културно-миграцијске тензије у оквиру којих њихов етнички идентитет има централно место и разматра питање двојезичности (Давидовић 1999: 6, 83–95). Павлица (2005) анализира миграцијске токове из Југославије од 19. века до данашњих дана и даје преглед општих карактеристика популације југословенских миграната. Ивановићева књига (2012) је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: између демократије и диктатуре* (177016), који је финансирало Министарство просвете и науке Републике Србије и говори о првој генерацији југословенских гастарбајтера и првим годинама њиховог одласка у Немачку и Аустрију, али и даје приказ миграторних кретања са југословенских простора до тог времена.

деце наших радника привремено запослених у СРН (Стојановић И. 1983: 413), можемо потврдити и данас. Можемо је и допунити тврдњом да, са општелингвистичког и соцолингвистичког становишта, стање српског дијаспоралног језика у Немачкој до сада готово и да није истраживано и да интересовање за такву врсту истраживања опада већ распадом СФРЈ. Дакле, можемо да закључимо да је период седамдесетих, осамдесетих, па и почетак деведесетих година 20. века био релативно плодан период у истраживању двојезичности деце радних миграната у Немачкој. Међутим, исто тако можемо констатовати да је у центру пажње истраживања био само један аспект немачког и српског међујезичког контакта, наиме двојезичност деце радних миграната. Недостају систематична истраживања промена српског језика током генерација под утицајем немачког језика, затим истраживања утицаја друштвених мрежа на степен очувања/замене језика, употребе српског језика у одређеним доменима и сл. Сажето, недостају свеобухватна лингвистичка и социолингвистичка истраживања дијаспоралног језика Срба у Немачкој данас.

Лингвистички дискурс српске дијаспоре у Немачкој до сада није истраживан на тај начин и представља једно социолингвистичко и лингвистичко истраживачко питање које тражи одговоре, а који се могу дати спровођењем системских истраживања.

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

3.1 Уводна разматрања

У овом трећем поглављу рада још једном ћемо се подробније осврнути на оно о чему смо говорили на самом почетку, наиме у уводним поглављима рада (погл. 1.2, 1.3 и 1.4). Најпре ћемо одредити циљ и методолошку проблематику истраживања (3.1.1), те подробније представити технике истраживања којима смо се послужили у овом раду (3.1.2). Након описа тока спровођења истраживања (3.2) дајемо социолингвистичку (3.3) и лингвистичку анализу истраживаног корпуса (3.4). Будући да су истраживањем обухваћени и испитаници са подручја Босне и Хрватске, а како је у графиконима и у самом тексту рада из техничких разлога компликовано да наводимо три ознаке (Србија/Босна/Хрватска), под ознаком *Србија* подразумеваће се и Босна/Хрватска као места порекла испитаника.

3. 1. 1 Циљеви и методолошка проблематика истраживања

Систематско истраживање језичких контаката и вешејезичности од педесетих година двадесетог века од Вајнрајха и Хаугена па до данашњих дана изнедрило је студије, радове и прилоге са различитим методолошким и теоријским приступима (Оксар 1980: 44)[204]. Међутим, Ахтерберг (Ахтерберг 2005: 104) се са правом пита како методолошки приступити истраживању и описивању језика језичких мањина и самих језичих мањина које нити су друштвено признате[205] нити их признају земље пријема, а немају ни конкретну и стабилну подршку матичне државе, барем када је реч о дијаспоралним заједницама Срба широм света. Овој дилеми придружује се и Шлобински (Шлобински 1996: 9, цит. према Ахтерберг 2005: 104), који још радикалније поставља питање спровођења истраживања у једној научној дисциплини где ни

[204] Добре приказе најважнијих методолошких и теоријских приступа у контактнолингвистичким истраживањима (макро- и микросоциолошке моделе) као и њихове комплементарности дају Вилдген (Вилдген 1998, Вилдген 2004) и Бехерт–Вилдген (Бехерт–Вилдген 1991: 20–54), Цуркану (Цуркану 2005: 115–121) и Францен (2004: 112 и даље).

[205] Уп. фусноту 57 у овом раду о Европској повељи о регионалним и мањинским језицима (1992).

теоретичари нису сагласни и јединствени у формулацији једне теорије, која би задовољила стандарде природних наука, нити су емпиричари пронашли начине испитивања који би одговарали стандардима социолошких и других наука. И поред недостатака нормираних поступака и метода истраживања, Ахтерберг (Ахтерберг 2005: 104) даље каже да међу научницима ипак постоји јединство у једном, а то је да је за приказивање језичке ситуације горе поменутих језичких мањина потребно најпре прикупити социолингвистичке податке који служе као основа интерпретације истраживања, при чему би највећи значај од свих специфичних варијабли требало придати изванјезичким факторима (Нелде 1991: 340, 343, цит. према Ахтерберг 2005: 104).

Циљеви нашег емпиријског истраживања су да испитамо, утврдимо и опишемо утицај различитих чинилаца, језичких и ванјезичких, на промене у говору Срба под утицајем немачког језика и постојећих друштвених мрежа у земљи пријема (Немачкој). Намера нам је да покушамо да установимо тенденције јављања феномена језичког контакта у одређеним фазама процеса замене језика, те да анализирамо добијени језички материјал у погледу његових структуралних обележја и да те промене уствpдимо. Са жељом да одговоримо постављеним циљевима било је потребно да у емпиријском делу истраживања применимо већи број постојећих методолошких и теоријских приступа.

У прикупљању релевантих података за наше истраживање имали смо намеру да користимо више техника, тачније социолингвистички упитник, интервју и непосредно посматрање. Међутим, током и након повратка са теренског истраживања дошли смо до сазнања да подацима које смо добили путем упитника нећемо моћи да обухватимо целокупни испитани узорак[206]. Тако смо напослетку за социолингвистичку и лингвистичку анализу користили податке и утиске које смо добили путем интервјуа, који по својој форми и садржају имају карактеристике како квантитативног тако и квалитативног приступа[207], и непосредног посматрања.

---

[206] О овоме детаљно у поглављу 3.2 и 3.3.

[207] Јазбец (Јазбец 2009: 20) поредећи ова два приступа каже да јаку страну једног приступа представници супростављеног посматрају као слабост и обрнуто и да контроверзе око једне једине исправне истраживачке парадигме никако нису плодоносне. Више би смисла имало да кажемо да су оба правца потребна и легитимна у науци и да се међусобно не искључују (Јазбец 2009: 20; Бергер 1988: 24), тако да данас све више истраживача покушава да у емпиријском истраживању комбинује ова два истраживачка приступа (Демингер 2004: 29). О разликама квантитативне и квалитативне парадигме истраживања видети код Јазбец (2009), Мајринг

Предметна анализа представља емпиријско истраживање и има карактер студије случаја (*case study*). Овај облик изабран је из више разлога. Најпре је за други вид студије (*survey study*) потребно лонгитудинално истраживање које би за једног јединог истраживача у околностима географске раздвојености и недостатка институционалне подршке у материјалним и људским ресурсима захтевало вишегодишње мукотрпно емпиријско истраживање. Са друге стране, ова студија пружа поред квантитативног и могућност квалитативног истраживања. Оваква истраживања дозвољавају увид и сагледавање микрокосмоса једне у конкретном случају билингвалне заједнице, што код првенствено квантитативног истраживања није увек могуће. Једно свеобухватно истраживање радних миграната трећег таласа миграција и њихових потомака[208], бојимо се, не би ни било могуће, имајући пре свега у виду и то да је учешће у оваквим истраживањима добра воља испитаника. На овом месту долазимо до питања *репрезентативности, валидности* и *релиабилности* нашег истраживања, о чему говори и Фелдес (Фелдес 2005) у свом истраживању немачке мањине у Мађарској, те ћемо се ми послужити његовом аргументацијом.

Наш језичко-друштвени узорак се у контексту Габлерове концепције (Габлер 1996: 733, цит. према Фелдес 2005: 98) може сматрати *репрезентативним*, будући да представља део оне количине са најважнијим обележјима целине.

Наша анализа испуњава и критеријум *валидности*, будући да на појавне облике феномена за које се интересујемо нису утицали ток снимања и обраду података (уп. Деперман 2001: 25, цит. према Фелдес 2005: 99). Обрадили смо податке и одабрали сегменте интервјуа којима описујемо процес замене/очувања српског језика са свим појавним системсколингвистичким и комуникативним облицима који прате тај процес. У смислу Јодлбауера

(2002), затим и код Демингер (Демингер 2004: 28) и Дитмар (Дитмар 1997: 28 и даље;101 и даље).

[208] Данас у Немачкој према подацима Савезне службе за миграцију из 2007. године живи 391.000 грађана са мигрантским пореклом из Србије, од прве па чак и до четврте генерације (видети у *Zabranjen pristup gastarbajterima*, интервју са Владимиром Ивановићем, www.vesti-online.com, прегледано 15.08.2012). Што се тиче репрезентативности наше студије, не можемо рећи да ћемо по аутоматизму изводити закључке који би важили за све српско-немачке билингвалне заједнице у Немачкој, имајући у виду могуће различитости у погледу социодемографских и лингвистичких услова и околности, те ћемо се клонити уопштавања добијених резултата за све регионе. Међутим, добијени резултати ће свакако омогућити констатовање одређених тенденција животног циклуса српско-немачких билингвалних заједница у Немачкој.

(Јодлбауер 1993: 35 и даље, Фелдес 2005: 99) наше истраживање испуњава и критеријум *релиабилности*, будући да анализирани примери потичу искључиво из аутентичног дискурса. У последње време се као додатни критеријуми квалитета приликом истраживања препоручују отвореност и спремност за комуникацију (Фелдес 2005: 99), што је и код нас случај, јер испитаници нису били пуки предмет истраживања, пуке статистичке вредности, већ су и сами били укључени у пројекат.

Применом метода социолингвистичке и лингвистичке анализе уз комбиновање квалитативног и квантитативног приступа у вредновању друштвених и лингвистичких интеракција јасније и лакше се може сагледати и објаснити како скуп различитих фактора утиче на системсколингвистичке промене и промене комуникацијског аспекта. Ми овде, дакле, заговарамо један интегрисани модел који представља покушај да се у обзир узму лингвистичке и друштвене варијабле у природним комуникацијским ситуацијама, односно укључивање изванјезичких фактора који утичу на лингвистичке варијације и начин реализације билингвалне компетенције.

3.1.2 Технике истраживања

Данас се битним и комплементарним техникама систематског прикупљања података у емпиријским теренским истраживањима сматрају једнако признати *социолингвистички упитници*, *интервјуи* и *непосредно посматрање*.

Интервју као најстарија, најчешћа и најпогоднија техника теренског истраживања је „циљно оријентисани разговор” (Фридрихс 1973: 209, цит. према Дитмар–Клајн 1975: 45), или, како је Шојх (Шојх 1967: 138, цит. према Дитмар–Клајн 1975: 45) дефинисао овај инструмент теренског истраживања, плански начин приступа са научним тежиштем, при чему се испитаник низом циљних питања или саопштених стимулуса подстиче на вербалне реакције. Форме интервјуа могу бити квантитативно или квалитативно оријентисане, те разликујемо отворени наспрам затвореног интервјуа, неструктурирани односно

нестандардизовани наспрам структурираног и стандардизованог, квалитативни[209] наспрам квантитативног интервјуа.

Ми смо, како за социолингвистичку, тако и за лингвистичку анализу испитаног узорка користили податке добијене путем интервјуа и непосредног посматрања. Следећи комплексе питања из већ састављеног упитника са већ унапред дефинисаним областима и структурираним питањима, али користећи и форме неструктурираног/нестандардизованог и полуструктурираног интервјуа[210], дошли смо до следећих података: о *социодемографским варијаблама* о породицама испитаника (пол, вероисповест, брачно стање, степен образовања, генерацијска припадност и сл.); о *усвајању језика и употреби језика* (домени, друштвене мреже, данашњи конатакти испитаника са земљом порекла), о *ставовима* у погледу *очувања језика, идентитета и културе.*

Тако добијене информације су нам омогућиле диференцирање и статистички приказ испитаних породица, увид у језичку примарну и секундарну социјализацију, језичко окружење испитаника, ставове према језицима и сл. Интервјуе смо обављали у породицама испитаника и у Српском културном удружењу „Свети Сава", групно и индивидуално, у зависности од могућности организовања сусрета, слободног времена испитаника и других чинилаца.

Све у свему, циљ сваког интервјуа је да се створи једна природна конверзацијска атмосфера у различитим ситуацијама, како би се саговорници опустили и говорили својим аутентичним језиком, те тако добили аутентични лингвистички и социолингвистички подаци потребни истраживачу. Главни проблем код спровођења интервјуа јесте то што се задире у приватну сферу испитаника, па је истраживач такорећи уљез у њиховом свакодневном животу. То се у погледу избора испитаника може одразити на спремност сарађивања

[209]За типове квалитативног интервјуа користе се најразличитији називи попут проблемско центрирани интервју, квалитативни интервју, отворени интервју, дубински интервју, фокусирани интервју, интензивни интервју, неструктурирани интервју (Ламнек 1989, цит. према Мајринг 2002: 66). Уз то постоје и поделе на наративни интервју, појединачни интервју и групни интервју, тачније групне дискусије (Мајринг 2002: 66; Крајзер 1997: 34 и даље). Стога је Мајринг (Мајринг 2002: 66) мишљења да у овој области постоји потреба за појашњавањем постојеће терминологије. У вези са разликовањем квантитативног од квалитативног интервјуа упућујемо на табеларни приказ форми интервјуа код Мајринга (Мајринг 2002: 66).

[210]Код отвореног неструктурираног/нестандардизованог или полуструктурираног/ полустандардизованог интервјуа ситуацију посматрамо са становишта испитаника који може да говори слободно и да слободно формулише оно што је њему самом битно у погледу теме о којој се разговара. При томе ни сам истраживач нема или пак има мали број унапред дефинисаних (затворених и отворених) питања и тема, које може слободно формулисати у зависности од развоја и тока интервјуа (Мајринг 2002: 66).

испитаника, а са аспекта истраживача се отвара питање умећа вођења интервјуа (уп. поглавље 3.2).

У сваком интервјуу до извесног степена примењује се и метода *непосредног посматрања*, будући да ситуативни контекст[211] није занемарљив за садржај и ток информација (Крајзер 1997: 38). Непосредно посматрање представља у социологији методу преузету из етнографије која се састоји у томе да истраживач учествује у свакодневном животу испитаника и тако непосредно посматра испитивану групу или појединца у релевантним ситуацијама (Орловић Шварцвалд 1974: 19; Рил 2009: 44)[212].

Помоћу интервјуа кванитативног и калитативног типа и непосредног посматрања добили смо, дакле, корпус социолингвистичких и лингвистичких података које смо обрадили и чије вредновање и анализу представљамо у поглављу 3.3 и 3.4.

3.1.2.1 Транскрипција

Како је централно тежиште нашег истраживања трансференција на плану лексике, морфологије и синтаксе, сматрали смо да фонетска транскрипција материјала добијених интервјуима није неопходна. Стога смо следили принцип ортографског правила литерарне транскрипције (Рил 2009: 50 и даље; Ездил 2010: 39)[213]. Такође смо се користили техником коментиране транскрипције

[211] На пример, код појединачних или групних интервјуа, који се обављају у кући испитаника, понашање испитаника у породичном окружењу може се непосредно посматрати током интервјуа. Истраживач је у ситуацији да региструје и нонвербалне знаке који допуњују оквир интеракције, али и слику социјалних прилика испитаника, нпр. начин становања, стил живота и сл. Такође, истраживач може да учествује и у изласцима, свечаностима и сл., где углавном не постоји формална ситуација интервјуа. У оваквим ситуацијама истраживач може боље да стекне увид у друштвени начин понашања и добија представу о томе како се стварно комуницира у свакодневном животу. У вези са овом методом видети још и код Гиртлер 1984; Бургес 1984; Астер–Меркенс–Реп 1989; Флик и остали, стр. 189 и даље, све цит. према Мајринг 2002: 80).

[212] Ово је, дакле, првобитно био назив за етнографску методу, која је служила „бољем разумевању непознате културе" (Верлен 1996: 75, цит. према Фелдес 2005: 97). Она се убраја у квалитативне, такозване „меке методе" социјалног истраживања (Шибен-Ланге 1991: 119 и даље, цит. према Фелдес 2005: 97). Помоћу непосредног посматрања перципира се понашање особа у њиховом природном окружењу, при чему истраживач учествује у интеракцијама групе и кога група посматра као свој део (Фридрихс 1973: 288, цит. према Дитмар–Клајн 1975: 46). О разликама између техника теренског истраживања, непосредног посматрања и интервјуа, видети даље код Дитмар–Клајн (Дитмар–Клајн 1975: 47).

[213] О транскрипцији према GAT-моделу, затим IPA- International Phonetisches Alphabet, CAT, HIAT, IMT видети код Рил 2009: 50 и даље; Фелдес 2005: 106 и даље. Фелдес (Фелдес 2005: 198)

примењујући технику посебног означавања.[214] Уколико је трансферисана реч изговорена у асимилованом облику, користиће се ортографска транскрипција на српском, а уколико је реч употребљена неасимиловано опет ортографска транскрипција на немачком језику.

Паузе у говору као и остале одлике у самом току разговора обележавамо на следећи начин:

(-) кратка пауза;

(--) дуга пауза;

(---) посебно дуга пауза;

<> у угластим заградама обележавамо неартикулисане гласове: смех, кашаљ и сл.

<*> у угластим заградама са * обележавамо говорне секвенце на немачком језику, тачније неасимиловани трансфер и прекључивање кодова;

<**> у угластим заградама са ** обележавамо асимилован трансфер;

<=> калкирање;

│...│прекид говора;

│/│поправка говора;

│,│понављање једне речи или целих делова реченице;

_____ подвучени елементи говора указују на граматичку трансференцију

курзивом су истакнуте речи за погрешан одабир лексема.

Анализирани одломци транскрипта ће се онда у зависности од феномена језичког контакта који се јавља бити приказани у виду реченица, боље рећи сегментирани у виду говорних секвенци.

3.2 Анализа

Проучавање процеса замене језика у билинвалној српској заједници у Инголштату захтевало је прикупљање језичке и социолингвистичке грађе обављањем интервјуа и непосредним посматрањем. Српска заједница у

упућује на преглед најчешће коришћених система транскрипције у: Елих–Швитала (1976), Едвардс–Ламперт (1993), Шлобински (1996: 57 и даље), Ковал–Оконел (2003) и Дитмар (2004); видети и код Мајринг 2002: 89.

[214] Овде постоје две технике: означавање посебним знацима у транскрипту или поред транскипта у посебној колони (Мајринг 2002: 91 и даље).

Инголштату нам је била од раније позната захваљујући сарадњи града Крагујевца и Инголштата који су од 2003. градови партнери[215]. У вези са проблемима и препрекама на које смо наилазили у самом процесу остваривања контаката и спровођења истраживања желимо у овом делу да укажемо на неке опште правце. Спровођење једног оваквог истраживања се у сваком смислу, како теоријском тако и практичном, показало веома захтевним. У теорији је било потребно „распетљати запетљано" и надамо се да нам је то пошло за руком. У емпиријском делу истраживања било је потребно изборити се са многим препрекама од приступа испитаницима, преко финансијских потешкоћа до организације спровођења (упитника) и интервјуа. Многа истраживања оваквог типа уживају подршку државних иституција или организација, како у погледу људских тако и техничких и финансијских ресурса. Ми, нажалост, нисмо имали ни једно ни друго у правом смислу речи, те је у бити све било препуштено нашој сопственој иницијативи, сналажљивости и пре свега личној помоћи испитаника директно на терену.

Сам почетак истраживања везујемо за 2010. годину, када смо успоставили прве контатке са трима кључним особама за даље контакте са Србима у Инголштату: Костом Пећанцем, Радмилом Агић и Сањом Петрушевском. Друге контакте са испитаницима смо остварили и путем фејбук-странице Српског културног удружења „Свети Сава" као и путем класичног писаног обраћања Србима у Инголштату, чије смо адресе пронашли у телефонском именику на интернету.

Припремање за ово истраживање обухватало је више корака са више испреплетаних етапа у којем се са аспекта структуре корака може пратити следећа нит:

Први корак се састојао о сазнавању важнијих фактора истраживане ситуације и трагање за (кључним) испитаницима. Та фаза се протезала у етапама током свих осталих корака истраживања. У *другом* кораку смо на основу посматрања истраживане заједнице као и на основу доступне литературе саставили упитник. *Трећи* корак, спровођење упитника, као и први одвијао се

[215]Ауторка рада је од 2000. до 2004. године радила као преводилац при Скупштини града Крагујевца и била сведок настајању и развијању сарадње између Инголштата и Крагујевца. У оквиру саме сарадње била је иницијатор доласка првог страног лектора на Катедру германистике у Крагујевцу као и организатор студијског боравка крагујевачких студената германистике у Инголштату.

паралелно у етапама са осталим фазама истраживања. Наредна *четврта* фаза у истраживању била је спровођење интервјуа на основу тематских комплекса упитника, паралелно са непосредним посматрањем. Након овог корака уследио је *пети* корак, преслушавање интервјуа са транскрибовањем. И као последњи, *шести* корак, уследила је обрада корпусне грађе, квалитативно и квантитативно вредновање лингвистичких и социолингвистичких података као и успостављање односа између социолингвистичких и лингвистичких података. Као закључак се намеће да се фазе рада не могу стриктно одвојити једне од других, већ да су се у одређеним периодима рада преплитале, при чему смо ми као истраживач увек били наизменично у двострукој улози: у улози посматрача и улози учесника. При томе смо увек улагали напор да задржимо свест о томе да помиримо до узвесне мере потребну неутралност и дистанцираност са субјективним посматрањем предмета истраживања. У наредном делу рада желимо да детаљније прикажемо неке од појединачних корака истраживања.

Излагање о избору испитаника за предметно истраживање, најпре бисмо започели статистичким подацима који су доступни на званичном сајту града Инголштата[216]. Најсвежија статистика о званично пријављеним радним мигрантнима са простора некадашње СФРЈ датира из 2011. године и она садржи следеће информације: 11 становника Инголштата[217] изјаснило се да су Југословени, из Босне и Херцеговине је регистровано 556 миграната; са територије Косова и Метохије потиче 295, Хрвата је 792, Македонаца има 241, Црногораца је 14, а деведесеторо њих се изјаснило да су Срби[218]. Свакако да статистички подаци о бројчаној заступљености Срба у Инголштату не одговарају реалном стању, будући да постоји и велики број оних радних миграната који нису прошли кроз званичне евиденције, а има много и оних који поседују немачко држављанство, те самим тим нису ушли у евиденцију страних радних миграната. Процена наших испитаника о бројчаном стању Срба у Инголштату се креће од 100 до 150 породица. Већ смо у ранијим поглављима напоменули да се наше истраживачко интересовање односи на припаднике

[216] http://www2.ingolstadt.de/media/custom/465_1978_1.PDF?1316760887/
[217] Сам град Инголштат је у 2011. години имао 132.965 становника.
[218] Подаци на наведеном сајту су у међувремену ажурирани, видети фусноту 9, док други пак штампани извор *In Vielfalt leben Integrationsbericht 2013 der Stadt Ingolstadt*, на страни 39 наводи податак да миграната са подручја бивше Југославије (без Словеније) има 3.300, односно 19% од укупне мигрантске популације, а Срба (са Црном Гором до 2008) 1205.

трећег таласа миграције[219] и њихове потомке, другу и трећу генерацију српских радних миграната. Међутим, у истраживани корпус су незаобилазно ушли и они Срби и Српкиње који су женидбом/удајом за припаднике друге генерације дошли у Инголштат да живе и ту засновали своје породице, потом особе које су егзогамијом ушле у истраживани корпус, 3 породице чији се чланови могу сврстати у прву, другу и трећу генерацију миграната четвртог таласа миграција, као и једна породица са представницима четврте и пете генерације миграната првог таласа[220]. Што се израза *избор испитаника* тиче, мишљења смо да је он у оваквим истраживањима донекле неприкладан и не одговара у потпуности ситуацији у којој смо се ми као истраживачи затекли. Пре се може говорити о томе да су испитаници изабрали нас, управо зато што су изразили спремност да узму учешће у нашем истраживању. Овим већ долазимо до већ раније наговештеног проблема са којим смо се борили готово до завршне фазе израде рада, а који ћемо покушати укратко да објаснимо. Срби као страни радни мигранти се, за разлику од многих других, а пре свега Турака, одликују углавном високим степеном интегрисаности, ако не мањим или већим степеном асимилираности у друштво земље пријема. Они, на пример, углавном нису сегрегирани у посебним стамбеним блоковима нити имају тако густе друштвене мреже. Српска заједница у Инголштату је пре дисперзивна и расута са великим бројем слабих друштвених веза, што је за последицу имало тешку доступност испитаника. Са друге стране смо у контактима које смо остваривали такође наилазили и на извесни зид неповерења код испитаника.

До испитаника смо, као што смо наговестили на почетку овог поглавља, покушали да дођемо на више начина. Најпре смо успоставили контакт са трима особама које су се показале као кључне у даљем контакту са другим испитаницима[221]. Међутим, одзив је према нашем мишљењу био мали, те смо

---

[219] Детаљније о друштвено-политичким околностима развоја миграција крајем шездесетих и седамдесетих година 20. века видети код Штелтинга (1980), Давидовић (1999), Павлице (2005) и Јовановића (2012).

[220] Разлог оваквој нашој одлуци лежи у томе што су те породице битан фактор у друштвеној мрежи истраживане групе у погледу очувања српског језика.

[221] Овде бисмо могли да кажемо да се процес долажења до испитаника одвијао по принципу „грудве снега” (Милрој 1980, цит. према Ахтерберг 2005: 105). Међутим, та грудва снега није изазвала некакву велику „лавину”. Узорок недостатку ове „лавине” јесте то што ми нисмо имали могућности да довољно дуго боравимо у месту истраживања да би се та лавина развила. Зато смо у завршној фази истраживања боравили месец дана на терену. То је, можемо из искуства рећи, ипак кратак период, али свакако дужи од два двонедељна боравка током 2010. и 2012. године.

дошли на идеју да преко једне особе која је запослена у Скупштини града Инголштата дођемо до адреса званично пријављених Срба[222]. То није уродило плодом, будући да је од званичних инстанци града добила информацију да таква врста обавештења подлеже заштити података. Потом смо 2012. године, користећи се предностима комуникације трећег миленијума, путем фејсбука и телефонског именика града Инголштата на интернету дошли до адреса потенцијалних испитаника. На 50 послатих писама добили смо један негативан одговор и два телефонска позива са позитивним одговором, а на 30 порука путем фејсбука јавиле су се три заинтересоване особе[223]. На овако припремљен терен истраживања стигли смо 2013. године где смо у септембру и октобру месецу, уз додатно незнатно ширење контаката, обавили завршне интервјуе.

Будући да је наше интересовање усмерено на живи говор српских радних миграната у Инголштату, од великог значаја су нам били интервјуи. Ту смо се опет сусретали са другом врстом проблема: где их спровести, да ли ћемо и колико бити вешти у вођењу интервјуа, како руковати диктафоном и сл[224]. Будући да би појединачни интервјуи одузели много времена како истраживачу тако и испитаницима, већини испитаника је одговарало да се интервјуи обављају породично у њиховим домовима. Са децом[225] су обављени посебни интервјуи у терминима одржавања радионице српског језика и вежбе фолклора (21.09. и 12.10. 2013. године). Са неколицином представника прве генерације интервјуе смо обавили у просторијама Удружења „Свети Сава”[226]. Током интервјуа смо питања искључиво постављали на српском језику и у самом

[222] На ову идеју смо дошли на основу тога што смо у доступној литератури наилазили на податке да су истраживачи у сличним истраживањима на тај начин долазили до испитаника.

[223] Од ових укупно пет одзива на нашу молбу, конкретно на терену су биле четири породице које су изразиле спремност за сарадњу и које су учествовале у истраживању.

[224] Поменућемо на овом месту и проблем са којим смо се сусретали на самом почетку интервјуисања. Сам уређај (диктафон Panasonic RR-US510) којим смо вршили снимање у првим обављеним интервјуима скретао је пажњу, јер смо га услед наше несигурности непрестано проверавали коментаришући да ли снима, да ли су батерије добре и сл. На основу нашег искуства мислимо да је неопходно да се пре спровођења свих осталих обаве и преслушају један до два „пробна” интервјуа. Тако ће истраживач већ на самом почетку уочити личне пропусте у вођењу разговора: у погледу тема и питања, доминације истраживача као учесника у разговору и сл.

[225] Радионицу српског језика похађа 25 припадника треће генерације, од тога је на радионици затечено 23. Са децом предшколског узраста разговор је вођен у породичном окружењу.

[226]Са четри испитаника је разговор обављен у породици (К, Пк, Јми, Јмк), са једним је разговор вођен и у кући и у Удружењу (испитаник Пк), док је један испитаник прве генерације (испитаник породице Ан), поред разговора који су са њим вођени у Удружењу, био присутан и приватно код неколико породица са којима смо водили разговор у њиховим породичним кућама (нпр. код породице Ј, са породицом Ш у Удружењу).

разговору одговарали на српском, независно од тога на ком су нам се језику испитаници обратили. У неформалним разговорима и у непосредном посматрању[227] карактеристичне појаве бележили смо по сећању, одмах након доласка у наш радни простор. Од укупно 53,5 сати наснимљеног материјала 4 сата отпада на интервјуе вођене са децом, а сам транскрипт наснимљеног материјала броји укупно 400 страна[228].

Овде нам се чини битним да укратко опишемо и настанак транскрипта, јер мислимо да је то важно за следећа истраживања као и за будуће истраживаче. За квалитативну емпиријску анализу наснимљеног материјала, који може бити аудио или видео материјал[229], развијени су специјализовани компјутерски програми који бележе податке о вербалном понашању, држању тела, гестикулацији и мимици, паузама у говору и сл. у међуљудској интеракцији[230]. Покушали смо да дођемо до тих програма, међутим, већина подлеже лиценцном праву са понудама за посебне семинарске обуке. За оне програме, тачније програм EXMARaLDA, до којих смо дошли бесплатно на интернету, била би нам потребна вишедневна, ако не и вишенедељна обука. Стога смо на крају одустали од употребе компјутерског програма у бележењу транскрипта, те смо нонвербална понашања говорника бележили мануелно.

3.3 Социолингвистичка анализа

Истраживање је, дакле, паралено са потрагом за новим испитаницима спровођено током два двонедељна боравка 2010. и 2012. године и једног

[227]Током нашег боравка у Инголштату нисмо били у ситуацији да у потпуности применимо ову методу. Али на састанцима и дружењима, током и ван интервјуа, у неформалним ситуацијама које нису биле интервјуског типа, готово као члан колектива, били смо у прилици да стекнемо одређена запажања, лингвистичке и нелингвистичке податке о комуникативном и друштвеном понашању појединца или групе.

[228]У лингвистичкој анализи ћемо наводити и оне примере до којих смо дошли и током непосредног посматрања, а које смо касније по сећању записивали.

[229] У последње време у истраживањима оваквог типа све актуелнија је техника снимања видео-материјала ради бележења и нонвербалног понашања испитаника. Ми се за ову технику истраживања нисмо одлучили из два разлога: први разлог јесте лични недостатак техничких уређаја, а други, много важнији је да, с обзиром на већ постојећу подозривост, сами испитаници засигурно не би пристали на сарадњу.

[230] Овде упућујемо на програме ATLAS.ti, EXMARaLDA, Praat, Transana и др, уп. http://www.gespraechsforschung-ozs.de/heft2007/px-schuette.pdf, прегледано 15.08.2014.

једномесечног боравка 2013. године[231]. Првобитно нам је, као што се види из описа појединачних етапа у припреми и спровођењу истраживања (уп. поглавље 3.2), намера била да у методолошком приступу раду применимо две истраживачке технике – спровођење социолингвистичких упитника[232] и обављање интервјуа. Међутим, током наших боравака, а посебно након повратка са последњег теренског истраживања и сагледавања прикупљене истраживачке грађе, схватили смо да је број испитаника обухваћених упитником далеко мањи од броја испитаника обухваћених интервјуом. Тачније, укупну прикупљену корпусну грађу чини 31 породица са укупно 86 испитаника. Од ових 86 испитаника само је тридесеторо[233] њих било спремно и у могућности да учествује у анкети упитником, а 83 испитаника било је обухваћено интервјуом[234]. Ова несразмера није нам пружала добар основ за валидан методолошки приступ, те смо извесно време били у потрази за решењем насталог проблема. Носили смо се мишљу да се ограничимо на само 28 испитаника обухваћених и упитником и интервјуом. Међутим, то би значило најпре јако бројчано сужавање испитаног узорка, а са друге стране, што нам се чинило и најважнијим, овакво би решење довело до неуједначене генерацијске заступљености испитаника. У истаживаном корпусу и испитаном узорку би нам се онда у потпуности изгубила прва генерација радних миграната, а знатно би се смањио и број представника треће и друге генерације радних миграната. Тако смо се након консултација и дугог и озбиљног размишљања о методолошком приступу ипак определили да анализу извршимо само са подацима добијеним на основу спроведених интервјуа. Неизмерно драгоцен и богат истраживачки

[231] Илустрације ради колико нам је била тешка и сложена ситуација у налажењу испитаника наводимо податак да смо августа месеца 2010. године обавили само два интервјуа са трима испитаницима, јула месеца 2012. године шест интервјуа са укупно 14 испитаника, а у периоду од 18. 09. до 12. 10. 2013. године спровели смо 24 интервјуа са 66 испитаника.

[232] Упитник за ово истраживање састављен је комбиновањем два већ постојећа упитника коришћена у сличним истраживањима (уп. Аубургер, 1979: 100–120 и Ахтерберг, 2005: 290–308). Упитник се састоји од шест комплекса питања којима су обухваћени: 1. социодемографски подаци (старост, пол, порекло, дужина боравка на немачком говорном подручју и сл.), 2. усвајање језика и језичка компетенција (примарна и секундарна социјализација, самопроцењивање језичке компетенције), 3. употреба немачког језика у Србији (у приватном, јавном и професионалном домену) 4. идентитет, 5. учесталост контатка са немачким језиком и 6. употреба језика у друштвеним мрежама испитаника.

[233] Од овог броја два испитаника нису била у прилици да учествују у интервјуу.

[234]Ситуација на терену никада није предвидива. Колико год се истраживач трудио да допре до испитаника, сам ритам живота у Немачкој и животне околности испитаника поремете договоре и договорене сусрете, тако да су многи од пријављених испитаника отказали договор или сусрет због болести, недостатка времена (рада у три смене) и сл.

материјал до којег смо дошли социолингвистичким упитницима употребићемо и анализираћемо засигурно у неком од каснијих радова.

3.3.1 Полна и генерацијска припадност истраживаног корпуса и испитаног узорка

Пре неголи представимо анализу истраживаног корпуса и испитаног узорка према полној и генерацијској припадности подсетићемо на наше поимање појма *генерација*. Ми под *првом генерацијом радних мигранта* подразумевамо радне мигранте који су у земљу пријема, овде Немачку, дошли ради привременог запослења шездесетих и седамдесетих година прошлога века. У *другу генерацију радних мигранта* сврставамо њихову децу, а њих даље делимо у три подгрупе: *другу генерацију радних мигранта – типа 1* (коју делимо на *тип 1а*: деца која су доведена у току или након окончања примарне и током секундарне социјализације до 12. године живота, и на *тип 1б*: деца која су у земљу пријема доведена у току или након завршетка секундарне социјализације између 12. и 18. године живота); *другу генерацију радних мигранта типа 2*: деца која су рођена у Немачкој, и *другу генерацију ремигранта*: деца која су враћена у Србију да би се у извесној животној доби опет вратила у Немачку. Потомци друге генерације радних мигранта представљају *трећу генерацију радних мигранта*. Како смо у склопу наше истраживане етнолингвистичке заједнице затекли и припаднике ранијих и каснијих таласа радних мигранта, њих смо такође обухватили нашим истраживањем. Тако су у нашем истраживаном корпусу и испитаном узорку присутни представници *прве генерације четвртог таласа миграције*. Њихов и нараштај њиховог нараштаја сврставамо у *другу* и *трећу генерацију четвртог таласа миграције*. У испитаном узорку је заступљена и породица мигранта чији чланови представљају *четврту и пету генерацију мигранта првог таласа* (уп. поглавље 2.3.1).

Уколико пођемо од слободне процене испитаника да у Инголштату живи између 100 и 150 породица Срба и од тога да је у нашем истраживању учествовало 27 породица, констатујемо да смо нашим истраживањем

обухватили 18%, односно 27% етнолигвистичке заједнице Срба у Инголштату. Овај однос приказујемо следећим графиконима:

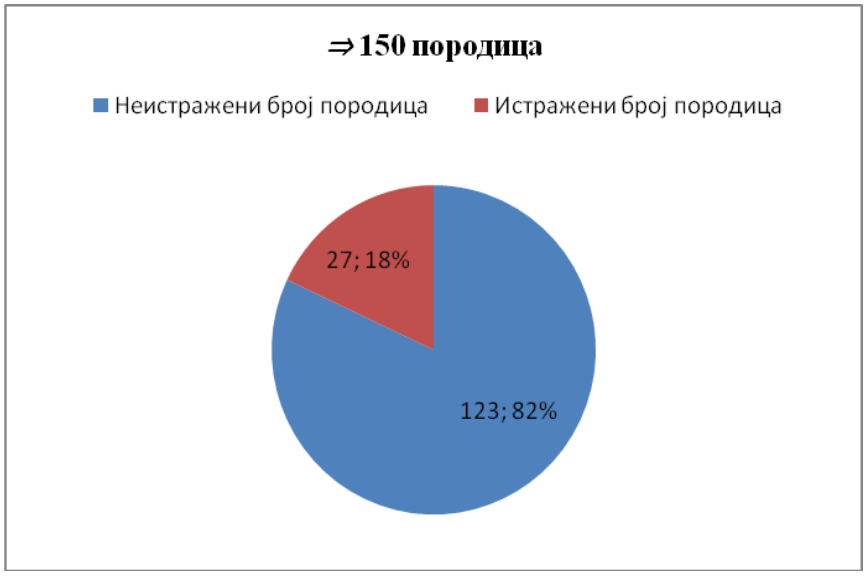

Графикон бр. 1.
Истраженост ентнолингвистичке заједнице Срба у Инголштату
⇒ 150 породица

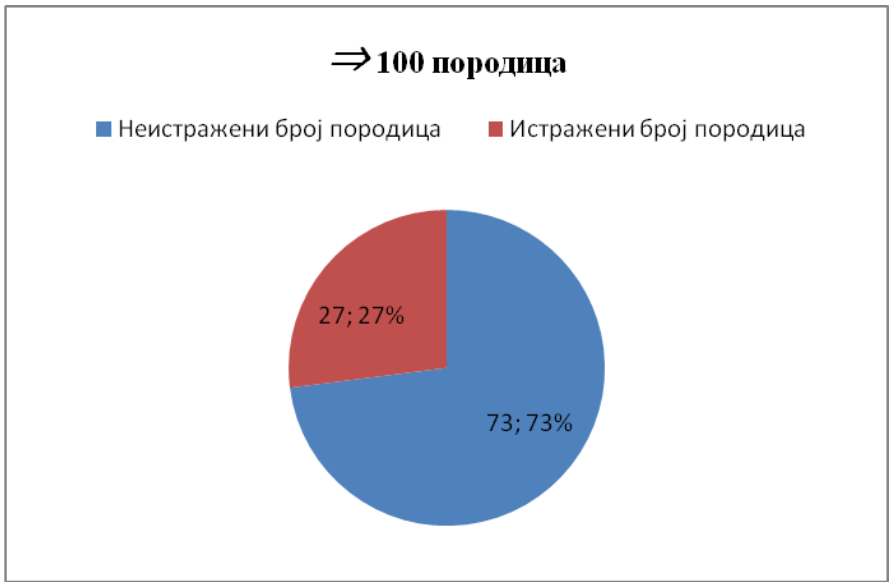

Графикон бр. 2.
Истраженост ентнолингвистичке заједнице Срба у Инголштату
⇒ 100 породица

Даље, наш истраживани корпус показује следећу структуру: истраживањем смо обухватили 27 породица са укупно 195 чланова од прве до треће генерације радних миграната, заједно са ендогамима и егзогамима, укључујући и мигранте четвртвог таласа и једну породицу четврте и пете

генерације, чије мигрантско порекло са прекидима датира још из периода првог таласа миграција. Од 195 чланова истраживаног корпуса у конкретном истраживању (интервјуима) учествовало је 83 члана које у раду називамо испитани узорак.

Од наведених 195 чланова истраживаног корпуса број припадника женског пола износи 104, док је мушки пол заступљен са 91 чланом. Процентуално изражено, представници женског пола су заступљени са 53%, а мушког са 47% (графикон бр. 3).

Графикон бр. 3. Структура истраживаног корпуса према варијабли пола

Истраживани корпус, који чини како језичко тако и друштвено окружење испитаног узорка, представљамо најпре бројчано, а потом и процентуално двема варијаблама: варијаблом пола и варијаблом генерацијске припадности, укључујући ендогамију и егзогамију (графикон бр. 4 и графикон бр. 5).

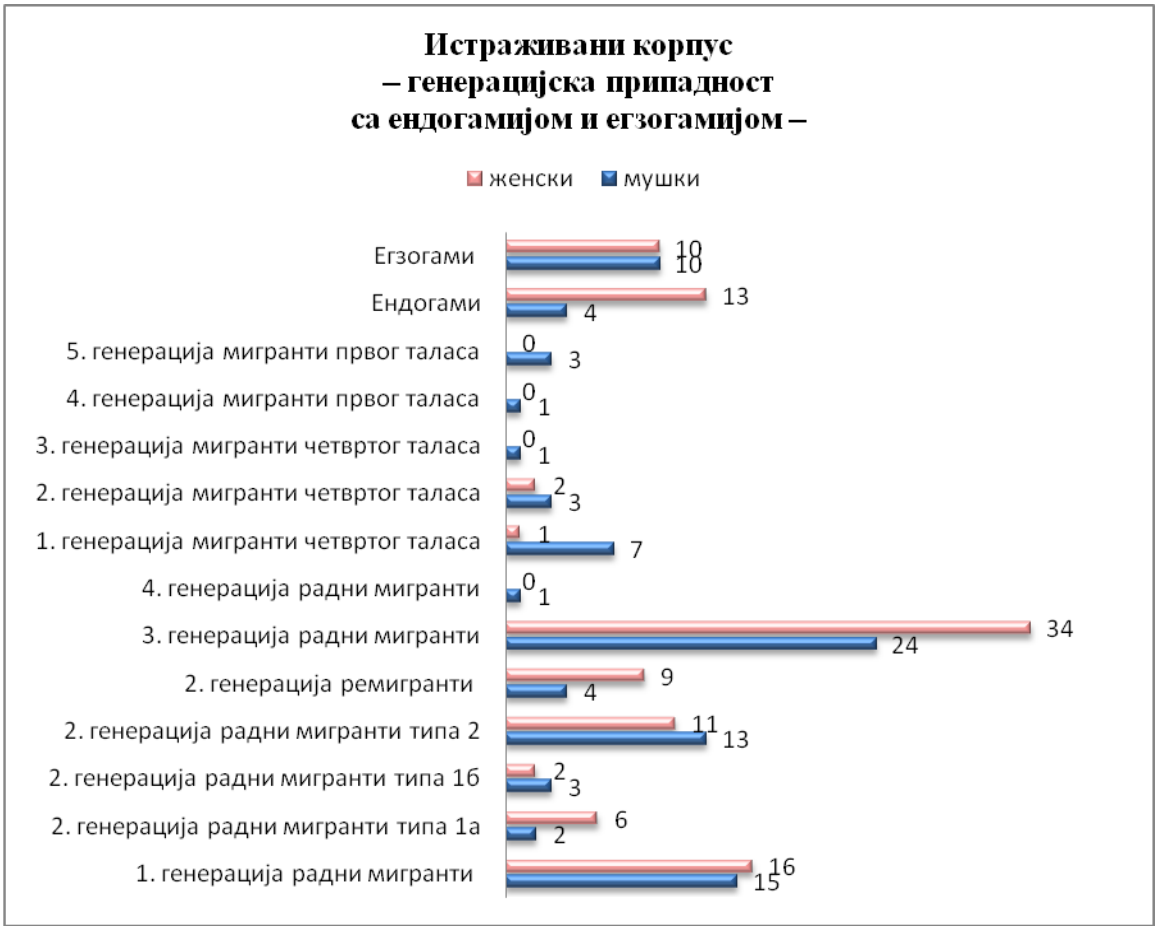

Графикон бр. 4. Структура истраживаног корпуса према варијабли генерацијске припадности, са ендогамијом и егзогамијом, и према варијабли пола

На основу графикона бр. 4 бележимо да је у нашем истраживаном корпусу најбројнија *трећа генерација радних миграната* са 58 припадника (од тога мушког пола 24, а женског пола 34). Њу следи *друга генерација радних миграната* (укључујући све типове и подтипове) са 37[235] представника, док припадника *прве генерације радних миграната* има 31 (од тога 15 мушкараца, а жена 16). Четврто место заузимају *егзогами* са укупно 20 представника, од тога 10 мушкараца и 10 жена, које следе *ендогами* са 4 мушкарца и 13 жена, односно укупно 17 представника. Припадници *ремиграната друге генерације* заузимају шесто место по бројчаној заступљености у истраживаном корпусу и њих има укупно 13 (4 мушкарца и 9 жена), док су припадници *прве генерације*

[235] Први генерацијски тип друге генерације се састоји од 13 припадника истраживаног корпуса (мушкараца 5, а жена 8), од чега 6 спада у другу генерацију 1а (2 мушкарца и 6 жена), а у другу генерацију 1б 5 (3 мушкарца и 2 жене). Друга генерација другог типа је бројнија и састоји се од укупно 24 представника истраживаног корпуса (мушкараца 13, жена 11).

мигранатa четвртог таласа са 8 представника на седмом месту (7 мушкараца и 1 жена). Осмо место по реду заузима групација *друге генерације мигранатa четвртог таласа* са 5 представника (3 представника мушког и 2 представника женског пола). На претпоследњем месту према бројчаној заступљености испитаних групација налази се *пета генерација мигранатa првог таласа* са 3 представника мушког пола, а десето место деле представници *треће генерације мигранатa четвртог таласа* и *четврте генерације радних мигранатa* са по једним мушким представником.

На графикону бр. 5 приказана је процентуална заступљеност мушких и женских представника истраживаног корпуса према генерацијској припадности. У спољашњем кругу приказан је укупан проценат појединачних групација истраживаног корпуса. Круг у средини представља процентуалну заступљеност представника појединачних генерација, ендогама и егзогама женског пола, а унутрашњим кругом приказује се процентуална заступљеност представника мушког пола према генерацијској припадности и припадности групацијама егзогама и ендогама.

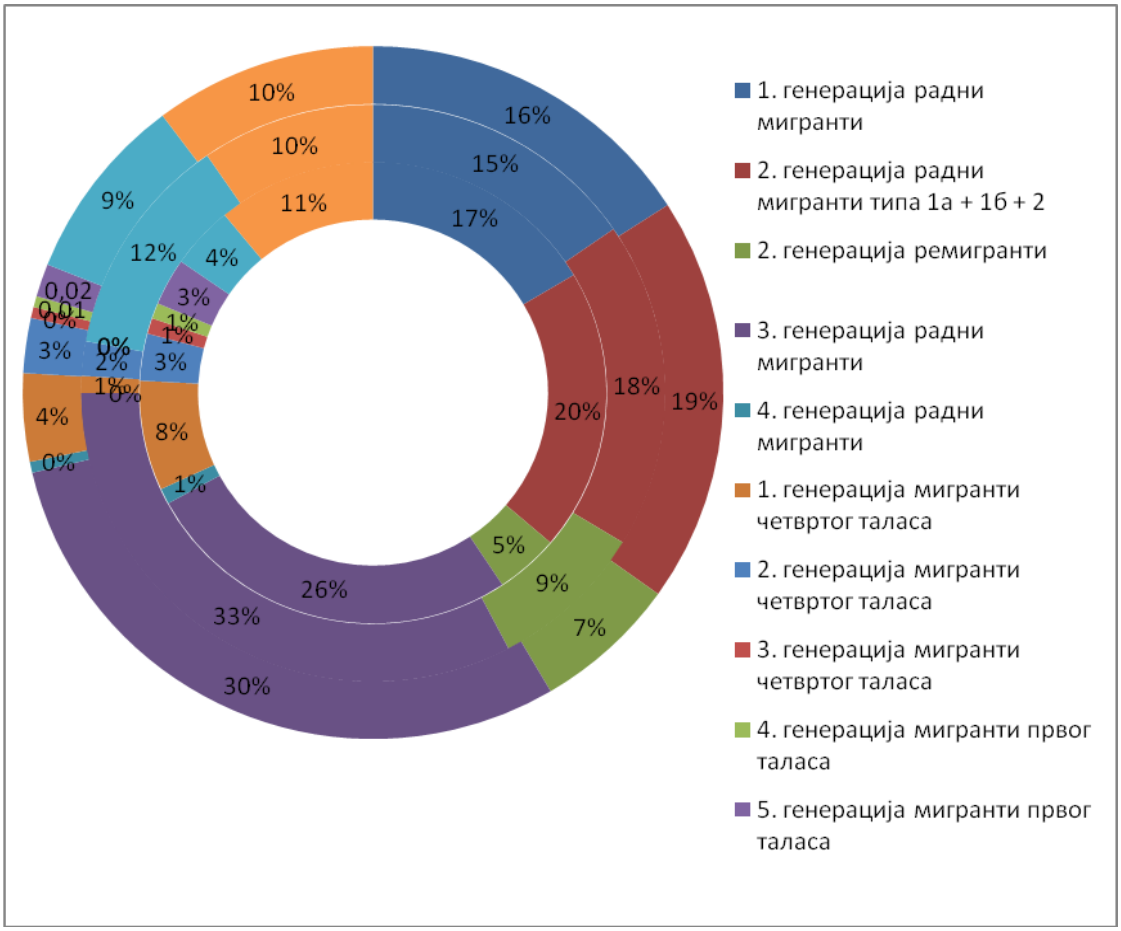

Графикон бр. 5. Структура истраживаног корпуса према генерацијској припадности, са ендогамијом и егзогамијом, и према полу – у процентима

Када погледамо спољашњи круг графикона бр. 5 видимо да је међу испитаним групацијама најбројнија *трећа генерација радних миграната* са 30%, означена тамнољубичастом бојом. За њом следи обједињена *друга генерација радних миграната* са 19%, а на трећем месту према процентуалној заступљености се налази прва генерација радних миграната са 16%. Четврто место заузима групација егзогама са 10%, коју следи групација ендогама са 9%. *Друга генерација ремиграната* се налази на шестом месту са 7%, коју прате представници *прве генерације миграната четвртог таласа* са 4% и *друге генерације миграната четвртог таласа* са 3%. Девето место заузимају представници *пете генерације миграната првог таласа* са 2%, а последње место деле представници *четврте генерације радних миграната*, *треће генерације миграната четвртог таласа* и *четврте генерације миграната првог таласа* са занемарљивим постотком од 0,01%.

У средишњем кругу, који приказује процентуалну заступљеност припадника женског пола у истраживаном корпусу, долази до незнатног померања односа. Прво, друго и треће место и даље заузимају представници *треће, друге и прве генерације радних мигранта* са по 33%, 18% и 15%. Овде се на четвртом месту налазе представнице групације *ендогама* са 12%, а за њима следе представнице групације *егзогама* са 10%. *Друга генерација ремигранта* задржава своје шесто место и у средишњем кругу са 9%, а седмо место заузимају представнице *друге генерације мигранта четвртог таласа* и *прве генерације мигранта четвртог таласа* са по 2% и 1%. Представница *четврте генерације радних мигранта*, *треће генерације мигранта четвртог таласа*, *четврте и пете генерације мигранта првог таласа* нема.

Унутрашњи круг нашег шематског приказа даје процентуалну заступљеност припадника мушког пола истраживаног корпуса и ту примећујемо да прва три места и даље држе представници *треће, друге и прве генерације радних мигранта* са по 26%, 20% и 17%. На четвртом месту се налази групација *егзогама* са 11%, а пето и шесто место по бројчаној заступљености припадника мушког пола у истраживном корпусу заузимају *прва генерација четвртог таласа* са 8% и групација *ендогама* са 4%. Седмо место деле мушки представници *пете генерације првог таласа* и *друга генерација четвртог таласа* са по 3%. На последњем месту са по 1% налазе се представници *четврте генерације радних мигранта*, *треће генерације мигранта четвртог таласа* и *четврте генерације првог таласа*.

Графикон бр. 6. Однос неиспитаног и испитаног узорка у истраживаном корпусу

Испитани узорак од 83 испитаника чини 43% истраживаног корпуса што је приказано графиконом бр. 6. Даљим илустрацијама (графикон бр. 7 и 8) представљамо бројчани и процентуални однос снага испитаног узорка и истраживаног корпуса.

На графиконима бр. 7 и 8 примећује се да се у испитаном узорку губи групација *егзогама*, а нема ни представника *четврте генерације радних мигранат*а, нити *треће генерације миграната четвртог таласа*. У таквој констелацији је *трећа генерација радних миграната* заступљена са 31 испитаником (од 58), *друга генерација радних миграната* са 15 испитаника (од 37), а на трећем месту се налази групација *ендогама* са 10 испитаника. Четврто место заузима *прва генерација радних миграната* са 9 испитаника (од 31), за којом следи *друга генерација ремиграната* са 7 испитаника (од 13). Представници *прве генерације миграната четвртог таласа* заузимају шесто место са 6 испитаника (од 8), док представници *пете генерације миграната првог таласа* и *друге генерације миграната четвртог таласа* са по 2 испитаника (од 3 и од 5) деле седмо место. На последњем, осмом месту, налази се 1 испитаник као представник *четврте генерације миграната првог таласа*.

Графикон бр. 7. Структура односа неиспитаног и испитаног узорка у истраживаном корпусу, према генерацијској припадности са егзогамијом и ендогамијом

Овај однос истраживаног корпуса и испитаног узорка је процентуално приказан на графикону бр. 8, где <u>спољашњи круг</u> приказује истраживани корпус, а <u>унутрашњи</u> испитани узорак.

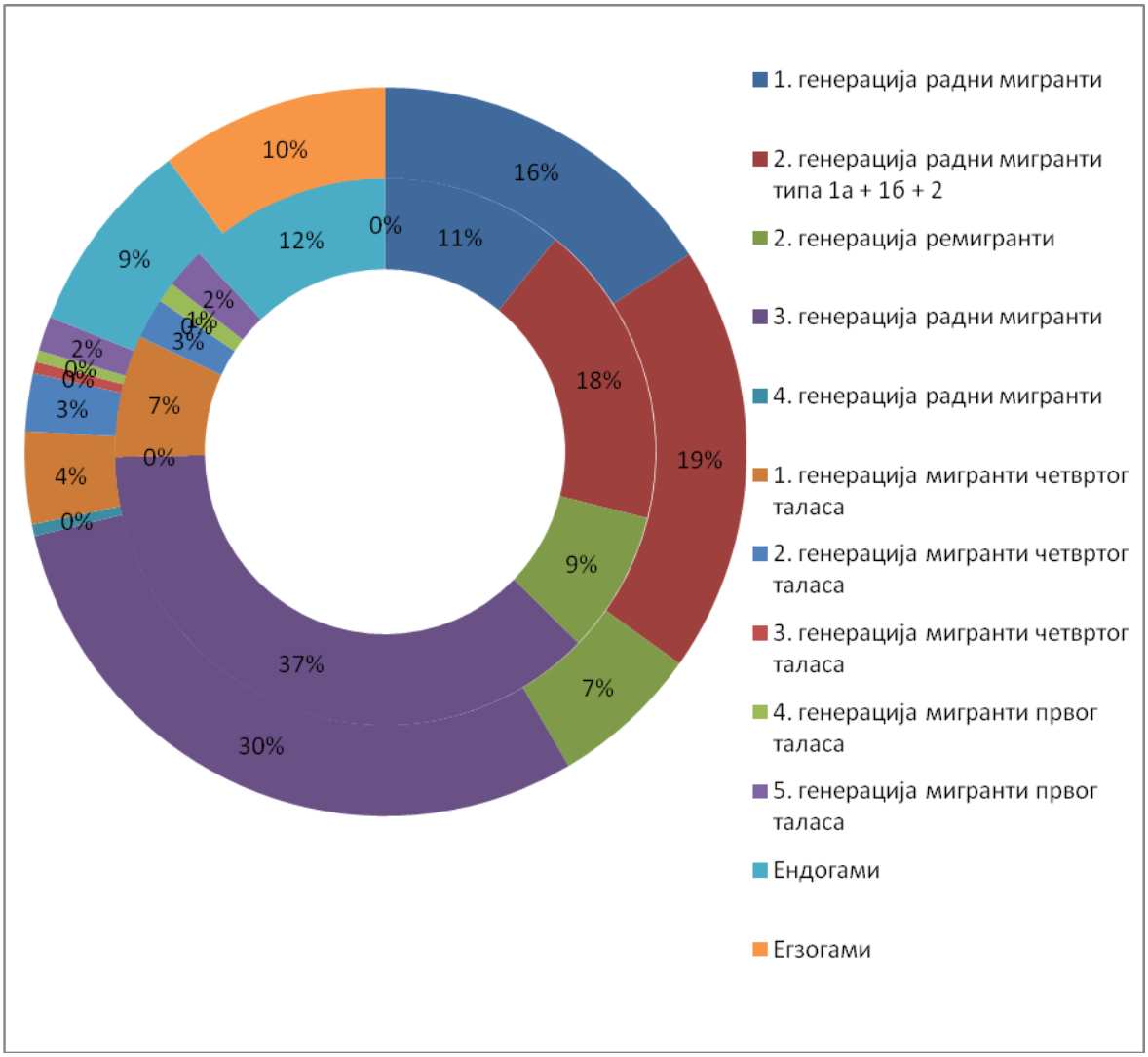

Графикон бр. 8. Структура односа неиспитаног и испитаног узорка у истраживаном корпусу, према генерацијској припадности са егзогамијом и ендогамијом – у процентима

Што се тиче варијабле пола у испитаном узорку ситуација је идентична као и код истраживаног корпуса. Женски пол и овде незнатно предњачи са 53% наспрам 47% (уп. графикон бр. 9).

Графикон бр. 9. Структура испитаног узорка
према варијабли пола

Графиконом бр. 10 приказан је однос варијабле пола у контексту варијабле генерацијске припадности са енгодамијом у испитаном узорку.

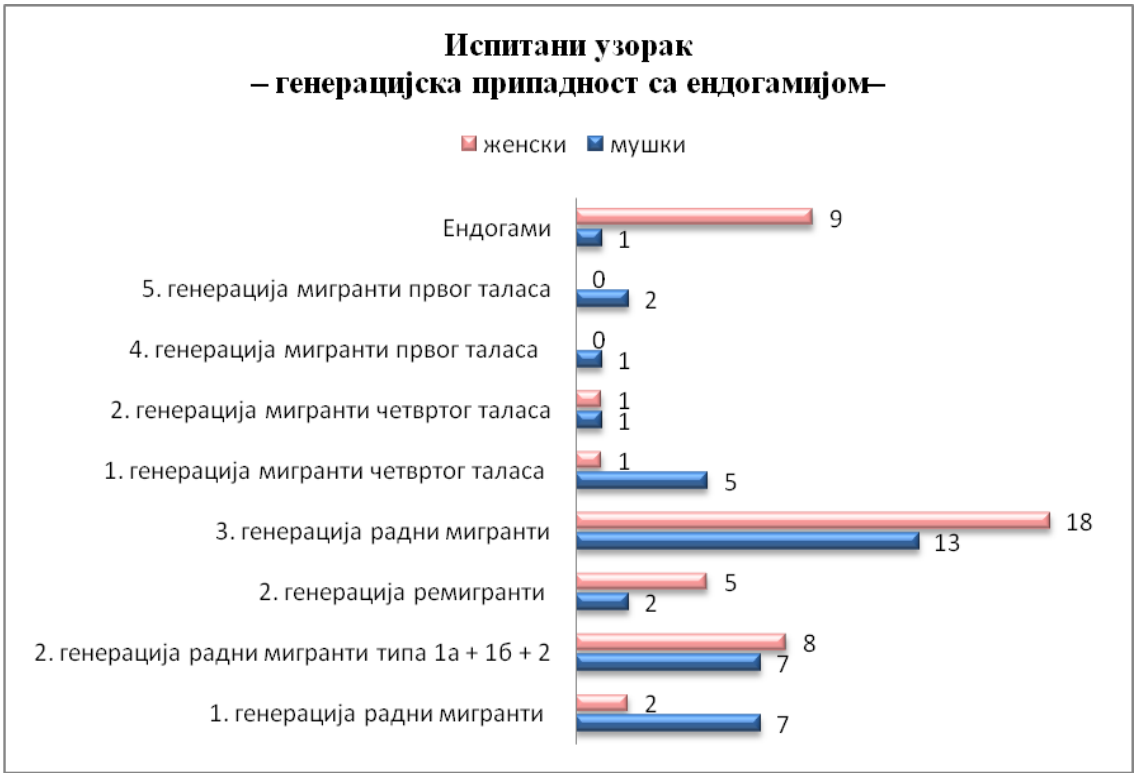

Графикон бр. 10. Структура испитаног узорка према генерацијској припадности са ендогамијом и према полу

Најбројнија *трећа генерација радних миграната* заступљена је са 31 представником (18 женског и 13 мушког пола). За њом следи *друга генерација радних миграната* (укључујући типове и подтипове) са 15 представника (8 жена и 7 мушкараца). На следећем месту по бројности налази се групација *ендогама* са 10 представника, где такође предњачи женски пол са 9 представница ове групације. Четврто место заузима *прва генерација радних миграната* са 9 представника (7 мушкараца и 2 жене). Њу следи *друга генерација ремиграната* са 7 представника (5 жена и 2 мушкарца). Следеће, шесто место, по бројности заузима *прва генерација миграната четвртог таласа* која је заступљена са 6 представника, при чему је овде мушки пол у предности (5 мушкараца и 1 жена). Седмо место по заступљености у испитаном узорку деле *друга генерација миграната четвртог таласа* и *пета генерација миграната првог таласа* са по 2 представника (у другој генерацији четвртог таласа 1 припадник мушког и 1 припадник женског пола). *Пету генерацију миграната првог талас*а чине 2 припадника мушког пола. На последњем месту у низу се налази *четврта генерација првог таласа* са 1 мушким представником.

Графиконом бр. 11 ове бројчане вредности су још једном представљене у процентуалном износу. Спољашњи круг представља укупан број испитаника, средишњи испитанике женског, а унутрашњи мушког пола.

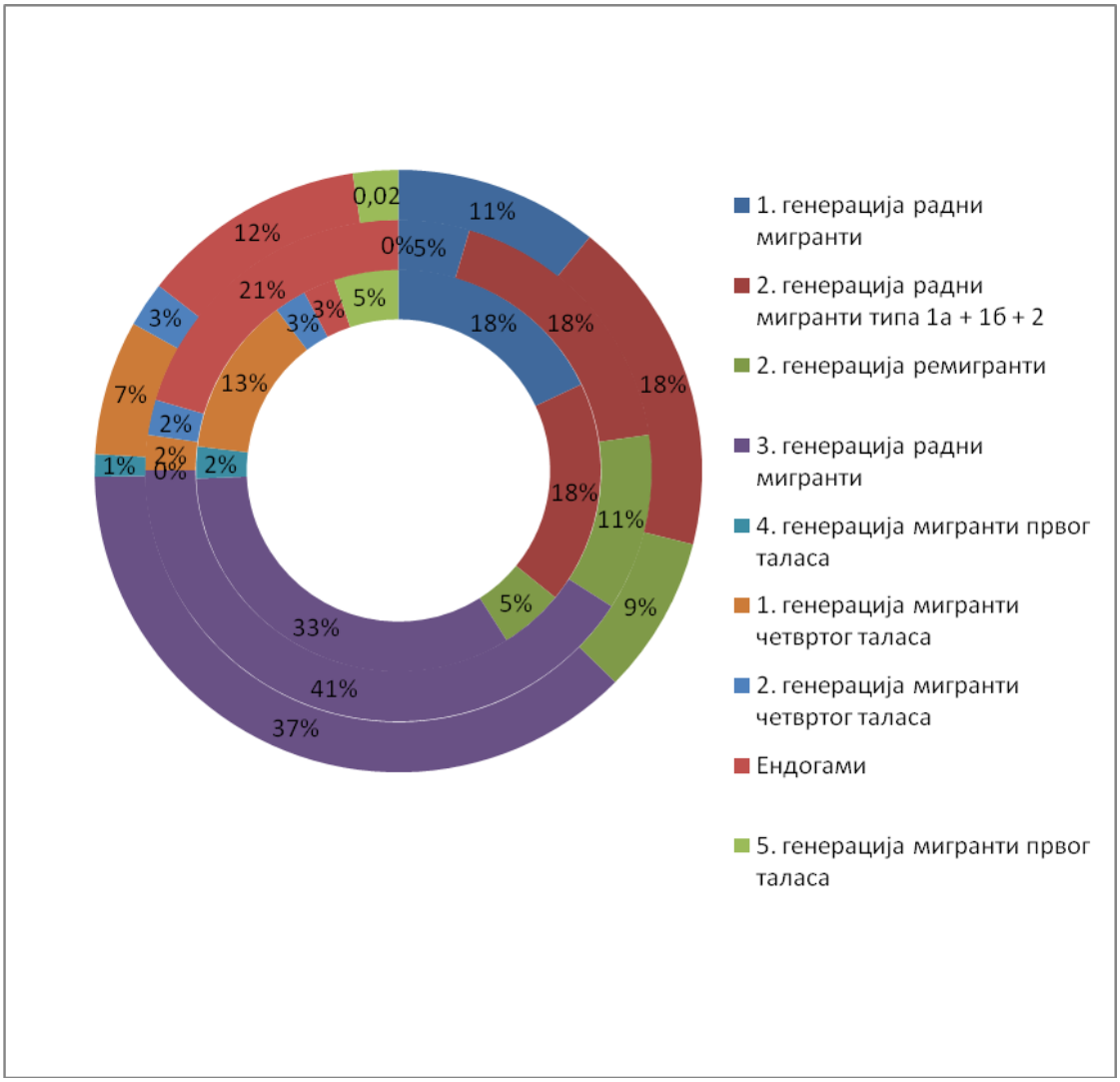

Графикон бр. 11. Структура испитаног узорка према генерацијској припадности са ендогамијом и према полу – у процентима

Упоредимо ли истраживани корпус и испитани узорак[236], можемо рећи да испитани узорак у погледу варијабле пола и генерацијске припадности показује приближно исти однос који постоји у истраживаном корпусу. Једино веће одступање примећује се у групацији представника прве генерације радних миграната. Тако испитани узорак (43% истраживаног корпуса, уп. графикон бр. 6) у погледу варијабле пола и варијабле генерацијске припадности и ендогамије показује готово једнаке карактеристике квантитативне заступљености.

Прво заједничко обележје јесте варијабла пола: и истраживани корпус и испитани узорак показују незнатну тенденцију женске популације, и то са подједанким односом 53% : 47% (уп. графиконе бр. 3 и бр. 9). На овај битан

[236] Представници групације егзогама по природи ствари нису могли да буду обухваћени испитивањем.

однос вратићемо се касније, након што упоредимо заступљеност генерација и групације ендогама у испитаном узорку са онима у истраживаном корпусу (уп. графиконе бр. 4, 5 и 10, 11).

Док у истраживаном корпусу и у испитаном узорку (графикони бр. 4 и бр. 10) као најбројније представнике имамо *трећу* и *другу генерацију радних миграната*, дотле у испитаном узорку *прва генерација радних миграната* није на трећем, већ заузима четврто место са 9 испитаника[237], иза *ендогама* који су на трећем месту са 10 испитаника. Разлог овом редоследу видимо са једне стране у томе што је прва генерација у једном природном животном и радном повлачењу. С једне стране долази до природног нестанка прве генерације, а са друге већина припадника прве генерације је пензионисана. Један број представника прве генерације радних миграната остварио је свој сан да се врати у домовину (нпр. код породице Р, А), а има и оних који своје време проводе живећи између Србије и Немачке (нпр. код породице Ст, Л). На тај начин мире своје две жеље: сан да се једнога дана врате кући и потребу да буду уз своје потомке, који свој живот имају у Немачкој. У нашем конкретном истраживању разлози недоступности прве генерације радних миграната били су или боравак у Србији/месту порекла или чињеница да неки живе у другим градовима Немачке, док неки нису били заинтересовани за учешће у истраживању[238]. Са друге стране, од 17 ендогама у истраживаном корпусу у конкретном испитивању учествовало је 10. То говори о њиховој везаности за Србију/место порекла, српски језик и културу. У интервјуима и на основу непосредног посматрања била је евидентна њихова заинтересованост да се створе друштвене мреже уз помоћ којих би се што дуже очувао српски језик међу њиховим потомцима.

Како у наш испитани узорак по природи ствари нису могли да уђу *егзогами*, као ни *трећа генерација миграната четвртог таласа*, нити *четврта генерација радних* миграната, будући да је реч о веома малој деци или монолингвалима, у даљем редоследу бројчане доминантности генерација дошло је до померања. Тако пето место према варијабли генерацијске припадности у испитаном узорку заузимају представници *ремиграната друге генерације* (7), а иза њих на шестом месту следе представници *прве генерације миграната*

[237] Уп. графиконе бр. 5 и 11.
[238] Нпр. припадник прве генерације радних миграната породице Ан позвао је више од двадесет представника његове генерације, и то у два наврата. Оба пута су били присутни само испитаници који су узели учешћа у нашем истраживању.

четвртог таласа (6). Њих прате *друга генерација миграната четвртог таласа* и *пета генерација миграната првог таласа* са по 2 испитаника. На последњем месту налазе се представници *четврте генерације миграната првог таласа* са 1 испитаником[239].

Сада бисмо да се вратимо на варијаблу пола. Слика коју даје истраживани корпус у коме је уствари „усидрен" испитани узорак изгледа тако да је женски пол у благој предности. То у даљем језичком развоју истраживане заједнице, што су иначе многа истраживања до данас показала, може бити амбивалентан фактор у погледу очувања/замене језика. У вези са овим је овде битно истаћи и постојање ендогамних бракова[240], које у нашем истраживању делимо на два типа. Под *првим типом* подразумевамо брак између припадника миграната у Немачкој са Српкињом/Србином из Србије, нпр. као код испитаника породице А и Д. *Други тип* ендогамног брака је брак између представника исте генерације миграната. То је, рецимо, случај код породице Ђ, где су оба брачна партнера припадници друге генерације миграната другог типа. У првој ситуацији вероватноћа да језик општења у породици буде српски је већа него код другог типа ендогамних бракова за шта смо потврду зо ову претпоставку нашли у испитаном узроку.

Према утиску који смо стекли током теренског истраживања као и према информацијама испитаника, које су наш утисак и потврдиле, жене су те које се пре удају за Немце или припаднике других нација[241]. Оваква ситуација за коначан исход може имати замену српског језика немачким у наредним генерацијама дотичних породица. Међутим, када погледамо однос снага полова у погледу ендогамије, мушкарци су ти који се пре жене Српкињама из Србије, те овде опет жене имају пресудан утицај у погледу преношења српског језика наредним нараштајима. Оне, дакле, представљају позитиван фактор за очување спрског језика. У овом контексту поменули бисмо и *прву генерацију миграната*

[239] Породица Ла, која даје представнике четврте и пете генерације миграната првог таласа, ушла је у ово истраживање захваљујући ендогаму, који је желео да учествује у овом истраживању. Иако су ове групације у испитаном изорку заступљене малим бројкама, ипак су они као јаке везе битни за очување српског језика у истраживаној билингвалној заједници.

[240] Будући да смо међу члановима породица истраживаног корпуса затекли мешане бракове између Срба и Хрвата, њих смо, ради политичке коректности, третирали као егзогамне бракове, а припаднике хрватске националности као егзогаме.

[241] То се у нашем истраживаном корпусу одражава и у односу ендогамије и егзогамије: 13 мушкараца се оженило Српкињама из Србије, док су 4 жене удате за Србе из Србије; насупрот томе 7 мушкараца оженило се Немицама (а 3 Хрватицама), а 10 жена се удало за Немце (или припаднике других нација).

четвртог таласа. Код ове групације је приметно, иако на малом узорку, да је већина припадника овог генерацијског типа мушког пола. То је разумљиво, будући да су деведесетих година 20. века мушкарци били ти који су излаз из ратних дешавања, поред осталог, налазили и у одласку у Немачку. Сви припадници ове генерације, као и *ремигранти друге генерације* испитаног узорка женили су се Српкињама из Србије или пак припадницама ремиграната друге генерације[242]. Код *друге генерације радних миграната* у нашем испитаном узорку приметна је тенденција ка ендогамним браковима првог типа. Овакве тенденције свакако представљају позитиван фактор у смислу очувања српског језика у истраживаној српско-немачкој билингвалној заједници.[243]

3.3.2 Језик/језици испитаног узорка етнолигнвистичке заједница Срба у Инголштату

Испитани изорак етнолингвистичке заједнице Срба у Инголштату чине Срби са простора Војводине (6 породица[244]), Хрватске (6 породица[245]), централне Србије (9 породица[246]), јужне Србије (4 породице[247]) и из Босне (2 породице).

Представнике *прве генерације радних миграната*[248], *прве генерације четвртог таласа*[249], *друге генерације радних миграната типа 1б*[250], *ремиграната друге генерације* [251], као и представнике групације *ендогама*[252],

---

[242] Такве бракове нпр. имамо код породице По, Ц.
[243] Нпр. породице Ж, Л, Ј. Међутим, код породице Пш, тачније код припаднице друге генерације радних миграната Пшб, то није случај, те ни овде не можемо да генерализујемо.
[244] У једној породици један испитаник – представник прве генерације миграната четвртог таласа – пореклом је из југозападне Србије.
[245] Један испитаник – представник ендогама – пореклом је из Војводине.
[246] Међу члановима ових породица три испитаника су из Босне: један је припадник прве генерације миграната четвртог таласа, један је припадник друге генерације миграната другог типа, а један је ендогам.
[247] Међу њима је један испитаник из централне Србије.
[248] У нашем испитаном узорку су то два испитаника из Војводине, два из Босне, два са југа Србије, један испитаник потиче из централне Србије, а два из Хрватске.
[249] Три испитаника су из Хрватске, два су пореклом из Србије (југозападне и централне), а један испитаник је из Босне.
[250] Три испитаника из Хрватске.
[251] У нашем корпусу су 4 ремигранта из централне Србије, 2 из јужне Србије и 1 из Војводине.
[252] У нашем испитаном узорку су то 1 ендогам из Хрватске, 3 из Војводине, 2 из јужне Србије, 1 из Босне, 2 из централне Србије и 1 из западне Србије.

сматрамо носиоцима варијетета српског као матерњег језика понетог у миграцију.

Испитаници *друге генерације радних мигранта другог типа* и *типа 1а, друге генерације мигранта четвртог таласа, пете и четврте генерације мигранта првог таласа* и *треће генерације радних мигранта* су припадници оних генерација које су српски језик усвајале ван матичне земље. Српски језик у Немачкој преносили су им или им преносе родитељи и/или су га учили у југословенској/допунској школи.

За представнике *друге генерације радних мигранта другог типа и типа 1а* карактеристично је да су српски језик у миграцији усвајали као *први језик* у породичном домену. Поред тога, све до постојања СФРЈ били су у обавези да похађају југословенску школу која је имала две форме: такозвани „југословенски разред" или допунску наставу матерњег језика (уп. Давидовић 1999: 74 и даље). Друга карактеристика која је умногоме утицала на језички развој друге генерације радних мигранта јесте та што су представници ове генерације имали густе сегрегиране друштвене мреже у домену становања као и у домену слободних активности (југословенски клуб)[253]. Тако се код ове генерације, што се може и данас може приметити у одређеној лексици, формирао језик који су наши испитаници називали „нашим" или „југословенским", а Плачко (1977) „дијаспоралним језиком" (уп. поглавље 2.3.1). Да се такав језик разликовао од језика у матичној земљи најбоље описује следећа изјава испитаника Ст, припадника друге генерације радних мигранта типа 2:

(4) [...] ја кад сам био доле у војсци св|,|сви рекли ти причаш и босански и српски и хрватски [...] све помешано, ти сваки нагласак имаш [...] људи провалили, ти немаш везе са Чачком, какав Чачак [...] ти ниси из Србије, одма` ти језик показује [...];
/испитаник Стс, друга генерација радних мигранта типа 2/.

Српски језик којим је говорила друга генерација радних мигранта трпео је утицај и немачког језика са којим су се испитаници сусретали ван породице, пре свега у обданишту и школи. Он је полако почео да поприма структуралне карактеристике и лексику немачког језика. Тако се он све више удаљавао од

[253] Овај домен се разликује код треће генерације радних мигранта, друге генерације мигранта четвртог таласа и пете генерације првог таласа миграција.

оног варијетета српског језика са којим су њихови родитељи дошли у Немачку. Потврду свесности о томе налазимо у речима нашег испитаника Лас, представника четврте генерације миграната првог таласа:

(5) [...] мада код нас се често мешало [...] да, једноставно мешамо језике, значи мешано (---) понекад <хммм> неку реч коју једноставно <ххxм> се не сетиш на српском, онда кажеш на немачком и тако да се почела своја (--) |/| да се ствара свој језик уствари [...];

и испитаника Д, представника ремиграната друге генерације:

(6) [...] ми можда причамо неки специфичан језик (-) где има нека реч (-) кад причамо на послу, на пример, [...] узо сам <**фрајшихт>, реко сам српски, а <**фрајшихт> сам узо из немачког [...] то, имам <**фрајшихт>, имам <**урлауб>, одвео сам децу у <**киндергартен>, <*ја> ал` то је реалност [...].

Личне, политичке и друштвене околности у којима одрастају представници *треће (и четврте) генерације радних миграната*, као и *друге (и треће) генерације миграната четвртог таласа* и *пете генерације првог таласа миграција* су посве другачије у односу на другу генерацију радних миграната. Распадом Југославије укида се југословенска допунска школа, југословенски клубови се цепају, стварају се нови, али без системске подршке државе какву су негдашњи клубови уживали у југословенској држави. Немачке покрајине, додуше, имају обавезу да страним држављанима организују допунску наставу на матерњем језику. Међутим, став представника друге генерације миграната се разликује од става њихових родитеља у погледу привремености/трајности боравка у Немачкој. За разлику од прве генерације која се надала да ће се убрзо вратити у матицу, те децу учила српском језику ради лакше реинтеграције у домовини, друга генерација се одлучује за трајни боравак у Немачкој. Мишљење испитаника друге генерације радних миграната у вези са тим представљамо исказом испитаника Стс, представника друге генерације радних миграната типа 2:

(7) [...] ја јесам странац, али ово је мој град, ја сам овде рођен [...] ти, ти овде можеш да се уклопиш тотално у систем и да кажеш ово је моја кућа [...] не да заборавиш Србију, ја волим исто Србију [...] али то је једноставно чињеница, ти ако се не помириш са том чињеницом [...] ти ћеш да само патиш ко` што су моји патили [...].

Тако се временом смањује број ђака који похађа допунску наставу српског језика, те се на крају по одлуци немачких власти и таква врста наставе укида[254].

Припадници ове генерације, као и ремиграната, те прве генерације миграната четвртог таласа, без пратећих друштвених мрежа подржаних од стране матичне земље, својој деци преносе српски језик који су и сами научили ван матице. Ипак, под притиском друштвених и економских утицаја већинске заједнице у комуникацији у породичном домену све више преовладава немачки као главни језик општења. Наши испитаници су тога свесни, а свесни су и своје личне немоћи, као и чињенице да без помоћи матичне државе и одговарајућег наставног програма за дијаспору не могу да зауставе убрзани процес замене језика. Ово илуструјемо речима нашег испитаника Рд, представника друге генерације типа 1б:

(8) [...] и онда би (--) малтене један дио терета с мене пао, јер ја себе осећам дужним да ја њима то пренесем, ал` ја нисам у тој могућности, да будем искрен, значи, ја нисам у могућности да ја њему то тачно српски језик да му |...| ја мислим стварно, не би ни требало, рецимо, да буде српски језик главни језик њему, него треба да буде њемачки, њемачки, јер ту живиш, ја се нећу вјероватно вратит доље више [...];[...] али мислим да ће то једнако бити тешко да се одржи, јер ти си једноставно принуђен овдје да што бољу школу завршиш, да будемо јасни, ми смо овдје странци [...] ја би то волео да се то може промјенит, али на жалост, ако `оћеш да успјеш овдје или нешто, мораш се концентрисати на ту школу [...] и самим тим тај српски језик ће се овде губит [...].

Дакле, српски језик, тачније његови територијални и социјални варијетети који су Срби с краја шездесетих година прошлога века понели са собом у Немачку, постоји у једном сасвим другачијем социокултуролошком оквиру, губи стабилност, трпи промене под утицајем већинског језика и престаје да остварује сврху у друштвеном контексту. Зато неки родитељи одустају од тога да српски језик преносе својој деци (нпр. испитаница Пшб, представница друге генерације радних миграната другог типа[255]).

[254] Према информацијама које смо добили од испитаника, разлог њеног укидања је била слаба посећеност, тако да немачке институције нису желеле даље да је финансирају, уп. поглавље 3.4.5.

[255] Двоје деце испитанице Пшб прешло је на другу монолингвалност, а једно дете је пасивни билингвал са тенденцијом ка рецептивном билингвизму.

Ми смо наше испитанике питали који им је матерњи језик и ово су резултати:

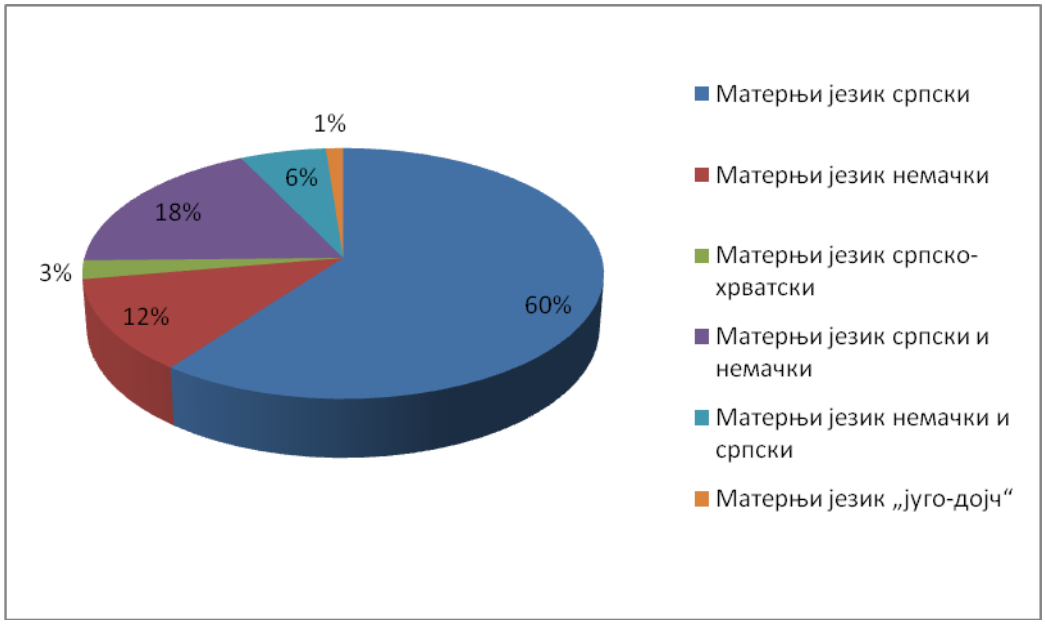

Графикон бр. 12. Структура испитаног узорка
према матерњем језику – у процентима

Више од половине испитаника, наиме 60%, сматра да је њихов матерњи језик српски (уп. графикон бр. 12). У тај проценат спадају првенствено припадници прве генерације радних миграната, ендогами, представници прве генерације четвртог таласа и ремигранти друге генерације радних миграната (уп. графикон бр. 13).

Оно што је интересантно у овом резултату јесте да има и оних испитаника који кажу да им је српско-хрватски матерњи језик (међу припадницима прве и друге генерације радних миграната). Такође, један испитаник је на питање који му је матерњи језик дао одговор, који овде верно преносимо: „југо-дојч”.

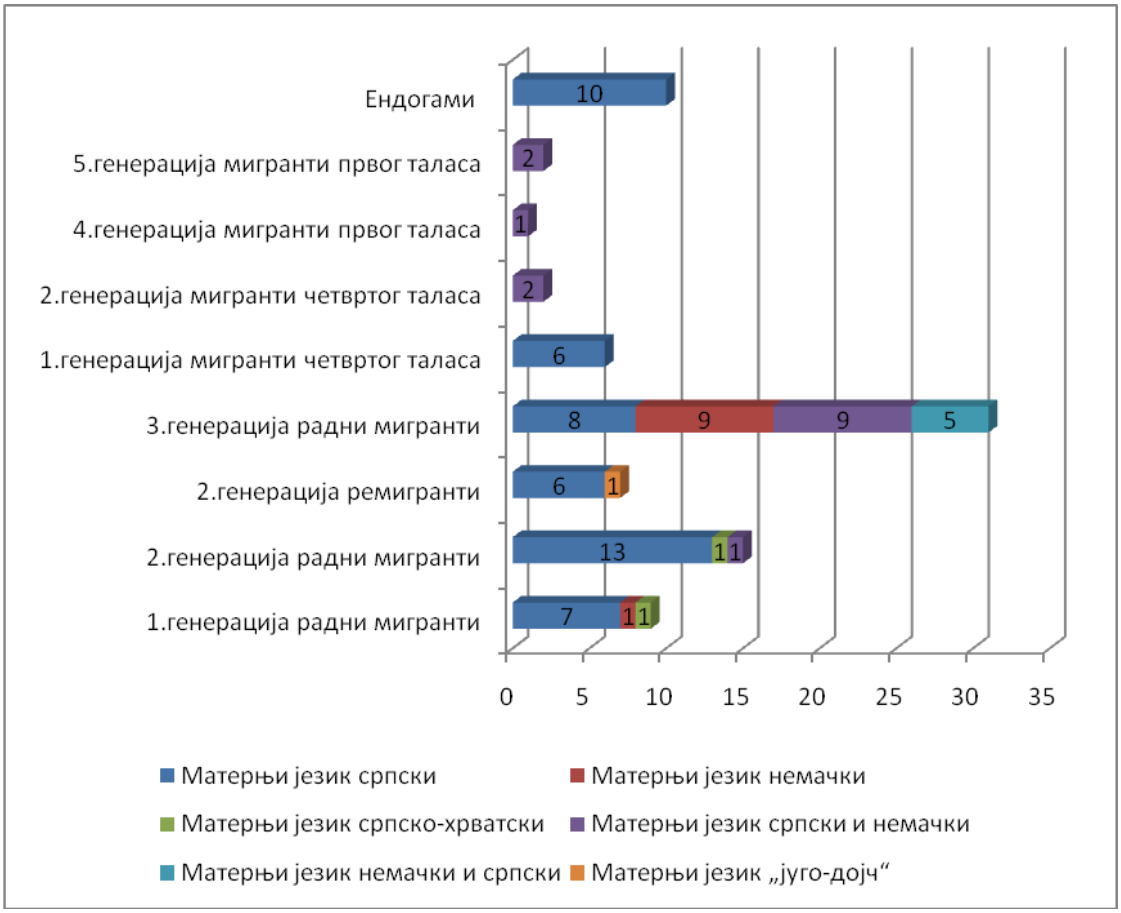

Графикон бр. 13. Структура испитаног узорка према варијабли матерњег језика са варијаблом генерацијске припадности (са ендогамима)

Најразуђенију слику по питању матерњег језика даје *трећа генерација радних миграната* (уп. графикон бр. 13). Од 31 испитаника ове генерације четрнаесторо изјављује да има два матерња језика, али од њих, 9 испитаника даје предност српском, а 5 немачком језику. Девет испитаника изјавило је да им је матерњи језик немачки, а 8 испитаника рекло је да им је матерњи језик српски. Опредељење потоњих испитаника за српски као матерњи језик се не поклапа са њиховом компетенцијом на српском језику, те овај податак говори о очувању идентитета припадника треће генерације миграната и степену њихове интеграције и асимилације у друштво већинске заједнице. Њихов став је углавном одраз става саме породице према вредностима као што су језик, култура и идентитет.[256]

[256]Али, то не мора увек бити случај. У нашем истраживаном корпусу у породицама Пш (испитаница Пшб, друга генерација радних миграната другог типа) и Ан (представници друге генерације типа 1б и типа 2) и представници треће генерације поред негативног става родитеља према очувању српског језика желе да науче српски језик. Међутим, главни проблем јесте овде недостатак одговарајућих друштвених мрежа у којима би се развијале њихове компетенције на

Међутим, уколико сада погледамо податке добијене од испитаника о употреби српског и немачког језика у породичном домену, видећемо да је српски језик као главни језик општења заступљен у 9 породица (31%), у 4 породице српски полако губи примат (14%), у 3 породице су и српски и немачки подједнако заступљени (10%)[257], док је у 13 породица немачки главни језик комуникације (45%) [258]. Овај резултат приказујемо графиконом бр. 14.

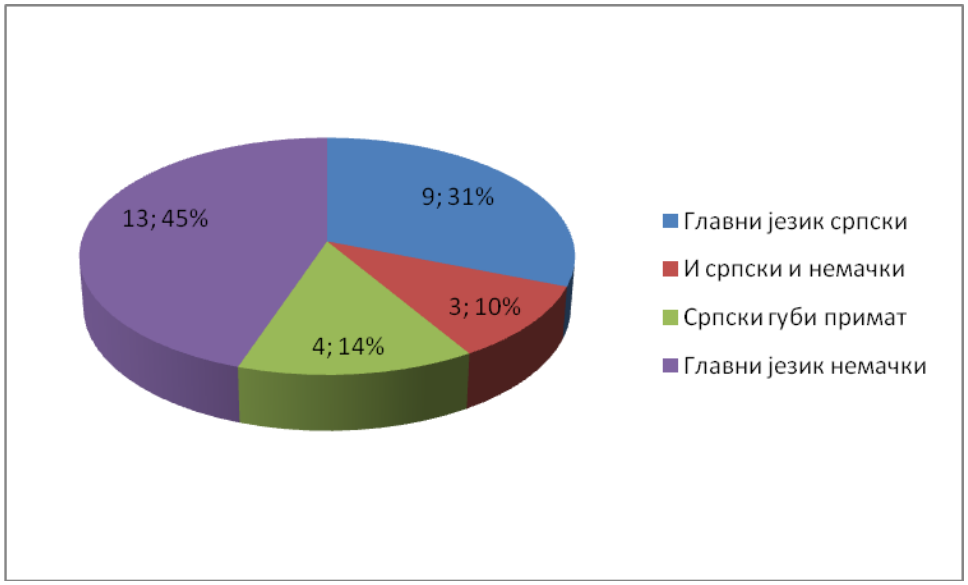

Графикон бр. 14. Структура испитаног узорка према језику/језицима општења у породици

У вези са овим издвојили бисмо исказ једног испитаника који говори о личној немоћи да се у комуникацији у породичном домену спречи постепена замена српског језика немачким језиком. Ово се може означити и као карактеристика читаве српске дијаспоре у европским земљама.

(9) [...] шта ћу, ја видим, видим да причају, причају [немачки] е, сад мени није то баш по вољи, али то иде отприлике у том правцу да се они полако одроде, ал` то је у принципу нормално, е, то је тај проблем [...] **<u>човек посустане кад-тад</u>** [...];
/испитаник Пом, представник прве генерације мигранта четвртог таласа, у ендогамном браку са ремигрантом друге генерације Поб/.

српском језику. Тако је испитаница Пшми пасивни билингвал, док су у породици Ан представници треће генерације мигранта монолингвали на немачком језику.

[257] Реч је о породици представника четврте генерације мигранта првог таласа Лс и ендогама Ла и две породице прве генерације мигранта четвртог таласа и ендогама, Т и Кр, у којима су по савету педијатра језичке улоге родитеља подељене.

[258] О замени језика биће више речи у поглављу 3.4.5

Српски језик наше истраживане етнолингвистичке заједнице, поред тога што је претрпео лексичке и структуралне промене у односу на српски језик у матици (уп. поглавље 3.4), показује и дијалекатска, колоквијална и обележја карактеристична за одређени степен образовања испитаника. Одвојеност од матице погодује конзервативнијем чувању језичких црта понетих из домовине, чак и код млађих говорника. Поред тога, услед присуства говорника из различитих крајева Србије и некадашње СФРЈ у породичном домену као и другим доменима друштвених мрежа испитаника није искључен ни међусобни утицај других дијалеката[259]. Такав српски језик преносио се и преноси се са прве генерације радних миграната, прве генерације миграната четвртог таласа и ендогама на њихове потомке. Условљеност језичких црта пореклом, образовањем и др. илуструјемо примерима говора испитаника прве, друге и треће генерације радних мигранта.[260]

(10)[...] ја га уватим за руку [...];
/испитаник Пк, прва генерација радних миграната/;

(11)[...] по дваес, триес километара [...];[...] реко как` може то одједном [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната/;

(12)[...] раде са Њемцима [...];[...] који би ви `тели [...];[...] њега мотам да прича [...];[...] ја нисам нику шансу имо` [...];[...] као моја дјеца [...];[...] како је лакше рећ [...];
/испитаник Са, прва генерација радних миграната/;

(13)[...] и мене се не свиђа [...];[...] ево триес евра [...]; [...] у кујну [...]; оставио сам ауто у Србије и дошо сам авионем [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних миграната/;

(14)[...] онда кад се кухају [...];[...] ја ћу то понјети [...];[...] довиђења дједе [...];[...] није баш тако фино функционирала [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната/;

---

[259] Рецимо, код испитаника К, родом из Хрватске, приметили смо мешање екавице и ијекавице, нпр. *време* и *вријеме*.

[260] Истраживање дијалеката и социолеката српског, хрватског и босанског говорног подручја превазилази оквире овог рада; они могу бити тема, рецимо, дијалектолошких истраживања српске дијаспоре у Немачкој. Према пореклу испитаника прве генерације радних миграната, прве генерације четвртог таласа миграција и ендогама можемо констатовати да су присутни следећи дијалекти: источнохерцеговачки, смедеревско – вршачки, шумадијско – војвођански, косовско – ресавски, призренско – јужноморавски, славонски екавски, зетско – сјенички, говори са незамењеним јатом (према дијалектолошкој карти штокавског наречја, уп. Окука 2008: 312, 313). На овом месту упућујемо пре свега и на релевантну литературу: Милош Окука (2008), Павле Ивић (1994, 2009), Софија Милорадовић (2007 и други чланци).

(15)[...] увели су сад у Ниш [...];[...] да сам једини овде у Инголштат [...];[...] са једну женску и једну мушку ципелу [...];
/испитаник Јк, прва генерација радних миграната/;

(16)[...] ја кажем, жал`те се [...]; [...] па `ватала ме [...];[...] али доље је другачије [...];[...] не вјерујем да он то зна одговорити [...];[...] ал` кад се одвоје причају њемачки [...];
/испитаници прве генерације миграната четвртог таласа, Вум и Вус/;

(17)[...] ја са велики мерцедес идем [...];[...] не знам ју ни ја [...];[...] шта ти тражиш овде код наше комшике [...];
/испитанице Јс и Јм, представнице друге генерације радних миграната типа 2 и 1а/;

(18)[...] ја би волио[...];[...] а њемачки ми је био [...];
/испитаник Рд, представник ремиграната друге генерације/;

(19)[...] моја мама је исто из Србију [...];[...] али са бабу и са деду [...];[...] сад, вако, за [...];[...] мора да се ожени са једну другу жену [...];
/трећа генерација радних миграната, испитаници Пшма, Јн, Бв, Пос/;

(20)[...] тамо не желим ићи [...];[...] волим се играт [...];[...] па сам ишарала све са кемијском [...];
/испитаница Крћ, представница друге генерације миграната четвртог таласа/;

(21)[...] и ондак од два сата [...][...] полиција да уфати и [...];
/испитаник Пра, представник треће генерације радних миграната/.

На крају овог поглавља бисмо изложили и илустровали спознаје о интрагенерацијској и интергенерацијској комуникацији до којих смо дошли непосредним посматрањем и у разговору са испитаницима. Интервјуе са испитаницима обављали смо једним делом у породицама испитаника (20 породица), са једном испитаницом у њеној канцеларији у граду[261], са трима испитаницима једне породице у кафићу, у Српском културном удружењу (5 представника прве генерације радних миграната) и у термину наставе српског језика (са 23 деце, представницима треће генерације радних миграната и друге генерације миграната четвртог таласа). У неким породицама боравили смо и приликом прослава и дружења (породица А, Пш), учествовали у активностима

[261] Будући да живи у предграђу Инголштата било је тешко организовати породичну посету.

Удружења, а били смо присутни и током пробе фолклора, на смотри српске заједнице у Инголштату поводом градске свечаности и сл., дакле у различитим комуникацијским ситуацијама. Неки испитаници били су чак присутни и у разговору са другим породицама и испитаницима. На пример, представник породице Ан био је присутан током разговора са породицом Ш, породицом Ј и у разговору са његовом генерацијском групом у просторијама Удружења, један представник прве генерације радних миграната породице П поред обављеног интервјуа у породичном окружењу био је присутан и приликом интервјуа у Удружењу са представницима прве генерације радних миграната.

Оно што смо из свих ових ситуација закључили о интрагенерацијској и интергенерацијској комуникацији и пратећим феноменима језичког контакта јесте следеће:

1. Припадници *прве генерације радних миграната* у интрагенерацијској комуникацији користе искључиво српски језик који се одликује првенствено лексичким асимилованим и адаптираним трансферима, повременим прекључивањем кодова, углавном приликом цитирања туђих речи, и ретком појавом граматичке трансференције.

   На пример:

   (22) [...] ово све што стоји ту, то сам ја правио |...| (прекид исказа, обраћа се испитаници, која је нешто подигла) <*nee, nee lass das>, остави, остави |/| са мојим рукама и [...] то је (--) <хмм> <*херштелер> произвођач [...];
   /испитаник прве генерације радних миграната породице П у разговору са супругом[262] код куће/;

   или

   (23) [...] и без спавања може да се установи [...] имају различите методе са (-) са оним апаратима и са <**геретима> [...] она може да извр (-) |/| <**ау|,| ау|,| аусвертује> [...] ако има <**аусзеце> или ако има сметње [...];
   /исти испитаник, овде у разговору са припадницима своје генерације, у Удружењу/

[262] У породици овог испитаника је наступила друга монолингвалност већ у другој генерацији радних миграната типа 1а; у кући се увек говорио и говори немачки, поред тога супруга је Немица из Војводине.

2. Исти начин комуникације и исте пратеће појаве језичког контакта карактеришу интергенерацијску комуникацију *прве*, *друге* генерације радних миграната, *ремиграната* друге генерације, *прве* генерације четвртог таласа и *четврте* генерације миграната првог таласа. У говору неких припадника генерацијских групација које не припадају првој генерацији радних миграната долази до интензивније употребе како асимилованих/адаптираних тако и неасимилованих лексичких трансфера, као и већег степена граматичке трансференције.

   На пример:

   (24) [...] мени фали она (--) <**мате> [...] ej, ево га онај <*Tortenboden> [...];[...] Чика П., понесите горе <*Seife und Spülmittel> [...];
   /испитаница Јмн, друга генерација типа 1а, у разговору са испитаником Ан, прва генерација радних миграната/.

3. Интрагенерацијска комуникација *друге* генерације радних миграната, *четврте* генерације миграната првог таласа и *ендогама* карактерише употреба српског језика као *главног*, а немачког као *споредног* језика. Оваква комуникација праћена је лексичким и граматичким трансференцијама и већим степеном прекључивања кодова (уп. још и поглавље 3.4).

   На пример:

   (25) [...] ја сам купила <*zwei Tischdecken> и на <*achtziger Durchmesser> сам <*ausprobiert>, али не <**паше> [...];
   /испитаница Јмн, друга генерација типа 1а, у разговору са представницима друге генерације радних миграната/;

   (26) [...] имамо <*Kerzen> у <*Angebot> [...];[...] они мени сви, jaaaoj, <*sind Sie verspannt> и ја кажем, не мора она мени да прича, ја знам све то, наравно, то је све <*akute Anspannung über den ganzen Tag>, него ето ја сам [...];
   /представница ендогама Пшс у разговору са другом генерацијом миграната, другом генерацијом ремиграната и ендогамима/;

   (27) [...] радовала се два дана (--) стварно се радовала, иначе, каже <*morgen, ganz Sport, jaaa> она <*liebt Sport> баш радује се [...];
   /испитаник Пшг, друга генерација миграната другог типа, у разговору са другом генерацијом миграната, ендогамима и ремигрантима друге генерације/.

4. У интергенерацијској комуникацији свих горе наведених генерација са *трећом* генерацијом радних миграната, *другом* генерацијом миграната четвртог таласа и *петом* генерацијом миграната првог таласа употреба српског и немачког варира од породице до породице. У неким породицама се родитељи доследно придржавају подељених језичких улога (нпр. породице Ла, Т)[263], у неким породицама се родитељи обраћају деци на српском, а деца одговарају на немачком (нпр. породица Пш, Ђ). Нека деца строго раздвајају језике, па када им се неко обрати на српском, одговарају на српском и обрнуто (нпр. породица Пр, Ст). Такође смо приметили да и међу родитељима у комуникацији са трећом генерацијом има оних који прекључују језике:

(28) Пшб: <*М., М, komm mal her> ако имаш време мало да причаш с њим, па неки питања да те пита и ти да одговараш [...] Пшми: ОК. Пшб: <*Mit Interview (-) Aufnahme mit dem Ding (-) kommt alles auch im serbischen Fernsehen> [...];Пшми: <*Was?>; Пшб: <*Ich mach Spaß>, шалим се. Пшми: Ја ћу то да пробам.
/разговор испитанице Пшб, друга генерација радних миграната типа 2 са испитаницом Пшми, трећа генерација радних миграната, пасивни билингвал/;

или:

(29) [...] понекад чујемо, овај, је л` да, Б., понекад чујемо (--) <*dass Serbisch gesprochen wird> овде у <*М.> [...];
/разговор испитанице Ђб, друга генерација радних миграната типа 2, са испитаницом Ђбо, трећа генерација радних миграната, пасивни билингвал/.

Такође смо у оваквој интергенерацијској комуникацији приметили да се у свакодневном животу пре користи немачки језик, како би се неки посао или задатак брже обавио. Као разлог томе испитаници наводе слабије компетенције треће генерације радних миграната на српском језику, тачније теже разумевање и спорије продукције на српском[264].

[263] Реч је о *OPOL* стратегији (One Parent One Language) (уп. Липерт 2010: 273)
[264] Рецимо, испитаница породице А, припадница ремиграната друге генерације, нам је у једној таквој комуникацијској ситуацији рекла: „Овако то код нас иде, брже је на немачком, да сам јој рекла на српском, питала би ’Шта, како?’ и то би потрајало.”

5. *Трећа* генерација радних миграната, *друга* генерација миграната четвртог таласа и *пета* генерација миграната првог таласа у својој интрагенерацијској комуникацији користе искључиво немачки језик. Дакле, трећој генерацији немачки језик је на основу *компетенције и функције* језик *интрагенерацијске комуникације*, док одређивање матерњег језика према критеријуму *идентификације* може варирати од случаја до случаја. Приликом породичних интервјуа се, међутим, дешавало да деца међусобно разговарају и на српском и на немачком, са прекључивањем кодова, на пример:

(30) [...] Д.,< аах> је л` си знала како полиција има онакав (-) <*Schild> а онда <*sagt uns, das haben sie kaputt gemacht> [...];
/разговор два припадника друге генерације миграната четвртог таласа, породица Кр/.

У неким породицама родитељи инсистирају да деца међусобно користе српски језик, али без успеха:

(31) [...] деца међусобно [говоре] више немачки, некад и викнем, кажем, рекли смо српски и онда пребаце, али опет брзо се врате на немачки [...];
/испитаница Ар, ремигрант друге генерације/.

Неки испитаници су у разговору са истраживачем водили рачуна о томе да користе што коректнији српски језик са што мање трансферисаних лексема. Међутим, у комуникацији са припадником своје породице њихов српски језик одликовао се лексичким трансферима у виду асимилованих/адаптираних и неасимилованих лексема и/или прекључивања кодова .

(32) Слушај ме сад добро С., све што Ј. <**ауфнема> (-) то неће (--) <*nicht, nie > доћи (--) <*in die Öffentlichkeit> [...];
/испитаник Жа, друга генерација другог типа/;

(33) [...] реко ми је <*ich habe keinen Bock darauf> замисли, када ми је рекао да нема <**бок> [...];
/испитаница Ар, ремигрант друге генерације у разговору са припадницима друге генерације миграната/

(34) Пот: А <**гешихте>? Пус: А, да историја (-) радимо (-) сад |...| Пот: Који период који је то <**цајт>? Пус: <*Neuzeit>. Пот: Који,

<*нојнцентер јархундерт, званцигстер јархундерт>, коју историју учите, који <**гешихте>?
/разговор испитаника Пот, прва генерација миграната четвртог таласа и испитаника Пос, трећа генерација радних миграната/;

(35) Хало, е, је л` мама ту (-) оћеш да ми даш <ем> пита она (--) Ј. |...| ок иии <ем> ми ће да једемо сад пицу <*und ich ruf dich dann wieder an ok, ja, also, so, ja, ja ich weiß, gut> ајде <*jaaa (---) aber du kommst> добро, добро, ајде, немам више <*Guthaben> ћао.
/разговор испитанице Цј, трећа генерација радних миграната са испитаницом Цн, ремигрантом друге генерације/;

(36) Јн: <*Komm mal her, komm her!> Јс: Шта је било? Јн: <*Komm her!> Јс: Је л` сте се посвађали? Јн: <* Ja, komm her!> Јн: <*Ich nehme ein Stück.> Јс: Али, полако, немој, распада се, е, узми Миланов. Јн: Не распада се. Јс: <* Doch, doch>, узми Миланов!
/разговор између испитанице Јс, друга генерација радних миграната другог типа и испитаника Јн, трећа генерација радних миграната/.

У комуникацији са истраживачем су поједини испитаници улагали доста напора да задрже континуитет разговора на српском. У њиховом говору долазило је до блокирања лексичких и граматичких трансференција, неутрализације, тачније узастопног понављања речи или исказа и на српском и на немачком језику, до блокирања прекључивања кодова или прекључивања кодова са неутрализацијом:

(37) [...] а писмо, је л си знао <*Re> |/| слова [...]; [...] у 4 сата имате ту сат и по <*Un>|/| наставу [...];
/испитаница Рм, друга генерација типа 1б, хтела је да каже ’Rechtschreibung’, а испитаник Рд, друга генерација типа 1б, породица Р, је хтео да каже ’Unterricht’/

(38) [...] <*jedefalls> у сваком случају <*kein> кревет [...] <иии> (---) у то време (-) <*das w>|/| то је било <*ја> [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, испитаник је хтео да каже ’das war’/.

Говор свих испитаника је био праћен конверзационим карактеристикама, које генерално указују на начин опхођења билингвалне особе са својим дефицитима у компетенцији, попут поштапалица, уздаха, промене исказа, понављања слогова или речи, колебања у говору и сл.

3.3.3 Билингвалност и монолингвалност

Будући да у истраживаном корпусу интервју нисмо обавили са свим члановима породица, немамо података на основу којих би тврдили о каквом је типу билингвалности реч код припадника истраживаног корпуса. Отуда смо се одлучили да у овом сегменту анализе и обраде података истраживани корпус прикажемо двема варијаблама, варијаблом *билингвалности* и *монолингвалности*. Тако у истраживаном корпусу од 195 чланова бележимо 37 монолингвала (19%) и 158 билингвала (81%) (уп. графикон бр. 15).

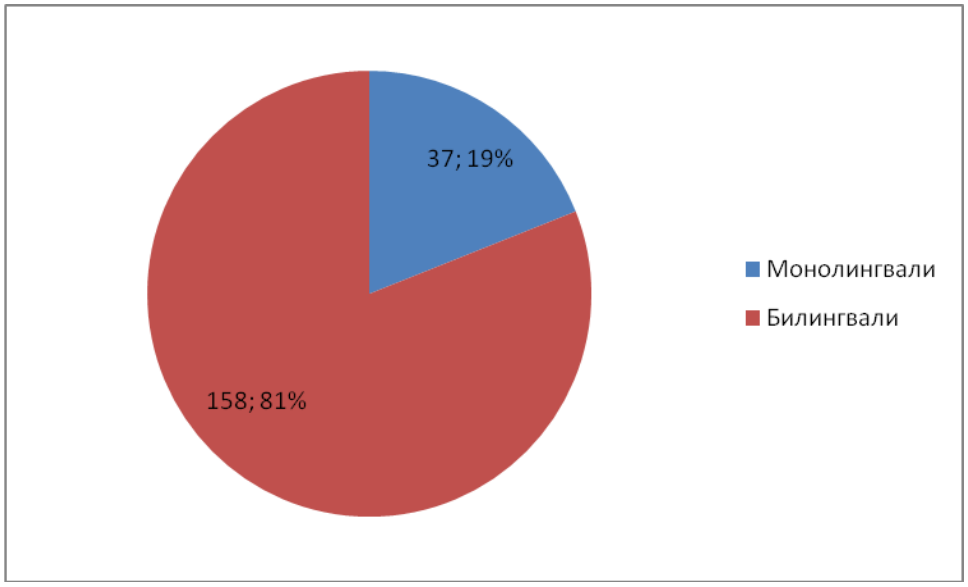

Графикон бр. 15. Однос билингвала и монолингвала у истраживаном корпусу

Наредним графиконом (графикон бр. 16) представљамо бројчани однос монолингвала и билингвала у истраживаном корпусу према варијабли генерацијске припадности, са ендогамима и егзогамима.

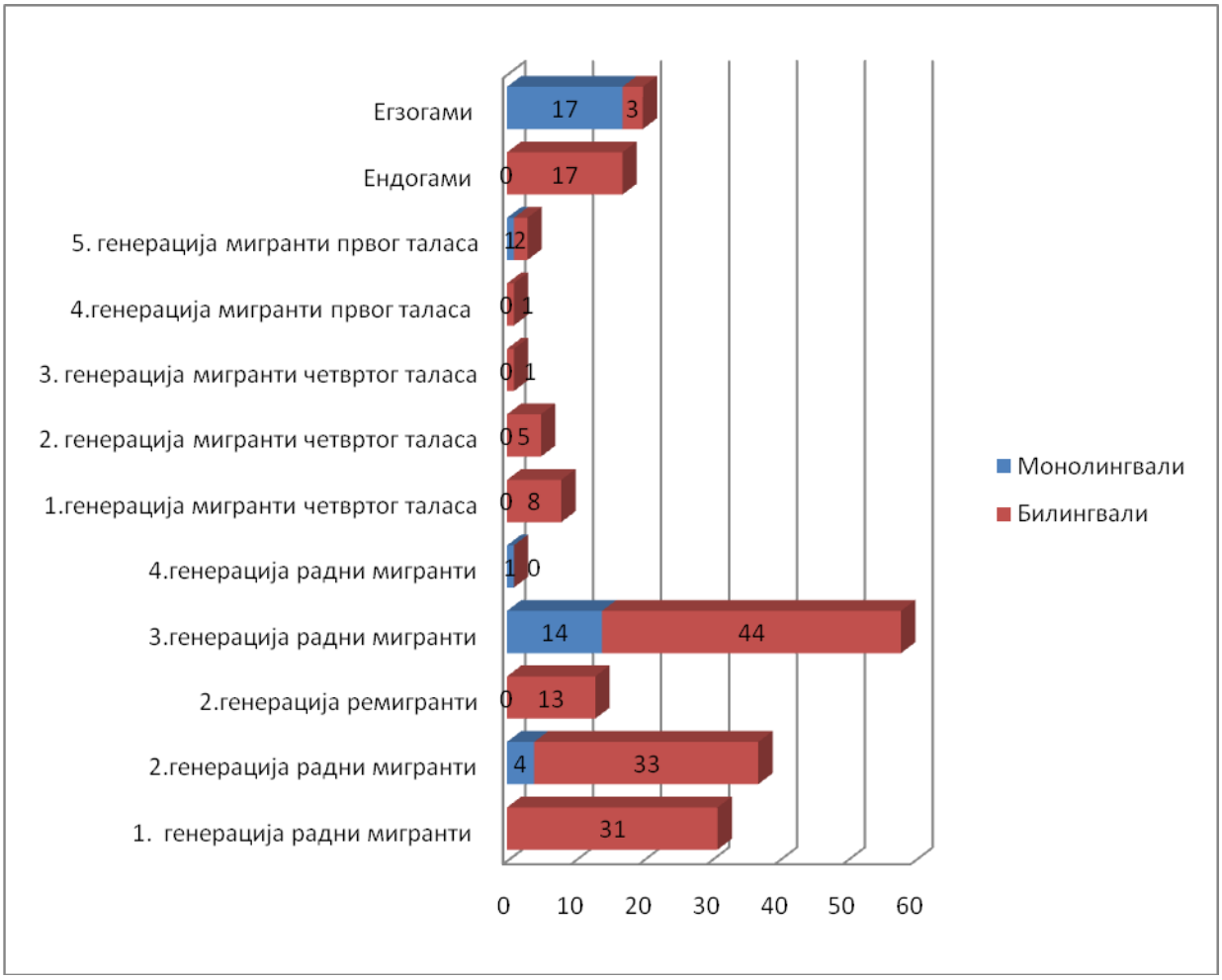

Графикон бр. 16. Структура билингвала и монолингвала у истраживаном корпусу према варијабли генерацијске припадности, са егзогамијом и ендогамијом

Пошто смо овим утврдили да су билингвали у оквиру истраживаног корпуса заступљени са 81 %, следећим графиконом приказујемо однос испитаних и неиспитаних билингвала истраживаног корпуса.

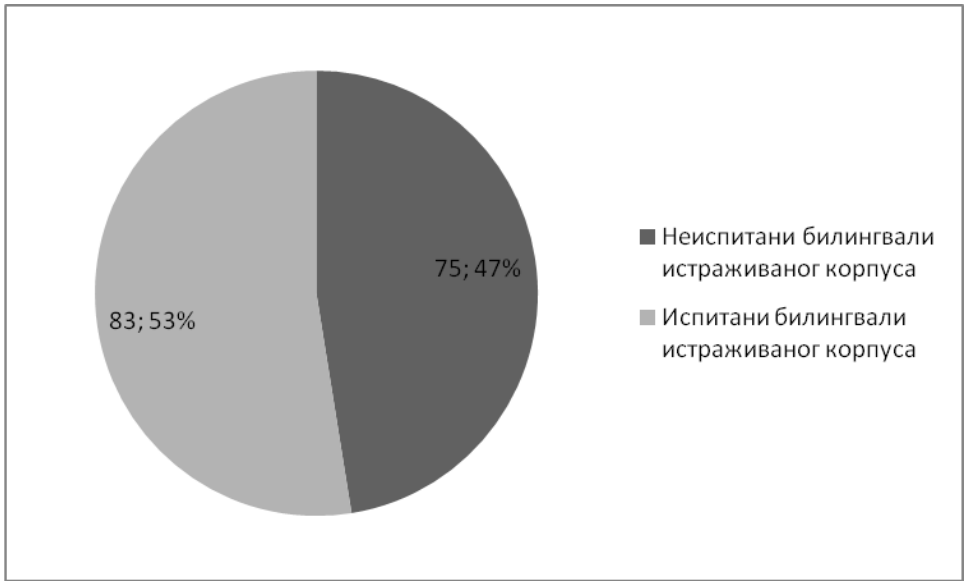

Графикон бр. 17. Истраживани билингвални корпус – однос неиспитаних и испитаних билингвала

Наш испитани узорак састоји се од 53% билингвала од укупног процента билингвала заступљених у истраживаном корпусу.

На основу добијених података од испитаника графиконима бр. 18 и бр. 19 утврђујемо бројчани и процентуални однос билингвала у истраживаном корпусу према варијабли хронологије усвајања језика.

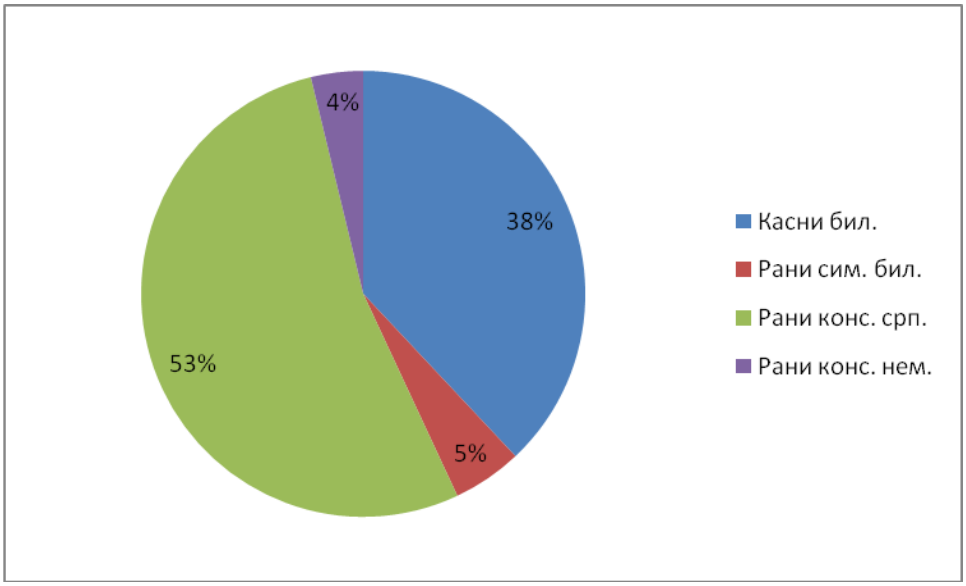

Графикон бр. 18. Истраживани корпус – хронологија усвајања језика

Као што се види из графикона бр. 18 у целокупном истраживаном (билингвалном) корпусу има 53% *раних консекутивних билингвала са прво усвајаним српским језиком*. У овај проценат спадају представници друге и треће генерације радних миграната, ремигранти друге генерације, друга генерација миграната четвртог таласа, по један представник четврте и пете генерације миграната првог таласа и три представника езгогама (уп. графикон бр. 19). Ендогами, представници прве генерације радних миграната, 5 представника друге генерације типа 1б, заједно са групацијом прве генерације радних миграната четвртог таласа (графикон бр. 19) чине скупину *касних билингвала* од 38% (графикон бр. 18). *Рани симултани* и *рани консекутивни билингвали са прво усвајаним немачким језиком* се налазе међу представницима треће генерације радних миграната, треће генерације миграната четвтрог таласа, пете генерације миграната првог таласа, са једним представником раних симултаних билингвала међу представницима прве генерације радних миграната са по 5% и 4% (графикони бр. 18 и 19).

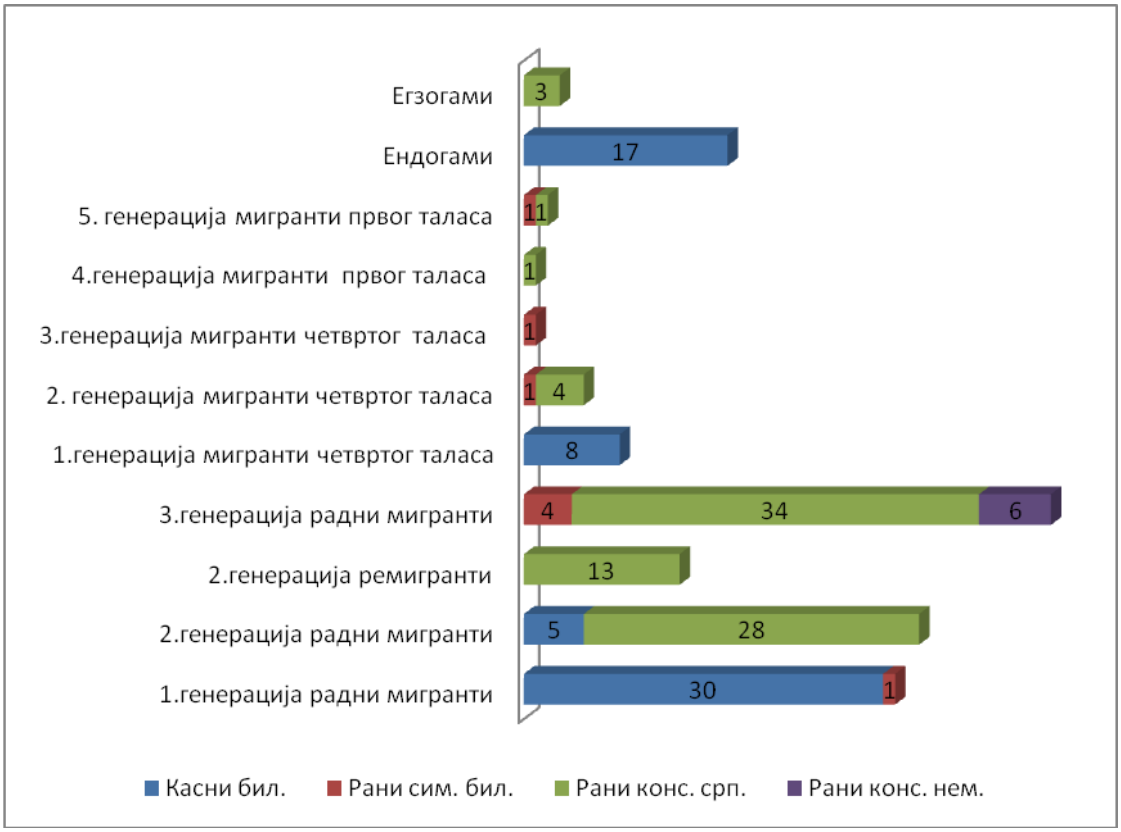

Графикон бр. 19. Истраживани корпус – хронологија усвајања језика према генерацијској припадности са егзогамијом и ендогамијом

Од целокупног истраживаног (билингвалног) корпуса наш испитани узорак износи 53% (графикон бр. 17). Као што је приказано графиконом бр. 20, у погледу варијабле хронологије усвајања језика у испитаном узорку бележимо готово исти процентуални однос који постоји у истраживаном (билингвалном) корпусу.

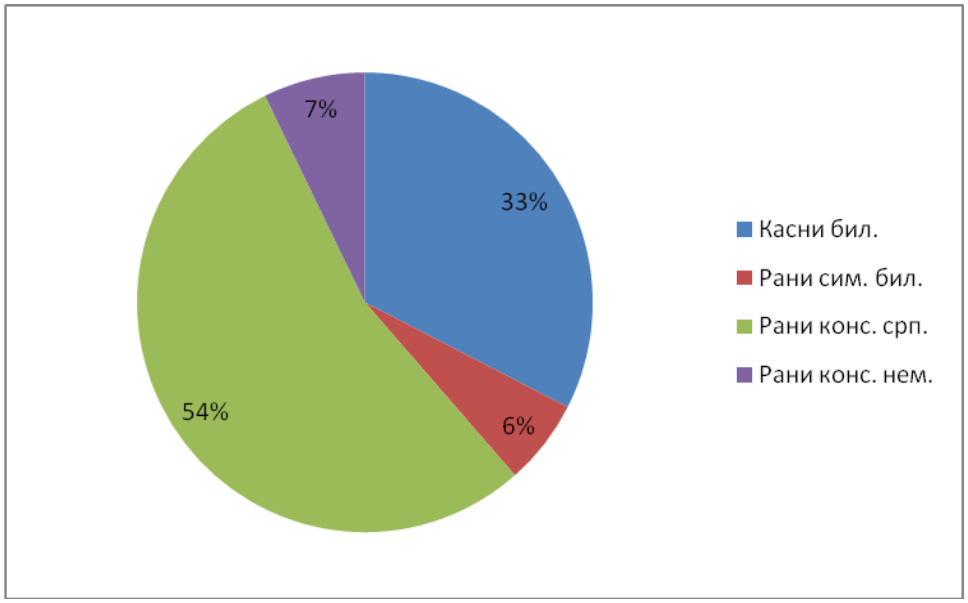

Графикон бр. 20. Испитани узорак – хронологија усвајања језика

Према хронологији усвајања језика у испитаном узорку су најзаступљенији *рани консекутивни билингвали са прво усвајаним српским језиком* са 54 % (графикон бр. 20), односно укупно 45 испитаника (графикон бр. 21) међу истим горе наведеним групацијама. Затим следе *касни билингвали* са 27 испитаника у групацији ендогама, првој генерацији радних миграната, 3 представника друге генерације типа 1б, заједно са групацијом прве генерације радних миграната четвртог таласа (графикон бр. 21), тачније 33% испитаног узорка (илустрација бр. 20). Њих следе *рани консекутивни билингвали са прво усвајаним немачким језиком* са 6 испитаника треће генерације радних миграната (графикон бр. 21), односно 7% (графикон бр. 20). *Раних симултаних билингвала* је 5 међу испитаницима прве и треће генерације радних миграната и пете генерације миграната првог таласа (графикон бр. 21), односно 6% испитаног узорка (графикон бр. 20).

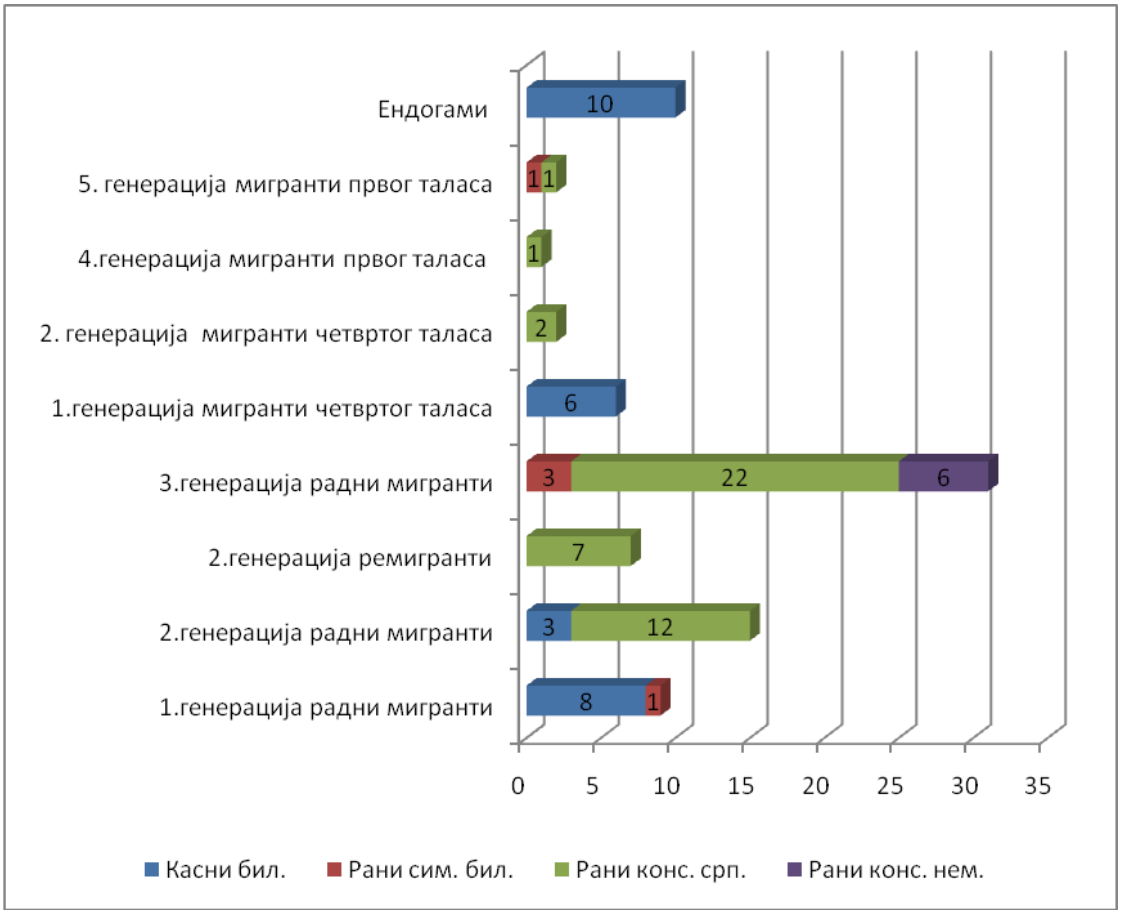

Графикон бр. 21. Испитани узорак – хронологија усвајања језика према генерацијској припадности са ендогамијом

Илустрације на графиконима 18–21 нам потврђују да се српски језик преносио са прве генерације радних миграната на другу, као и да је друга, додуше, у мањој мери због више фактора, српски језик преносила на следећи нараштај, трећу генерацију радних миграната[265]. Узроке слабијем преношењу српског језика на трећу генерацију миграната видимо у промени личних ставова, друштвених и политичких околности друге генерације радних миграната. Друга генерација, за разлику од прве, не живи изоловано од друштва већинске заједнице и своје животно одређење везује за Немачку као земљу трајног останка, а не привременог боравка. Тако се изгубио мотив преношења српског језика на трећу генерацију (реинтеграција деце у матичној држави). Губитком и недостатком подршке матичне државе (допунска настава српског језика, активност културних удружења и други облици подршке) променио се и

[265] Ова констатација се односи и на другу генерацију миграната четвртог таласа и пету генерацију миграната првог таласа.

ток секундарне социјализације треће генерације радних миграната. Поред тога, контакти друге генерације са матицом, за разлику од прве, су ређи и мање интензивни[266].

Што се тиче раних симултаних билингвала реч је углавном о млађој деци, која поред старије услед уношења немачког језика у домен продице из домена секундарне социјализације, српски и немачки усвајају истовремено[267]. Поред тога, постојање симултаних билингвала резултат је и свесног језичког понашања родитеља које се огледа у томе да један родитељ са децом говори српски, а други немачки језик[268]. Код раних консекутивних билингвала са првоусвајаним немачким језиком такође је реч о млађој деци, која су по својој природи била пријемчивија за немачки језик, и поред труда и напора родитеља да преносе српски језик[269].

Графиконима бр. 22 и 23 приказујемо однос степена билингвалности испитаника у испитаном узорку. Процену степена билигвалности испитаника засновали смо на самопроцењивању испитаника, информацијама које смо од њих добијали, као и на основу наснимљеног језичког материјала.

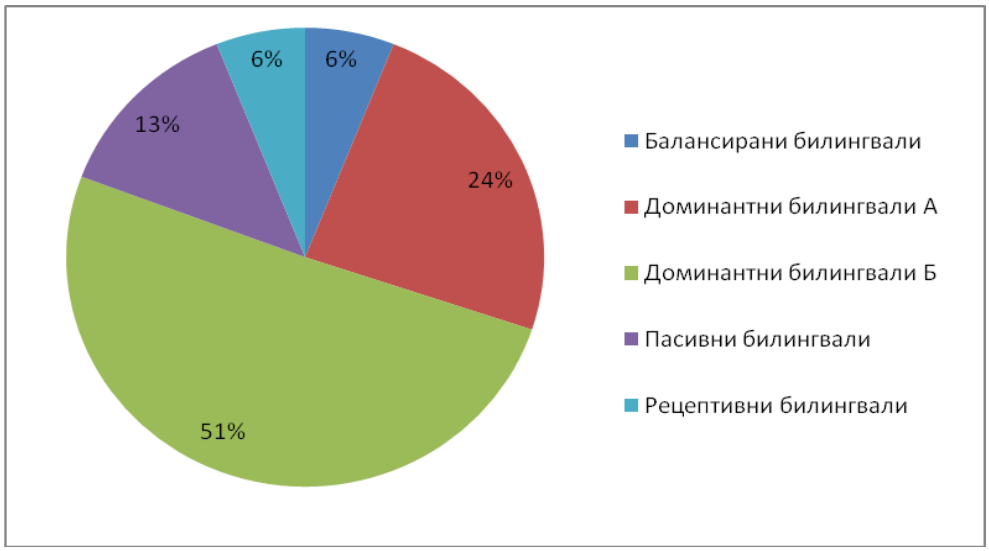

Графикон бр. 22. Степен билингвалности испитаног узорка – у процентима

[266] Испитаница Јс, представница друге генерације другог типа, навела нам је ове контакте као важан фактор у језичком развоју и развоју идентитета своје деце. Док је друга генерација више од пет пута годишње одлазила у Србију и тамо боравила више недеља, контакти треће генерације са Србијом су сведени на један или два пута годишње.
[267] Нпр. код породица Пр и Л.
[268] Нпр. у ендогамном браку породице Ла мајка је задужена за општење са децом на српском језику, док је отац, представник четврте генерације миграната првог таласа, задужен за немачки језик. Исто и код породица Т и Кр.
[269] Нпр. код породица Пш и Р.

Слика коју смо добили говори нам да у испитаном узроку преовлађују *доминантни блингвали у корист немачког језика* – језика Б – са 51% (графикон бр. 22). Ту групацију чине испитаници прве, друге и треће генерације радних миграната, ремиграната друге генерације, те припадници друге генерације миграната четвртог таласа, четврте и пете генерације миграната првог таласа (графикон бр. 23). Затим следе *доминантни билингвали у корист српског језика* – језика А – са 24% (графикон бр. 22), који се налазе пре свега међу ендогамима, првом генерацијом радних миграната, првом генерацијом четвртог таласа, те другом генерацијом радних миграната и другом генерацијом ремиграната (графикон бр. 23). *Пасивних билингвала* има укупно 13%, а *рецептивних* 6% (графикон бр. 22) и то међу припадницима треће генерације радних миграната (графикон бр. 23). Међу представницима ендогама, прве генерације четвртог таласа, ремиграната друге генерације и прве генерације радних миграната (графикон бр. 23) бележимо 6% *балансираних билингвала* (графикон бр. 22).

Графикон бр.23. Степен билингвалности испитаног узорка – према варијабли генерацијске припадности са ендогамијом

Да подсетимо, однос монолингвала и билингвала истраживаног корпуса је 19% у корист монолингвала наспрам 81% у корист билингвала (графикони бр. 15 и 16), а од тог процента билингвала наш испитани узорак чини 53% (графикон бр. 17). Другим речима, од 158 билингвала истраживаног корпуса испитано је 83, што чини 53% укупног броја билингвала у истраживаном корпусу. Вратимо ли се на кратко на приказ графикона бр. 19, видимо да већи део круга заузимају *доминантни билингвали у корист немачког језика*, језика Б, што нас враћа на Хаугенову шему фаза у процесу замене језика (фаза аБ, уп. поглавље 2.3.5).

На основу добијених резултата можемо да закључимо да се наш испитани узорак, а то се може пренети и на читав истраживани корпус, креће ка Хаугеновој оси **аБ**. Кажемо креће се, јер значајни корпус у даљем одвијању процеса замене језика чини управо највећа скупина испитаника, тачније трећа генерација радних миграната. Од ње, а свакако и од других пратећих фактора, зависи којим ће се правцем одвијати даљи билингвални развој заједнице, о чему ћемо детаљније говорити у поглављу 3.4.5.

Постојање балансираних билингвала међу припадницима горе наведених групација објашњавамо њиховим образовањем, породичним доменом и доменом посла и друштвеним мрежама у тим доменима, као и начином усвајања другог језика. Међу ендогамима, међутим, постоје и доминантни билингвали у корист српског језика – језика А – што се може објаснити недостатком пословног домена и/или жељом да се немачки језик учи са инструменталном, а не интегративном функцијом.

На крају, 13% *пасивних билингвала* као и 6% *рецептивних* билингвала ипак говори у прилог томе да је један део припадника друге генерације радних миграната истраживане заједнице немоћан пред притиском сила друштвених мрежа, економских и друштвених односа у већинској друштвеној заједници. Они одустају од преношења српског језика својој деци, а немачки језик посматрају као капитал преко којег припадници треће генерације радних миграната могу заузети добре позиције како у систему образовања тако и на тржишту рада (уп. исказ (8) испитаника Рд).

3.4 Лингвистичка анализа испитаног узорка

3.4.1 Уводна разматрања

Корпус говорног дискурса 83 испитаника који су узели учешће у истраживању чини 53, 5 сати наснимљених интервјуа који су преточени у 400 страна транскрипта. Осим тога, поред говорних сегмената интервјуског типа током нашег теренског истраживања забележили смо и примере комуникације испитаника у ситуацијама које нису биле интервјуског типа.

У поглављу лингвистичке анализе говорног дискурса испитаника обрађујемо феномене језичког контакта које смо навели у поглављу 2.3, наиме лексичке и граматичке трансференције, прекључивање кодова, конвергенцију и замену језика. Ове појаве илуструјемо на 374 примера говора испитаника. Уз примере којима ћемо илустровати одређене појаве језичког контакта билингвалних говорника у косим заградама наводимо податке о генерацијској припадности испитаника, иницијале саговорника и комуникацијску ситуацију у којој је настала говорна секвенца (о транскрипцији уп. поглавље 3.1.2.1).

3.4.2 Трансференција

Као што смо у поглављу 2.3.3 образложили, трансференција у посредном контакту има много ужи опсег деловања и обухвата само делове језичког система (са резултатом у дијахронији). У активном непосредном контакту трансференција се, међутим, реализује шире, интензивније и обухвата систем језика А у његовој целини (фонолошки, лексички, морфолошки, синтаксички итд.). То на крају резултира у настанку „новог” језика који се као такав све више удаљава од стандардног језика матице и који има свој век трајања.

3.4.2.1 Лексичке трансференције

Иако се тврди да лексика представља најпропуснији, најнестабилнији и најотворенији план језичког система за преузимање лексема из других језика,

ми смо у корпусу испитаног узорка забележили да лексичка трансференција као феномен непосредног језичког контакта није увек нужно обележје говора билингвалних испитаника. Постојање овог феномена условљено је сплетом већег броја фактора међу које убрајамо генерацијску припадност, дужину боравка, интензитет друштвених мрежа са српском заједницом у Немачкој и матици, степен билингвалности, степен образовања, комуникацијску ситуацију (саговорник, тема, место) и сл.

Ако појаву *лексичке трансференције* посматрамо у контексту генерацијске, односно групацијске припадности испитаника, намеће се закључак да је трансференција лексема из немачког језика најзаступљенија код испитаника прве и друге генерације радних миграната, прве генерације миграната четвртог таласа и испитане групације ендогама. У оквиру ових групација, међутим, присутне су квантитативне и квалитативне варијације у погледу асимилованости/адаптираности или неасимилованости трансферисаних лексема, врста речи које се трансферирају, калкирања фразеолексема и творбених образаца.

Код испитаника *прве генерације радних миграната* преовлађује трансфер готово свих врста речи у виду *адаптираних* трансфера, што илуструјемо следећим примерима.

(39) [...] ишли <**аутобанем>[270] [...];[...] никад немој да <**шпараш>[271] [...];[...] те три <**кисте> пива [...];[...] он је <**фро> ако [...];[...] она писала писмо, куцала мене рачуне за <**лигеншафт> [...];[...] <*ја>, ти раније ниси мого д` узмеш у банку (-) да <**конто иберциен> [...] испала машина 74 евра са <**мервертштојера> [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних миграната, у српском Удружењу; код породице J у разговору са другом и првом генерацијом радних миграната/;

(40) [...] и дошо један од мојих људи и тражио му је <**швајсапарат> [...];[...] идете до <**ратхауса> [...];[...] <**ауфшвунг> је ту са три посто [...];[...] мора да <**стајлује>[272] [...];[...] и то је <**ерлаупт> [...]; <**херштелер> произвођач [...];[...] кажем ја М., реците им овако, ако буде између те три фазе више (-) <*als> два волта или

[270] У вези са адаптацијом трансферисаних лексема видети фусноте 284 и 393.
[271] Иако су германизми попут ’шпарати, штимати, пасати’ и сл. ушли у лексикон српског језика као такозвани варваризми, ми их овде означавамо као трансфере, будући да чине фреквентну лексику српског дијаспоралног језика.
[272] Овде је реч о трансферу англицизма из немачког језика.

(--) било |,| било који <**штрих> више или мање (---) узмите (-) педесдве (-) а ако буде мање или уопште (-) <**кајн> |/| нема разлике (-) онда су те паре моје (-) [...];
/ испитаник Пк, прва генерација радних мигранта, у породици/

(41) [...] ове <**урне> [273]те (-) те (-) та гласачка мјеста [...];[...] да има (--), овај, по дваес триес километара <**штау> [...];[...] то би требало да је <**пфлихт> свакоме [...];[...] одем у кафану, тамо одмах преко пута, имају велики <**лајнванд> [...];[...] ја сам био |/| у понедељак за <**пфингстмонтаг> (-) био сам у (-) у <**нот|,| нотауфнаме> [...];[...] <*ја, ја> они су створили вишак од десет милијарди <**ојро> [...];[...] ваљда је узео од неког човека, посудио <**хенди> [...];[...] то је исто као да нема <**_интереса_>[274] [...];
/испитаник С, прва генерација радних мигранта, интервју са три представника прве генерације радних мигранта у Удружењу/;

(42) [...] а Словенац ће, неки Т. био, знаш шта, каже, зваћемо га С., <**курц>, и тако останем С. [...] онако <ууу> као <**шпицнаме> (-) како би реко (-) како је њима лакше рећи [...];
/испитаник Са, прва генерација радних мигранта, интервју са три представника прве генерације радних мигранта у Удружењу/;

(43) [...] нит њихово <**штима>, нит моје <**штима> [...];[...] кажу они <**кунде> је <**кениг>, значи, гост је краљ [...];[...] да се плати порез <**финанцамту>, они то једноставно нису хтели платит и дошао је <**манунг> [...];[...] ти си (-) у <**хербсту> ту [...];[...] на твој <**вунш> [...];
/испитаник В, прва генерација радних мигранта, интервју са три представника прве генерације радних мигранта у Удружењу/;

(44) [...] ја сам у Италији нашо човека у <**Мајланду> [...] нигде у Милану да [...];[...] а он узме и <**форшус> од мене [...];[...] то опоравилиште, у тај <**курорт> [...];[...] остало плаћа <**ферзихерунг> [...];[...] он није имао <**фрајгабе> и он почео тамо у <**аслендерамт> да натуца [...];[...] свака мањина има <**нахтајл> [...];[...] мој <**вешетрокнер> троши струју [...];[...] добио сам <**фрај> [...];[...] ко има <**бехиндерунг> [...];[...] ко има <**ландвиртшафт> [...] је л` могу да радим две <**шихте> [...];[...] да <**финанцамт> касира [...];[...] <**биргермајстер> каже [...];
/испитаник Јк, прва генерација радних мигранта, у породици/.

[273] Према немачкој именици 'Wahlurne' (гласачка кутија), што би, рецимо у разговору са монолингвалом из Србије због помереног значења изазвало неразумевање.
[274] Код овог примера бележимо и погрешан семантички трансфер немачке именице 'Interesse' у значењу 'интересовање'.

Међу испитаним представницима прве генерације радних миграната употреба *неасимилованих* лексема доминира само код два испитаника (Пе и К)[275].

(45) Он као <*Ausländer> (-) за то је добар [...];[...] нећу на патосу, ал` ћу да лежим на <*Matratze> или [...] на <*Liegestuhl> [...];[...] а има ту и оне зграде са онако (-) <*Fenster> [...];[...] он ради, како, или <*шпетшихту> или [...];[...] ово му је ту <*nebenbei> [...]; носила је све што није било <*fest>[...];[...] и рекла сам <*also> онда то |,| онда то иде, мислим, реално тако <*ofiziell> [...];[...] тај је дошао од <*Norden>[...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/;

(46) [...] <*ја>, ја сам у Франкфурт <**штудирао> [...];[...] то једно <*dann> са друге стране <хмхм> [...]; то је било делимично <*auch> интересантно, али могу <*frei> рећ [...];[...] и онда то |...| (--) ал' то било неки шпајз, <*Speisekammer>, без гријања [...] доље бетон <*also> чудо једно, услови су били <*miserabel> [...];[...] од полицајаца до <**президента> [...];[...] па ти замисли, дође <*einer> па наручи [...]; и онда, моро сам <*trotz> <eee> упркос [...];[...] <*jedefalls> |/| у сваком случају <*kein> кревет, него једноставно [...];[...] сад се зове <*ganz anders> [...];[...] она је радила и <**финан*ц*ирала>[...];[...] то мора <**пасовати> [...];[...] не, <*nein> геометрија није [...];[...] не могу да кажем <хмхмхм> <*dass> |/| да је мене [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/.

У говору представника прве генерације радних миграната бележимо такође и примере за калкирање немачких *фразеолексема*, преведеница немачких детерминативних *сложеница* у виду номиналне фразе и *сложених* глагола. Ове појаве илуструјемо следећим примерима:

(47) Пк: [...] и сад сам обећо, обећо сам жени да ћу сада када буде годишња скупштина (-) да ћу (-) да (-) <=бацим пешкир> (-) ја сам без тога живео толике године [...];
/испитаник Пк, прва генерација радних миграната, у породици/;

према немачком фразеологизму *'das Handtuch werfen'* у значењу 'предати борбу, признати пораз'[276];

[275] Испитаница Пе је пореклом Немица из Војводине, док је испитаник К ожењен Немицом и нема контакта са српском заједницом у Немачкој.

[276] Нама није било познато да овај фразеологизам постоји у српском језику, међутим, на интернету смо пронашли спортске чланке у којима се овај израз, наведен под наводницима, користи у значењу 'предати борбу, признати пораз', уп. BACIO PEŠKIR – Vesti.rs www.vesti.rs/Sport/BACIO-PESKIR.html, прегледано 13. 05. 2014, што представља оказионализам у српском језику.

(48) Пе: [...] игра фудбал још од малена, сад <= је 16 > [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/;

према немачком устаљеном лексичком споју ’alt sein’, ’jetzt ist er 16’, уместо ’сад има, сад му је 16 година’;

(49) [...] онда <= добијемо> новац <= назад> [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/;

по узору на творбени образац немачког сложеног глагола ’zurückbekommen’ (’dann bekommen wir das Geld zurück’), уместо глагола ’вратити’[277];

(50) [...] сваки пут он да го [...] <=па то се броји> [...];[...] знаш шта мени прича један <=радни колега> [...];[...] па, добро, ја мислим да он <=црно ради> [...] [...] ја отишо, с њим фино <= направио термин> [...]; [...] све је ишло у касу (--) <= болесничку касу> и ми сад [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, интервју са три представника прве генерације радних миграната у Удружењу/;

по угледу на: ’das zählt’, уместо ’то се рачуна’; ’Arbeitskollege’, уместо ’колега с посла’; ’schwarzarbeiten’, уместо ’радити на црно’; ’einen Termin machen’, уместо ’заказати (термин)’; ’Krankenkasse’, уместо ’здравствено осигурање’.

У примеру

(51) [...] без <=црног рада> [...]; [...] моја унука сад иде у <**реал> школу [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних миграната, интервју само са испитаником у Удружењу/;

бележимо преведенице немачких детерминативних сложеница у виду номиналних фраза по узору на немачке лексеме: ’Schwarzarbeit’, ’рад на црно’ и ’Realschule’, реална гимназија, при чему је код потоњег примера прва конституента трансферисана као асимиловани трансфер.

(52) <*ја>, и ја био ко (-) оно <=груповођа>, како би то рекао <хмхмх> <*ја> [...];[...] она <=дрвена пећ>; [...] <хмхмх> нисам <=имао страха> <хмхмх> [...] ; [...] јер <ммм> м|,|моји родитељи нису (-) никад <=ишли тамо (---) назад>[...];[...] то је тешка ријеч <*ја> нема праве ријечи <=која тачно удари чавао у главу> [...];[...] није

[277] Овај пример видети и у граматичким трансференцијама, уп. поглавље 3.4.2.2.

геометрија (---) <ммм> <=технишко> цртање, <=технишко> цртање; [...];
/испитаник К, прва генерација радних мигранта, у породици/.

Говорним сегментима испитаника К (52) навели смо примере за калкирање немачких фразеолексема, детерминативних сложеница и сложених глагола: ’груповођа’ по угледу на немачки творбени образац ’Gruppenführer’, уместо ’вођа групе’; ’Holzofen’ у виду номиналне фразе ’дрвена пећ’ уместо ’пећ на дрва’; ’zurückgehen’ ’ићи назад’ уместо ’вратити се’, као и немачке фразеолексеме ’den Nagel auf den Kopf treffen’ (’која тачно удари чавао у главу’) у значењу ’погодити у центар, погодити суштину’ и ’Angst haben’[278]. У последњем, јединому забележеном примеру у целокупном испитаном говорном корпусу, испитаник је придев ’техн**ишко**’ уместо ’техн**ичко**’ творио комбиновањем немачког и српског творбеног образца за извођење придева (-**isch + -чки**).

Говор испитаника прве генерације радних мигранта такође одликује погрешан одабир лексема и такозвана „искривљена” лексика, што сведочи о губитку компетенције на српском језику. Ова појава није доминантна, тачније присутна је само код испитаника Пе и К и њу илуструјемо следећим примерима:

(53) [...] ја нисам о томе *размишљаво* [...] онда сам ја то одма <хмгмх> свир|...| <хмгмх> у ону *свиралу*, у ону *фрулу* <хмгмх> [...];(--) они су се растали (---) нису се *удали* |/| нису били у браку [...];
/испитаник К, прва генерација радних мигранта, у породици/;

(54) [...] нису сви странци исти нити су сви Срби исти нити |/| у сваком (---) како кажу (-) житу има *кукуља* [...];[...] (-) нису *удати*, живе заједно [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/;

где бележимо искривљену лескику у виду глагола ’размишљавати’ и ’кукуљ’ уместо ’размишљати’ и ’кукоељ’, погрешно одабрене лексеме ’свирала’ и ’фрула’ уместо ’пиштаљка’[279]. Код оба испитаника бележимо погрешан одабир лексеме ’удати се’ по угледу на немачки израз ’verheiratet sein’, будући да немачки придев ’verheiratet’ поседује семему ’бити у браку’, са лексемама у српском језику са различитим семантичким обележјима: ’ожењен ’ за особу

[278] Фразеолексема ’имати страх’ прилично је фреквентна и у разговорном српском језику у матици.
[279] Овај пример стоји у контексту занимања испитаника као саобраћајног милиционера.

мушког пола, ’удата’ за особу женског пола. Овде је дошло до неутрализације дистинктивне семе ’удати се’.

За разлику од прве генерације, у говору *друге генерације радних миграната* од трансферисаних врста речи преовлађују именице и глаголи, при чему се уочава већи степен трансференције неасимилованих именица. У говору друге генерације радних миграната је присутно и калкирање фразеолексема, док калкирање творбених образаца нисмо забележили. Наведене појаве језичког контакта у говору испитаника припадника друге генерације радних миграната илуструјемо следећим примерима:

(55) [...] Г. и њих двојица су радили нешто на <**бауштели> [...];[...] он је добио овде <**абфиндунг> у Аудију [...]; [...] па, знам где је то, камонорезац, онај <**штајнмец> [...] знам, знам у <**хоф> унутра [...];
/испитаник Ш, друга генерација радних миграната типа 1б, у Удружењу/;

(56) [...] тај <*Tanzfestival> [...] онда има <*Kurzfilmfestival> [...];[...] она је то са <**шуламт> све организирала [...];[...] мислим ту стварно има <**интерес> [...];[...] то некако рат је усадио у људе некако тај <еммм> како да кажем <*Misstrauen> [...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а, у канцеларији испитанице[280]/;

(57) [...] (-) ја сам прошле године случајно наишо код <*шпаркасе> [...] ја мислим да је ту, на том <*плацу>[281][...]; [...] и тако да ту ми више није било ни енглески <*Pflichtfach> то је било као <*Wahlfach> [...];[...] рецимо сад кад су <*Wahlen> [...];[...] који су оно, што каже, <*Nachwuchs> [...];
/испитаник Лс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(58) [...] природа и друштво, немају, то још немају, то је <*HSU, Sachunterricht>[...];
/испитаник Стс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици[282]/;

---

[280]Ова испитаница од свих испитаника ове групације најпре показује знаке губљења компетенције на српском језику, на пример: [...] тако је стално српске речи децима <ааа> реко [...];[...] и ја се бринем о баци |/| <еее> баки [...];[...] у Баварској је то много строгије [...] и сл. Узрок слабљењу компетенције на српском језику ове испитанице видимо у егзогамном браку и недостатку друштвених мрежа у српској заједници.

[281] Овде није реч о германизму у значењу ’земљиште’, већ о трансферу друге конституенте немачке детерминативне сложенице ’Stadtplatz’ у значењу ’градски трг’.

[282] Код овог испитаника је забележен само овај лексички трансфер немачког акронима HSU за именицу ’Sachunterricht’, што не значи да у некој другој комуникацијској ситуацији појава лексичке трансференције није интензивнија. Код испитанице Ф, припаднице друге генерације

(59) [...] (--) како да кажем (-) <*profesionelle Zahnreinigungen> правим, то значи (-) професионално чистим зубе и све оно комплетно [...] то је као једна <*Wellness> онако [...];[...] у суботу имате <*Spiel> [...];[...] од петог је <*Realschule> или <**гимназиум> [...];
/испитаница Прб, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(60) [...] (---) које раде (---) по <**бауштелама> [...];[...] нема раје, нема <*Massenmenge> [...];[...] ово је твоје, овај <*Ordner> је мој [...];[...] али није то то, оне <**нудле> нису <**нудле> [...];
/испитаник Ђа и испитаница Ђс, у ендогамном браку другог типа, обоје припадници друге генерације радних миграната типа 2, у породици/;

(61) [...] ово ће да буде <*Museum> [...] неки уметник исто био у <*Rathaus> [...] <*ја> ми њих школујемо, то је наш <*Klientel> [...];[...] може и <*Fachabitur> значи са један језик, може <иии> <*Allgemeines Abitur> са два језика, са <*Allgemeines Abitur> може да студира на факултету [...];[...] са њима мораш да имаш везе, има <*Liegenschaftsamt> они су одговорни за објекти [...] и има <*Kulturamt> [...];[...] нема то као <*Notreserve>, значи [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(62) [...] рођен сам овдје и да, и у (-) овај (-) и у (--) <е> не знам како се то каже на српском (-) <*Kinderkrippe> [...];[...] ја би реко матерњи или <иии> <*Muttersprache> [...];[...] али сам чуо да ови <**аусзидлери> ови Њемци из Рузије [...];[...] ал' то је тако свуда и где дођеш ко` гост мораш да се (--) <**анпасујеш> [...];[...] наравно са овима <**културреферентима> [...];[...] и имају те <*Klasse und> њихове <*Klassen> (--) значи [...];[...] тренутно (--) <*ledig> [...];
/испитаник Жа, друга генерација радних миграната типа 2, у кафићу/.

Међутим, у разговору са сестром његов говорни дискурс поприма нова обележја:

(63) [...] слушај ме сад добро С. Све што Ј. <**ауфнема> (-) то неће (--) <*nicht |/| nie>доћи (--) <*in die Öffentlichkeit>[...];

са појачаним асимилованим/адаптираним и неасимилованим трансферима у једној реченици.

радних миграната типа 1а, такође није забележен ниједан трансфер у разговору са истраживачем, али се зато код ње, као и код испитаника Стс, примећује слабљење компетенција на српском језику.

Наредним примерима даље илуструјемо појаву лексичке трансференције у виду асимилованих/адаптираних и неасимилованих трансфера код друге генерације радних миграната, при чему посебно указујемо на примере под (66).

(64) [...] он је<*selbstständig> ваљда [...];[...] па, реко, паметно, није ваљда да треба детету <*Dolmetscher> [...];[...] нешто не <**штима> у тој породици [...];[...] и два пића <**фрај> [...];
/испитаница Јс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(65) <*Also> код нас двоје се то поклапа баш све [...];[...] ту су били (-) ту су били само с(-), само <**ауслендери>, да кажеш страни држављани [...];[...] или (-) или овај (-) <*Schulabschluss> или (-) <*Quali> [...];[...] а њемачки ми је био као <*Fremdsprache> [...];[...] и (-) овај (-) <*Gruppensprech|...| <*also> <ааа>онај на послу[...];[...] кад нешто не <**паше>[...];[...] то што је (-) <*f|/|> слободно [...];[...] и што се тиче тог <**финан*ц*ирања> [...];[...] имате ту сат и по <*Un> |/| наставу [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних миграната типа 1б, у породици[283]/;

(66) [...] седе у једног <**дикoг> мерцедеса [...];[...] ја сам купила <*zwei Tischdecken> и на <*achtziger Durchmesser> сам <*ausprobiert> али не <**паше>[...];
/испитаница Јмн, друга генерација радних миграната типа 1а, у разговору са припадницима прве генерације радних миграната у породици; интрагенерацијска комуникација у Удружењу/.

У примеру (66) бележимо трансференцију немачког придева ’dick’, који је адаптиран и уклопљен у морфолошки систем територијалне варијанте српског језика којом говоре њени родитељи, испитаници прве генерације радних миграната.[284]

Наредним примерима илуструјемо појаву погрешне семантичке транференције лексема и калкирање фразеолексема по угледу на немачки језик у говору друге генерације радних миграната:

[283]Код овог испитаника је приметно колебање у говору и често блокирање трансференције. На основу података које смо добили од супруге испитаника Рм, у комуникацији у породици долази често до двосмерне трансференције и честог прекључивања кодова .

[284]Случајеве морфолошке адаптације трансферисаних лексема у српски језик бележимо и у примерима: ишли <**аутобанем>, са<**мервертштојера> (39); до <**ратхауса> (40); плати <**финанцамту>; ти си (-) у <**хербсту> (43); на <**бауштели> (55); на том <*плацу> (57); по <**бауштелама> (60); радио је на <**бауштелама> (84); он ради <*шпетшихту> (45); све што Ј. <**ауфнема> (63).

(67) [...] значи она је *причала* с њега (--) босански, како, југословенски, како је знала *причала* с њим [...];[...] што не идеш да *бираш* [...];
/испитаница Јмн, у породици; испитаник Лс, у породици, припадници друге генерације радних миграната типа 1а и типа 2/;

где бележимо погрешан семантички трансфер немачког глагола ’sprechen’, ’причати’ уместо ’говорити’, и ’wählen’, ’бирати’ уместо ’гласати’, затим

(68) [...] отац <=има термин> код лекара [...];[...]Н., је л` ти ниси <=направио домаћи>[...];
/испитаница Јс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

према узору на немачке фразеолексеме ’einen Termin haben’ уместо ’имати заказано код лекара’ и ’Hausaufgabe machen’ уместо ’(у)радити домаћи задатак’,

(69) [...] питања су сасвим лепо <=намештена> да може [...];
/испитаник Ш, друга генерација радних миграната типа 1б, у Удружењу/;

по угледу на немачку фразеолексему ’eine Frage stellen’ уместо ’поставити питање’.

У говорним секвенцама у примеру (70)

(70) [...] ја сам <=матуру направила> (-) [...];[...] и <хммм> и <=имају страх> да [...];[...] ми смо исто <еее> <=туре направили> то значи ми смо у целој Европи играли по фестивалима [...];[...] на пример, ми смо ишли у<=Бразилију>[285], Колумбију[...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а, у канцеларији/;

бележимо калкирање немачких фразеолексема ’Abitur machen’, уместо ’матурирати’, ’Angst haben’ уместо ’плашити се’ и ’eine Tour machen’ уместо ’ићи на турнеју’, при чему у потоњем примеру бележимо употребу адаптираног трансфера именице ’Tour’ у значењу’турнеја’.

[285]Сличан пример трансфера топонима бележимо и код испитаника К, припадника прве генерације радних миграната: из ’Португала’. Међутим, овај трансфер не тумачимо утицајем немачког језика, већ територијалном варијантом матерњег језика – испитаник потиче из Хрватске.

У примерима под (71) и (72)

(71) [...] знаш, оно када си добила <*Gänsehaut>[...];[...]<*Abitur> да направиш [...];[...] ил` не волиш ил` не би имала време зато или <=немаш вољу> или шта [...];
/испитаница Пшб; друга генерација радних мигграната типа 2, у породици/;

(72) [...] да се то деци плати да деца <=имају вољу> [...][286];
/испитаница Јс, друга генерација радних мигграната типа 2, у породици/;

бележимо примере који ислуструју парцијално калкирање једног елемента фразеолексеме и трансференцију другог по угледу на немачку фразеолексему ’Gänsehaut bekommen’ уместо ’најежити се’, ’Abitur machen’ уместо ’матурирати’ и калкирање фразеолексеме ’(keine) Lust haben’, ’немати вољу’ уместо ’(не) бити расположен за нешто’.

У примерима (73) и (74) такође бележимо калкирање немачких фразеолексема: према ’einen Termin machen’, ’направити термин’ уместо ’заказати термин’, ’kalt /warm Miete zahlen’, ’плаћати кирију хладно/топло’ уместо ’плаћати основну кирију/плаћати кирију са пратећим трошковима’, а у примеру под (75) калкирање сложеног квантификативног придева ’ein paar’ у ’ein paar Familien’ уместо ’неколико породица’ и фразеолексеме ’es schwer haben’ уместо ’било му је тешко’.

(73) [...] ej, Б., <=направи ми термин>[...];
/испитаница Прб, друга генерација радних мигграната типа 2, у породици/;

(74) [...] сад треба да плаћамо кирију као <=кирију хладно>, сад треба <=топло> још 160 евра[...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних мигграната типа 2, у породици/;

(75) [...] имамо <=један пар фамилија> [...];[...] ко је нама причао да <=је толко тешко имао> кад је [...];
/испитаник Рд и испитаница Рм, припадници друге генерације мигграната типа 1б у ендогамном браку другог типа, у породици/.

Код испитаних припадника *ремигграната друге генерације*, представника *прве генерације мигграната четвртог таласа* и припадника групације *ендогама*

[286]Калкирање ове фразеолексеме присутно је код свих групација испитаника.

доминирају асимиловани/адаптирани трансфери из немачког језика. Овде изузетак чине три припадника ремиграната друге генерације (77, 78 и 79), где доминирају неасимиловани трансфери, потом два припадника прве генерације миграната четвртог таласа (83, 84) и један припадник ендогама (91), код којих смо забележили како асимиловане/адаптиране тако и неасимиловане трансфере. Говорни корпус ових групација одликује трансфер именица и глагола, ретко партикула, придева и везника.

(76) [...] је л` нису <**рајенфамилиенхаус> или <**ајн|,|ајнхаус (-) ајнфамилиенхаус>, а колики је <** грундштук>, велики [...]; [...] реко, Ви мора да схватите нас <**ауслендере> [...];
/испитаник Ц, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(77) [...] <*mein> |/| моји родитељи живе [...];[...] никад не једе из (--) <**дозе> нешто (--) све, већ здраво [...];[...] добију своју <**ренту>, <*ја, ја>[...] не вриједи, па добро, не вриједи за тај <*Ding> [...];[...] не знам наши где се друже <*ob> иду у наше ресторане [...];[...] зато нам је мало тешко са овим <*Biergarten> пошто сад сваки <*Imbiss> може отворити [...];[...] моји родитељи су били једно од нај (-) нај (-) <*nicht> модернији него (--) како се каже [...];[...] годину дана сам радила у <*Stadtwerke> и <*ambulanter Pflegedienst> (--) како се то каже [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

(78) [...] хоћеш <*Apfelsaft> је л` пијеш <*Apfelsaft> или [...];[...] и онда у школу по њега [...] знаш, он има тај <*Ganztagsbetreuung> [...];[...] па <*DVR> рачуноводство [...];
/испитаница Цн, ремигрант друге генерације, у породици/;

(79) [...] <иии> нормално (-) они који су жртве (-) представе их као да су <хмхм> (-) <*Täter> <хаха> [...];[...] са овај <ххх> <ммм> <*Heilkräuter>, ове траве, то су биљке [...];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

(80) [...] морао си да радиш три године, уствари то је због <**арбајтсамта> [...];[...] не би могао да идем на <**арбајтсамт> да добијем [...];[...] да кажем у нашем <ехмм> у мом <**аптајлунгу>, ето, сектору, одсеку, не знам ни ја [...] сви су били завршили <**реалшуле> [...];
/испитаник Бм, ремигрант друге генерације, у породици/;

(81) [...] и да се појавимо као на <**фестове> и на овај <**умцуг> на онај <**фолксфест>[...];[...] али има један део као <*арбајтслос> када је неко, има та <*Mutterrente>, али она је хтела <*дацу> још нешто (-) да<**фердерује>[...];

/испитаник Дг, ремигранат друге генерације, у породици/;

(82) [...] али (--) нисам нешто баш (-) (хмммм) како кажу Немци <**бегајстерт> или нешто одушевљен, није то <**кул>, вероватно [...] има ту (-) <**гешихте>, (-) уче нешто, али немају они ту (-) историју као код нас [...];
/испитаник Пом, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици у разговору са истраживачем/;

али у говору са припадником треће генерације радних миграната:

(83) [...] које време, који|/| које <**цајт>[...];[...] који, <*нојнцент*ер* јархундерт, цванцигст*ер* јархундерт>, коју историју учите, који <**гешихте>, [...] учите <еее><**König (еее) Kaiser Wilhelm>, шта учите [...][287];

(84) [...] можда су још хладне, то су, како кажу Швабе, <*selbstgekauft> [...];[...] ја [...] њој је ов|/| на ау|,| ау|,| на том <**ауслендерамту> [...] гдје је подизала (-) на <**бургамту> подизала пасош, [...];[...] Ви сте само једна <*nachgemachte> Швабица[...];[...] и овај ја радим <*Teilzeit >то <ехм> скраћено, хтела бих ја више, али [...] имам још <**пуцштелу> [...];[...] ушли смо у неки <**штау> [...];[...] не <**унтершуцују> га [...];[...] добила сам неки <*Entzündung> [...];[...] радио је на <**баштелама>[...];
/испитаница Вум, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(85) [...] да кад смо подносили <**антраг>, кад смо подносили <**антраг> мислим захтев за <**дулдунг>[...];[...] и онда смо се потурали по тим (-) <**хајмовима>, како се зове [...];
/испитаник Вус, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(86) [...] сви смо тих неких приближних година, неких приближних <*интереса*> [...];[...] па идемо ми и сада једно три пута годишње, за <**пфингстен> [...];
/испитаник Крш, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици, у разговору са истраживачем/;

али у разговору са испитаником Дг, припадником ремигграната друге генерације, трансференција се појачава, при чему се трансферишу неасимиловане лексеме:

(87) [...] гуме су већ стављене нове, поправили су да није више <еее> труо, променили су <еее> <**дихтунге> су све променили, направили прозоре што нису |/| <*elektrische Fensterheber> нису радили [...] направили су да је<*verkehrssicher> [...] Дг: <*ја, ја>

[287]Овде се на основу асимиловане лексеме ’Jahrhundert’ (’век’) могу претпоставити и компетенције испитаника на немачком језику, будући да је испитаник именицу маркирао мушким, а не средњим родом.

[...] како се снашо туриста, шта каже, какав је овако први <*Eindruck>?; Крш: Први<*Eindruck > је био[...].

Говор ендогама одликују првенствено адаптиране лексеме, што илуструјемо следећим примерима:

(88) [...] има за сада чисту јединицу из <**дојча>, стварно што се тиче тога <**дојч> јој је онако [...];[...] зашто да не упише <**реалшуле> [...];[...] е, сад док |,| док је ту била <**бауштела>, па добро [...];[...] он је дошао да каже да је то његово, његове су <**елштајне> [...];
/испитаница Крд, ендогам, у породици/;

(89) [...] ја радим <уу> <**киндеркрипе> то је |/| то су јаслице, овај, и тамо је, знам кад се једна <хмммм > |/| кад је ишла на <**аусбилдунг> за <**ерциерин> |/| за васпитачицу, ја знам [...];[...] значи он свој <**ташенгелд> да за књигу [...];[...] и само по имену можемо да видимо да је она <**ауслендер> [...];[...] то је сад узела у <**бухерај> [...];
/испитаница Ба, ендогам, у породици/;

(90) [...] књиге одложите или на патос или ставите на овај (--) <**банк> [...];[...] креће се у том <**раму> [...];[...] ја не знам само кад нам је <**трефпункт> (-) овај [...];
/испитаницаЛј, ендогам, у породици/;

(91) [...] он је <*Angestellter>, како то сад да преведем [...];[...] он је имао иначе само пацијенте Србе <*oder> |/| или већином Србе [...];
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/.

За илустрацију лексичке трансференције у говору припадника *друге генерације четвртог таласа* издвајамо следећи пример:

(92) [...] мама <ааа> добила сам ја <ааа> исто <ааа> ову <*Einladung>< ааа> за играоницу[...];[...] понекад имамо <еем> < аммм> имамо <*Sport> [...];
/испитаница Кра, друга генерација четвртог таласа, у породици и на часу српског/.

Калкирање (творбених образаца) и фразеолексема по узору на немачки језик и преведенице детерминативних сложених именица у виду номиналне фразе бележимо код ендогама, припадника *ремиграната друге генерације* и припадника *прве генерације мигранатa четвртог таласа*, што илуструјемо примерима наведеним у даљем тексту.

(93) [...] значи како би знали да је Везна гладна, ако не каже, хало, људи, је л можете да <=направите крај>, ја сам гладна [...];[...] значи <=узмите себи време> и полако [...];[...] па наша прича је онако веома <хахах> (-) ја и мој супруг се <=знамо још од песка>[...];[...] па добро, то морате све ова <=подпитања да им ставите>[...];[...] нисам никаква <=националисткиња> нити <=расисткиња> [...];[...] е, онда држава решила да буду квалификоване те (--) <=дневне маме> [...];[...] а наше августовско <=рођенданско дете> [...];
/испитаница Лј, ендогам, на часу српског језика; у породици/.

У претходним секвенцама говора испитанице Лј бележимо пресликавање следећих немачких фразеолексема: ’Schluss machen’,’направити крај’ уместо ’завршити (нешто)’; ’sich Zeit nehmen’,’узети себи време’ уместо ’радити полако, не журити’; ’sich seit dem Sandkasten kennen’,’знати се од песка’ уместо ’познавати се од малих ногу’; ’eine Frage stellen’, ’ставити (под)питање’ уместо ’поставити питање’.

Што се творбених обазаца тиче, немачке детерминативне сложенице пресликавају се номиналним фразама попут: ’Tagesmutter’ са ’дневна мама’ при чему овде видимо језичку економију на делу, будући да се ова сложена именица на српском може једино парафразирати као ’особа која чува туђу децу код своје куће’ и ’Geburtstagskind’, где у српском постоји еквивалент у виду именице ’слављеник’[288]. Код именица ’националисткиња’ и ’расисткиња’ моционим суфиксом *-киња* у српском испитаница пресликава уобичајени немачки творбени образац социјалних феминитива са моционим суфиксом *-in*. Међутим, ова тенденција се може уочити и у оквиру развојних процеса у српском језику (уп. Пипер/Клајн 2013: 54, 55), тачније пре као резултат јавног лингвистичког дискурса него иманентно језичких процеса[289].

У примерима

(94) [...] син <=правио практикум> у старачком дому [...];[...] ја имам две <= радне колег`це> које [...];
/испитаница Вум, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

бележимо пресликавање немачке фразеолексеме ’ein Praktikum machen’, ’правио практикум’ уместо ’обавити праксу, бити на пракси’, као и преведеницу

[288] Мада испитаница у даљем разговору користи и лексему ’слављеник’.
[289] Мишљења смо да овај процес нити дискурс нису познати испитаници.

немачке сложенице ’Arbeitskollegin’ номиналном фразом ’радна колегиница’ уместо ’колегиница (са посла)’.

У примерима

(95) [...] <*ја> увјек су гледали <*weiter> [...];
/испитаница Жс, ремигранат друге генерације, у кафићу/;

(96) [...] ако идемо у неки <=социјални <**раум> где [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

(97) [...] и са децом <=нема страх> [...];[...] <=где је вољa ту је и пут> [...];
/испитаница М[290], ремигрант друге генерације, у породици/;

бележимо парцијално калкирање према немачком сложеном глаголу ’weitersehen’ са неасимилованим трансфером прве конституенте, уместо ’гледати напред’ (95), номиналну фразу са асимилованим трансфером именице ’Raum’ из детерминативне сложенице ’Sozialraum’ уместо ’друштвена просторија’ (97) и калкирање немачких фразеолексема ’Angst haben’ и ’wo ein Wille ist, ist auch der Weg’, уместо ’плашити се’ и ’где је вољa ту је и начин’, при чему је у потоњем примеру именица ’Weg’ семантички погрешно трансферисана.

Код испитанице Ар, ремиграната друге генерације, током интервјуја нисмо забележили ни један трансфер, али у ситуацијама које нису биле интервјуског типа у разговору са истраживачем и у интрагенерацијској комуникацији забележили смо следеће трансфере :

(98) [...] то немачка држава више не <**финан*ц*ира> [...];[...] где ми је <**хенди> [...];[...] <*ја, ја> она <=ради партије> [...];[...] она <=прави партије> за <*Tupperware> [...];[...] има посо <=на четрсто ојро базис> [...];[...] продаје <**форме> за торте и колаче [...];[...] је л` ово у вртићу имате, у <**киндергартену> [...] кад су моја деца ишла у <**киндергартен> [...];[...] је л` си ти <=имала рођендан>, а ти честитам накнадно, да ти честитам <*nachträglich>, <*dalli dalli> [...];[...] замисли, када ми је рекао да <= нема бок> полудела сам [...];
/испитаница Ар, ремигрант друге генерације, у ситуацијама које нису интервјуског типа/.

[290]Код ове испитанице смо прибележили само ова два трансфера фразеолексема, при чему у њеном говорном корпусу у разговору са истраживачем није било ни граматичке трансференције.

У наведеним говорним сегментима испитанице Ар бележимо асимиловане и неасимиловане лексичке трансфере, али и калкирање фразеолексема по угледу на немачки језик: ’прави партије’ према ’Party machen’ уместо ’организовати забаву/журку’, ’имати рођендан’ према ’Geburtstag haben’ уместо ’некоме је био рођендан’, ’нема бок’ према немачкој фразеолексеми ’keinen Bock auf etwas haben’[291] уместо ’имати/немати мерак/ћеф за нешто’. У изразу ’на четрсто ојро базис’, извршена је парцијална трансференција немачког творбеног обрасца детерминативне сложенице (подтип Zusammenrückung). Разлог овој трансференцији је језичка економија, будући да се ова сложеница може једино парафразирати са ’посао са минималном зарадом од 400 евра’.

У говору представника *четврте* и *пете генерације миграната првог таласа* забележили смо веома мали број асимилованих и неасимилованих лексичких трансфера, што не искључује могућност да је ова појава интензивнија у некој другој комуникацијској ситуацији, са другим саговорницима, у другој комуникацијској ситуацији и сл. У говорним секвенцама под (99) дати су примери за неасимиловани трансфер, а под (100) дат је пример за калкирање немачке фразеолексеме ’mit jemandem in Kontakt treten’, док примерима под (101) илуструјемо адаптиране и неасимиловане трансфере:

(99) [...] и после тога сам ишао, овај [...] то се овде зове <*Realschule> [...];[...] али ово <ооо> је (--) као (--) <*Behindertenwerkstätte> то се зове другачије [...];
/испитаник Лас, четврта генерација миграната првог таласа, у породици/;

(100) [...] Ви би <=ушли са њима у контакт> [...];
/испитаник Лас, четврта генерација миграната првог таласа, у породици/;

(101) [...] кад са|...| кад са|...| се обуко |/| хтео да се обучем за <*Turnen> он <нннн> <хх> хтео да ме нападне |,| да ме нападне и (-) |/| али прво |,| прво је нека девојчица у <*Pausenhof> кад, не, не <ее> кад смо били у <**паузи> [...];[...] неки човек је (-) <*Pausenaufsicht> [...];
/испитаник Лам, пета генерација миграната првог таласа, у породици/.

[291] Са асимилираном лексемом ’бок’.

Што се тиче *треће генерације радних мигранта* и појаве лексичке трансференције, можемо рећи да у њиховом говорном дискурсу нисмо прибележили велики број трансфера. Оне које смо идентификовали јесу пре свега неасимиловани трансфери којима се затвара лексичка празнина у индивидуалном лексикону. Од асимилованих лексема бележимо само ’пауза’ за ’школски одмор’, ’спорт’ за предмет ’физичко (васпитање)’ и пример погрешне употребе лексеме ’учитељ’ према немачкој лексеми ’Lehrer’ за наставнике и професоре основних и средњих школа.

(102) [...] само не знам како то зове (-) код <хмммм> <*Lehre> код зубара сам била [...];
/испитаница Фв, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

(103) [...] из <ааа> <*Chemie> она не <еее> <*abfragen> [...] ;[...] била као нека <*Geiselnahme> [...]; А је л` ово <*Kugelschreiber> или <Füller>? А како си онда <*gekillert>?
/испитаница Лм, трећа генерација радних мигранта, у породици; потоњи пример потиче из интрагенерацијске комуникације на часу српског/;

(104) [...] а имали смо две контролни задаци и на првој је то <*Würfel> <еее> коцка и имала сам још <ем> <*Sport> <еее> [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

(105) [...] <еее> како сад да кажем <*Brüche> [...];[...] кући причамо <ааа> <*automatisch> како <еее> [...];[...] и, па, месо, и оне онако <еее> како се каже <*Wurzeln>[...]; [...] има и оно на компјутер <еее> да, <*IT> и <еее> (-) <*Geschichte> [...];[...] кад се гради кућа или је (-) једно <е> <**бауштеле>, једно место <еее> [...];[...] и <еее> та књига је у општини (-) и то мора да се <ааа> да|,| да|,| да на немачки <*übersetzt> [...];
/испитаник Бв, трећа генерација радних мигранта, у породици и на часу српског/;

(106) [...] и од једну (-) девојку која је удата <ааа> <*zwangsverheiratet> за неког [...];
/испитаница Бве, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

(107) [...] идемо сад опет у Србију кад је <*Herbst> [...];
/испитаник Ђд, трећа генерација радних мигранта,на часу српског/;

(108) [...]<хмхмхм> мој хоби је <*Leichtathletik>а[292] [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната,на часу српског/;

(109) [...] мама, ја мислим да ће то још <*dauern> [...][293];
/припадница друге генерације четвртог таласа, током вожње колима/.

У говору треће генерације такође бележимо и погрешан семантички трансфер немачких глагола ’können’, ’sprechen’, и ’spielen’ у фразеолексемама ’знати, говорити неки језик’ и ’свирати неки инструмент’, на пример:

(110) [...] ја сам кад сам била мала само српски *могла* да *причам* [...];
/испитаница Прс, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(111) [...] ја *играм* клавир [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната; исти пример и код испитанице Ђд, на часу српског/.

Као примере за погрешан одабир лексема и искривљене лексике наводимо још:

(112) [...] имате ли један *примерак*[294] можда [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

(113) [...] да мало боље научим и да се *изпрактизујем* [...];
/испитаница Дв, трећа генерација радних миграната у интервјуу на часу српског/;

(114) [...] она нас понекад пита (---) како се *зове*[295] та (---) шта је та реч [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната у интервјуу на часу српског/;

(115) испитаница Пшма: [...] <мммм> он иде у лов и то је куца да иде у лов <мммм> [...] испитаник Ад: *ловска* куца [...];

---

[292] У овом примеру је испитаница употребила неасимиловану немачку лексему са српском падежном морфемом.
[293] Испитаница није учествовала у истраживању; пример добијен непосредним посматрањем.
[294] У значењу ’пример’.
[295] Према немачком глаголу ’heißen’ који има два значења: ’звати се’ и ’значити’

/интервју на часу српског, разговор два представника треће генерације радних миграната, испитанице Пшма и испитаника Ад/.

Што се тиче калкирања фразеолексема бележимо следеће примере калкирања немачких израза ’alt sein’ и ’alt werden’:

(116) [...] један се зове А., један се зове М. и један <=је 19>, један <=је 17> [...][296];
/испитаница Јма, трећа генерација радних миграната, на часу српског /;

(117) [...] Ја сам Б. Ја <=сам тринест година> [...];
/испитаница Ђб, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

(118) [...] ја се зовем А., имам брата и сестру, они су млађи од мене, десет и једанест <смех> а сад <=ће десет > [...];
/испитаница Аа, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

а у наредним примерима калкирање израза ’jemandem kommt etwas fremd vor’ и ’mein Name ist’:

(119) [...] разумем ја пуно, али неке речи (-) на пример у политики |/| политици или тако нешто <=ми дођу непознати> и тако |...|;
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, интервју на часу српског/;

(120) [...] <=Моје име је> В.Б. [...][297];
/испитаник Бв, трећа генерација радних миграната, интервју на часу српског/.

За крај илустрације лексичке трансференције наводимо синтаксичко-семантички погрешну употребу глагола ’требати’. У српском језику овај глагол има два главна значења: нецеситативно ’требати’ са значењем потребе коју неко има за неким или нечим (’неко некоме треба’) и деонтичко ’требати’ са значењем нужности да се нешто учини (Пипер/Клајн 2013: 164). Првом је еквивалент немачки глагол ’brauchen’, а другом немачки глагол ’sollen’. У

[296] На то је испитаница Лј, ендогам, испитаницу Јма питала ’А <=колико си ти?>’
[297] Ова фраза је већ преко енглеског језика ушла у српски језик у матици.

говору испитаника[298] бележимо, међутим, примере употребе глагола ’требати’ по угледу на немачки глагол ’brauchen’ са допуном у акузативу (’неко некога треба’):

(121) [...] не *требамо* Вас [...];
/испитаник Пк, прва генерација радних мигграната, у Удружењу/;

(122) [...] а шта ћу ти ја, је л` ме *требаш* [...];
/испитаница М., ремигрант друге генерације, у породици/;

(123) Лс: Је л` ме *требаш* ? Лј: Не, реко, ти мене *требаш*.
/испитаник Лс, друга генерација радних мигграната типа 2, и ендогам Лј, у породици/;

(124) [...] ја *требам* скроз лагане [наочаре] [...];
/испитаник С, припадник прве генерације радних мигграната, у Удружењу/.

На основу прибележених примера можемо да закључимо да се последице непосредног контакта немачког и српског језика у погледу феномена лексичке трансференције разликују у говорном дискурсу испитаника, пре свега у зависности од генерацијске припадности. На степен преношења лексема, као и структуралних, морфолошких и синтаксичких обележја у говору одређених испитаних групација, делују и фактори попут степена изложености немачком језику (домени и друшвене мреже, а у вези са тим и степен фреквентности одређених лексема), степена двојезичности испитаника, образовања, става према српском као матерњем језику/језику порекла, комуникацијске ситуације (нпр. саговорник), језичке економије и сл.

Природа ових разлика је како кванитативног (исти феномени, само су у говору једне генерације мање, а у говору друге више присутни) тако и квалитативног типа (неких промена нема или скоро да нема у говору једне генерације, а у говору друге их има). Тако смо као исту појаву запазили трансференцију асимилованих лексема у говорном дискурсу прве и друге генерације радних мигграната (са свим подтиповима), прве генерације мигграната четвртог таласа и ендогама[299], али не и код треће генерације радних мигграната,

[298] Ове примере забележили смо код прве и друге генерације радних мигграната и код ендогама. Међутим, не искључујемо могућност да ову форму употребљавају и припадници других генерацијских групација.

[299] Међутим, код два испитаника прве генерације мигграната Пе и К забележили смо доминантност неасимилованих лексема. То објашњавамо тиме што је испитаница Пе Немица из Војводине, а испитаник К је у егзогамном браку; ни један ни други испитаник немају контаката

друге генерације миграната четвртог таласа, четврте и пете генерације миграната првог таласа. Међутим, ова појава трансференције асимилованих лексема[300] из немачког језика је најзаступљенија у говору прве генерације миграната. Реч је о лексемама из свих сфера живота, а понајпре о реалијама које су везане за културу, администрацију и уопште за целокупно друштво земље пријема. Те лексеме постале су и делом лексикона српског језика наших испитаника[301].

Код друге генерације радних миграната и ремиграната друге генерације приметна је употреба како асимилованих/адаптираних тако и неасимилованих лексичких трансфера. Ову појаву објашњавамо тиме што су асимиловане/адаптиране лексеме као такве већ ушле у лексикон српског дијаспоралног језика, док неасимиловане служе за затварање тренутних празнина у индивидуалном лексикону. Код деце, треће генерације радних миграната и друге генерације миграната четвртог таласа трансфер неасимиловане лексике служи за затварање лексичких празнина[302]. Поред тога у њиховом говору је, такође, приметан већи број англицизама у немачком језику[303].

Као квалитативну разлику феномена лексичке трансференције бележимо још трансференцију одређених врста речи: код *прве генерације радних миграната* је присутан трансфер готово свих врста речи, док је код осталих испитаних групација углавном реч о трансферу именица и глагола. Поред тога, у говорном дискурсу прве генерације радних миграната нисмо забележили ниједан пример трансференције неасимилованих лексема[304].

Трансференција немачких фразеолексема у српски језик највише је заступљена код прве и друге генерације радних миграната (са свим

са српском заједницом. Такође, код три припадника ремиграната друге генерације, једног припадника прве генерације миграната четвртог таласа и једног ендогама бележимо и неасимиловане трансфере, у зависности од комуникацијске ситуације.

[300] Такве лексеме су претрпеле и морфолошку адаптацију у српском језику.

[301] Попут ’културамт’, ’ауслендерамт’, ’културреферат’, ’финанцамт’, ’биргерфест’, ’ратхаус’, ’бауамт’, ’лигеншафт’/’лигеншафтсамт’, ’мервертштојер’, ’кранкенкасе’, ’конто’, ’арбајтсамт’, ’пфингстен’, ’реалшуле’, ’хауптшуле’, ’аусбилдунг’, ’штау’, ’пасати’, ’шмекати’, ’бештеловати’, ’анпасовати’, ’финанцирати’, ’аптајлунг’, ’шпарати’, ’хенди’, ’киндергартен’ и сл.

[302] Код треће генерације смо као једине забележили адаптиране трансфере немачких лексема ’Pause’, ’Sport’ (пауза, спорт) са погрешним семантичким обележјем и за које можемо рећи да су, унете из домена школе у породични домен, постале делом лексикона свих испитаних групација.

[303] Нпр. ’Keyboard’, ’PlayStation’, ’Football’ и сл.

[304] Изузетак чине испитаник К и испитаница Пе.

подтиповима), ендогама и прве генерације миграната четвртог таласа. Неке од ових трансфера бележимо у говорном дискурсу свих испитаних групација, те на основу тога можемо да закључимо да су овакви трансфери такође ушли у лексикон српског језика у миграцији.[305] Погрешан семантички трансфер[306] глагола ’sprechen’ у фразеолексеми *’причати неки језик’ бележимо у говору свих испитаних групација, док погрешан семантички трансфер глагола ’können’ и ’spielen’ бележимо код треће генерације радних миграната у фразеолексемама *’моћи неки језик’ и *’играти неки инструмент’.

Што се тиче творбе речи по угледу на немачки језик, овде код већине наведених примера не можемо говорити о пресликавању немачких творбених образаца, већ пре о погрешно одабраном кореспонденту (номиналној фрази или лексеми) на српском језику[307]. Ова појава је најизразитија код прве генерације радних миграната, прве генерације миграната четвртог таласа и ендогама.

Такође, код неких испитаника смо, нпр. код К, Пк, Прб, Жа, Рд, као конверзациону карактеристику забележили и појаву узастопног понављања одређене лексеме и на једном и на другом језику[308] или пак свесно исправљање у говору са немачког на српски језик.

Закључак на крају овог поглавља био би да је за билингвале, код којих су матерњи језик и његове језичке структуре више очуване, карактеристична појава лексичке трансференције, док су у завршним фазама замене језика то нелексичке трансференције („nichtlexikalische Transferenzen”)[309].

3.4.2.2 Граматичке трансференције

Ми у предметном раду под *граматичким трансференцијама* подразумевамо трансференције морфолошких и синтаксичких категорија из немачког језика које погађају синтаксички и морфолошки план српског језичког система. За разлику од лексичких транференција, феномен граматичке

[305] Попут: ’имати страх/термин’, ’ (на)правити матуру/абитур/испит/практикум/домаћи/термин’, ’наместити/ставити питање’, ’имати рођендан’, ’бити стар’; неки од ових лексичких спојева су ушли и у лексикон српског језика и једног броја представника треће генерације.
[306] Именицу ’интерес’ у фразеолексеми ’имати интерес’ са погрешним семантичким обележјем у значењу ’интересовање’ забележили смо код свих испитаних групација, сем у говору деце.
[307] На пример, ’радни колега’, ’радити црно’, ’црни рад’, ’ићи/добити назад’ и сл.
[308] Такозвана неутрализација, уп. Бехерт–Вилдген 1991: 3.
[309] До овог закључка су у својим истраживањима дошли и Томасон и Кауфман (Томасон–Кауфман 1975, цит. према Клајн 1975: 51.

трансференције дуго се сматрао спорним и веома се ретко обрађивао у литератури (уп. поглавље 2.3.3.2). Према нашем виђењу, разлог томе је чињеница да је лексика као најотворенији језички план прва на удару у језичком контакту, да је препознатљивија и релативно једноставна за истраживање, док су трансференције на синтаксичком и морфолошком плану теже уочљиве[310], а сама анализа комплексна.

Утицај немачког језика на *синтаксичком* нивоу у говору наших испитаника огледа се пре свега у трансферу валентности глагола, ређе именица и придева, затим у трансферу реченичне и посебне негације, те у истицању личне заменице у функцији субјекта, као и у трансферу реда речи у реченици. На плану *морфосинтаксе* под утицајем трансфера категорије рода именица долази до појаве погрешне конгруенције. На *морфолошком* нивоу реч је о редукцији падежног система, погрешном глаголском виду, употреби пасивних и активних конструкција, употреби неодређеног детерминатива ’ein’ и неодређене заменице ’eine/r/s’.

У говорном корпусу прве генерације радних мигранатa[311], прве и друге генерације мигранатa четвртог таласа, четврте и пете генерације мигранатa првог таласа као и ендогама[312] забележили смо тек спорадичну појаву граматичке трансференције. Највећи број структура страних српској језичној норми, а које су резултат транференције граматичких правила немачког језика, приметан је у говору представника друге и треће генерације радних мигранатa и код ремигранатa друге генерације[313].

Трансференција *валентности* глагола (и именица) присутна је највише код представника треће и друге генерације радних мигранатa, док је ова појава ређа код припадника других испитаних групација. Али, у односу на степен појава синтаксичких трансференција у говору треће и друге генерације радних мигранатa примећујемо да је трансференција валентности глагола друга по

[310]Рецимо, приликом преслушавања интервјуа и бележења транскрипта више пута нам се догађало да нестандардну језичку форму исказа испитаника несвесно „глачамо” у стандардну, правилну.
[311] Ако изузмемо испитаника К и испитаницу Пе.
[312] Ако изузмемо испитанице Пшс и Лј.
[313] Код испитаника Бм и Мо, ремигранатa друге генерације нисмо забележили ниједан пример граматичких трансференција у српском језику, док говор испитаника Ст, Лс и Ф, припадника друге генерације радних мигранатa типа 2 и 1а, одликују велика колебања и недовршене мисли, односно реченице, неправилни граматички облици што указује на постепено слабљење компетенција у српском језику.

реду, иза трансференције реда речи. Ове појаве илустроваћемо репрезентативним примерима из говорног корпуса свих испитаних групација.

У наредним примерима наводимо сегменте говора испитаника који садрже погрешну валентност глагола. Такође, прегледом ексцерпираних примера констатовали смо да су примери за валентност глагола бројнији и да је код предложних допуна које су употребљене по угледу на немачки језик углавном реч о ситуативним и другим допунама и додацима.

У примерима од 125 до 136 наведени су говорни сегменти *треће* генерације миграната којима илуструјемо одступање у употреби предлога.

(125) [...] онда смо чекали на ту жену [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

по угледу на ’auf jemanden warten’ са предложном допуном уместо ’чекати некога’ са допуном у акузативу;

(126) [...] од тога се моја мама увек плаши [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према немачком ’sich ängstigen vor’ са предлогом ’од’ уместо ’плашити се нечега/некога’ са допуном у генитиву;

(127) [...] то се ради о вампири и од једну девојку [...] знам, ради се од
једну жену [...]
/испитаница Бве, трећа генерација радних миграната, у породици/;

где у наведеним говорним сегментима илуструјемо трансфер глагола ’handeln’ са предлогом ’von’ у значењу ’реч је о, ради се о’, при чему погрешна употреба падежа представља дијалекатско обележје језика којим говоре родитељи испитанице;

(128) [...] да, само тамо нема никог Србина, само мене [...];
/испитаник Рам, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

где приказујемо трансфер валентности немачког израза ’es gibt’ који захтева допуну у акузативу, те стога ’само мене’, при чему испитаник уместо неодређене заменице ’ниједан’ погрешно користи неодређену заменицу ’нико’. Ово тумачимо губитком компетенције на српском језику;

(129) [...] понеки пут одемо на море у Грчку за недељу дана [...];

/испитаница Лм, трећа генерација миграната, у породици/

према ’für eine gewisse Zeit irgendwohin gehen/fahren’, уместо ’на недељу дана’;

(130) [...] побегао је, ја мислим, из психијатрије [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према ’aus der Psychiatrie abhauen’, уместо ’побећи са психијатрије’;

(131) [...] жена *из* Тајланда [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према ’aus Thailand (sein)’, уместо ’(бити) са Тајланда’;

(132) [...] тамо смо мало у историји причали [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици и на часу српског/;

према ’in Geschichte (erzählen)’ уместо ’(причати) на часу историје;

(133) [...] не, али на други дан сам [...] на петак сам [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(134) [...] на дан морам да радим [...];[...] нисам био у фесјбук [...];
/испитаник Жсс, трећа генерација радних миграната, у кафићу/;

по угледу на ’am anderen Tag’, ’am Freitag’, ’am Tag’, ’im Facebook’ уместо ’другог дана’, ’у петак’, ’преко дана’, ’на фејсбуку;

(135) [...] сад че десет у први октобар [...];[...] кад сам на WC-у [...];
/испитаница Аа, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

(136) [...] сад ћу на |/| у прво октобру ћу десет [...];
/испитаник Ад, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

где у примеру (135) бележимо предложну допуну уместо беспредложне допуне ’првог октобра’ и погрешну употребу предлога у изразу ’ићи/бити на WC/-у’ према ’auf die/der Toilette gehen/sein’ уместо ’у WC-у’, а у примеру под (136) несигурност у употреби предлога ’у/на’ према ’am ersten Oktober’ уместо беспредложне допуне ’првог октобра’.

У примерима под (137) и (138) бележимо и одступање у употреби предлога у квалитативном додатку:

(137) [...] зграда из цигле [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(138) [...] унутра је мало из дрвета, кро*ф* је из дрвета [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната у породици и на часу српског/;

по угледу на: ’aus Ziegel’ уместо ’од цигле’ и ’aus Holz’ уместо ’од дрвета’.

Примерима од (139) до (139) приказујемо трансференцију валентности глагола, тачније одступање у употреби предлога у говору *друге* генерације радних миграната:

(139) [...] ја нисам уопште возио с(-)са аутобусом [...];[...] да можеш да кренеш у неки занат [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних миграната, у породици/;

према: ’mit dem Bus fahren’ уместо беспредложне допуне у српском: ’путовати/возити се аутобусом’[314] и по угледу на: ’in die Lehre gehen’ уместо ’ићи на занат’;

(140) [...] С. се већ радује на Бремен [...];[...] морам д` идем на веце [...];
/испитаник Жа, друга генерација радних миграната, у кафићу/;

по угледу на валентност глагола ’sich freuen auf’ уместо ’радовати се неком/нечем’ са беспредложном допуном у дативу и ’auf die Toilette gehen’ уместо ’ићи у WC’;

(141) [...] кад сам кренуо у занат [...];
/испитаник Лс, друга генерација радних миграната, у породици/;

опет по угледу на: ’in die Lehre gehen’ уместо ’на занат’;

(142) [...] и он је сада опет у посету за три месеца [...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната, у канцеларији/;

према ’für drei Monate zu Besuch (kommen/sein)’ уместо ’на три месеца’;

(143) [...] ја сам читала у интернет [...];

[314] О изостављању повратне заменице ’се’ биће речи у делу о морфолошким трансферима.

/испитаница Прб, друга генерација радних мигранта, у породици/;

према немачком ’im Internet (lesen)’ уместо ’(прочитати) на интернету’;

(144) [...] има у фејсбуку [...]; не знам одакле баш из Косова [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних мигранта, у породици/;

по угледу на: ’(es gibt) im Facebook’ уместо ’(има) на фејсбуку’ и ’aus dem Kosovo (sein)’ уместо ’(бити) са Косова’;

(145) [...] из простора бивше Југославије [...];[...] баш много у њемачкој телевизији [...];
/испитаник Жа, друга генерација радних мигранта типа 2, у кафићу/;

према: ’aus dem Raum’ и ’im Fernsehen’ уместо ’са простора [...]’ и ’на телевизији’;

(146) [...] што многи родитељи из мањка времена [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних мигранта типа 1б, у породици/;

по угледу на предлошку фразу ’aus Zeitmangel’ уместо ’због недостатка/мањка времена’.

У примеру под (147) приказана је употреба *von*-фразе којом се у немачком језику може заменити посесивни генитив. Ово је честа појава у говору свих испитаних групација.

(147) [...] на пример, Саша од Јасмине [...];
/испитаница Ф, друга генерација радних мигранта типа 1а, у породици/.

уместо ’Јасминин Саша’.

За транференцију *валентости глагола* у говору *ремигранта* друге генерације наводимо следеће примере:

(148) [...] значи нисам могла на веце [...];
/испитаница Жа, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

опет по угледу на: ’auf die Toilette gehen’ уместо ’ићи у WC’;

(149) [...] био је у нервној клиници [...];[...] била сам у интернету [...];
/испитаница Ар, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: ’in der Klinik sein’, ’im Internet sein’ уместо ’бити на клиници’, ’бити на интернету’;

(150) [...] у зими немам [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

према: ’im Winter’ уместо беспредложне допуне ’зими ’;

(151) [...] а свако је у фејсбук [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

по угледу на: ’im Facebook sein’, уместо ’бити на фејсбуку’;

(152) [...] а је л` сте учили у биологију [...];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

према ’in Biologie lernen’ уместо ’учити из биологије’.

Трансфер валентности глагола у говору *прве генерације радних мигранатa* илуструјемо следећим примерима:

(153) [...] задржите да имате да се сећате на нас [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранатa, у продици/;

где бележимо да испитаница Пе у српски језик директно преноси валентност глагола ’sich erinnern an + Akk’ са предложном допуном у акузативу, уместо допуне у генитиву (’сећати се некога’);

(154) [...] тако да сам се ја за то вријеме док сам био у Загребу <хмхмх> припремао на те испите [...];[...] ја сам водио обавезно на то рачуна [...];[...] да се пријавим тамо на гимназију [...];
/испитаник К, прва генерација радних мигранатa, у породици/;

где бележимо следеће трансфере: ’припремати се на испит’ према ’sich auf eine Prüfung vorbereiten’ уместо ’припремати/спремати се за испит’; у изразу на српском језику ’водити рачуна на нешто’ испитаник је трансферисао валентност немачког глагола ’auf etwas achten’, уместо ’водити рачуна о нечему’ и ’пријавити се на гимназију’ према ’sich aufs Gymnasium anmelden’ уместо ’пријавити се у гимназију’;

(155) [...] ви ћете се за себе да се стидите, не, ја нећу за вас [...];
/испитаник В, прва генерација радних миграната, у Удружењу/

по угледу на: ’sich für jemanden schämen’ уместо ’стидети се због некога’, где услед утицаја немачког језика долази до трансфера предложне допуне ’стидети се за некога’;

(156) [...] а|,|а овај није Баварац, тај је дошао од <*Norden>[...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/

према ’von Norden kommen’ уместо ’доћи са Севера’;

(157) [...] онда сам намјеравао у то време да одем у Њемачку за једно годину дана [...]; моји родитељи су из Кордуна [...]; па понекад у зими је колона [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

према: ’für ein Jahr’, ’aus dem Kosovo’, ’im Winter’, уместо ’на годину дана’, ’са Косова’ и ’зими’;

(158) [...] из интернета скидају неке вјести, сад је све доступно у интернету [...];
/испитаник В, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

(159) [...] били смо у интернет [...];
/испитаница Вум, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

са погрешним трансферима предлога ’из/у интернета/интернету’ према немачком ’aus dem/im Internet’ уместо ’са интернета/на интернету’;

Наредним примерима илуструјемо трансференцију валентности глагола у говору *ендогама* и *четврте генерације радних миграната првог таласа*:

(160) [...] да је он из Косова [...];[...] је л` су они од истока [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

где опет бележимо одступање у употреби предлога према немачком ’aus dem Kosovo’ уместо ’са Косова’ и ’од истока’ према ’von Osten’.

(161) [...] да их поделите у четри једнака дела [...];[...] да идете на WC;
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

према ’teilen in’ уместо ’(по)делити на’ и опет ’на WC’ по угледу на: ’auf die Toilette gehen’ уместо ’ићи у WC’.

(162) [...] и после тога сам ишао, овај, на средњу школу [...];
/испитаник Лас, четврта генерација миграната првог таласа, у породици/;

по угледу на: ’auf eine Mittelschule gehen’, уместо ’ићи у неку школу’.

На крају, за трансференцију *валентности именица* наводимо примере из говорног корпуса *прве* генерације радних миграната и *пете* генерације радних миграната првог таласа:

(163) [...] муче се мање, нема шта ту, деца наша имају ослонац на нас;
/испитаник Ан, припадник прве генерације радних миграната, интервју у Удружењу/;

где бележимо директан трансфер валентости девербалне именице ’Verlass’ са погрешном предложном допуном, уместо ’имати ослонац у некоме’. Немачка именица ’Verlass' задржава валентност глагола од којег је изведена (’sich auf jemanden verlassen’), за разлику од српског ’ослонити се на некога’;

(164) [...] код нас је то тешко кад је радни дан, ја радим само ноћу, она до четири, тако да <=између недеље> [...];
/испитаник Крд, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/:

према немачкој ситуативној/адвербијалној допуни ’unter der Woche’ уместо ’преко недеље’;

(165) [...] нека прича од неког лава [...];
/испитаник Лас, пета генерација миграната првог таласа, у породици/;

према ’eine Geschichte von einem Löwen’ уместо ’прича о лаву’;

Такође, ретке примере погрешне употребе *валентности придева* илуструјемо следећим примерима:

(166) [...] које су са Њемцем биле <ехмех> удате [...];
/испитаник Жа, друга генерација радних миграната, у кафићу/;

(167) [...] искључим још и телефон на то сам позната [...]; које су са Њемцем биле удате [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

према ’mit jemandem verheiratet sein’ уместо предложне допуне у српском ’удата за’ и погрешна употреба предлога уз придев ’познат’ (’bekannt’) при чему у потоњем примеру нисмо сигурни да ли је ту реч о трансферу валентности придева, будући да немачки придев ’bekannt’ захтева употребу предлога für/nach (’за/према’) – у српском ’познат по нечему’– или о губитку компетенције на српском језику.

Под *конгруенцијом* се подразумева морфосинтаксичко слагање детерминатива, придева и глагола са једне стране и именица и заменица са друге како на нивоу именичке и заменичке фразе тако и на нивоу реченице (Мразовић 2009: 754 и даље). Највећи број примера за појаву овог типа граматичке трансференције ексцерпирали смо из говорног корпуса треће генерације радних миграната. Ова појава присутна је, али у мањој мери, и у говору друге генерације радних миграната, као и ремиграната друге генерације, док је најмање заступљена код осталих испитаних групација.

Услед трансференције граматичке категорије рода именица из немачког у српски језик долази до појаве погрешне конгруенције детерминатива и придева са именицама у роду, броју и падежу у именичким фразама и конгруенције у реченици која се своди на слагање именица или заменица у функцији субјекта са личним и неличним глаголским облицима. Ова појава је често праћена колебањем и несигурности у говору.

У наредним примерима илуструјемо погрешну конгруенцију у именичкој фрази.

(168) [...] а имали смо две контролни задаци и на првој је то <*Würfel> <eee> коцка и имала сам још <ем> <*Sport> <eee> [...];[...] и ми смо једна контролни задатак из математику радили [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици и на часу српског/;

где бележимо погрешну употребу конгруентне категорије рода и основног броја ’два’ и броја ’један’ према граматичком роду немачке именице женског рода ’Aufgabe’, као и редног броја ’први’ као квантификативног придева са изостављеном претходно поменутом именицом;

(169) [...] петком имамо исто физичко, а то је трећа и четврта |/| четврти час [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

где такође бележимо погрешну употребу конгруентне категорије рода у слагању редног броја ’трећи/четврти’ као квантификативног придева услед трансферисаног граматичког рода именице ’Stunde’ (’час’) која је у немачком језику женског рода;

(170) [...] па ту се запали то |/| тај лист [...];
/испитаник Јед, трећа генерација радних миграната, у породици/;

са колебањем у употреби показног детерминатива према немачкој именици ’Blatt’ која је у немачком језику маркирана средњим родом;

(171) [...] она је једно годину млађа [...];
/испитаница Цј, трећа генерација радних миграната, у породици/;

при чему је испитаница трансферисала број ’један’ слажући га са именицом ’година’ према граматичком роду немачке именице средњег рода ’Jahr’;

(172) [...] идем < еееe> у осму или девету разреду [...];
/испитаница Дв, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

где је конгруенција читаве именичке фразе са личним глаголским обликом детерминисана у роду и падежу трансференцијом граматичког рода немачке именице женског рода ’ Klasse’;

(173) [...] не требаш ти плаћат ништа за дечји (-) дечји обданиште [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

где под утицајем трансфера мушког рода немачке именице ’Kindergarten’ долази до погрешне употребе конгруентне категорије рода придева;

(174) [...] ти си цело године вољан [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

где, такође, под утицајем трансфера средњег рода немачке именице ’Jahr’ долази до погрешне употребе конгруентне категорије рода придева;

(175) [...] да то мјесто као |,| као мој завичај, јер она |/| онај велики завичај у смислу [...];[...] одлучити шта ћеш даље, коју смер [...];[...]и то је било једна |,| једна (-) јако чудновато |,| чудновато вријеме [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

где у наведеним примерима бележимо колебање у употреби рода именица ’завичај’ и ’време’ услед утицаја немачких именица ’Heimat’ и ’Zeit’, обе женског рода у немачком језику, те тиме и колебање у конгруентном роду показне заменице и детерминатива, као и погрешну употребу конгруентног рода детерминатива ’који’ уз именицу ’смер’ према немачкој именици женског рода ’Richtung’;

У примерима

(176) [...] тако да смо ја и мој супруг били овај, један |/| једно послеподне [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

(177) [...] има једну |/| један час где [...];
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/;

(178) [...] он [...] није ни ишо у тај |/| да кажем то обданиште [...];
/испитаник Цз, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(179) [...] тако да се почело (--) своја |/| да се ствара свој језик [...];
/испитаник Лас, четврта генерација миграната првог таласа, у породици/;

(180) [...] `оћемо и ми ово кућу да сликамо [...];
/испитаник Лами, пета генерација миграната првог таласа, у породици/;

бележимо колебање у слагању конгруентне категорије рода детерминатива ’један’ са именицама ’час’ и ’поподне’, а које је условљено трансфером рода немачких именица женског и мушког рода ’Stunde’ и ’Nachmittag’ (178, 177), колебање у слагању конгруентне категорије рода детерминатива показног и присвојног детерминатива са именицама ’обданиште’ и ’језик’ услед трансфера граматичке категорије рода немачке именице ’Kindergarten’ која је мушког рода и женског рода немачке именице ’Sprache’ (178, 179) и у примеру (180) неслагање у роду показног детерминатива са именицом ’кућа’, будући да је именица ’Haus’ у немачком језику средњег рода; затим колебања у примерима

(181) [...] да нешто мења у свом |/| својој земљи [...] он је то организовао то |/| тај <*Tanzfestival> [...];
/испитаница Х, друга генерација миграната типа 1а, у канцеларији/;

где је код испитанице очито колебање у роду присвојног детерминатива уз именицу ’земља’ према граматичком средњем роду именице ’Land’;

(182) [...] ја би волио да се направи тако тај |/| та допунска настава [...];
/испитаник Рд, друга генерација типа 1б, у породици/;

при чему је испитаник најпре употребио конгруентну категорију рода показног детерминатива према граматичкој категорији немачке именице ’Unterricht’ и на крају

(183) [...] нема то рјеч [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

где је испитаница преузела граматички род именице из немачког језика ’Wort’, што је условило употребу погрешног конгруентног рода показне заменице.

Следећим примерима илуструјемо неслагање елемената у реченици у говору *треће* генерације радних миграната:

(184) [...] али неке речи [...] ми дођу непознати [...]
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(185) [...] и који датум је то било [...] кад су му крила повређени [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/

(186) [...] ја сам се овде родио [...];
/испитаница Ђш, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

где бележимо погрешно слагање конгруентне категорије рода субјекта са предикативом и неличним глаголским облицима (радни придев, придевски пасив).

У следећим примерима наведене су секвенце говора испитаника где долази до неслагања конгруентне категорије рода/броја копулативних/пунозначних глагола са предикативом/именицом у функцији субјекта:

(187) [...] да би школе знали [...]; то је била независн(-)но позориште [...];
/испитаница Х, друга генерација типа 1а, у канцеларији/;

(188) [...] доле се учило ћирилица [...];
/испитаница Ф, друга генерација типа 1а, у породици/;

(189) [...] али овде је било посо [...]:
/испитаник Ла, друга генерација типа 2, у породици/;

(190) [...] дошло ми је његов конкурс [...];
/испитаник Пшг, друга генерација типа 2, у породици/;

(191) [...] пошто опе` неке рјечи су |/| нису исти [...];
/испитаница Ђб, друга генерација типа 2, у породици/;

(192) [...] у Франкфурт је било исто тај фест [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

(193) [...] један крај где су били |/| где су била проблематична деца или генерације које су били у Минхен [...];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

(194) [...] мислим да ће то још да дође, јер стварно је бољи и бољи[315], ал` мислим да је то пре њена психа [...];
/испитаница Рм, друга генерација 1б, у породици/;

(195) [...] то, то је исто код нас било случај [...];[...] то су били све дјеца [...] са љеве и десне стране су били собе [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

(196) [...] зима је било [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

(197) [...] па нам била сад град [...];
/испитаник Пшг, друга генерација миганата другог типа, у породици/;

(198) [...] ту је био учионица [...];
/испитаник Рд, друга генерација миграната типа 1б/;

(199) [...] али то није било она школа [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/.

За слагање заменица са конгруентним речима на нивоу дискурса наводимо следеће примере:

[315] Овде испитаница говори о својој кћерки.

(200) [...] К. му |/| јој каже <*bringma dein Topf, willst essen>, он оде у купатило [...] и донесе чинију за воду [...];[...] каже, шта га (-) |/| шта је облачи као бебу [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/;

У говору испитанице Пе (200) бележимо колебања у употреби личних заменица и енклитика за личне заменице које се односе на у говорном дискурсу претходно поменуту именицу ’пудла’ која је у немачком мушког рода (’му |/| јој’, ’он’) и именицу ’девојчица’ која је у немачком средњег рода (’шта га (-) |/| шта је’).

У примерима од (201) до (205) наведени су сегменти говора испитаника који се такође тичу конгруенције детерминатива, придева, релативних заменица и енклитичких облика личних заменица у именичким фразама, као и конгруенције на нивоу реченице. Међутим, у наведеним примерима испитаници[316] су именице употребили у виду адаптираних лексема. Са таквим именицама, које су попримиле род трансферисане немачке именице, у конгруентној категорији рода слаже се придев ’већи’ са именицом ’Zins’ која је у немачком језику мушког рода (202) и присвојни детерминатив ’твој’ (201) према именици мушког рода ’Wunsch’[317].

(201) [...] на твој <**вунш> [...];
/испитаник В, прва генерација радних мигранта, у Удружењу/;

(202) [...] нормално, <**цинз> се плаћа већи, нормална ствар [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних мигранта, у Удружењу/.

С друге стране, иако су трансферисане именице ’ибервајзунг’, ’персон’ и ’дулдунг’ (’Überweisung’, ’Person’ и ’Duldung’) у немачком језику женског рода, присвојни детерминативи ’мој’, ’твој’ и релативна заменица ’који’ носе у српском језику обележје граматичке категорије именице мушког рода (203) до (205).

(203) [...] ево Вама мој <*ибервајзунг> [...];
/испитаник Ан, прва генерација радних мигранта, у Удружењу/;

(204) [...] као <**персон> који ће [...];
/испитаник В, прва генерација радних мигранта, у Удружењу /;

[316] Овде је реч о испитаницима прве генерације радних мигранта.
[317] У овом примеру имамо још и погрешан трансфер предложне фразе нем: ’auf deinen Wunsch’ ; срп.: ’по твојој жељи’.

(205) [...] и онда смо имали тај <**дулдунг> [...];
/испитаница Вус, прве генерација миграната четвртог таласа, у породици/.

Претпостављамо да су ове именице из немачког језика адаптиране са мушким родом, управљајући се према правилу у српском језику да су именице које се завршавају на сугласник углавном мушког рода.

У вези са трансференцијом правила употребе *реченичне негације* по моделу немачког језика највећи број примера смо, такође, забележили код треће генерације радних миграната.

У српском језику негатори ’не’ и ’ни’ стоје непосредно испред личног глаголског облика, било самосталног или несамосталног глагола[318]. У немачком језику се негатор ’nicht’ никада не налази испред личног глаголског облика[319]. Поред тога, у српском језику негатор ’ни’ спаја се са енклитичким облицима помоћног глагола ’јесам’ у једну целину (нпр. *нисам, није*). Тачније, као одричан облик презента глагола ’имати’ употребљава се презент глагола ’немати’.

Отуда:

(206) [...] ако не имаш везе и познанство изгубљен си случај [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у породици/;

или колебања са исправкама у говору:

(207) [...] пошто опе` неке рјечи су |/| нису исти [...];
/испитаница Ђб, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

према ’einige Wörter sind nicht gleich’;

(208) [...] има исто сина, али је |/| није (-) није [...] венчана [...]
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/;

према ’ist nicht verheiratet’;

(209) [...] за њих је |/| није интересантно да (--) [...]
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

према ’ist nicht interessant’.

[318]О негацији и положају негатора у српском језику видети више код Мразовић 2009: 772 и даље.
[319]О негацији и положају негатора у немачком језику видети више код Хелбих–Буша 2001: 544 и даље.

У немачком језику, за разлику од српског, не постоји принцип двоструке негације. У српском језику лексеме са лексичком *ни* – негацијом[320] потпадају под универзалне одричне квантификаторе и њихова употреба у било којој синтаксичкој функцији нужно захтева и негацију (суб)предиката, дакле најмање двоструку негацију (Ковачевић 2002: 16, 17)[321]. Услед ове различитости језичких система прибележили смо следеће примере:

(210) [...] имам никог [...]
/испитаник Пра, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

према: ’ich habe niemanden’ уместо ’немам никог’;

(211) [...] <eee> он(-)е не има(-)ју као код нас [...]
/испитаница Пшма, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

према: ’sie haben nicht wie bei uns’ уместо ’оне немају као код нас’;

(212) [...] прво сам ништа нашла [...];
/испитаница Х, друга генерација радних мигграната типа 2, у канцеларији/;

према: ’zuerst habe ich nichts gefunden’ уместо ’прво нисам ништа нашла’;

(213) [...] и она никада није нешто рекла [...];
/испитаник К, прва генерација радних мигграната, у породици/;

где испитаник не употребљава одричан облик неодређене заменице ’нешто’ према: ’sie hat nie etwas gesagt’ уместо ’никада није ништа рекла’, а у примеру

(214) [...] мени дола|/| не долази нико [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

испитаница се исправља у говору, при чему је хтела да каже ’мени долази нико’ према: ’zu mir kommt keiner’.

Наредним примерима илуструјемо употребу посебне негације:

[320] Она захвата творбу одричних заменица (нико, ништа..), одричних заменичких прилога (никад, нигде...) и малог броја незаменичких прилога (нимало, ниједанпут..), види шире у Ковачевић 2002: 16 и даље.
[321] О овоме видети више код Ковачевића (Ковачевић 2002).

(215) [...] ја (--) како се зове (--) не пуно (---) ово (-) имам не пуно друга [...];
/испитаник Жс, трећа генерација радних мигранатa, у кафићу/;

са директним трансфером из немачког језика према: ’ich habe nicht viele Freunde’;

(216) [...] па је опет не толико [...]
/испитаник Рд, друга генерација радних мигранатa типа 1б, у породици/;

према: ’und ist doch nicht so viel’ уместо ’па опет није толико’.

(217) [...] кад [...] ја не све на српски кажем [...];
/испитаница Пшм, трећа генерација радних мигранатa, у породици/;

према: ’wenn ich nicht alles auf Serbisch sage’, где негатор ’не’ запоседа позицију по узору на позицију коју негатор ’nicht’ има у немачкој реченици као такозвана посебна негација која стоји непосредно испред негиране речи или реченичног дела (нем. „Sondernegation”, Хелбих–Буша 2001: 548). Појава трансференције немачке реченичне негације највише је заступљена код припадника *треће* генерације радних мигранатa.

Будући да српски језик спада у групу тзв. *pro-drop* језика, *употреба личних заменица у функцији субјекта* обично није обавезна. Дакле, у српском језику лична заменица може бити испуштена зато што сâм глагол у предикату својим личним глаголским обликом показује о ком је лицу реч (Пипер–Клајн 2013: 96), док код немачког језика то није случај. Тако смо у говорном корпусу свих испитаних групација забележили обавезно истицање субјекта по угледу на правила немачког језичког система, али је ова појава опет била најчешће заступљена у говору треће генерације радних мигранатa. Илустрације ради наводимо следеће репрезентативне примере:

(218) [...] они питају, `оћеш ти напоље [...]
/испитаница Цј, трећа генерација, у породици/;

(219) [...] па, не знам ја, ја сам тад био мали, али ја мислим [...];
/испитаник Бва, трећа генерација радних мигранатa, на часу српског/;

(220) [...] онда се прилази, ај, одакле си ти, шта радиш ти овде [...];
/испитаница Х, ремигрант друге генерације, у канцеларији/;

(221) [...] ја баш, реко`, нисам питала жену да ли је она ручала [...];
/испитаница Прб, друга генерација радних мигграната типа 2, у породици/;

(222) [...] кад ја јој кажем [...]
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

што условљава и погрешно место заменичке енклитике;

(223) [...] каже она мени, тата `оћеш ти једнокреветну собу [...];
/испитаник С, прва генерација радних мигграната, у Удружењу/;

(224) [...] доктор је знао моје |/| из које земље ја долазим [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/[322].

Што се тиче трансференције *реда речи* по узору на устројство система немачког језика, у говорном корпусу *прве генерације радних мигграната*, *прве* и *друге генерације мигграната четвртог таласа*, *четврте* и *пете генерације мигграната првог таласа* као и *ендогама* забележили смо мали број примера. У погледу степена заступљености трансференције реда речи из немачког језика у српски, предњаче представници *треће* и *друге генерација радних мигграната*, а следе их *ремигранти друге генерације*. Ова појава се огледа у погрешном месту глаголских и заменичких енклитика у реченици, затим у трансференцији позиције елемената (управни глагол, помоћни глагол, допуне итд.) у употреби простих и сложених глаголских облика, како у зависним тако и независним реченицама[323].

Иако је место енклитика у српској реченици релативно слободно, оне у начелу долазе иза прве наглашене речи или наглашене целине у реченици[324]. Међутим, према правилу немачког језика лични глаголски облик у независним исказним реченицама обавезно запоседа друго место у реченици, односно одмах иза субјекта. Испитаници, преносећи ово правило из немачког језика, тако блокирају место заменичким енклитикама ’нас’, ’ме’, ’га’, ’их’ и ’се’ у српској реченици у примерима (225) до (228).

[322] Овде такође бележимо и трансференцију фразеолексеме ’aus einem Land kommen’ у значењу ’потицати/бити из неке земље’.
[323] О реду речи или позицији елемената унутар реченица, како П. Мразовић то назива, видети више код Мразовић 2009: 636 и даље.
[324] О редоследу енклитика видети детаљније код Пипер–Клајн 2013: 450 и даље.

(225) [...] она пита нас да ли знате [...];
/испитаник Јен, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’sie fragt uns’;

(226) [...] они мене воле и сви поштују ме [...];
/испитаник Лс, друга генерација типа 2, у породици/;

према: ’alle respektieren mich’;

(227) [...] аха, ти преконтролишеш га [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних миграната, рођендан/;

према: ’du kontrollierst ihn’;

(228) [...] ја стављам их кад идем на контролу [...];[...] ти мораш се покретати [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

према: ’ich setze sie ... [auf]’[325] и према: ’du musst dich bewegen’;

(229) [...] куца се зове Боби, је црна и малецка [...];
/испитаница Пшм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’das Hündchen heißt Bobi, ist schwarz und klein’

У последњем наведеном примеру (229) реч је о напоредној реченици са заједничким субјектом у којој се глаголска енклитика погрешно налази испред прве наглашене речи друге независне реченице.

С друге стране, према правилу српског језика у зависној реченици на првом месту стоји субјунктор, а енклитика долази непосредно иза. Насупрот томе, у немачком језику непосредно иза субјунктора долази субјекат. Тако примерима од (230) до (235) позиција глаголских и заменичких енклитика у српском језику бива блокирана употребом субјеката ’Јасна’, ’брат’, ’свет’, ’он’,’деца’ и ’ја’ одмах иза субјунктора.

(230) [...] ја овде долазим зато што Јасна је супер учитељица [...];
/испитаница Бве, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

према : ’..., weil Jasna ... ’

[325] Овде испитаник говори о наочарима.

(231) [...] пошто брат је сам [...]
/испитаница Рм, друга генерација радних мигранатa, тип 1б, у породици/;

према : '..., da/weil der Bruder...';

(232) [...] да, зато што свет се отворио [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

према : '..., weil die Welt...';

(233) [...] зато што он се представи К. (-) [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранатa, у породици/;

према : '..., weil er ...';

(234) [...] кад она види да деца је не разумеју [...];
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/;

према: '..., dass die Kinder ...';

(235) [...] кад ја јој кажем [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: 'wenn ich ihr sage,...'.

Према основном правилу за позицију управног глагола у српској реченици, место глагола условљено је структуралним факторима и оно гласи да управни (самостални) глагол у неутралном поретку стоји у реченици испред допуна – којима управља с лева на десно – сем субјекта (Мразовић 2009: 642)[326]. Друго правило гласи да управни (самостални) глагол стоји иза додатака који га са лева на десно ближе одређују, а уколико се јави више додатака, сви долазе испред управног глагола. У немачком језику разликују се три обавезна типа за позицију личног глаголског облика и три обавезна типа за позицију делова предиката[327]. Нас овде у контексту добијеног језичког материјала првенствено интересује позиција личних и неличних глаголских облика/делова предиката у

[326] О правилима за позицију елемената у реченици, неутралном и пермутираном поретку, видети више код Мразовић 2009: 642 и даље.

[327] Друго место у реченици (изјавне, упитне реченице /посебна питања/...), прво место у реченици (упитне /општа питања/, заповедне реченице...) и последње место у реченици (уведене зависне реченице); последње место неличног глаголског облика/дела предиката са личним глаголским обликом на другом месту, последње место неличног глаголског облика/дела предиката са личним глаголским обликом на првом месту и претпоследње место у уведеним зависним реченицама, видети више код Хелбих–Буша 2001: 475 и даље.

независним и зависним реченицама, односно позициони поредак елемената унутар глаголског комплекса у независним и зависним реченицама.

У немачком језику, за разлику од српског, постоје одвојиви и неодвојиви сложени глаголи; за одвојиве сложене глаголе важи правило одвајања првог дела глагола (одвојивог префикса) у презенту, имперфекту и императиву. Тај одвојиви део глагола заузима финалну позицију у независним реченицама и са личним глаголским обликом гради такозвани глаголски оквир. Отуда смо у говору испитаника забележили следеће примере:

(236) [...] онда идем у мој разред унутра [...];
/испитаница Пећ, трећа генерација радних мигранта, у породици/:

према: ’dann gehe ich in meine Klasse hinein’;

(237) [...] онда добијемо новац назад [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/;

према: ’dann bekommen wir das Geld zurück’;

(238) [...] али ја видим да сте Ви звали, па ћу вас позвати назад [...];
/испитаница Прб, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/;

према: ’...ich rufe Sie zurück’;

(239) [...] некако идеш са неком радошћу опет назад [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних мигранта типа 1б, у породици/;

према: ’irgendwie kehrst du mit gewisser Freude wieder zurück’.

Исти положај заузимају и предикативне допуне, те отуда бележимо овај пример трансференције:

(240) [...] он је у суштину за заједницу одговоран [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних мигранта типа 2, рођендан/;

према: ’er ist im Grunde für die Gemeinschaft verantwortlich’ уместо ’он је у суштини одговоран за заједницу’, будући да у српском језику у неутралном поретку допуна уз придев у функцији предикативне допуне стоји иза придева.[328]

Што се тиче *глаголског комплекса*[329] у нашем корпусу забележили смо примере са перфектом као сложеним глаголским временом и комплексе са модалним глаголима који показују трансференцију реда речи у глаголском комплексу у независним и зависним реченицама. И у српском и у немачком сложени глаголски облици, ако се у реченици јаве допуне и додаци, образују такозвани *глаголски оквир*. Први део глаголског оквира чини енклитички облик помоћног глагола, а други део управни глагол у одговарајућем облику. У српском језику сложени глаголски облик реченицу дели на три дела: предње поље испред личног облика помоћног глагола (првог дела глаголског оквира), средње поље се налази између личног облика помоћног глагола и неличних облика другог дела глаголског комплекса (другог дела глаголског оквира), а задње поље се налази иза другог дела глаголског оквира. У неутралном поретку позиција елемената је следећа: у независној реченици (НР) у предњем пољу налази се субјекат, а у зависној (ЗР) субјунктор, у средњем пољу оба типа реченице увек стоје додаци, док се у задњем делу јављају допуне.

Ако сада посматрамо позицију елемената у глаголском комплексу немачке реченице видимо да постоје извесна разликовања. То се најбоље види у шематском приказу, при чему ћемо користити примере (243) и (254):

Позиција елемената у српској независној реченици у глаголском комплексу:

Предње поље	Глаголски оквир I део	Средње поље	Глаголски оквир II део	Задње поље
Они	*су*	исто сваки дан	*писали*	контролни задатки.
Ја	*бих*	исто	*хтела да будем*	учитељица.

[328] У немачком допуна уз придев у функцији предикативне допуне може стајати и иза и испред придева, нпр. ’Er ist an dem Unfall schuld.’ / ’Er ist schuld an dem Unfall. ’ (пример из: Хелбих–Буша 2001: 488).

[329] Глаголски комплекс је структура која представља комплекс само од глаголских елемената у коме се јавља један самосталан (пунозначан) глагол и још један или више несамосталних глагола (помоћних глагола или са глаголима непотпуног значења) (Мразовић 2009: 173 и даље, видети још Мразовић 2009: 643 и даље).

Позиција елемената у немачкој независној реченици у глаголском комплексу:

Предње поље	Глаголски оквир I део	Средње поље	Глаголски оквир II део
Sie	*haben*	auch Kontrollarbeiten jeden Tag	*geschrieben.*
Они	*су*	исто контролни задатки сваки дан	*писали.*
Ich	*wollte/würde*	auch Leherin	*werden/sein.*
Ја	*бих хтела*	исто учитељица	*да будем.*

Као што се види из шематског приказа, у немачкој реченици средње поље између првог и другог дела глаголског оквира заузимају све евентуалне допуне и додаци, док задње поље не постоји. На темељу ове различитости два језичка система настали су следећи искази, у којима нелични облик управног глагола (глаголски придев) стоји иза допуна допуна:

(241) [...] и ту смо једну овај же(--)ну <уу> упознали и она нам је свој град представила [...];
испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’dort haben wir also eine Frau kennen gelernt und sie hat uns ihre Stadt gezeigt’;

(242) [...] и ми смо једна контролни задатак из математику радили [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’und wir haben eine Kontrollarbeit in Mathematik gemacht’;

(243) [...] и они су исто контролни задатки [...] сваки дан писали [...]
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’und sie haben auch Kontrollaufgaben jeden Tag geschrieben’;

(244) [...] овде сам све у Немачку |/| ове школе завршила, ја сам матуру направила, [...]; али ипак на почетку сам пуно са М. српски причала [...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а, у канцеларији/;

према: ’hier habe ich alles in Deutschland |/| diese Schulen abgeschlossen, ich habe Abitur gemacht’; ’aber doch am Anfang habe ich mit M. viel Serbisch gesprochen’;

(245) [...] значи она је само са једним језиком одрасла [...];
/испитаник Ђс, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/;

према: ’also sie ist nur mit einer Sprache aufgewachsen’;

(246) [...] ја сам прво, значи, српски научио [...];[...] он је у Новом Пазару рођен [...]
/испитаник Жа, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/;

према: ’ich habe zuerst also Serbisch gelernt’; ’er ist in Novi Pazar geboren’;

(247) [...] ја сам прво српски научила [...];
/испитаница Ар, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: ’ich habe zuerst also Serbisch gelernt’;

(248) [...] тек на крају |,| на крају су ми неку брошуру дали [...];
/испитаник С, прва генерација радних мигранта у Удружењу/;

према: ’und erst am Ende haben sie mir eine Broschüre gegeben’;

(249) [...] ћерка нам зна енглески, она је са њом енглески говорила [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/;

према: ’... sie hat mit ihr Englisch gesprochen’;

(250) [...] она је моје име прочитала [...];[...] и онда смо ми на други шалтер отишли [...];
/испитаница Вум, прва генерација мигранта четвртог таласа, у породици/;

према: ’sie hat meinen Namen gelesen’; ’und dann sind wir zum anderen Schalter gegangen’;

(251) [...] ја сам слично ко М. уствари интерес имао [...][330]
/испитаник Лас, четврта генерација мигранта првог таласа, у породици/;

према: ’ich habe ähnlich wie M. eigentlich Interesse gehabt’;

[330] У овом примеру је реч о глаголској перифрази за коју важи исто правило као и за глаголски комплекс.

(252) [...] ја сам овде курс завршила [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

према: ’ich habe hier den Kurs abgeschlossen’.

Сви остали делови глаголског комплекса у српској независној реченици стоје у другом делу глаголског оквира, где управни елемент стоји испред зависног, са допунама у задњем пољу. На основу горе наведених разлика између немачког и српског језика настали су ови искази испитаника:

(253) [...] ондак <еее> мора <ее> у |,| у пола једанаест је <ее> је |/| може <ее> напоље да се иде [...][331];
/испитаник Пра, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’dann kann man rausgehen’;

(254) [...] ја бих хтела исто учитељица да будем [...];
/испитаница Аа, трећа генерација радних миграната, интервју на часу српског/;

према: ’ich würde auch Lehrerin sein’;

(255) [...] онда може та <**пракса> да се отвори [...][332];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: ’und dann kann man diese Praxis eröffnen’;

(256) [...] а тамо не сме да се <**хенди> носи [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

према: ’und dort darf man kein Handy tragen’.

У зависним реченицама у српском језику, као што је ниже приказано у шематском приказу, субјунктор (у овом примеру ’да’) запоседа предње поље иза кога стоји први део глаголског оквира, у средњем пољу увек стоје додаци, иза кога следи други део глаголског оквира, док се у задњем пољу јављају допуне.

[331] У овом примеру, као и у примерима под (255) и (256), реч је о *се* пасиву (видети више код Мразовић 2009: 166, 167) или заменичком пасиву (видети више код Пипер–Клајн 2013: 184).
[332] У овом примеру бележимо још и погрешан семантички трансфер немачке именице ’Praxis’ која овде као кореспондент у српском реализује значење ’ординација’.

Предње поље	Глаголски оквир I део	Средње поље	Глаголски оквир II део	Задње поље
(Знам) *да*	*је*	Марко одувек	*становао*	у Београду.[333]
(Знам) *да*		Марко одувек	*станује*	у Београду

Ова шема важи и за нереализован оквир, јер употребом неког простог глаголског облика, дакле, изостављањем помоћног глагола у првом делу глаголског оквира се не мења ништа у позицији елемената (Мразовић 2009: 662). Једино долази до промене у односу на субјекат који због заузимања предњег поља субјунктором обавезно стоји иза субјунктора.

У немачком језику позиција елемената зависне реченице је нешто другачија. Непосредно иза субјунктора (у предњем пољу) увек стоји субјекат. Лични глаголски облик у простом глаголском облику заузима финалну позицију у реченици, док у сложеном глаголском облику лични глаголски облик има финални положај иза неличног глаголског облика. Другачије речено, нелични глаголски облик у немачкој реченици налази се на предпоследњем месту иза свих евентуалних допуна и додатака. У оваквом распореду елемената губи се глаголски оквир, али Хелбих–Буша (2001: 473) кажу да се и овде може говорити о својеврсном (глаголском) оквиру чији први део чини уводни елемент зависне реченице (субјунктор, заменица, прилог) и лични глаголски облик (и остали делови предиката) као затварајући, односно други део глаголског оквира.

Предње поље	Средње поље		Лични глаголски облик
, *dass*	er	das Buch heute	*liest*.[334]

Предње поље	Средње поље		Нелични глаголски облик	Лични глаголски облик
, *dass*	er	das Buch gestern	*gelesen*	*hat.*

[333] Пример преузет из Мразовић 2009: 663.
[334] Пример преузет из Хелбих–Буша 2001: 474.

Трансференција реда речи у говору наших испитаника овде се односи на позицију личног глаголског облика у простом глаголском облику управног глагола и неличног облика управног глагола у глаголском комплексу.

(257) [...] па (---) мој (---) учитељ (---) из математике (-) ми се свиђа, мислим да симпатичан је [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

према: '..., dass er sympatisch ist';

(258) [...] ја кад причам српски са мамом, па кад ја не све на српски кажем [...];
/испитаница Пшм, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

према: '...,wenn ich nicht alles auf Serbisch sage';[335];

(259) [...] али ми знамо само те људе што у клуб долазе [...];
/испитаница Рм, друга генерација радних мигранта, тип 1б, у породици/;

према: '..., die in den Klub kommen';

(260) [...] сад је тако да они међусобно више немачки говоре [...];
/испитаница А, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: '..., dass sie untereinander mehr Deutsch sprechen';

(261) [...] ако знаш да тамо се дрога продаје [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: '..., dass dort Droge verkauft wird', при чему у овом примеру бележимо пасивну конструкцију са помереним, погрешним местом енклитике услед прилога/ситуативног додатка 'dort';

(262) [...] имаш једну што 15 евра кошта [...];
/испитаник Пшг, друга генерација типа 2, на рођендану/;

према: 'du hast eine, die 15 Euro kostet'.

У наредним примерима примећујемо да се у зависној реченици у српском језику заправо пресликава позиција елемената немачке независне

[335]Овде имамо и погрешну употребу негације, уп. под (217).

реченице, где нелични глаголски облик заузима финалну позицију у реченици, сем у примеру под (269), где је у потпуности трансферисан ред речи немачке зависне реченице. У неким примерима крњи перфекат и положај неличног глаголског облика у сложеном глаголском облику можемо тумачити употребом перфекта наместо имперфекта (простог глаголског облика) из немачке реченице[336].

(263) [...] мени је интересантно било што смо мало нови речи учили [...]; /испитаник Лм, трећа генерација радних миграната, на часу српског језика/;

према: '..., dass wir einige neue Wörter gelernt haben';

(264) [...] па, Цр(-)Црвенкапа ишла једног дана код њене баке, пошто је болесна била [...]; /испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, на часу српског језика/;

према: '..., da [sie] krank war';

(265) [...] а то људи раде да би што више пријатеља имали [...]; /испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: '..., um mehr Freunde zu haben';

(266) [...] пошто ја [...] ниједну реч нисам знала [...]; /испитаница Аа, трећа генерација радних миграната, на часу српског/

према: '...,da ich kein einziges Wort konnte';

(267) [...] и проблем је у томе што распад је био [...]; /испитаник Пшг друга генерација радних миграната типа 2, у продици/;

према: '..., weil der Zerfall war'; овде је положај глаголске енклитике условљен положајем субјекта иза субјунктора према правилима немачког језика;

(268) [...] шта смо ми све као деца (-) све [...] све доживела [...]; /испитаница Пшб, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

[336] О употреби имперфекта у српском језику видети у Мразовић 2009: 149.

према: '..., was wir alles als Kinder erlebt haben', где такође бележимо и погрешну конгруенцију која, међутим, није условљена трансфером граматичког правила из немачког језика, већ недостатком компетенције на српском језику;

(269) [...] сад кад смо у Абрашевић били [...] ал` шта имам од тога ако она завршила је и министарка је [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: '..., als wir in Abrasević waren' и 'wenn sie abgeschlossen hat und Ministerin ist';

(270) [...] он је математику тако [...] приказо да (--) су мени неке ствари (--) јасне постале [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

према: '..., dass mir einige Sachen klar wurden';

(271) [...] и да ћу[337] деца да ми већином немачки причају [...];
/испитаница Ф, припадница друге генерације радних миграната типа 2, у продици/;

према: 'und dass meine Kinder meistens Deutsch sprechen werden';

(272) [...] ја могу доћи послје са пацијентом да причам [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

према: '..., (um) mit dem Patienten zu reden'.

Примере за позицију елемената у глаголском комплексу са модалим глаголом забележили смо у наредним сегментима говора:

(273) [...] код мене је случај, рецимо, да моја кћерка код своје баке хоће да оде [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

према: '..., dass meine Tochter zu ihrer Oma gehen will';

(274) [...] јер српски језик у данашње време мора другачије деци да се пренесе [...];
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/;

према: '..., weil die serbische Sprache heutzutage den Kindern anders vermittelt werden muss';

[337] Овај облик представља пример за погрешну конгруенцију која је према нашем мишљењу показатељ слабљења језичке компетенције испитанице на српском језику,

где у примеру (273) запажамо да други део глаголског оквира (’хоће да оде’) као у немачкој реченици заузима финални положај у реченици, а у примеру (274) услед правила за позицију елемената у немачкој зависној реченици (други део глаголског оквира, овде: ’да се пренесе’) допуна не заузима задње поље у реченици, како би било исправно према правилима српског језика.

Што се тиче комплексних реченица и положаја зависних и надређених реченица, као и трансференције њихових елемената у српски језик, у корпусу смо забележили следеће примере:

(275) [...] кад сам био мали сам више причао немачки [...];
/испитаник Бва, трећа генерација радних миграната, на часу српског/;

према: ’..., als ich klein war, habe ich mehr Deutsch gesprochen’;

(276) [...] кад сам раније био у Приштину сам јео најбоље бурек[338] [...];
/испитаник Пшг друга генерација типа 2, на рођендану/;

према: ’..., als ich früher in Priština war, habe ich das beste Börek gegessen’;

(277) [...] кад сам била мала сам те коње добила од бабе [...];
/испитаница Кршд, друга генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

према: ’..., als ich klein war, habe ich diese Pferde von Oma bekommen’.

У комплексним реченицама[339] са уведеним зависним реченицама – у нашем говорном корпусу реч је о временским реченицама – додатне реченице могу да стоје испред и иза својих надређених реченица (Мразовић 2009: 668). Лични облик простог глаголског облика надређене реченице – која стоји иза додатне зависне реченице – заузима место одмах иза запете којом се зависна реченица одваја од надређене. У сложеном глаголском облику то место запоседа нелични глаголски облик као први наглашени елемент надређене реченице иза кога следи енклитика помоћног глагола. Тако да би горе наведене реченице правилно гласиле:

[338] Das/der Börek, видети ниже у раду код морфолошких трансференција.
[339] Више о комплексним реченицама видети код Мразовић 2009: 567 и даље, о позицији зависних реченица Мразовић 2009: 668 и даље.

’Кад сам био мали, причао сам више немачки.’

’Када сам био у Приштини, јео сам најбољи бурек.’

’Кад сам била мала, добила сам те коње од бабе.’

У немачкој комплексној реченици, у оваквој позицији у надређеној реченици у иницијалном положају, непосредно иза запете, стоји лични глаголски облик управног или лични глаголски облик помоћног глагола кога следи субјекат.

На пример:

’Als ich klein war, habe ich diese Pferde [...] bekommen.’

Морфолошки план српског језика у говору наших испитаника највише показује одступања под утицајем морфолошких структура немачког језика у говору треће генерације радних мигранта у погледу редукције падежног система. Погрешна употреба глаголског вида као и употреба неодређеног детерминатива ’ein’, и недорађене заменице ’eine/r/s’ највише је видљив у говору *друге* и *треће генерације радних мигранта*. О трансференцији граматичке категорије рода именица говорили смо у контексту конгруенције, али ћемо у овом делу поглавља о морфолошким трансференцијама навести још неке карактеристичне примере. На морфолошком плану српског језика испитаних мигранта уочили смо, такође, колебања у говору у погледу рефлексивности глагола као и погрешан трансфер повратних заменица под утицајем немачког језика. Коришћење пасивних наместо активних конструкција по угледу на немачки језик забележили смо тек у неколико примера у говорном корпусу *ендогама* и *прве генерације радних мигранта*. Ова појава није била присутна у говору других генерација.

Када говоримо о *редукцији падежног система* у говору наших испитаника, потребно је пре свега имати на уму једну ствар. Припадници прве генерације радних мигранта, прве генерације мигранта четвртог таласа као и ендогами, које смо означили носиоцима српског језика као матерњег (уп. поглавље 3.3.2), потичу из разних крајева Србије, Босне и Хрватске који у

миграцији говоре својим карактеристичним дијалектима и социолектима. Тако примере[340] (278) и (279)

(278) [...] а свако је у фејсбук [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

(279) [...] зато што се све учи о *х*отел [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних миграната, у породици/;

не тумачимо међујезичким утицајем, будући да испитаници, односно њихови родитељи потичу из јужне Србије. Припадници друге и треће генерације радних миграната[341] српски језик су у миграцији усвајали преко својих родитеља или су га усвајали као страни језик – посебно трећа генерација радних миграната. Тако смо појаву губљења падежних морфема тумачили утицајем немачког језика код оних испитаника који потичу из других крајева Србије. Губљење падежне парадигме[342] у српском језику науочљивија је код треће генерације радних миграната, мада је присутна и код осталих испитаних групација. Као илустрацију ове појаве наводимо следеће примере:

(280) [...] <*ја>, ја сам у Франкфурт <**штудирао> [...];[...] ја сам ишао <мммм> исто [...] и у саобраћајну школу у Загреб [...] тако да сам се ја за то вријеме док сам био у Загребу [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

(281) [...] били смо у интернет [...];
/испитаница Вум, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(282) [...] да јој каже, Лилица, мораш ти у вртић [...];
/испитаник С, прва генерација радних миграната,у Удружењу/;

(283) [...] сад ће да нам дође у новембар [...];[...] али лети до октобар [...];[...] идем *з*а аутобус [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

[340]Такође смо у говорном корпусу неких испитаника забележили и инфинитивске, уместо да-конструкције и глаголе са суфиксом *-ирати*, међутим, ове појаве код испитаника који долазе са простора Босне и Херцеговине и Хрватске не тумачимо утицајем немачког језика, будући да су овакве конструкције заправо особеност њиховог варијетета.
[341]Исто тако и потомци прве генерације миграната четвртог таласа, четврта и пета генерација миграната првог таласа.
[342] Пре свега губљење падежних морфема у вокативу, дативу и инструменталу.

(284) [...] <еее> ја сам чито књигу на српски, ту је књига, ту негде у регал [...];
/испитаник Пос, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(285) [...] нисам био у фесјбук [...];
/испитаник Жсс, трећа генерација радних миграната, у кафићу/;

(286) [...] ми смо још били у музеј [...];[...] онда на српски даље причамо, али иначе причамо на немачки [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(287) [...] у биоскоп смо били са П. [...];
/испитаница Стл, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(288) [...] тамо су били пуно странци [...];
/испитаница Прс, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(289) [...] иду <емм> доле код директор [...];[...] из моје разред [...];
/испитаник Пра, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(290) [...] и онда питам мој велики брат [...] имам моја сестра Б., имам велики брат [...];[...] да знам добро са другари да причам [...];[...] имам [...] у мој разред [...];
/испитаник Ђд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(291) [...] [причам] и за Дарко [...];
/испитаница Ђб, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(292) [...] а знам да има у Келн [...];[...] то се организује исто преко <*шуламт>[343] [...] и онда сам била два месеца у Чиле [...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а, у канцеларији/;

(293) [...] никад ми нико није реко, Александар, ти си [...];[...] Давид, ајде [...];[...] да је то пре дведесет [...];[...] који су се родили до двехиљаде [...][344];
/испитаник Лс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(294) [...] или генерације које су били у Минхен [...] да сам могла већ испите да (-) у Мекдоналд да полажем [...];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

[343] Овде имамо пример асимилираног, али не и адапираног трансфера именице ’Schulamt’.
[344] У овом примеру имамо губљење вокатива, као и трансфер основних бројева као ознаке година које се у српском језику исказују редним бројем.

Када је реч о употреби *глаголског вида* у говору наших испитаника, закључујемо да до употребе погрешног глаголског вида долази услед непостојања аспекта или глаголског вида у немачком језику.[345] Највише примера за употребу погрешног глаголског вида забележили смо у говорном дискурсу друге и треће генерације радних миграната, а овде наводимо најучесталије облике код свих испитаних групација:

(295) [...] увек кад долазим [у Србију] прво питање како си прошла[...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, у породици/;

уместо: ’увек када дођем’;

(296) [...] музеј оружја, ту ми се највиђе свиђало [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних миграната, у породици/;

уместо ’свидело’;

(297) [...] па, морам стварно да размишљам који су наши [...];
/испитаница Ф, друга генерација радних миграната типа 1а, у породици/;

уместо: да ’размислим’;

(298) [...] ја сам то већ (--) ја сам већ радила [...][346]
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а, у канцеларији/;

уместо: ’урадила’

(299) [...] баш добро могу да се сећам [...];
/испитаница Поб, ремигрант друге генерације, у породици/;

уместо: ’да се сетим’;

[345] Глаголски вид је обавезна бинарна граматичка категорија у српском језику (са изузетком двовидских глагола) на основу које се сви глаголи могу поделити у две групе са граматичким значењем *перфективности* (нпр. пасти) и *имперфективности* (нпр. падати), уп. Мразовић 2009: 80 и даље; о акционалности и аспекту видети још и код Пипер/Клајн 2013: 175 и даље, о акционалности видети код Хелбих–Буша 2001: 62 и даље.

[346] Испитаница је на постављено питање о упитнику хтела да каже да га је завршила, да га је урадила. Овде је у српском језику реч о *перфективизацији*– грађењу глагола свршеног (перфективног) вида од глагола несвршеног (имперфективног) вида– која је остварена префиксацијом (Пипер/Клајн 2013: 178). Испитаница погрешно користи глагол несвршеног вида.

(300) [...] зато што он се представи К. [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната/;

уместо: ’ представља се’;

(301) [...] кад се ја сећам, на пример, ми смо се играли [...];
/испитаник Лас, четврта генерације миграната првог таласа, у породици/;

уместо: ’кад се сетим’;

(302) [...] морам мало да размишљам како ћу [...];
/испитаница Ла, ендогам, у породици/;

уместо: ’да размислим’.

У датим примерима се примећује да испитаници најчешће употребљавају несвршени глаголски вид[347].

У српском језику и глаголи свршеног и глаголи несвршеног вида добијају у реченици разноврсна ужа значења условљена ширим контекстом; посебну групу чине двовидски глаголи без разлике у облику (уп. Пипер/Клајн 2013: 175, 178 и Мразовић 2009: 84). Тако смо за погрешну употребу свршеног и несвршеног вида глагола ’видети’ наспрам несвршеног глагола ’гледати’ условљено немачким глаголом ’sehen’ (са српским коренспондентима ’видети’ и ’гледати’ у зависности од контекста) забележили следеће примере:

(303) [...] ја за њега организујем да уђе у Ауди и да гледа како код нас то (-) [...];[...] имали смо нешто да људи гледају и баш смо били задовољни, неке паре су зарадили и тако [...][348] ;
/испитаник Пшг, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

уместо ’да види’ и ’да људи виде’;

(304) [...] да направи <ем> куглу од себе да само му гледају <мммм> бодље [...];
/испитаник Лам, пета генерације миграната првог таласа, у породици/;

уместо: ’да му виде’;

[347] Сем у примеру (300) где је испитаница употребила презент свршеног глагола који се по својој природи не може употребити у садашњем времену (уп. Пипер/Клајн 2013: 176).
[348] Овде испитаник говори о представљању српске заједнице на једном од традиционалиних вашара у Инголштату.

(305) [...] па поштују да сам ја Србин, па виде ме као да сам Немац [...];
/испитаник Лд, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

уместо: ’гледају ме, посматрају ме’;

О трансференцији граматичке категорије *рода именица* говорили смо у овом поглављу већ у вези са конгруенцијом, као и у поглављу о лексичким трансференцијама у погледу асимилованих/неасимилиованих и адаптираних облика трансфера. Овде ћемо навести неколико примера којима ћемо још илустровати појаву колебања[349], неразликовања и трансфера рода именица из немачког језика.

У примерима (306), (307) и (308) огледа се директан трансфер граматичког рода немачких именица ’Börek’ средњег рода и ’Klasse’ женског рода:

(306) [...] кад сам раније био у Приштину сам јео најбоље бурек [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/;

(307) [...] из моје разред [...];
/испитаник Пра, трећа генерација радних мигранта, у породици/;

У наредним примерима наводимо колебање или погрешну употребу присвојних детерминатива и личних заменица за природни род означених лица, за шта је одговоран граматички род:

(308) [...] да су дошли ови шт(-) њег |/| њен отац студиро, факултет завршио, њег |/| њена мајка, [...];
/испитаник Стс, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/;

(309) [...] имаш мало време да причаш с њим[350] [...];
/испитаница Пшб, друга генерација радних мигранта типа 2, у породици/.

За крај остављамо примере:

[349] Колебање у говору се углавном јавља услед доминантности немачког језика и постепеног губљења компетенције на српском језику.
[350] У овом примеру лична заменица се односи на ауторку рада.

(310) [...] мешамо, понекад <u>српско</u>, понекад <u>немачко</u> [...];
/испитаник Крн, друга генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(311) [...] нама не смета што су Швабе овде, ми ипак причамо <u>српско</u> [...];
/испитаница Прб, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(312) [...] криво ми је што не знам тако добро да причам <u>српско</u> [...];
/испитаница Дв, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(313) [...] кумова деца, на пример, да|,|да српско, сто посто <u>српско</u> говоре сто посто сто посто српски [...];
/испитаник А, прва генерација радних миграната, у Удружењу/;

(314) [...] у породици углавном користимо <u>српско</u> (-) и њемачки једино можда са <ааа> са |,| са овим сестрићима [...];
/испитаник Жа, друга генерација миграната типа 2, у кафићу/.

У горе наведеним примерима имамо појаву да придеви ’српски’ и ’немачки’ у српском језику испитаника кореспондирају са немачким називима за језике, односно именицама средњег рода настале конверзијом (нпр. ’serbisch’ – ’das Serbisch’.) У српском стандардном језику не постоји именица којом се означава језик, већ придев, мада ови придеви фунгирају као именице. Будући да у српском језичком систему не постоји кореспондента категорија у немачком језичком систему, ову појаву ћемо класификовати као подтип морфолошке трансференције транспозицијом.

У погледу трансференције *детерминатива* и *заменица* из немачког језика уочљив је трансфер неодређеног детерминатива ’ein’, неодређене заменице ’eine/r/s’, уместо ’неко’, као и употреба показних заменица и повратних (рефлексивних) заменица у употреби са повратним глаголима[351]. Ове појаве су највише заступљене у говору треће генерације радних миграната[352].

Како у немачком, тако и у српском језику постоје глаголи који се обавезно јављају са повратном заменицом ’се’, а неки опет могу да се јаве и са повратном

[351] О детерминативу ’један’, повратним глаголима и повратним заменицама видети више код Мразовић (Мразовић 2009: 111, 288, 367. О истим категоријама у немачком језику видети код Енгела (1988: 525, 574) и Хелбих–Буша (Хелбих–Буша 2001: 55 и даље; 320 и даље).
[352] Употребу повратних заменица забележили смо само код припадника прве и друге генерације радних миграната и један пример код ендогама.

заменицом, али и са именичком фразом у акузативу/дативу[353]. Међутим, повратна заменица ’себе’ у српском језику је лична заменица сваког лица и неутрална је према роду и броју. Она се код обавезно повратних глагола јавља у акузативу, има само један енклитички облик и не може се заменити пуним обликом нити другом допуном[354].

За разлику од српског језика, код обавезних повратних глагола немачка повратна заменица ’sich’ неутрална је према падежу и броју у 3. лицу једнине и множине, али је зато променљива у падежу и броју у 1. и 2. лицу једнине и множине, а као повратна заменица служи акузатив личних заменица за прво и друго лице једнине и множине.

Отуда ови примери:

(315) [...] нисам доживео тако нешто где морам да мене контролирам шта смјем [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

(316) [...] јер ја себе осећам дужним [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних миграната типа 1б, у породици/;

према: ’wo ich mich kontrollieren muss’, при чему је испитаник употребио пун облик личне заменице ’ја’ у акузативу, будући да немачка повратна заменица не познаје скраћени облик и према: ’ich fühle mich verpflichtet’, где испитаник употребљава пун облик повратне заменице ’се’, док у наредном примеру

(317) [...] ја [већ две, три вечери] истуширам ме [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

према: ’... ich dusche mich’, испитаница употребљава енклитички облик личне заменице ’ја’ у акузативу и задржава позицију повратне заменице према реду речи у немачкој реченици; тако је положај личног глаголског облика утицао на позицију повратне заменице у српском језику.

Следећи примери показују трансфер немачких глагола који немају обележје рефлексивности[355].

[353] Такви глаголи се називају делимично повратним глаголима код којих се повратна заменица ’се’ јавља у дативу (Мразовић 2009: 111).
[354] Ту је ’се’ изгубило значење заменице и постало лексемско ’се’ (Мразовић 2009: 368).
[355] Испитаник се касније исправља у даљем говору.

(318) [...] док сам пријатеље имо са (--) којима сам <хемхмх> сам играо од јутра [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

(319) [...] ја нисам уопште возио с(-)са аутобусом [...];
/испитаник Рд, друга генерација радних миграната, у породици/;

тако да испитаници у српском језику повратне глаголе ’играти се’ (нем. ’spielen’) и ’возити се’ (нем. ’fahren’) употребљавају без повратне заменице или пак испитаници преносе рефлексивност немачких глагола на глаголе који у српском нису повратни:

(320) [...] и на једно место сам се само, како се каже, конкурисао [...];
/испитаник Лс, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

(321) [...] не треба да се конкуришеш [...];
/испитаник Пшг, друга генерација радних миграната типа 2, у породици/;

према: ’sich bewerben’;

(322) [...] С. и А. су се каснили на авион [...];
/испитаник Жа, друга генерација радних миграната типа 2, у кафићу/;

према: ’sich verspäten’.

Наредним примерима илуструјемо:

– употребу *неодређене* заменице ’eine/r/s’:

(323) [...] али ако тако [...] један чак и дође [...];
/испитаник Пра, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’..wenn [...] einer noch kommt’ уместо ’ако неко ’;

(324) [...] то је све тако <ахах> како се каже то (--) да различито [...] (---) јер ако једна неће, она неће (--)[...];[...] ајд` иди ти, па каже (--) само још један (--) |/| неко да ми каже да хоће неку животињу [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних миграната, у породици/;

према: ’...wenn eine es nicht will...’, ’wenn mir nur einer sagt’ уместо ’ако нека неће’, при чему се иситаница у потоњем примеру исправља;

– *неодређеног детерминатива 'ein'*[356]:

(325) [...] ако Турчин <u>један</u> овде отвори <u>једну</u> радњу [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације, у кафићу/;

према: '...wenn <u>ein</u> Türke; <u>einen</u> Laden'; уместо 'ако (<u>неки</u>) Турчин овде отвори (<u>неку</u>) радњу'

(326) [...] да је он имао бар <u>један</u> занат [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, у породици/;

према: '... <u>eine</u> Lehre' уместо 'да је имао бар <u>неки</u> занат';

(327) [...] али кад <u>један</u> реч чујем, па не знам, питам [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: '... ein Wort' уместо 'неку реч', при чему испитаница услед недостатка компетенције на српском користи погрешан род именице; овде то не класификујемо као трансфер, будући да је именица 'Wort' средњег рода;

(328) [...] али у сваком случају <u>један</u> ученик који заврши овдје [...] тако да сам ја [...] <u>један</u> одличан ученик тамо посто [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

према: '... <u>ein</u> Schüler, der...'; 'dass ich dort <u>ein</u> sehr guter Schüler wurde' уместо 'ученик који заврши овдје; да сам (ја) тамо постао одличан ученик';

(329) [...] то за мене рецимо никако није био <u>један</u> проблем [...][357];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

према: '... das war [...] keinesfalls <u>ein</u> Problem' уместо 'то никако није био проблем';

(330) [...] друго је то кад ти прићеш <u>једном</u> детету и удариш га [...];
/испитаник Лас, четврта генерација миграната првог таласа, у породици/;

---

[356] Према Мразовић (Мразовић 2009: 288 и даље), детерминатив *'један'* основни је број и када се тако употребљава има само једнину у сва три рода; међутим, детарминатив *'један'* се може употребити и у функцији неодређеног члана. У српском члан не постоји као посебна врста речи. Уколико се значење 'непознат' или 'нова информација' жели посебно истаћи користи се детерминатив *'један'* који се тада може заменити неодређеним детерминативом 'неки'.

[357] У овом примеру испитаник је пренео немачку реченичну негацију, те отуда детерминатив *'један'*.

према: ’wenn du auf ein Kind zukommst’ уместо ’кад прађеш (неком) детету’

– и *показне* заменице

(331) [...] имала сам једну другарицу тамо у згради али (--) та нешто с(-) била љубоморна [...];
/испитаница Цј, трећа генерација радних миграната, у породици/;

према: ’... ich hatte eine Freundin [...], aber die war... ’.

Ретке примере трансференција *пасивних конструкција* које нису у духу српског језика[358] забележили смо код прве и друге генерације радних миграната и ендогама, што илуструјемо следећим примерима:

(332) [...] <aa>ауто је конфисциран од <*Zo|...|> (-) <*Zo|...|> (--) од царине; [...]; [...] и што је најбитније био сам акцептиран, не само од мојих колега [...]; [...] ондје сам био два-три дана комплетно истраживан [...];
/испитаник К, прва генерација радних миграната, у породици/;

(333) [...] негде сам попреко погледана [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

(334) [...] само су му биле читане књиге на српском језику [...].
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/.

На основу ексцерпираних примера из говорног корпуса испитаног узорка констатујемо да на степен преношења структуралних обележја из немачког језика делују различити фактори, чије се последице огледају у приближавању структурама немачког језичког система (уп. поглавље 3.4.4). Поред многих индивидуалних психолошких и социокултролошких фактора, који имају главну реч у контактним ситуацијама у миграцији, најбитнији фактор за нас јесте генерацијска припадност. Припадност одређеној генерацијској групацији одређује потом друге факторе попут степена изложености немачком језику

[358] Мразовић пак каже да није тачна тврдња да пасив није у духу српског језика и да је редак (Мразовић 2009: 168). Ми смо мишљења да у говорном језику предност ипак треба дати активној реченици, посебно у односу на форму *од* (*стране*) + *генитив*. Пасивне конструкције су пре одлика канцеларијског и научног стила. О овоме видети још и код Пипер–Клајн 2013: 184 и даље.

(домени и друштвене мреже, а у вези са тим и степен фреквентности одређених лексема), степена двојезичности испитаника, образовања, као и став према српском као матерњем језику/језику порекла, комуникацијске ситуације (нпр. саговорник) и сл.

Тако на основу лингвистичке анализе говорног корпуса нашег испитаног узорка можемо донети један уопштени закључак: код прве генерације радних миграната, ендогама, прве генерације миграната четвртог таласа, који су сви касни билингвали, највише је заступљена *лексичка трансференција*, док је српски језик представника друге и треће генерације радних миграната најподложнији *граматичким трансференцијама*. Степен присутности одређених трансференција сведочи и о степену/фази процеса замене у којој се српски језик данас налази у миграцији.

Завршавајући ово поглавље сматрамо да смо цитираним примерима доказали процесе и степен процеса промена којима је српски језик у дијаспори у Немачкој подлегао под утицајем трансференција на лексичком, синтаксичком и морфолошком језичком плану.

3.4.3 Конвергенција

Теорија конвергенције говори о томе да код језика који су у дуготрајном, интензивном и непосредном контакту постепено долази до структуралног изједначавања два језика, при чему се у миграционом/исељеничком контексту језик мањинске друштвене заједнице реорганизује у својој структури по угледу на доминантни језик већинске друштвене заједнице (уп. поглавље 2.3.4).

Наша спроведена анализа је показала да је српски језик испитаних говорника етнолигвистичке заједнице Срба у Инголштату под утицајем учесталих и устаљених трансференција на свим језичким нивоима умногоме попримио језичко-структуралне карактеристике немачког језика. Она је показала да су се различити делови српског језичког система приближили обележјима немачког система, почевши од фонетско-фонолошког[359]. У области

[359] На пример, трансференција немачких гласова *л* и *х* која је у мањој или већој мери изражена код свих испитаних групација. Такође, запазили смо да рани билингвали међу нашим

лексичке трансференције показали смо да се српски језик *прве* генерације радних миграната и *прве* генерације миграната четвртог таласа и *ендогама* највише приближио немачком језику у домену лексике (асимилиоване/неасимиловане и адаптиране лексеме, преведенице немачких фразеолексема и детерминативних сложеница, уп. поглавље 3.4.2.1). С друге стране, процес „структуралног уједначавања" српског по угледу на немачки језик највише је одмакао у говору *треће* и *друге* генерације радних миграната о чему сведочи појава истих структуралних конструкција у наведеним примерима (уп. поглавље 3.4.2.2). Промене српског језика у говорном корпусу наведених генерација радних миграната огледају се на синтаксичкој, морфосинтаксичкој и морфолошкој равни језика.

Променама на *синтаксичком* нивоу српски језик нашег испитаног узорка највише је захваћен у погледу позиције елемената у реченици (трећа и друга генерација), затим преношења валентности глагола и именица (друга и трећа генерација) и реченичне негације (трећа генерација). Истицање личне заменице у функцији субјекта је, можемо рећи, готово подједнако заступљено код свих генерација. Појава трансференције реда речи из немачког језика у српски најинтензивнија је код треће генерације радних миграната и односи се на позицију управног, помоћног глагола, заменичких и глаголских енклитика, у простим и сложеним глаголским облицима, како у независним тако и у зависним реченицама. Што се тиче реда речи у реченици запазили смо појаву која потврђује да се српски језик приближава немачком моделу (положај личног глаголског облика). У примерима попут

(335) [...] моја деца између себе искључиво немачки <u>говоре</u> [...];
/испитаница Пшс, ендогам, у породици/;

(336) [...] али моја мама прво је енглески <u>знала</u> [...];
/испитаница Х, друга генерација радних миграната типа 1а/;

не можемо говорити о директном међујезичком утицају, тачније овде лични глаголски облици заузимају финални положај у реченици и тамо где за то не постоји немачки модел.

испитаницима имају проблема са изговором палатала *ђ/џ* и *ч/ћ*. Код неких је ова појава јаче изражена, код неких мање.

На морфолошком плану српски језик показује приближавање немачком језику највише у говору треће генерације радних миграната услед трансференције граматичке категорије рода именица и у редукцији падежног система под утицајем немачке падежне парадигме. Највише примера за употребу погрешног глаголског вида као и трансференцију неодређеног детерминатива ’ein’ и неодређених заменица ’eine/r/s’ забележили смо, такође, у говорном дискурсу друге и треће генерације радних миграната.

Уопштено гледано, повећање заједничких структуралних карактеристика српског са немачким језиком прогресивно расте од прве ка трећој генерацији, мада се овај закључак не може генерализовати. Тако, на пример, међу представницима прве генерације радних миграната имамо испитаника К код кога је конвергенција најизразитија. То је посебно видљиво када осмотримо језичку структуру српског језика приликом прекључивања кодова, рецимо у примеру:

(337) [...] die (-) die Frau M. (-) neulich hat sie gesagt, dass ich das erleben durfte, praktisch, dass>, dass |/| да је она так(-) такве особе упознала [...];

где видимо да у глаголском комплексу радни придев заузима финалну позицију по узору на структуру немачке зависне реченице.

Ово говори у прилог томе да се ипак морају дозволити разлике међу појединцима у зависности од њихових животних околности и прилика, тачније, психолошких, социолингвистичких и лингвистичких фактора.

3.4.4 Прекључивање кодова

Прекључивање кодова (енгл. *code-switching*, уп. поглавље 2.3.4) се јавља унутар говорног дискурса једног билингвалног говорника када он са једног прелази да други језик[360]. Појава прекључивања кодова није била присутна код испитаника нашег испитаног узорка у разговору са истраживачем, ако изумемо неколицину испитаника (Пк, Пе, С и К). Међутим, ова појава била је присутна у

[360] Према нашем мишљењу, под прекључивањем кодова можемо подразумевати и прелазак на језик шире друштвене заједнице у интергенерацијској и интрагенерацијској комуникацији у конверзационим ситуацијама када један говорник поставља питање или изриче исказ на српском језику, а други одговара на немачком, што код првог говорника изазива прекључивање на немачки језик у даљој комуникацији.

ситуацијама које нису биле интервјуског типа и/или током интервјуа у интергенерацијској или интрагенерацијској комуникацији.

Код испитаника прве генерације радних мигранта запазили смо да у разговору са истраживачем или у интрагенерацијској комуникацији долази до прекучљивања кодова у ситуацијама када цитирају туђе речи. У таквим ситуацијама понекад је долазило и до појаве неутрализације, те испитаник исти исказ понавља и на српском језику. На пример:

(338) [...] реко как` може то одједном, а она каже <*es gibt ja immer Möglichketen> па <*ja>, еее, мислим [...];[...] реко <*wer bist du> (-) је л` си ти [...];[...] Ф., шта је <*ich hab Scheiße gemacht>, као направио је срање [...];
/испитаник С, представник прве генерације радних мигранта,у Удружењу са још три представника исте групације мигранта/;

(339) [...] он је био |/| он је имао поверења и каже он <*К., du kannst |/| lass dich nicht verwirren> (--) и кад сам ја реко` жени [...];
/испитаник Пк, припадник прве генерације радних мигранта, у породици/;

(340) [...] К. му |/| јој каже <*bringma dein Topf, willst essen>, он оде у купатило [...] и донесе чинију [...];[...] а она каже <*Mama, du hast keine Ahnung> али ја видим [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/.

Али, код испитаника Пк у интрагенерацијској комуникацији током интервјуа у Удружењу није била присутна појава прекључивања кодова, већ само лексичка трансференција у виду адаптираних трансфера.

Такође, испитаници Пе и Пк у међусобној комуникацији су прекључивали са српског на немачки језик, а испитаник К и у разговору са истраживачем.

(341) [...] колико |/| ти си видео <*Süddeutsche Zeitung, wie dick die ist, Frankfurter, die sind olle dick> то су овакве <еее> новине (--) [...];
/испитаница Пе, прва генерација радних мигранта, у породици/;

(342) [...] ово све што стоји ту, то сам ја правио |...| (прекид исказа, обраћа се испитаници која нешто носи) <*nee, nee lass das>, остави, остави (наставак започетог исказа), са мојим рукама и њезином помоћи, то је (--) [...];
/испитаник Пк, прва генерација радних мигранта, у породици /;

(343) Пе: [...] а има који су баш онако што кажу прави <*Gescherter> сад како да Вам то преведем <*Gescherter> (---) Пк: муђак Пе: <*Nee, nein, ist nicht so viel> (--) не могу да кажем да нису интелигентни (--) али [...];
/испитаница Пе и Пк, прва генерација радних миграната, у породици/.

У последњем примеру недостатак лексеме у индивидуалном лексикону испитанице проузрокује лексичку трансференцију у виду неасимилованог трансфера који изазива прекључивање кодова.

Исти случај смо забележили и код испитаника К:

(344) [...] и тако <хм> нисам више оно био <хм> (--) био оно, оно <хммм> <*schüchtern wie soll ich sagen also> <хммм> <*schüchtern> то је тешка ријеч <*ја> нема праве ријечи <=која тачно удари чавао у главу>, <*also schüchtern, diese Schüchternheit, die habe ich plötzlich abgelegt |,| abgelegt> значи, а на то [...];

(345) [...] на концу (--) ми можемо да се <*du (-) du |...| > како бих рекао (-) на њемачком би реко |,| бих рекао <*duzen, wir können uns auch duzen> ја сам [...].

До чешћег прекључивања кодова и, напослетку, до потпуног преласка на немачки језик код овог испитаника дошло је када се разговору прикључила и његова супруга Немица. Ево примера:

(346) К: [...] не знам да л` знаш <*also FDP, Freie Demokratische Partei, ја> то је једна партија (-) овдје <*sagt man Klientelpartei> значи они заступају [...] Супруга: Besserverdiener К: <*also> оне људе који боље зарађују (--) <*das ist |/| deswegen sagt man auf Deutsch Klientelpartei> [...];[...] који су стварно захвални <*dass auch |/| die (-) die Frau M. (-) neulich hat sie gesagt, dass ich das erleben durfte, praktisch, dass> да је она так(-)такве особе упознала [...] <*und neulich haben wir sie zum Kaffee eingeladen [даље на немачком].

Као што смо рекли, код већине испитаника током разговора са истраживачем није била присутна појава прекључивања кодова, сем када су, препричавајући некакав догађај из своје свакодневнице у миграцији, цитирали туђе или своје исказе. То није било карактеристично само за прву генерацију радних миграната, већ и за остале групације. Ово илуструјемо примерима говора испитаника различитих групација:

(347) [...] он мени каже <*sprich doch auf Deutsch>, као, а ја кажем [...];
/испитаник Лс, друга генерација миграната типа 2, у породици/;

(348) [...] она њој каже па |,| па <*Ma|,|Mama, du musst einfach jetzt anfangen, es geht nicht, mein Mann> више не може |/| ти не можеш више да живиш код нас [...];
/испитаник Дг, ремигрант друге генерације, разговор током вожње колима/;

(349) [...] и сад [...] ја питам [...] <*bitte schön>, <*jetzt will ich nichts mehr, ich beschwer|...|> [...] и као, ја ћу се жалити [...] она је рекла да <*die Verkäuferin, die blonde Verkäuferin, sie führt private Gespräche> и ево долази моја шефица [...];[...] С. је рекла (-) <*bin ich jetzt ein deutsches> |...| (-) је л` сам једна Швабица (-) [...];[...] да он зна да каже <*bitte Toilette, ich hab` Schmerzen> као да га боли нешто [...];[...] значи она кад каже, Ф., <*willst du mit baba sprechen>[361] и он каже <*ja, ich komm gleich>, ја њега чујем [...];[...] она мен` каже <*hier wird Deutsch gesprochen> а ја њу погледам [...];
/испитаница Вум, прва генерација миграната четвртог таласа, у породици/;

(350) [...] кад [...] стигне ми извештај <*dies ist nicht gesendet> реко [...];
/испитаница Лј, ендогам, у породици/;

(351) [...] и то им кажем, ставим им до знања, ја кажем <*ich bin deutscher Staatsbürger> али <мм> овај <*Serbe> или боље рећи <*meine Eltern sind aus dem ehemaligen Jugoslawien> пошто су [...];
/испитаник Жа, припадник друге генерације радних миграната типа 2, у кафићу/;

У међусобној комуникацији друге генерације радних миграната, ремиграната друге генерације и ендогама смо такође забележили прекључивање кодова у смислу цитирања туђих речи:

(352) [...] кад је он мени реко након два сата <*ich habe keinen Bock darauf> замисли, како може да ми каже [...];
/испитаница А, ремигрант друге генерације, у разговору са ендогамима и представницима друге генерације радних миграната, рођендан/;

[361]Овај пример је настао у контексту комуникацијске ситуације припадника треће генерације миграната првог таласа, старог четири године, његове мајке Немице и баке Српкиње. Ово је редак пример лексичке трансференције лексеме из језика А у језик Б, тачније из језика мањинске заједнице у језик већинске заједнице. Испитаница Вум је заједно са снахом језички дефинисала баке немачке и српске породице. Уколико је реч о баки по мајци, онда се употребљавају немачке лексема *Großmutter* или *Oma*, а уколико је реч о очевој мајци онда питање упућено детету гласи: „Willst du mit *baba* sprechen?”.

(353) [...] и јуче кад сам их звала, каже, јао <*Frau A, wir wollten Ihnen die Quittung schicken und die ist zurückgekommen, habe ich Ihre richtige Adresse> а ја, ја сам се [...];
/испитаница А, ремигрант друге генерације, приликом инервјуа код породице Т, у разговору са ендогамом Т/;

(354) [...] а М. каже, а <*die Deutschen sind blind, ja> а они кажу <*ja, wir verstehen es, alles ist OK, aber> морали су [...];
/рођендан/[362]

(355) [...] а она [каже] <*jetzt schaust du gut aus>, кад ја овако [...];[...] јер сваки пут кад одем, они мени сви, јаоој <*sind Sie verspannt> не мора она мени да прича, ја то знам, све је то наравно <*akute Anspannung über den ganzen Tag> [...];
/испитаница Пшс, ендогам рођендан/.

У интергенерацијској комуникацији у ситуацијама које нису биле интервјуског типа забележили смо ове примере прекључивања кодова :

(356) [...] не, ја не знам, <*ich habe nicht mit M. zu tun [...];[...] може, може <*das ist echt schön> [...] можда <*ja, ich gehe mit> није реко да неће [...];
/припадница треће генерације у разговору са припадницима друге генерације радних миграната и ендогамом, рођендан/;

(357) [...] е то није знао <*gib ihm doch eine Chance> [...];
/припадница друге генерације радних миграната у разговору са припадницом треће генерације радних миграната, рођендан/;

(358) [...] <иии> ми ће да једемо сад пицу <*und ich ruf dich dann wieder an, ok ja, also so, ja, ja, ich weiß, gut> ајде <*jaaa, aber du kommst> добро, добро, ајде немам више [...];
/испитаница Јц, трећа генерација радних миграната у разговору са ремигрантом друге генерације, телефонски разговор/;

(359) [...] не тако јако А., само испред, овако <*ja> овако, па, стани лепо, о не <*du bist so faul> <еее> овако, овако, не овако [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, проба фолкора/;

(360) [...] а ту се вртите, М., не овако, овако <*da machst du besonders schnell> овако иде [...];
/испитаница Лм, трећа генерација радних миграната, објашњава другарици кораке на проби фолкора/.

[362] Сегмент говора испитанице друге генерације миграната која није учествовала у истраживању.

Током интервјуа, али не у разговору са истраживачем, долазило је до прекључивања кодова у интергенерацијској и интрагенерацијској комуникацији, што илуструјемо следећим примерима:

(361) [...] има, понекад се чује али (--) не знаш одакле су (---) овде има Срба <*gell> [...] <*hier in M.> [...] понекад чујемо, овај, је л` да Б., понекад чујемо (--) <*dass Serbisch gesprochen wird> овде у <*M.> кад смо [...];
/испитаница Ђб, друга генерација радних мигграната типа 2 у разговору са припадницом треће генерације радних мигграната, у породици/;

(362) [...] Пшб: <*M., M., komm mal her> ако имаш време мало да причаш [...] <*kommt auch im serbischen Fernsehen [...] ich mach Spaß>, шалим се [...];[...] и она *че* то да носи, <*das ist cool> [...];
/испитаница Пшб, друга генерација радних мигграната типа 2 у разговору са припадицом треће генерације радних мигграната, у породици/;

(363) [...] не, него двадесет центи оће (-) <*zwanzig Cent will er haben> за овај, како се зове [...]; Шта је сад <*wo bist du den, was ist los>?
/испитаница Цн, ремигрант друге генерације у разговору са припадницом Јц, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

(364) [...] ти можеш и на њемачком <*du kannst auf Deutsch sprechen, hörst du> [...];
/испитаник Ж, друга генерација радних мигграната типа 2 са испитаницом Жс, ремигрантом друге генерације, у кафићу/;

(365) [...] о томе како су ови <еехммм> како се то зове <*was ist wählen> [...];
/испитаница Лм, трећа генерација мигграната, са ендогамом и представником друге генерације радних мигграната типа 2, у породици/;

(366) [...] <аах> је л` си знала, као полиција има онакав (-) <*Schild> а онда <*sagt uns, das haben sie kaputt gemacht> [...];
/испитаник Крн, друга генерација мигграната четвртог таласа у разговору са сестром, у породици/.

У породици Ла, где су међу родитељима језичке улоге подељене, представник четвртог таласа мигграната првог таласа Лас демонстрирао нам је како припадник пете генерације мигграната првог таласа Лам[363] прекључује у разговору са родитељима. У комуникацији је мајка Лај упорна и не одговара на немачком:

[363] Испитанику је седам година.

(367) Лас: М.! М: <*Ja!> Лас: <*Wie war es heute in der Schule, hat dich jemand geärgert?> Лам: <*Nö, niemand.> Лас: <*Was hast du in der Schule gemacht?> Лам: <ммм> <*gespielt also gerannt (-) so (-) gerannt, wir haben gefan |/| Fangen gespielt, also wir hab|...|> ми смо играли јурке. Лас: <*Und was habt ihr heute gespielt, nochmal?> Лам: <*Fangen. Papa, weißt du, was sie mir gesagt haben?> Лај: Шта рече? Лам: Нешто су ми рекли. Лај: Ко? Лам: <*Geh` mir aus dem Weg.> Лај: А ко ти је то реко? Лам: Оне д|,|две близнакиње.

И за крај наводимо ретке примере прекључивања кодова у разговору са истраживачем:

(368) [...] и кад ово < ехммм> <е> <*wenn es funktioniert> то радило ја ћу [...];[...] ја очу да <мммм> ја (--) <*ich kucke, wann> ја можем да учим [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

(369) [...] али (--) <*nur wenn ich in Serbien bin> само у Србији мало [...];
/испитаница Фв, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

(370) [...] не, не, понекад морамо једну причицу да кажемо, <*wenn wir in der Kirche sind> у цркви [...];
/испитаник Јн, трећа генерација радних мигграната, у породици/;

На основу примера којима смо илустровали појаву *прекључивања кодова* можемо да закључимо да она зависи од бројних социолингвистичких и лингвистичких фактора, али понајпре од саговорника у комуникацији и његовог става према употреби српског језика. Отуда већина примера не потиче из комуникацијских ситуација интервјуског типа, већ је добијена непосредним посматрањем. Други битан фактор јесте доминантност употребе немачког језика у комуникацији у породичном домену, тачније редуковање или потпуно избацивање употребе српског језика (нпр. испитаник К, испитаница Пшми, Пе), те тиме и ниска фреквентност одређених лексема. Та тренутна или перманентна празнина у индивидуалном лексикону говорника доводи до појаве лексичке трансференције у виду асимиловане/неасимиловане или адаптиране лексеме која узрокује прелазак на немачки језик. Услед постепеног слабљења и губитка компетенције на српском језику наши билингвални испитаници у својој језичкој пракси прекључивањем са српског на немачки језик у комуникацији прелазе на

другу монолингвалност. Ово се посебно односи на представнике треће генерације радних миграната и друге генерације миграната четвртог таласа.

Генерацијски посматрано, а на основу материјала добијеног путем интервјуа и непосредним посматрањем, можемо рећи да је прва генерација радних миграната најмање подложна појави *прекључивања кодова* . Ова генерација радних миграната је заправо генерација која инсистира на употреби српског језика у породичном домену[364]. Трећа генерација радних миграната, која се, додуше, још увек налази у процесу друштвеног и језичког развоја и која од случаја до случаја поседује боље или лошије компетенције на српском језику, под утицајем друштвеног окружења и друштвених мрежа у којој се креће (пре свега школа) представља заправо најважнији фактор који утиче на појаву *прекључивања кодова* у породичној комуникацији.

3.4.5 Замена језика

Процес замене језика трећег таласа миграције, такозваних радних миграната (уп. поглавље 2.3.1 и 2.5), у западноевропским земљама, а посебно Немачкој, одвија се и траје од краја шездесетих година 20. века уз корелацију социолингвистичких и лингвистичких фактора.

Почетак овог процеса се са лингвистичког аспекта одликовао постојањем монолингвалности и оскудним компетенцијама радних миграната на немачком језику (уп. поглавље 2.3.5, фаза 1а и 1б), док су се социолигвистички фактори огледали, како у миграцијској политици земље пријема, тако и у економским и политичким ставовима земље порекла у односу на ту прву генерацију радних миграната. За разлику од прекоокеанских земаља, које су као земље трајног исељења инсистирале на интеграцији исељеника у већинско друштво[365],

[364] Мада, то није увек одрживо у свакодневном животу. Рецимо, испитаница X нам је испричала да је замолила своју мајку да са унуком говори на српском. Међутим, под утицајем дететових одговора на немачком и њена мајка прелази на комуникацију на немачком језику. С друге стране, испитаница Jc је навела да у њеној породици, у којој живе све три генерације, постоје теме о којима се говори или на српском или на немачком језику; нпр. испитаница Jc је током интервјуа у међусобном разговору са сином говорила на немачком када га је подсећала на школске обавезе.

[365] То је за резултат имало брзу дестабилизацију ентолингвистичих заједница (уп. Фишман 1991, цит. према Салмонс 2003: 110)

западноевропске земље су се декларисале као земље привременог боравка. Радни мигранти прве генерације били су сегрегирани (нпр. становање у посебним стамбеним блоковима, друштвене мреже везане за југословенске клубове и сл.) и нису имали пуно додира са већинском заједницом. Отуда долази и став миграната да немачки језик усвајају са *инструменталном* мотивацијом у циљу контакта са државним органима или на радном месту (уп. Давидовић 1991: 93). Будући да прва генерација немачки језик није добро знала, у комуникацији са другом генерацијом користила је искључиво српски језик[366]. То је био један од пресудних фактора у преношењу српског језика другој генерацији миграната.

Доласком друге генерације радних миграната, рођењем у миграцији или довођењем у Немачку[367], долази до промена у друштвеној функцији језикâ. Друга генерација радних миграната укључује се процесом секундарне социјализације у већинско друштво (обданиште, школа) и немачки језик усваја са *интегративном* мотивацијом. На тај начин српски језик у миграцији почиње да бива угрожен уношењем другог језика у домен породице. Међутим, овом процесу се супростављa више индивидуалних и општих фактора: циљ родитеља да се врате у матичну државу као и програм мера, како земље порекла, тако и земље пријема које би требало да стимулишу повратак радних миграната и њихове деце у домовину и њихову реинтеграцију. Стога се организовањем такозваних југословенских клубова и југословенских школа као додатни део образовног система (Уп. Давидовић 1999: 74–78) спречава интеграција и чува национални идентитет и матерњи језик миграната. Наши испитаници друге генерације радних миграната похађају основну школу на *матерњем језику* (9 испитаника) са *немачким као страним језиком* или допунску наставу матерњег језика (3 испитаника), уколико је реч о деци радних миграната прве генерације који живе у мањим местима[368]. Друга генерација радних миграната, дакле, за разлику од прве и треће генерације има посве другачији процес секундарне социјализације који је праћен другачијим начином усвајања српског и немачког језика (уп. графиконе бр. 18–21) као и присуством и употребом оба језика у различитим доменима и друштвеним мрежама. Овај социолингвистички и

[366] Овај период представља прву фазу у процесу замене језика.
[367] О овоме уп. фусноту 81.
[368] Уп. Баварску концепцију наставе за децу миграната, Давидовић 1999: 77.

лингвистички контекст је карактеристичан за фазу 2 у процесу замене језика нашег испитаног узорка, коју одликују с једне стране све већи број миграната који влада немачким језиком, а са друге међусобно општење на немачком језику (посебно у интрагенерацијској комуникацији друге генерације радних миграната). Оно по чему се још разликују прва и друга од треће генерације радних миграната јесте и њихов социјални статус. Ово разликовање у тесној је вези са индивидуалним ставом миграната друге генерације радних миграната у погледу трајног останка у Немачкој. На овом месту не треба губити из вида ни друштвена и политичка дешавања у матици: распад Југославије, гашење југословенских клубова и допунских школа, економска ситуација у матичној земљи. Овај сплет околности умногоме утиче на одлуку припадника друге генерације радних миграната да трајно остану да живе у земљи пријема њихових родитеља. Прва генерација, која је у Немачку дошла „трбухом за крухом", по правилу има низак степен образовања, те тако и низак социјални статус у друштву земље пријема. Тај статус, дејством различитих механизама земље пријема и земље порекла, наслеђују и њихови потомци[369]. И прва и друга генерација су, дакле, и даље сегрегирани, а друштвене мреже у којима је немачки доминантан језик своде се само на пословни домен[370]. У приватном домену прва генерација радних миграната инсистира на искључивој употреби српског језика.

Променом друштвених околности деведесетих година 20. века и одлуке друге генерације радних миграната о трајном останку у Немачкој, друга се генерација све више укључује у већинску друштвену заједницу[371], те се тиме мења и став према матерњем језику. Паралелно са овим процесима, овим групацијама миграната прикључује се нови талас миграција деведесетих година. Тај миграциони талас игра, при томе, битну улогу у успоравању процеса *замене језика*, будући да су припадници овог таласа део друштвених мрежа нашег испитаног узорка у приватном домену. Припадници друге генерације, ремиграната, друге генерације радних миграната и прве генерације четвртог

[369] „Средином осамдесетих година огроман проценат 75,6% југословенских ученика похађао је занатске школе у којима се врши припрема за радничка занимања, а њихово учешће у стручним школама које пружају више образовање износило је 0,01%", уп. Давидовић 1999: 66.
[370] Испитаник В процењује да је овде реч о 90% радних миграната прве и друге генерације.
[371] Испитаници друге генерације миграната и ремиграната друге генерације данас, на пример, не живе попут њихових родитеља у стамбеним блоковима намењеним странцима, већ у окружењу у коме доминира већинско немачко становништво.

таласа миграција, свесни да је њиховој деци у циљу вертикалне друштвене мобилности немачки важнији од српског језика, подлежу друштвеном притиску већинске заједнице и под утицајем јаких друштвених мрежа њихове деце (обданиште, школа, свеприсутност медија и сл.) све више редукују употребу српског језика и у приватном домену. За разлику од испитаника прве и друге генерације радних миграната, слика степена образовања испитаника треће генерације је потпуно другачија. Тако од 31 испитаника треће генерације радних миграната њих 18 похађа немачке гиманазије[372], 10 испитаника се налази у узрасту до четвртог разреда основне школе, један испитаник је завршио занат, а два испитаника су се школовала за стручна занимања. Графиконом бр. 24 приказан је однос секундарне социјализације наших испитаника у Србији/земљи порекла и Немачкој.

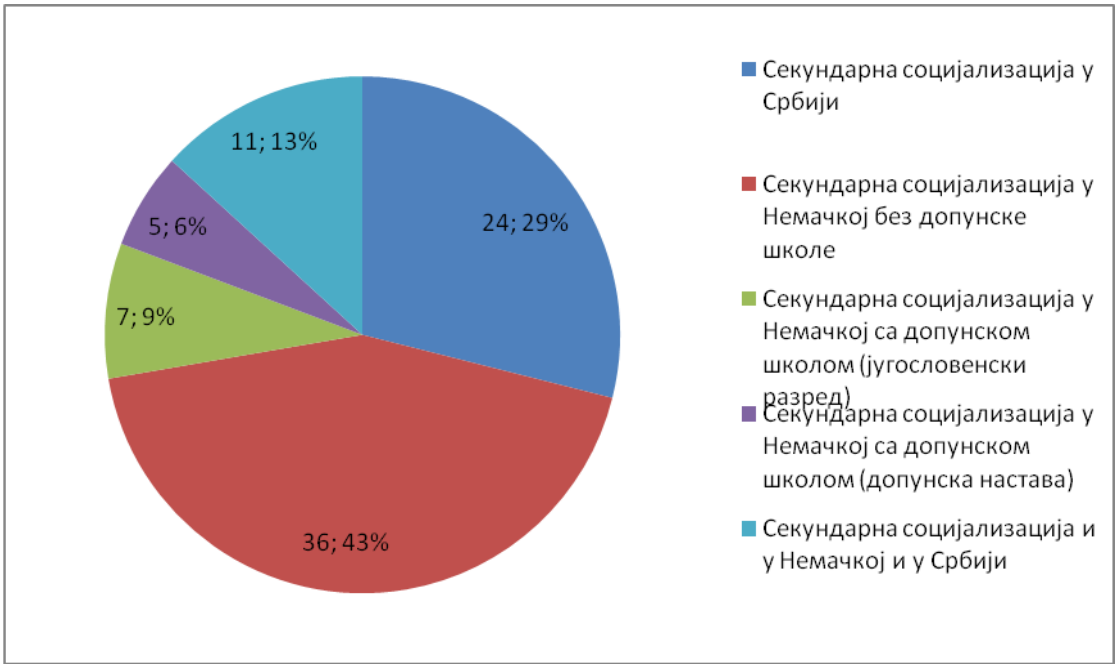

Графикон 24. Секундарна социјализација испитаног узорка

Као што нам илустрација приказује, у испитаном узорку предњачи групација са секундарном социјализацијом у Немачкој без југословенске допунске школе или допунске наставе српског језика (43%). У ових 43% улазе пре свега припадници треће генерације радних миграната.

[372]Систем немачког и српског образовања се разликује у томе што се деца након четвртог разреда основне школе одлучују за три врсте образовања: деветогодишње школовање са усмерењем на радничка занимања, десетогодишње и тринаестогодишње школовање са проходношћу ка стручним занимањима и универзитетском образовању.

Језички подстицаји у њиховим друштвеним мрежама пословног и приватног домена су такви да се српски језик маргинализује и постаје споредан језик комуникације у породици. Тако је у нашем испитаном узорку српски језик као главни језик општења заступљен у 9 породица, у 5 породица српски полако губи примат, у 2 породице су и српски и немачки подједнако заступљени, док је у 13 породица немачки главни језик комуникације у породици[373]. Од укупног броја породица у 7 породица је већ дошло до смене језика: у виду преласка наредних генерација на другу монолингвалност: код породице П и К већ у другој генерацији[374], код породице С код једног припадника друге генерације[375], код породице Са, Ан и Ж у трећој генерацији услед егзогамних бракова, а код породице В свесним преласком на немачки језик као једини језик општења у породици. Према нашој процени на основу сазнања о ставовима, језичком понашању и употреби језика српски језик има будућност да опстане као споредни језик општења у 17 испитаних породица. Код ових 17 породица се и друштвене мреже приватног домена састоје од јаких, слабих и пасивних веза у матици и миграцији, прате се медији на српском језику, а десет од ових породица активно учествује у раду Удружења[376]. Да ли ће се српски језик са променама којима је подлегао услед непосредног контакта са немачким језиком преносити на наредне генерације зависи, с једне стране, од животних околности тренутних носилаца билингвалне судбине наше испитане заједнице, наиме треће генерације радних миграната. С друге стране, очување српског језика у наредним генерацијама радних миграната зависиће и од степена подршке државе Србије, будући да борба за опстанак и очување српског језика превазилази моћи и снаге појединаца у дијаспори, као и саме дијаспоре.

У нашем истраживању издвојили су се следећи битни фактори у процесу замене језика:

---

[373]Овде је укупан збир породица 29, будући да смо овде као засебне рачунали породице једног ремигранта друге генерације породице Ж и једног представника друге генерације радних миграната другог типа породице Пш.

[374]Код прве услед става представника Пк према свом матерњем језику, код друге услед егзогамних бракова.

[375]До пресласка на другу монолингвалност дошло је управо услед различите секундарне социјализације, будући да је старији припадник друге генерације ове породице своју секундарну социјализацију обављао у време постојања Југославије, а млађи у време њеног распада и нестанка.

[376]У оквиру рада Удружења фолклорна секција представља слабу везу за очување српског језика. Наиме, током рада секције инструктор, који долази из Минхена, и инструктор из Инголштата са трећом генерацијом искључиво говоре на српском језику. О слабим и јаким везама уп. поглавље 2.4.

→ генерацијска припадност, која повлачи за собом:

→ начин учења језика,

→ начин обављања секундарне социјализације,

→ степен образовања,

→ контакти са матицом, затим фактор

→ полне припадности (склапање ендогамних/егзогамних бракова),

→ друштвеног успеха у земљи пријема,

→ став родитеља према матерњем језику,

→ институционална подршка.

Религија и црква као фактори у процесу замене језика у нашем истраживаном корпусу немају пресудну снагу у погледу очувања језика, будући да је реч о малом граду у коме не постоји православна црква[377], те друштвене мреже у домену религије не постоје у битној мери. Када говоримо о фактору бројчаности, наша ентолингвистичка заједница је са једне стране бројчано прилично заступљена у Инголштату, али њу карактерише дисперзивност на ширем географском простору. И поред тога што је довољно бројчано присутна, њене друштвене мреже су прилично слабе што пре погодује бржој замени језика.

О фактору генерацијске припадности смо већ говорили, те закључујемо да се по начину усвајања језика и секундарној социјализацији прва генерација разликује од друге, док се трећа разликује од прве и друге по начину усвајања језика, секундарној социјализацији и контактима са матицом. У истраживаном корпусу смо међу припадницима *друге* и *треће* генерације радних миграната забележили 41 (од 47) и 34 (од 44) консекутивних билингвала са прво усвајаним српским језиком (уп. графикон бр. 19), а секундарну социјализацију без допунске наставе српског језика обавило је или обавља 43% нашег испитаног узорка. Што се контаката са матичном земљом тиче, прва и друга генерација радних миграната су имале снажне везе са матицом, тачније неговале су честе, дуге и редовне контакте. Код треће генерације је случај такав да су контакти

[377]Службе поводом битних верских празника (Божић, Ускрс, слава Удружења и сл.) обављају се у јеванђелистичкој цркви и нису пуно посећене, службе се не одржавају редовно и верски празници се бележе са померањем од неколико недеља; у овом домену жене играју битну улогу (припрема приредби, рецитала, типичних јела и сл.). Само два испитаника (К и Х) нису укључени у овај домен. За овај домен можемо рећи да представља неискоришћену могућност у погледу очувања српског језика у истраживаној српској заједници.

редовни[378], али су кратки и ретки (једном до два пута годишње). На другој страни, мрежа рођака у матици се осипа природним путем, што за последицу има и нижи степен емотивне везаности за земљу порекла. У нашем истраживању смо у вези са идентификацијом са земљом пријема и матичном земљом дошли до резултата да се од наша 83 испитаника 7 идентификује са већинским друштвом (4 испитаника прве генерације радних миграната, 3 испитаника друге генерација радних миграната и 1 ремигрант друге генерације), док код треће осећања варирају, при чему ипак претеже идентификација са већинским друштвом. Овде наводимо следеће примере као илустрацију наше тврдње:

(371) [...] *не знам како је то код* ***вас,*** *али* ***овде*** [...]" и „[...] *ја не могу да је дам, код* ***нас*** *се носи код ветеринара да се успава* [...];
/испитаница П, прва генерација радних миграната, у породици/;

(372) [...] <еее> он(-) не има(-)ју као ***код нас*** [...];
/испитаница Пшма, трећа генерација радних миграната, у породици/;

(373) [...] са <**културрефератом> како би се то ***код нас*** рекло, значи министар културе за цели град [...];
/испитаник Ж, друга генерација радних миграната типа 2, у кафићу/;

(374) [...] онај што долази са трубачи ***код нас***, како се зову [...];
/испитаница Жс, ремигрант друге генерације радних миграната, у кафићу/.

Колоплет ових наведених фактора доводи до тога да немачки језик постаје доминантан језик у овој билингвалној етнолингвистичког заједници (уп. графиконе бр. 22 и бр. 23), а српски језик бива гурнут у други план.

Такође смо навели да је за даљи опстанак српског језика пресудна највећа групација нашег истраживаног корпуса, а то је трећа генерација радних миграната. Од ње зависи којим ће се правцем одвијати даљи билингвални развој заједнице, а ми као један од главних фактора у том развоју видимо ендогамне/егзогамне бракове. Садашња ситуација нам указује на појаву да је интрагенерацијски језик општења треће генерације искључиво немачки језик.

[378] Ово представља позитиван фактор у процесу очувања језика, будући да испитаници потврђују да се након одмора у Србији знатно побољшава језичка компетенција испитаника.

Али, то истовремено не значи и окончање процеса замене језика у трећој генерацији, будући да је већина испитаних представника треће генерације способна, са мањом или већом компетенцијом, да пређе на српски језик – у зависности од саговорника. Али, уколико припадници ове генерацијске групације уђу у егзогамне бракове или у ендогамне бракове другог типа, велика је вероватноћа да ће српски језик бити у потпуном и убрзаном повлачењу, тачније да се неће преносити будућем нараштају[379]. Трећи пут којим може кренути трећа генерација радних миграната, који је повољнији за очување српског језика, јесу ендогамни бракови првог типа. Наравно, то не мора увек бити правило[380], али у нашем испитаном узорку, на пример, испитаници Лас, А, Лс, Пшг[381] тврде да су им се језичке компетенције на српском побољшале удајом/женидбом за мушкарце/са женама из Србије. У овим продицама српски језик преноси се на следећи нараштај. У овом контексту варијабла пола представља амбивалентан фактор у погледу процеса очувања/замене језика.

Један од најбитнијих фактора који се негативно одражава на процес очувања језика јесте фактор друштвеног успеха. За то смо потврду нашли код свих испитаника. Будући да смо констатовали да се друга генерација радних миграната одлучила за трајни боравак у земљи пријема њихових родитеља, степен образовања је важан фактор у позиционирању унутар друштва већинске заједнице. За ово позиционирање у друштву превасходно је битан немачки, а не српски језик. Сви испитаници (сем Пк, Пе, К, Пшб) имају веома позитиван став према очувању српског језика, идентитета и културе и желели би да њихова деца знају и српски језик. Међутим, они су исто тако свесни да под притиском живота унутар већинског друштва немачки језик мора заузимати прво место у друштвеном и језичком развоју њихове деце. Услед наведеног притиска већинског друштва и динамике живљења, као и с друге стране услед слабљења

[379] За ендогамне бракове другог типа имамо већ пример у нашем испитаном узорку (породица Ђ), где су припадници треће генерације или пасивни или рецептивни билингвали. Питање је колико и да ли ће они бити у стању да, уколико и они ступе у ендогамни брак другог типа, даље преносе српски језик на следећи нарашатај. А у породицама где постоје егзогамни бракови, до замене језика је већ дошло у другој, односно трећој генерацији.

[380] Нпр. породица Пш, испитаница Пшб, друга генерација другог типа, у којој је без обзира на ендогамни брак првог типа немачки једини језик општења, те су два припадника треће генерације монолингвали на немачком језику, а један на прелазу из пасивног у рецептивног билингвала.

[381]Испитаници су припадници четврте генерације миграције првог таласа (Лас) и друге генерације радних миграната типа 2.

компетенција на српском језику, родитељи[382] сами без помоћи државних институција матичне земље нису у стању да овај неумитан процес замене језика зауставе или успоре (уп. изјаве испитаника Рд (8) и Пом (9).

Тако долазимо до фактора институционалне подршке, који у овом тренутку у нашој испитаној етнолинвистичкој заједници не постоји[383]. Ниједан родитељ деце која се налазе у фази секундарне социјализације се није изјаснио да би волео да његова деца похађају српску школу, као што је то био случај са другом генерацијом миграната. Циљ једне такве школе је заправо припрема деце за ремиграцију. Родитељи истичу да би желели да постоји инстутуционализовано организована допунска настава која би се одржавала најмање једном месечно. Од када је немачка покрајина Баварска престала 2008/2009. да организује и финансира спровођење допунске наставе на матерњем језику за мигрантску децу, Министарство просвете Србије као и Министарство за дијаспору до данас нису предузела готово никакве кораке[384]. У Инголштату, граду у коме живи наша истраживана ентолингвистичка заједница, допунска школа не постоји од тог времена, а и док је постојала била је јако слабо посећена[385]. С обзиром на број српских миграната у овом граду, ово је био за нас зачуђујући податак. Разлог слабој посећености је према речима наших испитаника био лош наставни програм, уџбеници и наставни кадар, који су датирали још из времена школовања родитеља треће генерације. Да интересовање родитеља и деце постоји показује посећеност радионице српског језика при Српском културном удружењу у Инголштату[386] коју организује и спроводи испитаница Лј. Она инсистира на томе да се ова настава, или како она каже, дружење, назива радионицом српског језика, управо због тога што није

[382]Припадници друге генерације радних миграната, прве генерације миграната четвртог таласа, ремиграната друге генерације, па и ендогама.

[383] Наши испитаници улажу своје сопствене, расположиве снаге и финансијска средства да се Српско културно удружење одржи, да опстане фолклорна секција и да се настави са наставом српског језика, која, као што смо већ поменули, опстаје добром вољом испитанице Лј.

[384]Упућујемо на чланке *Српски ђаци изгубили наду у Немачкој*, од 12.06.2010, www.vesti-online.com/Dijaspora/, и *Шири се мрежа допунских школа у иностранству*, од 02.јануара 2013, www.novosti.rs/.../планета.481.html:413122, приступљено 05.06.2014, а посебно на коментаре читалаца уз исти чланак; http://www.koreni.rs/ko-zeli-da-ugasi-dopunske-skole-u-inostranstvu/#.Vc7PXkVhiX4.facebook. *Гасе ли се допунске школе у иностранству*, од 15. августа 2015, прегледано 18.08.2015, као и на сајт Министарства спољних послова – Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, где смо пронашли податак да је 08. јуна 2015. расписан конкурс за наставнике за допунску наставу у иностранству.

[385] Тако су три представника треће генерације једно време похађала и ту школу.

[386] Ми смо присуствовали овим часовима у два термина, 21.09.2013. и 12.10. 2103; укупно је 23 деце која похађају наставу.

квалификована за такву врсту посла и што је ово искључиво самоиницијативно ангажовање без икакве надокнаде. Оваква лична иницијатива је у недостатку инистуционалне иницијативе свакако за похвалу и веома је битна, међутим, и даље остаје питање шта ће држава Србија урадити по том питању. Данашњој деци у миграцији потребни су нови приступи, нов, модеран и редукован наставни програм који би се ограничио на учење и усвајање српског језика, као и кроз упознавање деце са културом и историјом земље њихових предака. Једино се на тај начин може предупредити асимилација треће генерације миграната у немачко друштво, или је око 700.000 Срба[387] у немачкој дијаспори за државу Србију „отписани контигент"?

Наша истраживана етнолингвистичка заједница се данас према социолингвистичким и лингвистичким показатељима на основу спроведене анализе налази у 3. фази процеса замене језика. У овој фази се прва генерација радних миграната повлачи и постепено нестаје, а однос снага језика у интер- и интрагенерацијској комуникацији је промењен, тачније немачки језик постаје главни језик општења. Док је језик интрагенерацијске комуникације прве генерације радних миграната и интергенерацијске комуникације прве и друге генерације радних миграната искључиво српски[388], дотле у интрагенерацијској комуникацији друге генерације радних миграната почиње уопштено гледано да преовладава немачки језик[389]. У комуникацији између прве/друге генерације са трећом генерацијом радних миграната доминира немачки језик[390] са честим прекључивањем кодова, лексичким и граматичким трансференцијама које су већ обележје новог, дијаспоралног језика (уп. поглавље 3.3.2). Трећа генерација радних миграната сада српски језик усваја углавном преко немачког језика и усваја га у знатно промењеном облику од језика са којим је прва генерација радних миграната отишла у миграцију. За разлику од Филиповића (1986, 1984) и других који трећу генерацију сматрају оном у којој је наступила замена

[387]Податак са сајта Централни савет Срба у Немачкој, уп. www.zentralrat-der-serben.de, прегледано 18.06.2014.

[388] Њу прати обиље адаптираних лексичких трансференција и ретке граматичке трансференције као и ретко прекључивање кодова код прве, а код друге интензивније неасимиловане лексичке као и граматичке трансференције, са прекључивањем кодова.

[389]Овакву комуникацију прате неасимиловани трансфери, прекључивање кодова и појачана граматичка трансференција.

[390] Нпр. родитељ/деда и баба се детету/унуку обраћају на српском језику, а дете/унук одговара на немачком.

језика[391], код нас ова генерација, са пратећим индивидуалним утицајима, представља пресудан, боље рећи амбивалентан фактор у погледу очувања/замене језика. Како је сада позиција треће генерације радних миграната као и став немачког друштва у погледу интеграције миграната слична условима у којима се налазе исељеници у прекоокеанским земљама, природан резултат хијерархијских друштвених, економских и других односа који владају између етнолингвистичких заједница и већинског друштва јесте убрзана замена језика. Овај убрзани процес замене језика може се предупредити одређеним мерама од стране институција матичне државе Србије којима ће се даље створити услови за очување језика и националног идентитета у наредним нараштајима српске миграције.

4. ЗАКЉУЧАК

Савремено друштво је вишејезично и више него икада обележено разноврсним језичким и културолошким контактима. Према узроцима се ови контакти могу поделити на *вољне* (миграције, импорт радне снаге, трговина, дипломатија, туризам, образовање) или *невољне* (колонизација, ратови, освајања територија, мењање граница). По својој природи они могу бити *посредни* (путем медија, филмова, превода и сл. у једнојезичним заједницама) и *непосредни* (миграторна кретања, двојезичне друштвене заједнице и сл.). Појаве, исходе и очекиване последице међусобних утицаја језика као социолигвистичког и лингвистичког феномена нису нов предмет изучавања. О њима се говори и оне се изучавају од Шухарта преко Вајнрајха до Клајна и Мајерс-Скотон до данашњих дана у контексту различитих типова контаката међу различитим језичким паровима. Српски језик у контакту са германским језицима највише је истраживан у англофоним контекстима, док се мањи број радова бавио и контатком српског језика са немачким. Међутим, на основу доступне научне литературе може се констатовати да су међусобни утицаји српског и немачког језика истраживани превасходно на дијахроном плану у контексту посредних контаката (језичке посуђенице). Другим видом контаката, тачније непосредним

[391] Ово је разумљива констатација, будући да је Филиповић истраживао језик прекоокеанских исељеника са социолингвистичким факторима знатно другачијим од фактора који су присутни у западноевропској миграцији, а који утичу на брзо урушавање билингвалне заједнице.

језичким додирима и њиховим динамизмима, бавили су се малобројни аутори, и то до почетка 90-их година 20. века. Али, и овде смо, на основу прегледа научних радова који се баве изучавањем српског дијаспоралног језика у Немачкој, дошли до закључка да су ова истраживања спровођена пре свега у социолигнвистичком контексту са акцентом на двојезичност деце југословенских радника на привременом раду 70-их и 80-их година. Стање српског дијаспоралног језика у Немачкој са системсколингвистичког и соцолингвистичког становишта са освртом на последице контакта српског језика са немачким језиком и исходе који остављају трага у процесу језичких промена и замене/очувања језика код различитих генерација миграната до сада готово и да није било предметом истраживања.

У предметном раду се испитује процес замене језика са пратећим феноменима структуралних промена у српском језику под контактом у миграционом контексту од прве до треће генерације радних миграната. Посебан акценат се ставља на ванјезичке чиниоце у којима се у основи налази почетак и ток процеса замене језика. Дакле, у предметном раду истражили смо један битно различит контекст од до сада истражених, а резултати нашег истраживања описују и објашњавају како структуре доминантног утичу на структуре мањинског језика, као и какву улогу друштвени контекст игра у очувању/замени српског језика у мигрантској ситуацији.

Наслањајући се на дефиницију да предмет истраживања контактне лингвистике представљају процеси иницирани и активирани сусретањем двају или више језика или језичких варијетета и њихових говорника, како на индивидуалном, тако и на друштвеном плану, предмет нашег рада представља управо непосредни језички контакт српског и немачког језика на подручју Савезне Републике Немачке на примеру 27 породица са 83 испитаника ентолингвистичке заједнице Срба у баварском граду Инголшату.

Овај рад је имао за циљ да у оквиру одређених теоријских постулата (Вајнрајх, Хауген, Клајн и др.) и на основу резултата емпиријских истраживања пружи одговоре на питања која се тичу фактора релевантних за процесе очувања или замене језика, утврђујући фазу процеса замене језика у којој се налази истраживана заједница. Поред тога, у раду се нуде и објашњења језичких промена у српском језичког систему под утицајем система немачког језика и указује на правце евентуалних будућих истраживања. Пресек

социолингвистичког и лингвистичког стања истраживане етнолингвистичке заједнице и резултати добијени истраживањем се односе на конкретну заједницу и конкретан корпус. Имајући у виду могуће различитости у погледу социодемографских и лингвистичких услова и околности у другим земљама пријема немачког говорног подручја клонили смо се уопштавања добијених резултата. Ипак, добијени резултати засигурно омогућавају увид у опште тенденције развоја српског језика и у другим земљама пријема немачког говорног подручја, као и у тенденције кретања животног циклуса српско-немачких билингвалних заједница.

На тим основама се предвиђају исходи у животном циклусу истраживане етнолингвистичке заједнице, а на темељу тога указујемо на могућности и потребе предузимања евентуалних институиционализованих мера у циљу што дужег очувања српске говорне заједнице у немачкој дијаспори уопште – нпр. организована настава српског језика, израда уџбеника прилагођених трећој генерацији Срба у Немачкој, оснивање и формирање библиотека – једном речју организованија и тешња повезаност матице са дијаспором. Поред ових практичних циљева, једно од постављених питања на које смо покушали да одговоримо у предметном раду јесте (ре)дефинисање основих појмова контактне лингвистике и разграничење појавних облика феномена језичког контакта попут трансференције, прекључивања кодова, интерференције и сл.

У том смислу је било потребно да у емпиријском делу истраживања применимо већи број постојећих методолошких и теоријских приступа. У контактној лингвистици, захваљујући разноврсности њених аспеката, не постоји једна јединствена метода. Контактна лингвистика методе углавном црпи из других научних дисциплина. Ми смо се определили да језичку ситуацију Срба у СРН, структуре и услове језичке продукције и рецепције истражујемо у макросоциолингвистичком контексту полазећи од методолошких позиција социолингвистике. Теоријско-методолошке оквире које смо користили у приступу овом проблему прате правце истраживања који се директно надовезују на Вајнрајха. Применом методологије социолингвистичке и лингвистичке анализе узимајући у обзир и теорију домена и друштвених мрежа уз комбиновање квалитативног и квантитативног приступа у вредновању друштвених и лингвистичких интеракција јасније се и лакше може сагледати и објаснити како скуп различитих фактора утиче на системсколингвистичке

промене и промене са комуникацијског аспекта. Тако се детаљније сагледавају и објашњавају процес замене/очувања језика и структуралне промене у српском језику, пратећи у циклусима тог процеса припаднике најстарије (прве) генерације преко средње (друге) до најмлађе (треће) генерације. Ми овде заговарамо интегрисани модел који представља покушај да се у обзир узму лингвистичке и друштвене варијабле у природним комуникацијским ситуацијама, односно укључивање изванјезичких фактора који утичу на лингвистичке варијације и начин реализације билингвалне компетенције.

Предметна анализа феномена језичких контаката има карактер студије случаја (*case study*) и представља емпиријско индуктивно истраживање на синхроној равни које смо обавили користећи се техникама социолингвистичког интервјуа са елементима непосредног посматрања (*teilnehmende Beobachtung*).

Следећи комплексе питања[392] са већ унапред дефинисаним областима и малим бројем структурираних питања уз коришћење форме неструктурираног/нестандардизованог и полуструктурираног/ полустандардизованог интервјуа, дошли смо до података о *социодемографским варијаблама* истраживаног корупса и испитаног узорка (пол, вероисповест, брачно стање, степен образовања и сл.), о *усвајању језика и употреби језика* (хронологија усвајања језика, степен билингвалности испитаника, употреба језика у доменима и друштвеним мрежама у миграцији, матици и сл.) као и о *ставовима* у погледу *очувања језика, идентита и културе*. Интервјуи су вођени групно (од 2 до 5 учесника), у различитим окружењима и ситуацијама са елементима непосредног посматрања (породица, Српско културно удружење „Свети Сава", кафић, рођендани, часови наставе српског језика, вежбе фолклора и сл.). Тиме смо желели да постигнемо што већи степен природности говора. Сам ток истраживања се одвијао у пет међусобно испреплетаних корака, са теренским истраживањем у трима етапама у периоду од 2010. до 2013. године. Обрада корпусне грађе, квалитативно и квантитативно вредновање лингвистичких и социолингвистичких података као и успостављање односа између социолингвистичких и лингвистичких података представља шести корак.

[392] Питања су била формулисана у већ састављеном упитнику, будући да смо првобитно имали намеру да применимо и ову социолингвистичку технику истраживања, али смо се због несразмере прикупљене корпусне грађе путем упитника и интервјуа ипак одлучили да у раду анализирамо само наснимљен корпусни материјал, уп. поглавље 3.3, фуснота 232.

Интервјуима и непосредним посматрањем као комплементарним техникама (53,5 сати наснимљеног језичког материјала и 400 страна транскрипта) успели смо да добијемо информације о социолингвистичким и лингвистичким репертоарима заједнице и њиховој међузависности, која се рефлектује у реализацији билингалне компетенције у самом језичком систему и комуникацијском аспекту. У циљу лингвистичке анализе из говорног корпуса издвојили смо оне најтипичније језичке узорке како бисмо диференцирано илустровали релевантне појаве и процесе условљене непосредним контактом немачког и српског језика у дијаспоралним околностима, довели их у везу са друштвеним контекстом и оставили један документ о тренутном стању српског језика у немачкој дијаспори.

Док смо приликом спровођења емпиријског дела истраживања били суочени са разним тешкоћама и препрекама, од приступа испитаницима преко организације спровођења интервјуа до финансијских потешкоћа приликом реализације теренског истраживања, дотле је у теоријском делу рада било неопходно разумети различите теоријске приступе и гледишта, почевши од самог предмета и дефиниције контактне лингвистике до шареноликог појмовно-терминолошког апарата. Тако смо у предметном раду покушали да нађемо и дамо одговоре на питања шта изучава и истражује контактна лингвистика, шта се подразумева под језичким контактом, који су то феномени, процеси, последице и исходи који прате језички контакт и пре свега како их разликовати и именовати.

Сазнања о међусобном утицају језика су постојала дуги низ векова, међутим, таквим феноменима није придаван посебан значај. Почеци модерних контактнолингвистичких истраживања се везују за Шухарта, који је препознао спрегу између двојезичности и мешања језика, тачније појаву међусобног утицаја језика у контакту. Прва систематска истраживања језичког контакта и вишејезичности активирана су средином педесетих година 20. века појавом дела J. Вајнрајха *Језици у контакту* („*Languages in Contact Findings and problems*" 1953). Овим је делом Вајнрајх покренуо, усмерио, теоријски уобличио и терминолошко-појмовно опремио једну нову лингвистичку дисциплину под именом контактна лингвистика.

У контексту различитих приступа дефинисању контактне лингвистике и језичког контакта можемо закључити да су двојезичност и језички контакт у

ској вези једно са другим. Језички контакт настаје посредном или непосредном социјалном интеракцијом говорника под утицајем комуникативног аспекта и социокултуролошког контекста. Језички контакти су пре резултат друштвених кретања него лингвистичких процеса. Ти друштвени процеси, уколико су интензивни, представљају снажне спољне покретаче језичких промена. Имајући у виду психолингвистичко и социолингвистичко одређење појма контактне лингвистике, она представља једно вишедимензионално и интердисциплинарно поље истраживања.

У научној литератури паралелно са хронолошком периодизацијом у оптицају је и појмовна периодизација у којој се смењују термини попут *мешање језика*, *мешани језици*, које хронолошки везујемо за предконтактнолингвистичко доба и присутни су у првом периоду хронолошке периодизације. Ове термине смењује потом термин *језичко*, односно *лингвистичко посуђивање*. Од појаве Вајнрајхове монографије о језицима у контакту уводе се појмови *језици у контакту*, *језички контакти, контакна лингвистика, лингвистика језичких додира, лингвистичка контактологија*, заједно са појмовима *интерференција*, *трансференција* и *прекључивање кодова*, који обележавају и процесе и резултате језичког контакта. Појмови који су такође битни и кључни у контактној лингвистици јесу и *билингвизам*, *матерњи језик* и *генерација*, који се у зависности од типа језичког контакта различито тумаче и дефинишу.

У погледу разликовања и именовања појава, процеса и исхода језичког контакта треба узети у обзир три дистинкције према којима ваља редефинисати постојећи појмовно-терминолошки апарат контактне лингвистике. То су 1) *врста контакта* (посредни/непосредни контакт); 2) утицаји међујезичког контакта на *говор/систем* према врсти контакта, тачније одражавању утицаја језика под контактом у равни синхроније и дијахроније и 3) утицаји језичког контакта у зависности од *степена билингвалности*. Као општи појам за све појаве индуковане језичким контактом користимо термин *феномени језичког контакта*. Под феноменима језичког контакта даље подразумевамо 1) *двојезичност* (*вишејезичност*) као последицу (настанак пиџина и креола), али и као узрок језичких утицаја; 2) *трансференцију*, која означава појаву преношења елемената, обележја и правила из једног у неки други језик, са својим последицама у синхронији/дијахронији у посредном/непосредном контакту са аспекта језичког система (настајање дијаспоралних језика, промене у

стандардним језицима и сл.); и 3) *прекључивање кодова* и 4) *замену језика* са аспекта комуникације билингвалног говорника.

Билингвизам у теорији контактне лингвистике заузима кључно место, будући да је, како услов, тако и последица језичких контаката. У складу са нашим истраживањем језичког контакта у миграционом контексту ми прихватамо минималистичку дефиницију билингвизма. Тако су билингвали они испитаници који поседују само компетенцију разумевања. Наслањајући се на С. Липерт под *рецептивним* билингвалима подразумевамо говорнике који поседују способност да језик (делом) разумеју, али не и да говоре, а под *пасивним* билингвалима говорнике који поседују способност отежане и споре продукције на српском језику.

У предметном раду, наслањајући се на М. Клајна, потпуно избацујемо појам интерференција и одлучујемо се за појам *трансференције* као процес и *трансфер* као резултат. Трансференција своја полазишта има управо у контрастима између језика. Она је у различитим типовима језичког контакта у основи један те исти феномен, али који, у зависности од типа језичког контакта изазива различите процесе и има другачије лингвистичке исходе. У научној литератури воде се, такође, многе дискусије о разликовању појава *трансференције* и *прекључивања кодова* . Ми смо у нашем раду извели два основна обележја разликовања ових појава. Тако сматрамо да за појаву *трансференције* постојање билингвалне заједнице, односно билингвалности говорника, није неизоставан предуслов, док то јесте за *прекључивање кодова*. Друго обележје је то што *транференција* погађа системсколингвистичке равни језика, утиче на структуре језика под контактом и удаљава га од језика матице, док је *прекључивање кодова* комуникацијски условљен процес и не утиче на системске промене у језику А. *Прекључивање кодова* за последицу има *краткорочну*, *тренутну* замену језика А језиком Б у избору језика у комуникацијској ситуацији. Минимална јединица за трансференцију је лексема, а максимална фразеолексема у погледу лексичке трансференције, а на структуралном нивоу су то граматичке релације и категорије. Код *прекључивања кодова* минималном јединицом ове краткорочне замене језика сматрамо секвенцу реченице/реченичног дела. У непосредном језичком контакту трансфер на једној страни може представљати окидач (*triggering*) за прекључивање кодова, а на другој за последицу може имати конвергенцију,

тачније структурално изједначавање „слабијег” језика А по узору на доминанти језик Б. Све ове појаве које прате непосредни језички контакт у миграционом контексту представљају фазе, односно стања које пролази језик мањинске заједнице у процесу замене језика. Језик мањинске заједнице у тим фазама, под утицајем наведених феномена непосредног језичког контакта, трпи промене како у свом лексикону тако и у синтаксичким и морфолошким структурама.

У предметном раду су такође дефинисани и појмови *говорна заједница, матерњи језик, дијаспорални језик* и *генерација*. Под *говорном заједницом* у смислу заједнице говорника („*linguistic community*”), тачније под *ентнолингвистичком заједницом* подразумевамо скупину више генерација српских миграната за које језик није увек оно што повезује све припаднике те заједнице. *Матерњи језик* у мигрантској ситуацији је такође комплексан проблем. Ми се приклањамо дефиницији Тове Скутнаб-Кангас, према којој мигрантско дете може имати више матерњих језика према критеријумима порекла, нивоа компетенције, функције и идентитета. Нашим испитаницима смо, при томе, дали слободу да сами одреде који је језик њихов матерњи језик. У предметном раду користе се и термини *главни* и *споредни* језик којима се описује доминантност/недоминантност једног језика у комуникацији испитаника у одређеним доменима и друштвеним мрежама. Српски језик испитаних билингвала ентнолингвистичке заједнице Срба у Инголштату, као и генерално у немачкој дијаспори, назван је *српским дијаспоралним језиком*, будући да је он као такав у процесу замене језика из немачког језика попримио лексику и структуре које га временом удаљавају од стандардног српског језика и његових територијалних варијетета у матици. И на крају, како су у контактнолингвистичком смислу српски радни мигранти и њихови потомци носиоци процеса замене језика и иницијатори промена у српском језику било је неопходно дефинисати појам *генерације*. Имајући у виду различите приступе одређењу овог појма под *првом генерацијом радних миграната* (миграната трећег таласа) подразумевају се мигранти који су шездесетих и седамдесетих година прошлог века дошли у Немачку ради запослења. Њихови потомци названи су *другом генерацијом радних миграната*, а потомци друге генерације *трећом генерацијом радних миграната*. *Друга генерација радних миграната*, у зависности од начина доласка у Немачку, подељена је на типове 1а, 1б и 2 и *ремигранте* друге генерације. У друштвеним мрежама испитаника затечени су и

припадници савремене миграције или миграције четвртог таласа као и једна породица, чије мигрантско порекло са прекидима датира још из периода првог таласа миграција. Њих смо, такође, обухватили истраживањем, будући да они представљају битан позитиван фактор у замени/очувању српског језика.

Процес *замене језика* као један од феномена језичког контакта представља прелазак појединца или групе са једне монолингвалности на другу монолингвалност. У оквиру социолингвистичког приступа процес замене језика и фактора, који у непосредном и дуготрајном језичком контакту утичу на процес замене/очувања језика, проучавају се у оквиру теорије домена, језичке екологије, теорије виталности и теорије друштвених мрежа. Ми смо у нашем истраживању процес замене језика пратили са аспекта утицаја домена и друштвених мрежа.

У периоду трајања животног циклуса једне билингвалне заједнице стање мањинског језика и понашање припадника говорне заједнице мањинског језика се мењају. Ове промене су условљене утицајем друштвених и језичких фактора. Из једне такве социолингвистичке ситуације у начелу произилазе фазе процеса замене мањинског језика већинским језиком, које могу обухватити више генерација. У литератури се континуум овог процеса приказује различитим фазним моделима, од којих нам се најпрецизнијим чини Винфордов петофазни модел; прву и пету фазу ми смо поделили на подфазе а) и б). Уз појединачне фазе процеса замене језика разврстани и сврстани су мигранти у погледу генерацијске припадности, као и феномени језичког контакта који прате те фазе.

Треће поглавље предметног рада представља срж истраживања. У транскрипцији и приказу сегментираних примера говора испитаника којима илуструјемо анализиране појаве лексичких и граматичких трансференција и прекључивање кодова следили смо принцип ортографског правила литерарне транскрипције. При томе смо користили технику коментиране транскрипције примењујући технику посебног означавања. Конкретној социолингвистичкој и лингвистичкој анализи претходи детаљан опис корака, етапа и фаза спроведеног истраживања.

Полазећи од слободне процене испитаника да у Инголштату живи између 100 и 150 породица Срба и од тога да су у истраживању учествовали чланови 27 породица, констатујемо да смо нашим истраживањем обухватили 27%, односно 18% етнолигвистичке заједнице Срба у Инголштату (графикон бр. 1 и 2). У раду

смо користили термине *истраживани корпус* и *испитани узорак*. *Истраживани корпус* представља укупан број чланова породица (195); од укупног броја чланова истраживаних породица конкретним истраживањем обухваћено је 83 члана које смо назвали *испитани узорак*. Поређењем структуре истраживаног корпуса и испитаног узорка желели смо да прикажемо окружење у коме живи и функционише испитани узорак, те да одређени закључци до којих смо дошли могу да се као такви пренесу и на истраживани корпус. Дошли смо до резултата да је испитаним узорком обухваћено 43% од укупног истраживаног корпуса (графикон бр. 6). У даљој анализи смо показали да ова 43% испитаног корпуса одражава исте карактеристике по питању *полне*, а делимично по питању *генерацијске*, односно *групацијске припадности*. Варијабла пола показује идентичан однос у истраживаном корпусу и испитаном узорку (53% : 47% у корист женског пола, уп. графиконе бр. 3 и 9). У погледу групацијске припадности у испитаном узорку губи се групација егзогама, а остају најбројније трећа и друга генерација радних миграната (уп. графиконе бр. 4 и 5 / 10 и 11). Дакле, када упоредимо истраживани корпус са испитаним узорком видимо да једино веће квантитативно одступање постоји у групацији представника прве генерације радних миграната. Томе има више разлога: један део њих је у тренутку нашег истраживања боравио у Србији, један део није био заинтересован за истраживање, а неки живе ван Инголштата.

У истраживаном корпусу, који чини 195 чланова истраживаних породица, заступљено је 37 монолингвала и 158 билингвала. Пошто смо утврдили да је 19% истраживаног корпуса монолингвалан, а 81% билингвалан (уп. графикон бр. 15), у даљој анализи смо дали приказ односа испитаних и неиспитаних билингвала (графикон бр. 17). Тако смо дошли до резултата да наш *испитани узорак* чини 53% укупног *билингвалног* корпуса.

Према варијабли *хронологије усвајања* језика (графикон бр. 18) у целокупном истраживаном билингвалном корпусу има 53% *раних консекутивних билингвала са прво усвајаним српским језиком*, *касних билингвала* има 38% а *рани симултани* и *рани консекутивни билингвали са прво усвајаним немачким језиком* заступљени су са 5% и 4%. Варијаблу хронологије усвајања језика смо потом приказали и према генерацијској, тј. групацијској припадности (графикони бр. 19 и 21). Готово једнак процентуални однос у овој варијабли налазимо и у *испитаном узорку* (графикон бр. 20). Резултати

приказани на графиконима бр. 18–21 потврђују нам да се српски језик преносио са прве генерације радних миграната на другу, као и да је друга, додуше у мањој мери услед више фактора, српски језик преносила на следећи нараштај, трећу генерацију радних миграната.

Процену варијабле *степена билингвалности* засновали смо на самопроцењивању наших испитаника и наснимљеном језичком материјалу, те смо дошли до резултата да у нашем испитаном узорку преовлађује доминанта билингвалност у корист немачког језика са 51% (графикон бр. 22). Пасивни и рецептивни билингвали заступљени су са 13 % и 6% међу припадницима треће генерације радних миграната. Овај резултат нам говори да један део припадника друге генерације радних миграната истраживане заједнице, немоћан пред притиском сила друштвених мрежа, економских и друштвених односа у већинској друштвеној заједници, одустаје од преношења српског језика својој деци.

Однос резултата који смо добили у погледу одређења *матерњег језика* и *употребе* немачког и српског језика у *породичном* домену је несразмеран (графикони бр. 12 и 14). Најразуђенију слику по питању матерњег језика нуди трећа генерација радних миграната (графикон бр. 13). Од 31 испитаника ове генерације четрнаесторо њих изјављује да има два матерња језика; међу њима 9 испитаника даје предност српском, а 5 немачком језику. Њих деветоро је изјавило да им је матерњи језик немачки, док је 8 испитаника рекло да им је матерњи језик српски. Њихово опредељење за српски као матерњи језик се, међутим, не поклапа са њиховом компетенцијом на српском језику нити са степеном употребе српског језика. Ови резултати говоре заправо о очувању националног идентитета припадника треће генерације миграната и степену њихове интеграције и асимилације у друштво већинске заједнице. Овакав став представника треће генерације радних миграната је у ствари углавном одраз става саме породице према вредностима као што су језик, култура и идентитет.

Испитаници прве генерације радних миграната, друге генерације радних миграната типа 1б као и ремигранти друге генерације радних миграната – заједно са испитаницима прве генерације четвртог таласа и групације ендогама – дефинисани су као носиоци српског као матерњег језика понетог у миграцију. Српски језик истраживане етнолингвистичке заједнице, поред тога што је претрпео лексичке и структуралне промене под утицајем немачког, показује и

варијететне различитости попут територијалне (Србија, Босна, Хрватска) и социјалне (колоквијална и обележја карактеристична за одређени степен образовања наведених групација). Таква обележја су се преносила и преносе на другу и трећу генерацију радних миграната. Ове карактеристике српског језика испитаника илустроване су типичним примерима (уп. поглавље 3.3.2, примери од (10) до (21)), а исте се могу пратити и у анализираним примерима (нпр. ’гријање’ у примеру (46) или у примеру (61) ’за објекти’ и др.). Испитаници друге генерације радних миграната типа 2 и типа 1а, друге генерације миграната четвртог таласа, пете и четврте генерације миграната првог таласа и треће генерације радних миграната су оне генерације које су српски језик усвајале ван матичне земље, у Немачкој. Ове генерације се сматрају кључним иницијаторима промена у српском језику и замене/очувања српског језика у миграцији.

У социолингвистичкој анализи издвојиле су се међу генерацијама радних миграната кључне разлике које су битне за правац језичког развоја српске етнолингвистичке заједнице у Инголштату, али и у српској дијаспори у Западној Европи. Између испитаника *прве* и *друге* генерације радних миграната констатовали смо *четири* битне социолингвистичке разлике. То су: 1) начин усвајања немачког језика; 2) неукљученост/укљученост у друштво већинске заједнице; 3) став према трајном/привременом боравку у Немачкој и 4) став према српском језику. Друга генерација радних миграната је немачки језик усвајала са *интегративном* мотивацијом, те је за разлику од прве генерације радних миграната, без обзира на сегрегираност и једне и друге, бивала више укључена у друштвене токове већинске заједнице. За разлику од друге генерације радних миграната, прва генерација није донела јасну одлуку о томе да ли је њен боравак у Немачкој трајан или привремен; ипак, друштвене околности (политика земље пријема и политика земље порекла) говориле су у прилог томе да је реч о привременом боравку. Тако је друга генерација радних миграната кроз југословенске допунске школе заправо била припремана на реинтеграцију у домовини. Самим тим, прва генерација миграната имала је јасан став о преношењу матерњег језика на другу генерацију. Она и дан-данас инсистира на употреби српског језика у породичном домену. Испитаници друге генерације, за разлику од прве, донели су јасну одлуку и имају јасну представу о томе да је Немачка земља њиховог трајног боравка.

У односу на разлике у социолингвистичким факторима између испитаника друге и треће генерације издвојиле су се *две* битне разлике: 1) начин усвајања српског језика и 2) однос и контакти са матичном земљом. Док су испитаници друге генерације миграната типа 1а и 2 српски језик у миграцији усвајали као *први језик* у породичном домену и поред тога били све до постојања СФРЈ у обавези да похађају југословенску допунску школу, дотле трећа генерација радних миграната одраста у потпуно другачијим друштвеним околностима. Деведесетих година 20. века мењају се политичке околности у некадашњој матичној држави Југославији – укидају се југословенске школе, гасе се југословенски клубови, економско стање у матици се погоршава. Услед ових друштвених кретања друга генерација радних миграната одлучује се за трајни боравак у Немачкој. Тиме се код многих јавља питање да ли српски језик уопште да преносе својој деци. Ова промена друштвених околности и личног става друге генерације радних миграната одражава се како на хронологију усвајања језика тако и на степен билингвалности припадника треће генерације радних миграната (уп. графиконе 21 и 23). Друга генерација радних миграната је сем тога, за разлику од треће, имала густе сегрегиране друштвене мреже у приватном и пословном домену – становање, слободно време (југословенски клубови) југословенска школа – и интензивније контакте са матицом. Код треће генерације ови домени и друштвене мреже или више не постоје или су јако ослабљени.

Дакле, српски језик, тачније његови варијетети које су Срби с краја шездесетих година прошлога века понели са собом доселивши се у Немачку, постоји сада у једном сасвим другачијем социокултуролошком оквиру, губи стабилност, трпи промене под утицајем већинског језика и престаје да остварује сврху у друштвеном контексту. Овај однос снага српског и немачког језика огледа се и у његовој употреби, посебно у интра- и интергенерацијској комуникацији испитаника. До важних закључака у овом смислу дошли смо најпре непосредним посматрањем. Испитаници прве генерације радних миграната су у интрагенерацијској комуникацији, као и у комуникацији са истраживачем користили искључиво српски језик. Исти начин комуникације карактерише интергенерацијску комуникацију прве, друге генерације радних миграната, ремиграната друге генерације, прве генерације четвртог таласа и четврте генерације миграната првог таласа и ендогама. Интрагенерацијску

комуникацију друге генерације радних миграната одликује употреба српског језика као *главног*, а немачког као *споредног* језика. У интергенерацијској комуникацији свих горе наведених генерација са трећом генерацијом радних миграната, другом генерацијом миграната четвртог таласа и петом генерацијом миграната првог таласа употреба српског и немачког варира од породице до породице. У неким породицама се родитељи доследно придржавају подељених језичких улога, у неким породицама се родитељи обраћају деци на српском, а деца одговарају на немачком. Нека деца строго раздвајају језике, те када им се неко обрати на српском, одговарају на српском, и обрнуто. У оваквој интергенерацијској комуникацији може се, такође, запазити да се због тежег разумевања и споре продукције на српском код треће генерације радних миграната у свакодневном животу користи немачки језик како би се неки посао или задатак брже обавио.

Трећа генерација радних миграната, друга генерација миграната четвртог таласа и пета генерација миграната првог таласа у својој интрагенерацијској комуникацији користе искључиво немачки језик. Приликом породичних интервјуа, на пробама фолклора и часовима српског језика може се, међутим, приметити да деца међусобно разговарају и на српском и на немачком језику са честим прекључивањем кодова.

Посматрањем комуникације испитаника са истраживачем и у међусобној комуникацији испитаника током интервјуа дошло се до занимљивих констатација. Неки испитаници су у разговору са истраживачем водили рачуна о томе да користе што коректнији српски језик са што мање трансферисаних лексема, али су у комуникацији са припадником своје породице користили српски језик са адаптираним/неасимилованим лексемама и/или прекључивањем кодова. У комуникацији са истраживачем су поједини испитаници улагали доста напора да задрже континуитет разговора на српском, па је је њихов говор био пропраћен конверзационим карактеристикама попут уздаха, пауза, колебања у говору. Такође, често је долазило је до блокирања лексичких/граматичких трансференција и прекључивања кодова, негде са појавом неутрализације, тачније узастопног понављања речи или исказа и на српском и на немачком језику.

Анализирани корпус говорног дискурса 83 испитаника чини 53,5 сати снимљеног говора са транскриптом од 400 страна. У то спадају како интервјуи

тако и говор забележен непосредним посматрањем. Феномени језичког контакта који се јављају у говору испитаних српских миграната илустровани су уз помоћ 374 примера сегментираног говора испитаника на основу транскрипта и бележака насталих непосредним посматрањем. Анализом *лексичких трансференција* у говору испитаника наметнуо се закључак да је појава лексичке трансференције присутна код свих испитаних групација, али да између њих постоје у том погледу квантитативне и квалитативне разлике. Адаптирани трансфери забележени су у говорном дискурсу прве и друге генерације радних миграната (са свим подтиповима), прве генерације миграната четвртог таласа и ендогама, али не и код треће генерације радних миграната, друге генерације четвртог таласа, четврте и пете генерације миграната првог таласа. Ипак, овај феномен језичког контакта најзаступљенији је у говору прве генерације радних миграната[393]. Реч је о трансференцији свих врста речи, о лексемама из свих сфера живота, а највише о реалијама које су везане за културу, администрацију и уопште за целокупно друштво земље пријема. Те лексеме постале су и делом лексикона српског језика ове генерацијске групације.

Код друге генерације радних миграната (са свим подтиповима) приметна је употреба како адаптираних тако и неасимилованих лексичких трансфера. Ова појава се може објаснити тиме што су адаптиране лексеме као такве већ ушле у лексикон српског дијаспоралног језика, док неасимиловане служе за затварање тренутних празнина у индивидуалном лексикону. У говору групације ендогама и представника прве генерације миграната четвртог таласа присутни су углавном адаптирани трансфери. Заједничко овим испитаним групацијама је то што је лексичка трансференција углавном ограничена на именице и глаголе, при чему код друге генерације радних миграната предњаче неасимиловане именице.

У говорном корпусу треће генерације радних миграната и друге генерације миграната четвртог таласа није забележен велики број примера лексичке трансференције, а они коју су идентификовани јесу пре свега

[393]Оно што је карактеристично пре свега за припаднике испитног узорка који спадају у касне билингвале јесте да испитаници асимиловане трансфере именица и глагола прилагођавају језичком систему српског језика, нпр. ’на плац*у*, на баушт*ели*, ауфнем*ати*, бешт*елати*’ и сл., или пак одређеним граматичким категоријама свог локалног говора који су понели у миграцију. Тако смо забележили пример ’ишли смо аутобан*ем*’, са карактеристичном падежном морфемом за локарни говор у околини Крушевца, или ’је л` се неко бешвер*о*’ у исказу испитанице која долази са подручја Хрватске.

неасимиловани трансфери којима припадници ових генерација затварају лексичке празнине у индивидуалном лексикону.

Калкирање немачких фразеолексема у српски језик највише је заступљено код прве и друге генерације радних миграната (са свим подтиповима), ендогама и прве генерације миграната четвртог таласа. Неке од ових трансфера бележимо у говорном дискурсу свих испитаних групација, те на основу тога можемо да закључимо да су овакви трансфери ушли у лексикон српског језика у миграцији. Примери за трансфер немачких творбених образаца нису забележени (сем ’груповођа’, ’расисткиња’ и ’националисткиња), али је приметно да се за немачке детерминативне сложенице као кореспондентни употребљавају преведенице (у виду номиналне фразе, понегде и са погрешним семантичким трансфером).

Такође, код свих испитаних групација, сем код испитаника треће генерације миграната и друге генерације миграната четвртог таласа, карактеристично је да степен лексичког трансферисања зависи од комуникацијске ситуације, односно саговорника, те је у разговору са истраживачем уопштено гледано приметан нижи степен лексичке трансференције.

Без обзира на ове разлике квалитативног и квантитативног типа, у анализи лексичких трансференција су идентификовани лексички трансфери који су заједнички свим испитаним генерацијама и групацијама. То доводи до закључка да су они већ постале делом лексикона српског дијаспоралног језика испитаника.

Што се тиче *граматичких трансференција* на плану *синтаксе* и *морфологије*, спроведена анализа је показала да је у говорном корпусу прве генерације радних миграната, прве и друге генерације миграната четвртог таласа, четврте и пете генерације миграната првог таласа као и ендогама овај феномен језичког контакта најмање заступљен. Међутим, за ове испитане групације је карактеристично да се граматички трансфери јављају готово у свим сегментима граматичког система као и код припадника других испитаних групација, код којих је та појава само интензивнија. Највећи број структура страних српској језичној норми, а које су резултат транференције граматичких правила немачког језика, приметан је у говору представника друге и треће генерације радних миграната и код ремиграната друге генерације.

Утицај немачког језика на *синтаксичком* нивоу огледа се у трансферу валентности глагола, ређе именица и придева, реченичној и посебној негацији, истицању личне заменице у функцији субјекта, а највише у транферу реда речи у реченици. Трансференција *валентности* глагола (и именица) присутна је највише код представника треће и друге генерације радних миграната, при чему се прегледом ексцерпираних примера може коснтатовати да су примери за валентност глагола бројнији. Услед трансференције граматичке категорије рода именица из немачког у српски језик долази до појаве погрешне *конгруенције* детерминатива и придева са именицама у роду, броју и падежу у именичким фразама и конгруенције у реченици која се своди на слагање именица или заменица у функцији субјекта са личним и неличним глаголским облицима (радни придев). Највећи број примера за појаву овог типа граматичке трансференције ексцерпиран је из говорног корпуса треће генерације радних миграната. Ова појава присутна је у мањој мери и у говору друге генерације радних миграната, као и ремиграната друге генерације.

У вези са конгруенцијом и трансфером граматичког рода немачких адаптираних именица код прве генерације радних миграната забележена је појава трансфера рода немачке именице или сврставање адаптиране именице у именичку парадигму српског језика. Највећи број примера за трансференцију правила употребе *реченичне и посебне негације* по моделу немачког језика забележен је такође у говору треће генерације радних миграната. Појава истицања субјекта по угледу на правила немачког језичког система идентификована је у говору свих испитаних групација, али је ова појава опет била најчешће заступљена у говору треће генерације радних миграната. У погледу степена заступљености трансференције реда речи из немачког језика у српски предњаче представници треће и друге генерација радних миграната, а следе их ремигранти друге генерације. Ова појава се огледа у погрешном месту глаголских и заменичких енклитика у реченици, затим у трансференцији позиције елемената (управни глагол, помоћни глагол, допуне итд.), у употреби простих и сложених глаголских облика, како у зависним тако и независним реченицама.

На *морфолошком* плану српски језик треће генерације радних миграната највише показује одступања у погледу редукције падежног система, док је погрешна употреба несвршеног уместо свршеног глаголског вида, као и

употреба детерминатива ’ein’, и недорађених заменица ’eine/r/s’, највише заступљена у говору друге и треће генерације радних миграната. У погледу рефлексивности глагола као и погрешног трансфера повратних заменица под утицајем немачког језика забележени су примери у говору прве и друге генерације радних миграната и ендогама, а коришћење пасивних наместо активних конструкција по угледу на немачки језик било је заступљено са неколико примера у говорном корпусу ендогама и прве генерације радних миграната. Ова појава није била присутна у говору других генерација.

На основу изнетих резултата лингвистичке анализе говорног корпуса испитаног узорка може се извући један уопштени закључак: код прве генерације радних миграната, ендогама, прве генерације миграната четвртог таласа, који су сви *касни* билингвали, највише је заступљена *лексичка трансференција*, док је српски језик представника друге и треће генерације радних миграната подлегао *граматичким трансференцијама*. Степен присутности одређених трансференција сведочи о томе да се језик прве генерације радних миграната, ендогама, прве генерације миграната четвртог таласа немачком језику највише приближио на лексичком плану, док је језик друге, а првенствено треће генерације, умногоме попримио структурална обележја немачког језика.

У погледу *прекључивања кодова*, дакле, комуникацијског аспекта испитане билингвалне заједнице, анализа је показала да појава овог феномена и његов степен најпре зависи од саговорника и теме, става саговорника према српском језику. Отуда већина наведених примера потиче из комуникацијских ситуација које нису биле интервјуског типа, већ су добијени непосредним посматрањем током породичних интервјуа приликом интергенерацијске или интрагенерацијске комуникације. На основу приказане анализе може се закључити да је прва генерација радних миграната најмање подложна појави прекључивања кодова. Можемо рећи да је ова генерација још увек бедем очувања српског језика у дијаспори, будући да инсистира на употреби српског језика у породичном домену. У међусобној комуникацији друге генерације радних миграната, ремиграната друге генерације и ендогама прекључивање кодова је, такође, забележено само у смислу цитирања туђих или својих речи. Током вођених интервјуа, али не и у разговору са истраживачем, забележена је појава прекључивања кодова у комуникацији између друге и треће генерације радних миграната. До тога је долазило пре свега услед тренутне или

перманентне празнине у индивидуалном лексикону говорника која је најпре проузроковала појаву лексичке трансференције у виду асимиловане/неасимиловане лексеме. У језичкој пракси испитаника, посебно у комуникацији прве и друге генерације са трећом, до преласка на другу монолингвалност долази зато што је услед слабљења или недовољне компетенције треће генерације на српском језику комуникација на немачком бржа и лакша.

Наша истраживана етнолингвистичка заједница се данас према социолингвистичким и лингвистичким показатељима добијених спроведеном анализом налази у 3. фази процеса замене језика. У испитаном узорку српски језик као *главни* језик општења заступљен је у 9 породица, у 5 породица српски полако губи примат, у 2 породице су и српски и немачки подједнако заступљени, док је у 13 породица немачки главни језик комуникације у породици. Од укупног броја породица у 7 породица је већ дошло до замене језика. Према процени на основу сазнања о ставовима, језичком понашању и употреби, српски језик има будућност да опстане као *споредни* језик општења у 17 испитаних породица. Код ових 17 породица се и друштвене мреже приватног домена састоје од јаких, слабих и пасивних веза у матици и миграцији, прате се медији на српском језику, а десет породица активно учествује у раду Удружења.

У погледу процеса замене/очувања српског језика у немачкој дијаспори, тачније у нашем истраживаном корпусу и испитаном узорку, издвојили су се следећи битни фактори: генерацијска припадност, која повлачи за собом начин усвајања језика, начин обављања секундарне социјализације, степен образовања, контакти са матицом, затим фактор полне припадности (склапање ендогамних/егзогамних бракова), фактор друштвеног успеха у земљи пријема, став родитеља према матерњем језику, институционална подршка. Религија и црква као фактори у процесу замене језика у истраживаном корпусу немају готово никакву улогу у погледу очувања језика. Исто тако, пресудан утицај за очување језика не представљају чак ни позитиван став родитеља према српском језику, као ни релативно велика бројчаност говорника српске заједнице, већ изградња хомогених локалних друштвених мрежа за његову употребу. Позитивни фактори за очување језика у истраживаном корпусу који могу на кратко да зауставе процес замене језика јесу постојање прве генерације радних миграната која у породичном домену инсистира на употреби српског језика,

друштвене мреже око Српског културног удружења „Свети Сава” са активностима у виду фолклора и радионице српског језика, затим ендогамни бракови другог типа, као и постојање друштвених мрежа прве генерације миграната четвртог таласа и најновијих миграција које су у јеку.

Према нашем мишљењу, судбина српског језика у миграцији данас је у рукама треће генерације радних миграната. Да ли ће ова генерација бити у стању да српски (дијаспорални) језик даље преноси зависиће од сплета друштвених и личних околности. Будући да сам процес очувања српског језика у дијаспори изискује огромна улагања енергије, труда и финансијских средстава, он остаје изван домашаја могућности појединаца и саме дијаспоре. Стога је потребно да постоји *организована, тесна, интензивна* и *централизована* међусобна сарадња надлежних српских институција попут министарства просвете и министарства за дијаспору[394], организација и удружења Срба у Немачкој, немачких надлежних институција као и научних институција једне и друге земље. Њиховим заједничким залагањем биће могуће изградити претходно поменуте хомогене друштвене мреже[395]. Ту мислимо на интензивнију и организованију допунску наставу српског језика са модерним наставним средствима и савременим наставним и ваннаставним програмима, који ће привући пре свега трећу генерацију миграната, затим формирање (дечјих) библиотека, склапање партнерстава основних и средњих школа у Србији са српским удружењима у Немачкој и размена ученика и сл. Тиме би био отворен пут ка важном позитивном фактору очувања језика, тачније интезивнијем и директнијем контакту са матицом и стварању ефекта непрекидних друштвених мрежа у самој матици. Оне ће пружити тај неопходни друштвени оквир који ће се одразити и на личне животне околности треће генерације радних миграната (нпр. већи степен повезаности са српском заједницом у Немачкој као и у матици, позитиван став према српском језику и његовој употреби, склапање ендогамних бракова и сл.).

На основу нашег искуства не можемо, а да не напоменемо да оваква истраживања захтевају системску и систематичну организацију, тачније

[394] На пример, министарство за дијаспору је 2012. године покренуло пројекат „Сваки Србин зна српски“, али поменути пројекат уопште није био познат српској заједници у Инголштату.
[395] У ове друштвене мреже били би укључени и представници савремених миграција који би представљали моћан механизам за очување српског језика, што ће неизоставно утицати и на језичко понашање миграната претходних таласа миграција.

образовање тимова истраживача и дуготрајнија теренска проучавања. Другачије речено, потребан је организовани научни институционализовани приступ у виду дугорочних истраживачких пројеката на интердисциплинарним основама. Надамо се да смо нашим радом дали мали допринос почецима истраживања српског дијаспоралног језика, која са једне стране могу допринети, како теорији контактне лингвистике и језичког контакта, тако и емпирији и практичном коришћењу резултата истраживања (језичка политика, наставна средства за трећу генерацију радних миграната и сл).

5. ЛИТЕРАТУРА

1. Ајдуковић, 2004: Ј. Ајдуковић, *Увод у лексичку контактологију: теорија адаптације русизама*, Београд
2. Алановић, 2001: М. Алановић, *Германизми у Речнику српскохрватскога књижевног језика*, Прилози проучавању језика, Бр. 30/32, 297-309.
3. Андрејић, 2009: I. Andrejić 2009: *Zajednički germanizmi u savremenom srpskom i italijanskom jeziku.* master teza, smoderc.fil.bg.ac.rs, decembar 2010
4. Ауер, 1988: J.C.P. Auer, *A Conversation Analytic Approach to Code-Switching and Transfer Originalbeitrag* erschienen in: Monica Heller (Hrsg.): Codeswitching: anthropological and sociolinguistic perspectives. Berlin [u.a.]: Mouton de Gruyter, S. 187–213, *www.freidok.uni-freiburg.de/.../Auer_A_Conve...*, прегледано 16.04.2012
5. Аубургер, 1979: L. Auburger, *Deutsche Sprachkontakte in Übersee : nebst einem Beitrag zur Theorie der Sprachkontaktforschung*, Tübingen : Narr
6. Ахтерберг, 2005: J. Achterberg, *Zur Vitalität slavischer Idiome in Deutschland:eine empirische Studie zum Sprachverhalten slavophoner Immigranten*, München : O. Sagner
7. Бабовић, 2006: M. Babović, *Socijalne mreže-povezivanje društvenih aktera u sferi ekonomskih aktivnosti*, www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0038..., прегледано 20.10.2011.
8. Бауер, 1986: I. Bauer, *Neke sintaktičke osobitosti u američkom novinskom tisku na hrvatskom jeziku, interferencija na planu rekcije*, Zagreb : [s. n.], str. 41-52 ; 24 cm
9. Бергер, 1988: M. R. Berger, *Sprachkontakt in der Bretagne: Sprachloyalität versus Sprachwechsel*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen
10. Бехерт; Вилдген, 1991: J..Bechert, / W. Wildgen, *Einführung in die Sprachkontaktforschung.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
11. Бомес 2011: M. Bommes, *Migrantennetzwerke in der funktional differenzierten Gesellschaft*. In: Netzwerke in der funktional differenzierten Gesellschaft, Michael Bommes, Veronika Tacke (Hrsg.), S. 241-261
12. Брадеан-Ебингер, 1997: N. Bradean-Ebinger, *Deutsch im Kontakt: als Minderheits-und als Mehrheitssprache in Mitteleuropa; eine soziolinguistische Untersuchung zum Sprachgebrauch bei den Ungarndeutschen, Donauschwaben und Kärntner Slowen*en, Edition Praesens
13. Бремер, 2008: B. Brehmer, *Morphologische Integration aktueller lexikalischer Transfers aus dem Deutschen bei polnisch-deutschen Bilingualen*. In: Brehmer, B., Fischer, K.B., Krumbholz, G. (Hrsg.): Aspekte, Kategorien und Kontakte slavischer Sprachen: Festschrift für Volkmar Lehmann zum 65. Geburtstag. Hamburg. S. 57-74
14. Бугарски, 1997/98: N. Bugarski, *Morfološka adaptacija pozajmljenica iz nemačkog jezika*, Прилози проучавању језика, Knj. 28/29, 115-126.
15. Бугарски, 2009: R. Bugarski, *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima повеља о регионалним или мањинским језицима*. U: Višejezični svet Melanije Mikeš, Novi Sad : Filozofski fakultet : Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, str. 69-79
16. Бурмасова, 2010: S. Burmasova, *Empirische Untersuchung der Anglizismen im Deutschen am Material der Zeitung Die WELT (Jahrgänge 1994 und*

2004), www.opus-bayern.de/uni-bamberg/volltexte/2010/244/, прегледано 21.10.2011.
17. Вајнрајх, 1976: U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt: Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*- 1. Aufl. München: Beck
18. Вајнрих, 1984: H.Weinrich, *Sprachmischung: billigual, literarisch und fremdsprachdidaktisch*. In: Spracherwerb-Sprachkontakt-Sprachkonflikt. Hrsg. von E. Oksaar. Berlin/New York, S. 76-92
19. Вандрушка, 1984: M. Wandruschka, *„Sprechkontakte" bedeutet Sprachmischung*. In: Spracherwerb-Sprachkontakt-Sprachkonflikt. Hrsg. von E. Oksaar. Berlin/New York, S. 65-76
20. Васић; Влаховић, 2009: V.Vasić, P. Vlahović, *Termini iz oblasti dvo/višejezičnosti u srpskohrvatskom i francuskom jeziku* U: Višejezični svet Melanije Mikeš, Novi Sad: Filozofski fakultet : Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, str. 189-205
21. Веи, 1994: L. Wei, *Three Generations Two Languages One Family: Language choice and language shift in a Chinese community in Britan*. Clevedon: Multilngual Matters
22. Вестергард, 2008: A. Westergaard, *Strukturelle und pragmatische Verwendungsmuster im bilingualen Sprachgebrauch bei Jugendlichen*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg
23. Вилдген, 1988: W. Wolfgang, *Darstellung einiger wichtiger Methoden der Kontaktlinguistik*. In: WAGNER, Karl-Heinz/WILDGEN, Wolfgang (Hrsg.): Studien zum Sprachkontakt. Bremen: Univ. (BLIcK: Bremer Linguistisches Kolloquium;1). S. 3–23. www.fb10.uni bremen.de/iaas/blick/blick1/wildgen.pdf, прегледано 20.10.2011.
24. Вилдген, 2004: W. Wildgen, *Wie viele Methoden verkraftet die Kontaktlinguistik?*www.fb10.uni-bremen.de/.../wildgen/docs/wieviele_methoden.doc, прегледано 20.10.2011.
25. Винфорд, 2003*: W. Donald, An introduction to contact linguistics*, Blackwell Publishing
26. Вулетић Ђурић, 2011: J. Вулетић-Ђурић *Германизми у српском језику на подручју Шумадије између два светска рата*, у: СРПСКИ ЈЕЗИК,КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ, Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног н Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30.X. 2010), Књига 1, КЊИЖЕВНИ (СТАНДАРДНИ) И ЈЕЗИК КЊИЖЕВНОСТИ, стр. 495-507
27. Вулетић, 2013: J. Вулетић, *Српско-немачки језички контакти са освртом на истраженост језика Срба у Немачкој данас*, у: *Наслеђе*, бр. 24, Крагујевац, стр.87-109
28. ВучинаСимовић; Филиповић, 2009: И. Вучина-Симовић; J. Филиповић, *Етнички идентитет и замена језика у севардској заједници у Београду*, Завод за уџбенике, Београд
29. Геновези Богићевић, 2011: A. Genovesi Bogićević, *„Petliću, Petliću! Nemoj da izađe! Lisica ti acchiappa!" Preklјučivawe kodova i međujezički uticaj srpskog i italijanskog u govoru dvojezične dece,* y: Savremena proučavanja jezika i književnosti, Zbornik radova sa II skupa mladih filologa Srbije održanog 6. marta 2010. godine na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, Godina II/knj.1, str. 417-430

30. Генц, 1983: L. Göncz, *Stölting, Wilfried i saradnici*: *Die Zweisprachigkeit jugoslawischer Schüler in der Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden, 1980, у: Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti, 461-472
31. Голдбах, 2005: G. Alexandra, *Deutsch-russischer Sprachkontakt: deutsche Transferenzen und Code-switching in der Rede Russischsprachiger in Berlin*
32. Голубовић, 2007: Golubović, Biljana 2007: *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*, München: O. Sagner.
33. Голубовић; Јовановић Симић, 2002: S.Golubović; N.Jovanović-Simić, Dvojezič*ni govorni razvoj*. U: Nastava i vaspitanje, vol. 51, br. 1-2, str. 18-24 str.18-24.
34. Гугенбергер, 2004: E. Gugenberger, *Sprache– Identität–Hybridität: Das Beispiel der Galicier/innen in Galicien und Argentinien*, www.fb10.uni-bremen.de/lehrpersonal/gugenberger.aspx, прегледано 21.10.2011.
35. Давидовић, 1999: M. Davidović, *Deca stranih radnika: druga generacija jugoslovenskih ekonomskih emigranata u zemljama Zapadne Evrope: sociološka analiza,* Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja
36. Демингер 2004: S. Deminger, *Spracherhalt und Sprachverlust in einer Sprachinselsituation: Sprache und Identität bei der deutschen Minderheit in Ungarn*, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften
37. Дитмар, 1997: N. Dittmar, *Grundlagen der Soziolinguistik: ein Arbeitsbuch mit Aufgaben* Tübingen: Max Niemeyer
38. Дитмар; Клајн, 1975: Dittmar/Klein, *Heidelberger Forschungsprojekt Pidgin Deutsch (HPD) Sprache und Kommunikation ausländischer Arbeiter. Analysen, Berichte, Materialien*. Kronberg
39. Дитмар; Клајн, 1975: Dittmar/Klein, *Heidelberger Forschungsprojekt "Pidgin Deutsch" Zur Sprache ausländischer Arbeiter: Syntaktische Analysen und Aspekte des kommunikativen Verhaltens*, www.mpi.nl/.../017_1975_Zur_Sprache_auslaendischer_Arbeiter.pdf, прегледано 20.10.2011.
40. Дитрих, 2004: R. Dietrich, *Zweitsprache–Fremdsprache, books.google.com/books/about/Sociolinguistics.html?id..*, прегледано 13.02.2014.
41. Дреслер, 1988: W. U. Dressler, *Spracherhaltung - Sprachverfall - Sprachtod*. In:Ulrich Ammon et al. (Hgg.), Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Bd. 2. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 3.2). Berlin: Mouton de Gruyter, S. 1551-1563.
42. Дреслер, 2006: W. U. Dressler, *Spracherhaltung - Sprachverfall - Sprachtod*. In:Ulrich Ammon et al. (Hgg.), Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft 3, Berlin/ New York: de Gruyter, S. 2258-2271.
43. Дудок, 2007: M. Dudok, *Od jezika dijaspore ka preventivnoj lingvistici?* U: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, vol. 50, br. 1-2, str. 239-250
44. Дурбаба, 2011: О. Дурбаба, *Билингвизам: предуслови, класификација и појавни облици, У:* Српски језик XVI, Београд 2011, стр. 589- 600
45. Ezdil, 2010: E. Özdil, *Codeswitching im zweisprachigen Handeln Codeswitching im zweisprachigen Handeln: sprachpsychologische Aspekte verbalen Planens in türkisch-deutscher Kommunikation*, Waxmann Münster/New York/München/Berlin

46. Есер, 2006: H. Esser, *Sprache und Integration: Konzeptionelle Grundlagen und empirische Zusammenhänge*, www.oeaw.ac.at/kmi/Bilder/kmi_WP7.pdf, прегледано 11.11.2011
47. Зел, 1988: H. Seel, *Lexikologische Studien zum Pennsylvaniadeutschen: Wortbildung des Pennsylvaniadeutschen; Sprachkontakterscheinungen im Wortschatz des Pennsylvaniadeutschen*, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH Stuttgart
48. Зинер, 2001: C. Sinner, *Zur Terminologie in der Sprachkontaktforschung: Bilinguismus und Diglossie, Interferenz und Integration sowie tertiärer Dialekt*, www.carstensinner.de/Lehre/spanisch/sinner.pdf, *vom 21.10.2011*
49. Зубчић, 2011: S. Zubčić, *Govor iseljene Hrvatske*, у: Hrvatski iseljenički zbornik, 2011, www.matis.hr/pdf/HIZ_2011.pdf, прегледано 21.10.2011.
50. Ивановић 2012**:** V. Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SRN 1965-1973*, Institut za savremenu istoriju, Beograd
51. Ивић, 1994: П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. Књ. 1, Општа разматрања и штокавско наречје / Павле Ивић ; с немачког превела Павица Мразовић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, ([Нови Сад : Графичар]). – 319 стр. : илустр. ; 23 cm + Дијалектолошка карта српскохрватског језика ([1] пресавијен лист). - (Целокупна дела Павла Ивића / редактор издања Милорад Радовановић ; т. 3)
52. Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова квалификација*. приредио Слободан Реметић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
53. Илић, 2009: М. Илић, *Динамика језичке и социјалне промене: о мањинским језицима у Мађарској, с посебним освртом на српски језик, scindeks.nb.rs/article.aspx?artid=0350...*, прегледано 13.11.2011.
54. Јазбец, 2009: S. Jazbec, *Man taucht in eine andere Welt ein... Lesestrategien beim Lesen fremdsprachiger Literatur. Eine empirische Studie am Beispiel slowenischer Germanistikstudentinnen und – studenten*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag
55. Јансен, 2006*: D. Jansen, Einführung in die Netzwerkanalyse Grundlagen, Methoden, Forschungsbeispiele*, VS Verlag für Sozialwissenschaften
56. Кабатек, 1997: J. Kabatek, *Zur Typologie sprachlicher Interferenzen*, (Universität Paderborn, Deutschland),*homepages.uni-tuebingen.de/kabatek/nelde.pdf*, прегледано 21.10.2011.
57. Керн, 1980: R. Kern, *Interferenzprobleme bei deutschsprachigen Belgiern*. In: Nelde, Peter H. (Hg.), Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Wiesbaden: Steiner. 97-105.
58. Кил, 2008: K. H. Kühl, *Bilingualer Sprachgebrauch bei Jugendlichen im deutsch dänischen Grenzland*, Hamburg, Verlag Dr. Kovač
59. Клајн, 1975: C.Michael, *Forschungsbericht Sprachkontakt. Untersuchungsergebnisse und praktische Probleme.* Kronberg/Taunus: Script Verlag
60. Клајн, 2003: C. Michael, *Dynamics of language contact*: *English and immigrant languages*. Cambridge, New York : Cambridge University Press,
61. Ковачевић, 1999: M. Kovačević, U odbranu jezika srpskoga – i dalje : sa Slovom o srpskom jeziku, drugo dopunjeno izd. , Beograd : Trebnik, (Beograd : Čigoja štampa)

62. Ковачевић, 2003: М. Ковачевић, *Синтаксичка негација у српскоме језику*, Издавачка јединица Универзитета у Нишу
63. Ковачевић, 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд; Српска књижевна задруга: БИГЗ
64. Ковачевић, 2005: М. Ковачевић, *Против неистина о српскоме језику*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета"
65. Кордић, 2010: S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb : Durieux
66. Крајзер, 1997: K. Kreiser. (wiss. Leitung), *Die türkischen Kolonien in Bamberg und Colmar ein deutsch-französischer Vergleich sozialer Netzwerke von Migranten im interkulturellen Kontext, www.gaby-strassburger.de/colmar.pdf*, прегледано 21.10.2011.
67. Кристал, 1987: D. Kristal, Kembrička enciklopedija jezika, Nolit, Beograd
68. Кристал, 2003: D. Kristal, *Smrt jezika*, Beograd: Biblioteka XX vek : Beograd
69. Лајтнер; Пинтер, 2011: A. Leitner; A.Pinter, *Früher Spracherwerb in der Migration*, Praesens Verlag, Wien
70. Лајст-Вилис, 2004: A. Leist-Villis, *Zweisprachigkeit im Kontext sozialer Netzwerke: unterstützende Rahmenbedingungen zweisprachiger Entwicklung und Erziehung am Beispiel griechisch-deutsch*, Reihe Mehrsprachigkeit, heruasgegeben von Wilhelm Grießhaber und Jochen Rehbein, Band 15, Waxman Münster/New York/München/Berlin
71. Леман, 2013: Lehmann, *Volkmar, Linguistik des Russischen, web.mac.com/vl_hh/Website/Linguistik_des_Russischen.html, (литератури смо приступили дана 20.10.2011,међутим, ова страница је искључена (10.02.2014), будући да је текст објављен 2013. године у виду књиге Verlag Otto Sagner, тако да у библиографији наводимо ову годину издања као референтни податак).*
72. Липерт, 2010: **S**. Lippert, *Sprachumstellung in bilingualen Familien zur Dynamik sprachlicher Assimilation bei italienisch-deutschen Familien in Italien*, Waxmann, Waxmann Münster/New York/München/Berlin
73. Мајринг, 2002: P. Mayring, *Einführung in die qualitative Sozialforschung. Eine Einleitung zum qualitativen Denken. Weinheim*, Basel: Beltz Verlag
74. Мемић, 2002: Memic, N. *Konvergenzen am Rande Deutsch als Prestigesprache in Südosteuropa ...www.kakanien.ac.at/beitr/emerg/NMemic1.pdf*, прегледано 21.10.2011.
75. Милер, 2000: E. K. Müller, Sprachwahl *im spanisch-deutschen Sprachkontakt in Südchile Ergebnisse einer sprachsoziologischen Untersuchung unter Nachfahren deutscher Einwanderer* Series: FTSK. Publikationen des Fachbereichs Translations-, Sprach- und Kulturwissenschaft der Johannes Gutenberg-Universität Mainz in Germersheim-Volume 26, Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien
76. Милорадовић 2007: С. Милорадовић, у: Зборник Матице српске за славистику 71–72, Нови Сад, стр. 357–374
77. Милроj, 1987: L.Milroy, *Language and social networks*, Blackwell Publishers Ltd.
78. Милроj, 2008: L.Milroy, *Social Networks, people.cohums.ohio state.edu/.../Milroy%202002.*, прегледано 15.02.2014.
79. Милроj; Веи, 1995: L. Milroy; L. Wei, *A social network approach to code switching: the example of bilinual community in Britain.* In: One speaker**,** two languages: cross-disciplinary perspectives on code-switching / ed. by Lesley Milroy

80. Михаљевић, 1988: M. Mihaljević, *Govor naše djece u dijaspori*,hrcak.srce.hr, прегледано 15.08.2012.
81. Мразовић, 2009: П. Мразовић, *Граматика српског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
82. Невекловски, 2006: G. Neweklowsky, *The South-Slavic Area/Die südslawische Region*. In: Ulrich Ammon et al. (Hgg.), *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft.* Bd. 3. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 3.2). Berlin: Mouton de Gruyter, S. 1824–1836.
83. Hej, 1984: K. Ney, *Rumänische Transferenzen in vier siebenbürgisch-sächsischen Ortsmundarten des Kreises Hermannstadt/Rumänien*, N.G.Elwert Verlag, Marbur
84. Норберг, 1996: M. Norberg, *Sprachwechselprozess in der Niederlausitz: soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen Gemeinde Drachhausen/Hochoza*, Stockholm, Sweden: Almqvist och Wiksell Internat., Studia Slavica Upsaliensia ; 37
85. Оксар, 1980: E. Oksaar, *Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt, Sprachkonflikt*. In: Nelde, Peter H. (Hg.), Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Wiesbaden: Steiner. 43-52.
86. Окука, 2008: M. Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta
87. Орловић-Шварцвалд, 1978: M. Orlović-Schwarzwald, *Zum Gastarbeiterdeutsch jugoslawischer Arbeiter im Rhein-Main-Gebiet: empirische Untersuchungen zur Morphologie und zum ungestörten Erwerb des Deutschen durch Erwachsene* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag
88. Пабст, 2007: B. Pabst, *Russisch-deutsche Zweisprachigkeit als Phänomen der multikulturellen Gesellschaft in Deutschland*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern,
89. Павлица, 2005: B. Pavlica, *Migracije iz jugoslavije u Nemačku – migranti, emigranti,izbeglice, azilanti, www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0025...*, 21.10.2011.Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Berliner Slavistische Arbeiten. Bd. 30
90. Пелка, 2006: D. Pelka, *Der deutsch-polnische Sprachkontakt in Oberschlesien am Beispiel der Gegend von Oberglogau*, Berlin : trafo
91. Петровић, Далибор (2007): Од друштвених мрежа до умреженог друштва: један осврт на макро мрежни приступ у социологији У: Социологија, вол. XLIX (2007), No2 *www.doiserbia.nb.rs,* прегледано 20.10.2011
92. Петровић, 2009**:** T. Petrović, *Srbi u Beloj Krajini: Jezićka ideologija i proces zamene jezika* Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Založba ZRC, 2009
93. Петронијевић, 2013: B. Petronijević. *Deutsche Sprache und Kultur aus historischer Perspektive* In: Treffpunkte, Literatur, Sprache und Didaktik im deutsch-serbischen Dialog, herausgegeben von Julijana Beli-Gönz, Irene Boose, Božinka Petronijević, Arne Wrobel, Schneider Verlag Hohengehren GmbH, 118-148
94. Пипер, 2004: П. Пипер, *Српски језик између великих и малих језика*, Беорадска књига, Београд

95. Пипер/Клајн, 2013: П. Пипер; И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Матица српска, Нови Сад
96. Прћић, 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj
97. Радовановић, 2003: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad
98. Рил, 2009: C. M., Riehl, *Sprachkontaktforschung : eine Einführung*, Tübingen: G. Narr
99. Рос, 2009: G. Ros, *Die Bezeichnungen ‚Fremdwort' und ‚Lehnwort' im Kontext der Sprachkontaktforschung*. In: Lipczuk, Ryszard/Jackowski, Przemysław (Hgg.): Sprachkontakte – Sprachstruktur. Entlehnun-gen – Phraseologismen. Hamburg 2009, S. 71-78. (Stettiner Beiträge zur Sprachwissenschaft. Bd. 2).
100. Рундгалдир, 1981: H. Rundggaldier, *Zum Problem der sprachlichen Interferenz im Grödnerischen. In: Sprachkontakt als Ursache von Veränderungen der Sprach- und Bewusstseinsstruktur* : e. Sammlung von Studien zur sprachl. Interferenz / [Inst. für Sprachwiss. d. Univ. Innsbruck]. Hrsg. von Wolfgang Meid u. Karin Hellert,
101. Сабо, 2010: C. A. Szabó, *Language shift und Code-mixing Deutsch-ungarisch rumänischer Sprachkontakt in einer dörflichen Gemeinde in Nordwestrumänien*, Series: Variolingua. Nonstandard - Standard - Substandard - Volume 38, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien
102. Савић, 1989: S. Savić, *Dokle smo došli?* U: Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata, ur. S. Savić, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 1989, str. 8-42
103. Салмонс, 2003: J. Salmons, *Konvergenz und Divergenz in amerikanischen Sprachinseln*. In: Standardfragen: Soziolinguistische Perspektiven auf Sprachgeschichte, Sprachkontakt und Sprachvariation: 18 (Variolingua, Nonstandrad - Standard - Substandard), Androutsopoulos Jannis K (Herausgeber), Evelyn Ziegler (Herausgeber), Lang, Peter Frankfurt, S. 109-121
104. Стојановић, 1983: I. Stojanović, *Lingvistički aspekti dvojezičnosti jugoslovenskih učenika sa srpskohrvatskog jezičkog područja u završnim razredima osnovne škole u SRNJ*, у: Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti/ glavni i odgovorni urednik Pavica Mrazović, Novi Sad (Stevana Musića bb): Filozofski fakultet, 1979-1991 Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet, 413- 420
105. Стојановић, 2010: N. Stojanović, *Serbisch: Muttersprache als Zweitsprache als Fremdsprache. othes.univie.ac.at/10230/1/2010-05-25_9903337.pdf*, прегледано 21.10.2011.
106. Сурдучки, 1978: M. Surdučki, *Srpskohrvatski i engleski u kontaktu: recnik i morfoloska analzia engleskih pozajmljenica u standardnom srpskohrvatskom jeziku i jeziku Srba i Hrvata iseljenika u Kanadi*, Novi Sad. Izdav. Matica Srpska
107. Трапман; Хумел; Зодер, 2011: M. Trappmann; H. J. Hummell; W. Sodeur, *Strukturanalyse sozialer Netzwerke: Konzepte, Modelle, Methoden*. Wiesbaden : VS-Verl.
108. Фарвик, 2009: A. Farwick, *Segregation und Eingliederung. Zum Einfluss der räumlichen Konzentration von Zuwanderern auf den*

Eingliederungsprozess, Reihe: Stadt, Raum und Gesellschaft, Wiesbaden: VS Verlag
109. Фелдес, 2005: *C. Földes, Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit.* Tübingen: Verlag Gunter Narr
110. Фелдес, 2002: *C. Földes, Kontaktsprache Deutsch: Das Deutsche im Sprachen- und Kulturenkontakt, edocs.ub.uni-frankfurt.de ›* Hochschulpublikationen, прегледано 10.02.2014
111. Фергусон, 1984: A. C. Ferguson, *Spracherhaltung bei Minderheiten, Fallstudien der Sorben*, In: Sracherwerb-Sprachkontakt-Sprachkonflikt, Herausgegeben von Els Oksaar, Walter der Gryter-Berlin-New York 1984
112. Филиповић, 1984-1985: R. Filipović, *Odnos posrednog i neposrednog posuđivanja u teoriji kontaktne lingvistike. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII-XXVIII, 861-867
113. Филиповић, 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu : uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti : Školska knjiga
114. Филиповић Савић, 1998: J. Filipović-Savić, *Novi pristup analizi preključivanja kodova*. Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, *XLI/1: 135-145*.
115. Филиповић Савић, 1999: J. Filipović-Savić, *Varijacije unutar padežnih sistema u različitim tipovima srpskih varijeteta: Uprilog jednstvenoj teoriji jezičkih promena scindeks.nb.rs/article.aspx?artid=0352...*, прегледано 10.02.2014.
116. Филиповић, 2009: J. Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević
117. Фишман, 1978: J. A.Fishman, *Sociologija jezika: interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*, Sarajevo: Svjetlost,
118. Францен, 2004: P. Frantzen, *Die strategische Sprachwahl. Sprachwechsel unter billingualen Puertoricanern in Denver/Colorado*, Gottfried Egert Verlag
119. Фузе**,** 2008: J. A. Fuhse, *Ethnizität, Akkulturation und persönliche Netzwerke von italienischen Migranten*, edition recherche, Opladen, Imprint im Verlag Barbara Budrich
120. Хелбих/Буша, 2001: G. Helbig; J. Buscha, Deutsche Grammatik Ein Handbuch für den Ausländerunterricht, Berlin, München, Wien, Zürich, New York
121. Хенинг, 2006: M. Hennig, *Individuen und ihre sozialen Beziehungen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden
122. Хубер, 2010: S. Huber, S*prachförderung im russisch-deutsch bilingualen Kindergarten. Fallstudie am Beispiel des Wiener Privatkindergartens*, Multika 2010
123. Цвикић; Јеласка; Канајет Шимић, 2010: Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika, hrcak.srce.hr/file/128474, прегледано 2.12.2015.
124. Цуркану, 2005: R.C. Țurcanu, *Sprachkontakterscheinungen: rumänisch-deutsch ungarisch in Baia Mare und Umgebun*g / Band 1, editura Risoprint, Cluj, Napoca

125. Чудић, 2003: M. Čudić, *Prilog izučavanju mađarsko-srpskoj jezičkih interferencija u severnoj Vojvodini*, Filološki pregled XXX 2003 2, str. 187-205
126. Шарлај, 2007: M. Scharlaj, *Das Weißrussische zwischen Sprachkontakt und Sprachverdrängung.* Dresden (Magisterarbeit).
127. Шентаг, 2009: R. Schöntag, *Sprachkontakt: Grammatische Interferenz im Französischen? Der Einfluss des Englischen auf das Stellungsverhalten des attributiven Adjektivs*, www.utzverlag.de/buecher/40851dbl.pdf, прегледано 21.10.2011.
128. Шипка, 2006: М. Шипка Језик и политика, Београдска књига, Београд
129. Шлунд, 2003: K. Schlund, *Der Einfluss von Zweisprachigkeit auf die Identitätskonstruktion von Deutsch-Jugoslawen der zweiten Generation Eine vergleichende Analyse fünf autobiografisch-narrativer Interviews, https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/.../Zweisprachigkeit_und_Identit...*, прегледано 11.02.2013.
130. Шорн, 2010: V. Schorn, *Das Unterrichtsfach Bosnisch/Kroatisch/Serbisch an Wiener Schulen eine Bestandsaufnahme, othes.univie.ac.at/8391/1/2010-02-03_9925041.pdf*, прегледано 21.10.2011.
131. Штелтинг, 1980: W.Stölting, *Die Zweisprachigkeit jugoslawischer Schüler in der Bundesrepublik Deutsc hland*, Wiesbaden : O. Harrasowitz
132. Штелтинг, 1980: W.Stölting, *Einige Methoden der Beschreibung des Sprachwechsels bei Gastarbeitern* In: Nelde, Peter H. (Hg.), Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Wiesbaden: Steiner. 431-434.
133. Штеслајн, 2009: H. Stößlein, *Deutsch-spanischer Sprachkontakt am Rio de la Plata Eine Untersuchung am Korpus deutsch-argentinischer Zeitungssprache,www.opus-bayern.de/uni-bamberg/.../13RIODELAPLATAopusn.pdf*, прегледано 21.10.2011.

Извори са интернета:

134. http://www2.ingolstadt.de/media/custom/465_1978_1.PDF?1316760887/, прегледано 14.09.2015
135. Bürgerservice- Daten & Zahlen - Statistik-Themen- pdf: Bevölkerung (Altersstruktur, Staatsangehörigkeiten, Geburten, Zuwanderung http://www.ingolstadt.de/, прегледано 09.06.2014.
136. www.dijaspora.nu, прегледано 15.08.2012.
137. spzwww.uni-muenster.de/griesha/exm/zse.html., прегледано 09.06.2014.
138. www.uni-hamburg.de/sfb538/projekth8_print.htm,прегледано 13.02.2014.
139. *In Vielfalt leben Integrationsbericht 2013 der Stadt Ingolstadt*,прегледано 14.09.2015.
140. http://www.gespraechsforschung-ozs.de/heft2007/px-schuette.pdf, прегледано 15.08.2014.
141. www.zentralrat-der-serben.de, прегледано 18.06.2014.
142. http://www.anerkennung-in-deutschland.de/media/media/Anerkennungsgesetz.pdf, прегледано 11. 12. 2015.
143. www.stipendijezastudente.com/potrebni-nivoi-znanj..., www.stipendijezastudente.com/potrebni-nivoi-znanj...), прегледано 12. 12. 2015.

144. www.vesti-online.com/Dijaspora/, прегледано 05.06.2014.
145. http://www.koreni.rs/, прегледано 18.08.2015
146. www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2011, прегледано 19.06.2014.
147. Vesti.rs www.vesti.rs/Sport/BACIO-PESKIR.html,прегледано 13. 05. 2014.

6. ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1
ФОТО-ДОКУМЕНТАЦИЈА

1.Грб Инголштата

2. Кућа у којој смо боравили током истраживања

3. Нека насеља у којима живе Срби; центар Инголштата

4. Превозна средства које смо користили приликом теренског истраживања

5. Део једне породице током интервјуа

6. Зграда у којој је смештено Удружење „Свети Сава”, простор Удружења

7. Радионица српског језика и фолклор

9. Најмлађи говорник српског језика

10. Чланак о истраживању у дневним новинама за дијаспору „Вести”

11. Преслушавање интервјуа и прављење транскрипта

ПРИЛОГ 2

УПИТНИК

Ja se zovem Julijana Vuletić i u okviru mog doktorskog na katedri za germanistiku na Univerzitetu u Kragujevcu sprovodim istraživanje o stanju srpskog jezika u Nemačkoj (sajt fakulteta : www.filum.kg.ac.rs). Sve informacije služe čisto naučnom cilju i tretiraće se kao strogo poverljive. Prikazivanje rezultata se vrši na čisto statističkoj osnovi i u anonimnoj formi, tako da niko neće moći da zaključi ko je davao odgovore.
Ovaj upitnik nije test, znači da ne postoje tačni i pogrešni odgovori, već samo Vaše lično mišljenje! Odgovarajte brzo i bez mnogo razmišljanja i u roku od jednog sata ćete uspeti da popunite upitnik. Ukoliko Vam dužina upitnika predstavlja problem, upitnik možete popunjavati i u etapama, a ukoliko budete imali problema sa popunjavanjem upitnika, rado Vam stojim na raspolaganju (julijanavuletic@yahoo.de, julijanakg@hotmail.com).
Unapred Vam se veoma zahvaljujem na Vašoj pomoći, jer bez Vaše saradnje ovaj rad neće biti moguć.
Vaši podaci pružaju uvide u upotrebu, očuvanje i proces nestajanja srpskog jezika u Nemačkoj, što kasnije može poslužiti za preduzimanje potrebnih mera da se srpski jezik i identitet u Nemačkoj očuva kroz generacije.
Još jednom Vam se unapred zahvaljujem na saradnji!
Julijana Vuletić

PITANJA U VEZI SA LIČNIM PODACIMA I PORODICOM –
FRAGEN ZU PERSON UND FAMILIE

1. **Ime i prezime** -Name und Vorname:.....

2. Godina rođenja - Geburtsjahr: .....

3. Pol -Geschlecht**:** m (m) □ ž (w)□

4. Mesto rođenja -Geburtsort:.....

5. Zemlja rođenja -Geburtsland: .....

6. Da li ste odrasli u gradu ili na selu? -Sind Sie in der Stadt oder auf dem Land aufgewachsen?
□ grad (Stadt) □ selo (Dorf)

7. Koje ste veroispovesti? -Welcher Religion gehören Sie an?
□ jevanđeljska -evangelisch □ katolička -katholisch □ pravoslavna-orthodox □ ni jedne -keine □ neka druga -andere .....

8. Koje ste godine došli u Nemačku? In welchem Jahr sind Sie nach Deutschland gekommen?
godina -Jahr : ..... mesec -Monat:.....
□ Ja sam rođen/a u Nemačkoj, ali drugi članovi porodice su došli u Nemačku. Ich selbst bin in Deutschland geboren, aber andere Familienmitglieder sind hierher gekommen.

Kada? Wann? ..... Odakle? -Woher? zemlja -Land :..... mesto -Ort: .....

9. Gde su rođene sledeće osobe? Podvucite one koje žive u Nemačkoj i navedite kada su došle u Nemačku ! Wo sind folgende Personen geboren? Unterstreichen Sie diejenigen, die in Deutschland leben und nenen Sie, in welchem Jahr sie nach Deutschland gekommen sind!)

deda sa majčine strane –Opa mütterl.seits .....
baba sa majčine strane -Oma mütterl.seits.....
deda sa očeve strane -Opa väterl.seits.....
baba sa očeve strane -Oma väterl.seits.....
majka- Muter.....
otac- Vater.....
deca-Kinder.....
sestra- Schwester.....
brat- Bruder.....
brač. drug-Ehepartner .....
unuci- Enkel .....
rođaci- Verwandte.....

10. Koje osobe su tada došle sa Vama u Nemačku? - Welche Personen sind damals zusammen nach Deutschland gekommen?

samo ja nur ich allein	deda baba sa majčine strane Opa/Oma mütterl.seits		deda baba sa očeve strane Opa/Oma väterl.seits		majka Muter	otac Vater	sestra Schwest.	brat Bruder	brač. drug-Ehepartner	deca Kind.	unuci Enkel	rođaci Verwandte
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

11. Koje osobe danas žive sa Vama ili ih viđate skoro svakodnevno? - Welche Personen leben heute mit Ihnen zusammen oder sehen Sie fast täglich?

niko keine	deda baba sa majčine strane Opa/Oma mütterl.seits		deda baba sa očeve strane Opa/Oma väterl.seits		majka Muter	otac Vater	sestra Schwest.	brat Bruder	brač. drug-Ehepartn.	deca Kind.	unuci Enkel	rođaci Verwandte
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

12. Koje je Vaše bračno stanje? - Wie ist Ihr Familienstand?
☐ neudata/neoženjen -ledig
☐ u vanbračnoj zajednici - Partnerschaft
☐ udata/oženjen-verheiratet
☐ razveden/a – geschieden
☐ udovica/udovac –verwitwet

13. Koliko dece imate? -Wie viele Kinder haben Sie?- .....

14. Koliko je od njih rođeno u Nemačkoj? -Wie viele davon sind in Deutschland geboren? .....

15. Imate li braću i sestre? Haben Sie Geschwister?

Braća -Brüder:

ime i prezime –Name starost –Alter rođen u: -geboren in u Nemačku došao sa koliko godina-
nach Deutschland in welch.Alter gekomm.

....
....
....
....
....

Sestre: Schwestern

ime i prezime –Name starost –Alter rođen u: -geboren in u Nemačku došao sa koliko godina-
nach Deutschland in welch.Alter gekomm.

....
....
....
....
....

16. Gde danas stanujete u Nemačkoj? - Wo wohnen Sie heute in Deutschland?

□ u gradu (in der Stadt) ..... □ na selu (auf dem Land).....

17. Gde ste pre toga stanovali u Nemačkoj i koliko dugo?- Wo haben Sie davor in Deutschland gewohnt und wie lange?

.....

18. Koje obrazovanje ste stekli, koje od toga u Nemačkoj?-Welche Ausbildung haben Sie und welche davon in Deutschland abgeschlossen?

	8-10 god. osn. škole 8-10 Jahre Schule	sred. struč.škola Berufsschule	gimnazija Gymnasium	fakultet Hochschule	prekvalifikacija Umschulung
u Nemačkoj in Deutschland	□	□	□	□	□
u Srbiji in Serbien	□	□	□	□	□

19. Kojim zanimanjem/delatnošću se danas bavite ?-Welchen Beruf oder welche Tätigkeit üben Sie heute aus?

□ učenik-Schüler □ student-Student: □oblasti-Fächer: .....

Zanimanje/delatnost-Beruf/Tätigkeit:

.....

20. Navedite zanimanja/posao sledećih osoba!-Nennen Sie bitte die Berufe oder Tätigkeiten folgender Personen!

	majka Mutter	otac Vater	muž/žena Ehepartner	sestra Schwester	brat Bruder	deca Kinder	unuci Enkel
Danas u Nemačkoj heute in Deutschland	……...	……...	……	……	…….	….....	.....
u Srbiji in Serbien	……...	……...	……	……	…….	….....	.....

21. Koliko osobe od dole navedenih iz Vašeg okruženja su doseljenici ili stranci? Wie viele folgende Personen aus Ihrem Umfeld sind Einwanderer oder Ausländer?

	(skoro) svi (fast) alle	mnogi viele	oko polovine etwa die Hälfte
Prijatelji -Freunde	☐	☐	☐
Susedi -Nachbarn	☐	☐	☐
Kolege (posao, univerzitet, škola)	☐	☐	☐
Kollegen (Arbeit, Uni, Schule)	☐	☐	☐
Šefovi, profesori, nastavnici, učiteji Chefs, Professoren, Lehrer	☐	☐	☐

22. Da li volite da živite u Nemačkoj? - Wie gerne leben Sie in Deutschland?

veoma volim sehr gerne	volim gerne	manje-više teils/teils	ne baš nicht so gerne	uopšte ne überhaupt nicht gerne
☐	☐	☐	☐	☐

PITANJA U VEZI SA UČENJEM JEZIKA, JEZIČKOM KOMPETENCIJOM I OPŠTOM UPOTREBOM JEZIKA - FRAGEN ZU SPRACHERWERB UND SPRACHKOMPETENZ UND ALLGEMEINEM SPRACHGEBRAUCH

23. Da li ste razmišljali ponekad već o tome koje jezike govorite i kada ih upotrebljavate?- Haben Sie sich schon einmal überlegt, welche Sprachen Sie sprechen und wann Sie sie verwenden?

☐ da-ja ☐ pre bih rekao/la da nisam –eher nicht

☐ ne,to mi nije toliko bitno- nein, ist mir nicht so wichtig

24. Unesite *sve* jezike koje ste učili kao maternje ili strane jezike, i to po redosledu prema stepenu vladanja tim jezikom, a počnite nabrajanje onim jezikom kojim najbolje vladate! Tragen Sie bitte *alle* Sprachen, die Sie als Mutter- oder Fremdsprachen gelernt haben, in der Reihenfolge ein, wie gut Sie sie beherrschen und beginnen Sie mit der Sprache, die Sie am besten können.

.....

.....

25. Koji je ili su Vaš/i maternji jezik/ci? – Welche ist oder sind Ihre Muttersprache(n)?

..... (i-und)

.....

26. Označite krstićem sve osobe, koji imaju drugačije maternje jezike od Vas! Dodatno podvucite osobe koje su rođene u Nemačkoj! Kreuzen Sie bitte die Personen an, die andere Mutterprachen als Sie selbst haben! Zusätzlich unterstreichen Sie bitte die Personen, die in Deutschland geboren wurden!

deda sa majčine strane-Opa mütterl.seits: maternji jezik-Muttersprache .....
baba sa majčine strane-Oma mütterl.seits: maternji jezik-Muttersprache.....
deda sa očeve strane- Opa väterl.seits: maternji jezik- Muttersprache.....
baba sa očeve strane- Oma väterl.seits: maternji jezik- Muttersprache.....
majka- Muter: maternji jezik- Muttersprache .....
otac- Vater : maternji jezik- Muttersprache.....
sestra- Schwester: maternji jezik- Muttersprache.....
brat- Bruder: maternji jezik- Muttersprache.....
brač. drug-Ehepartner: maternji jezik- Muttersprache.....
unuci- Enkel: maternji jezik- Muttersprache.....
rođaci- Verwandte: maternji jezik- Muttersprache..... ..

ni jedna od navedenih osoba nema drugačiji/e maternji/e jezik/e od mene
keine dieser Personen hat (eine) andere Muttersprache/n als ich
ni jedna od navedenih osoba nije rođena u Nemačkoj
keine dieser Personen ist in Deutschland geboren

27. Da li ste sa Vašeg/ih maternjeg/ih jezika jednom prešli na neki drugi Vama najvažniji jezik?- Sind Sie von Ihrer/n Mutterprache/n einmal zu einer anderen als Ihrer wichtigsten Sprache übergegangen?

ne-nein da -ja: Na koji jezik?- Zu welcher Sprache ..... Koliko ste godina tada imali? – In welchem Alter? ..... Zašto?- Warum? ....

28. Koji/e jezik/e ste u detinjstvu u Vašoj porodici prvo naučili? –Welche Sprache/n haben Sie in Ihrer Kindheit zuerst in der Familie gelernt?
jezik- Sprache: .....
ako dva jezika istovremeno-wenn zwei Sprachen gleichzeitig:.....
(i-und).....

29. Kada ste išli u obdanište, koji jezik/koje jezike ste tamo govorili?- Wenn Sie einen Kindergarten besucht haben, welche Sprache/n haben Sie dort gesprochen?
jezik- Sprache: .....
ako dva jezika istovremeno-wenn zwei Sprachen gleichzeitig:.....
(i-und).....

29. Na kom jeziku ste najpre naučili da čitate i pišete?- In welcher Sprache haben Sie zuerst Lesen und Schreiben gelernt?
.....
.....

30. Na kom jeziku se većina predmeta predavala u Vašoj školi?- In welher Sprache werden die meisten Fächer in Ihrer Schuke unterrichtet?
jezik- Sprache: .....
ako ste bili u dvojezičnom razredu- wenn Sie in einer zweisprachigen Klasse waren:
..... (i-und) .....

31. Označite krstićem koliko Vaša deca/unuci prema Vašem mišljenu vladaju srpskim jezikom?- Kreuzen Sie bitte an, wie Ihre Kinder /Enkel Ihrer Meinung nach die serbische Sprache beherrschen:

Deca Kinder	odlično sehr gut	vrlo dobro gut	ne tako dobro nicht so gut	loše schlecht	uopšte ne gar nicht
govor – Sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
pisanje – Schreiben	☐	☐	☐	☐	☐
čitanje – Lesen	☐	☐	☐	☐	☐
razumevanje – Verstehen	☐	☐	☐	☐	☐

unuci Enkel	odlično sehr gut	vrlo dobro gut	ne tako dobro nicht so gut	loše schlecht	uopšte ne gar nicht
govor – Sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
pisanje – Schreibe	☐	☐	☐	☐	☐
čitanje – Lesen	☐	☐	☐	☐	☐
razumevanje – Verstehen	☐	☐	☐	☐	☐

32. Da li ste imali problema u učenju srpskog ? Hatten Sie Probleme beim Erlernen der serbischen Sprache? Koje-Welche?

.....
.....
.....

33.Da li ste imali problema u razvoju govora na nemačkom? Hatten Sie Probleme Probleme beim Erlernen der deutschen Sprache? Koje Welche?

.....
.....
.....

34. Koje jezike svakodnevno govorite u Nemačkoj i u kom procentu, ako se dan posmatra kao 100% (Npr. srpski: 30%, nemački: 50%, neki drugi jezik:20%)? - Welche Sprache sprechen Sie hier in Deutschland täglich und in welchem Verhältnis, wenn dem ganzen Tag=100% entsprechen (z.B.: Serbisch 30%, Deutsch 50% eine andere Sprache 20%)?

srpski .....% nemački .....% neki drugi jezik, koji?:..... .....%
Serbisch Deutsch eine andere Sprache, welche?:

35. Unesite jezike u tabelu i razmislite gde i u kom odnosu ih koristite ovde u Nemačkoj, ako svakom mestu odgovara 100%!- Tragen Sie diese Sprachen in die Tabelle unten ein und überlegen Sie, wo und in welchem Verhältnis Sie diese hier in Deutschland verwenden, wenn jedem Ort=100% entsprechen!

	srpski: Serbisch	nemački: Deutsch	neki drugi jezik, koji? eine andere Sprache, welche:
npr.: Kod kuće:	30 %	50%	20%

	srpski:	nemački:	neki dr. jezik, koji?.....
Kod kuće -Zu Hause:	.....% .	.....%	.....%
Posao, studije, škola –	.....%	.....%	.....%

Arbeit, Studium,
Schule:
Ostatak dana van kuće -Rest des Tages außer Haus: .....% .....% .....%
(slobodno vreme, kupovina itd.)-(Freizeit, Einkaufen usw.)

36. Da li ste u Srbiji/Vašem mestu porekla učili jedan od nemačkih dijalekata ili Hochdeutsch?- Hatten Sie in Serbien/Ihrem Herkunftsort einen deutschen Dialekt/oder das Hochdeutsche gelernt?

 ni jedno ni drugo- weder noch
 Hochdeutsch u školi, kurs jezika, studije –Hochdeutsch in der Schule, Sprachkurs, Studium
 nemački dijalekat kod kuće u porodici: Koji?
Deutschen Dialekt zu Hause in der Familie: Welchen? .....

37. Od koga ste i gde pre svega *u Nemačkoj* naučili Hochdeutsch? Von wem und wo haben Sie in erster Linie in Deutschland Hochdeutsch gelernt?

 deda i baba majka otac bračni drug braće i sestre

Großeltern Mutter Vater Ehepartner Geschwister
deca/unuci prijatelja kolega obdanište škola
Kinder/enkel Freunde Kollegen Kindergarten Schule
 kurs jezika neko drugi……..
Sprachkurs andere

38. Procenite Vaše *današnje znanje "Hochdeutsch"-a* i znanje sledećih osoba od 0 do 5 (0= nikakvo, 5= odlično znanje) i unesite bodove u tabelu!- Bitte bewerten Sie Ihre heutigen Hochdeutschkenntsnisse und die folgender Personen mit Punkten on 0 bis 5 (0= keine, 5=sehr gute Kenntnisse) und tragen Sie diese Punkte in die Tabelle ein!

	baba Oma	deda Opa	majka Mutter	otac Vater	JA ICH	brač. drug-Ehepartn.	brat- Bruder		sestra-Schwester		deca Kind.	unuci Enk.
							mlađi jüng.	starijі älter.	mlađa jüng.	starija älter.		
Govor-Sprechen												
Čitanje-Lesen												
Pisanje-Schreiben												
Razumev.-Verstehen												

39. Koji je jezik po Vašem mišljenju *danas* u Nemačkoj najvažniji jezik u kući?- Welche ist Ihrer Meinung nach Ihre wichtigste Sprache heute zu Hause in Deutschland?
.....

40. Ako znate da čitate i pišete na srpskom jeziku kada, gde i od koga ste ga učili?- Wenn Sie in der serbischen Sprache lesen und schreiben können, wann, wo und wann haben Sie das gelernt?

 ne znam da pišem i čitam na srpskom – ich kann in er serbischen Sprache nicht lesen und schreiben

Kada- Wann: kao dete- als Kind posle 12. godine-nach den 12. Lebensjahr

 kao odrasla osoba- als Erwachsener

Gde-Wo: u Srbiji/mestu porekla -In Serbien/in meinem Heimatsort u Nemačkoj-in Deutschland
 kod kuće-zu Hause obdanište-Kindergarten škola-Schule
 studije, kurs-Studium, Kurs

Od koga- von wem: deda i baba-Großeltern majka-Mutter otac-Vater
 bračni partner-Ehepartner braća i sestre- Geschwister prijatelji-Freunde
 od nekog drugog - andere.....

41. Procenite Vaše *<u>današnje znanje srpskog jezika</u>* i znanje sledećih osoba od 0 do 5 (0= nikakvo, 5= odlično znanje) i unesite bodove u tabelu!- Bitte bewerten Sie Ihre heutigen Serbischkenntsnisse und die folgender Personen mit Punkten on 0 bis 5 (0= keine, 5=sehr gute Kenntnisse) und tragen Sie diese Punkte in die Tabelle ein!

	baba Oma	deda Opa	majka Mutter	otac Vater	JAICH	brač. drug-Ehepartn.	brat- Bruder		sestra-Schwester		deca Kind.	unuci Enk.
							mlađi jüng.	stariji älter.	mlađa jüng.	starija älter.		
Govor-Sprechen												
Čitanje-Lesen												
Pisanje-Schreiben												
Razumev. - Verstehen												

42. Da li poznajete doseljenike Vašeg porekla koji osim srpskog jezika ne govore, ne znaju niti koriste ni jedan drugi? –Kennen Sie Einwanderer Ihrer Herkunft in Deutschland, die außer des Serbischen keine andere Sprache beherrschen oder verwenden?
 ne-nein da- ja Koliko njih? ..... Da li se družite sa njima?- Sind Sie mit denen befreundet?.....

43. Molimo Vas da uporedite Vaše *<u>današnje znanje nemačkog sa znanjem srpskog jezika</u>*!- Vergleichen Sie bitte Ihre heutigen Deutschkenntnisse mit denen des Serbischen!

U poređenju sa nemačkim- Im Vergleich zum Deutschen
Mnogo bolje bolje podjedanko lošije mnogo lošije

Srpski znam- kann ich Serbisch	viel besser	besser	gleich	gut	schlechter	viel schlechter
da govorim-sprechen	☐	☐	☐	☐	☐	
da čitam-lesen	☐	☐	☐	☐	☐	
da pišem-schreiben	☐	☐	☐	☐	☐	
da razumem-verstehen	☐	☐	☐	☐	☐	

PITANJA U VEZI SA UPOTREBOM SRPSKOG JEZIKA U NEMAČKOJ- FRAGEN ZUM SPRACHGEBRAUCH DER SERBISCHEN SPRACHE IN DEUTSCHLAND

44. Označite krstićem osobe sa kojima ste *kao dete* govorili sledeće jezike!- Kreuzen Sie bitte die Personen an, mit welchen Sie *als Kind* folgende Sprachen gesprochen haben?

	baba Oma	deda Opa	majka Mutt.	otac Vat.	brač. drug- Ehepart..	deca Kind.	brat- Brud.		sestra- Schwest.		unuci Enk.	Rođaci Verw.	Prijatelji Freunde
							mlađi jüng.	stariji älter.	mlađa jüng.	starija älter.			
Serbisch	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Deutsch	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
D. und S.gleich	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
mehr S. als D.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
mehr D. als S	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
eine and.Sprache	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

45. Ukoliko ste se iselili u Nemačku: da li srpski koristite *danas u* Nemačkoj kod kuće (u porodici) u poređenju *pre iseljenja*- Falls Sie nach Deutschland ausgereist sind: Gebrauchen Sie Serbisch heute in *Deutschland zu Hause* (in der Familie) im Vergleich zu *vor der Ausreise*:

☐ mnogo manje -viel weniger ☐ manje-weniger ☐ podjednako-gleich viel
☐ češće -häufiger ☐ mnogo češće-viel häufiger

46. Koliko često sledeće osobe govore srpski jezik danas u Nemačkoj međusobno? Wie oft sprechen folgende Personen Serbisch heute in Deutschland untereinander?

Srpski govore Serbisch sprechen	uvek immer	često oft	povremeno gelegentlich	retko selten	nikada nie
Moji baba i deda međusobno Meine Großeltern untereinander	☐	☐	☐	☐	☐
Moji roditelji međusobno Meine Eltern untereinander	☐	☐	☐	☐	☐
Moj bračni drug i ja međusobno Mein Ehepartner und ich untereinander	☐	☐	☐	☐	☐
Moji braće i sestre međusobno	☐	☐	☐	☐	☐

Meine Geschwister untereinander
Moja deca međusobno ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
Meine Kinder untereinander
Moji unuci međusobno ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
Meine Enkel untereinander
Drugi rođaci međusobno ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
Meine Verwansten untereinander
Svi moji prijatelji međusobno ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
Alle meine Freunde untereinander

47. Koliko često govorite *srpski jezik* sa sledećim osobama danas u Nemačkoj? Molimo vas da krstićem označite kako kolonu kod kuće tako i van kuće! Wie häufig sprechen Sie *Serbisch* mit folgenden Personen heute in Deutschland? Bitte beachten Sie, dass Sie jeweils sowohl zu Hause als auch außer Haus ein Kreuz machen!

Na srpskom jeziku razgovaram sa Ich spreche Serbisch mit	Kod kuće u Nemačkoj Zu Hause in Deutschland	Van kuće u Nemačkoj Außer Haus in Deutschland
	uvek ☐ često ☐ povremeno ☐ retko ☐ nikada ☐	uvek ☐ često ☐ povremeno ☐ retko ☐ nikada ☐
mojim dedom i babom meinen Großeltern		
mojim ocem meinem Vater	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
mojom majkom meiner Mutter	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
mojim bračnim drugom meinem Ehepartner	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
mojom braćom i sestrama meinen Geschwistern	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
mojim unucima meinen Enkeln	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
mojom decom meinen Kindern	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
drugim rođacima anderen Verwandten	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
svim mojim prijateljima allen meinen Freunden	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐

48. Koliko često govorite *sprski jezik danas u Nemačkoj još van kuće*? –Wie oft sprechen Sie *Serbisch* *heute in Deutschland noch außerhalb Ihres Hauses*?

Na srpskom jeziku razgovaram sa Ich spreche Serbisch mit	

	uvek	često	povremeno	retko	nikada
Sa susedima Mit den Nachbarn	☐	☐	☐	☐	☐
Sa kolegama u školi, studijama na poslu Mit Schul-,Studien-, Arbeitskollegen	☐	☐	☐	☐	☐
Sa mojim šefovima, profes., nastavnicima Mit meinen Chefs, Professoren, Lehrern	☐	☐	☐	☐	☐
U autobusu Im Bus	☐	☐	☐	☐	☐
U crkvi i na religioznim manifestacijama In der Kirche und auf religiösen Veranstalt.	☐	☐	☐	☐	☐
Sa sveštenikom, popom Mit dem Pfarrer, dem Popen	☐	☐	☐	☐	☐
Kod lekara Beim Arzt	☐	☐	☐	☐	☐
Prilikom kupovine u radnjama ili na pijaci Beim Einkaufen in Geschäften o.a.dem Markt	☐	☐	☐	☐	☐
U službama, pošti, banci Auf dem Amt, der Post, der Bank	☐	☐	☐	☐	☐
Na žurkama, diskoteci, kafani, restoranu Auf Parties, in d. Disco, in d. Kneipe, Gaststätte	☐	☐	☐	☐	☐
U klubu (kultura, hor, sport) Im Verein (Kultur, Chor, Sport)	☐	☐	☐	☐	☐

49. Molim Vas da zaokružite osobe *kojima se (skoro) uvek obraćate na srpskom jeziku* i da li Vama ova osoba (skoro) *uvek odgovara na srpskom jeziku*!-Kreuzen Sie bitte die Personen an, die Sie (fast) immer auf Serbisch ansprechen und ob Ihnen diese Personen auch (fast) immer auf Serbisch antworten!

Osobe-Personen	Ovim osobama se obraćam Ich spreche die Personen an	Ove osobe mi odgovaraju Diese Personen antworten mir
	(skoro) uvek na srpskom jeziku (fast) immer auf Serbisch	
Moji baba i deda Meine Großeltern	☐	☐
Moj otac Mein Vater	☐	☐
Moja majka Meine Mutter	☐	☐
moj bračni drug Mein Ehepartner	☐	☐

Moj brat Mein Bruder	☐	☐
Moja sestra Meine Schwester	☐	☐
Moja deca Meine Kinder	☐	☐
Moji unuci Meine Enkel	☐	☐
Ostali rođaci Andere Verwandte	☐	☐
Svi moji prijatelji Alle meine Freunde	☐	☐

50. Molim Vas da zaokružite osobe *koje se Vama (skoro) uvek obraćaju na srpskom jeziku* i da li Vi ovoj osobi (skoro) *uvek odgovarate na srpskom jeziku*!- Kreuzen Sie bitte die Personen an, von denen Sie (fast) immer auf Serbisch angesprochen werden und ob Sie diesen Personen auch (fast) immer auf Serbisch antworten!

Osobe-Personen	Osobe mi se obraćaju Personen sprechen mich an	Ove osobe mi odgovaraju Ich antworte diesen Personen
	(skoro) uvek na srpskom jeziku (fast) immer auf Serbisch	
Moji baba i deda Meine Großeltern	☐	☐
Moj otac Mein Vater	☐	☐
Moja majka Meine Mutter	☐	☐
moj bračni drug Mein Ehepartner	☐	☐
Moj brat Mein Bruder	☐	☐
Moja sestra Meine Schwester	☐	☐
Moja deca Meine Kinder	☐	☐
Moji unuci Meine Enkel	☐	☐
Ostali rođaci Andere Verwandte	☐	☐
Svi moji prijatelji Alle meine Freunde	☐	☐

51. Ako Vi ili Vaši članovi porodice u Nemačkoj idete u školu, da li te osobe tamo uče srpski jezik? Wenn Sie selbst oder Ihre Familienmitglieder in Deutschland zur Schule gehen, lernen diese Personen dort Serbisch?

□ da -ja □ ne-nein □ ne znam- weiß nicht □ niko od nas ne ide u školu-keiner von uns geht zur Schule

52. Kada Vi ili članovi Vaše porodice možete u školi da koriste srpski jezik?- Wann können Sie oder Ihre Familenmitglieder in der Schule Serbisch verwenden?

□ samo na odmoru – nur in den Pausen □ na nastavi- im Unterricht

□ na odmoru i na nastavi- in den Pausen und im Unterricht □ ne znam- weiß nicht

53. Navedite jezike koji bi neizostavno morali da se uče u školi? Nennen Sie bitte die Sprachen, die man in der Schule unbedingt lernen sollte?

.....
.....

54. Koliko često koristite *srpski jezik danas u Nemačkoj* kada razgovarate o *sledećim temama* sa *članovima porodice* (nemačkim i ostalim zajedno)?- Wie oft verwenden Sie *Serbisch heute in Deutschland,* wenn Sie sich über *folgende Themen mit Ihren Familienmitgliedern* (Deutschen und anderen insgesamt) unterhalten?

Na srpskom jeziku razgovaram o Ich spreche in der serbischen Sprache über	uvek immer	često oft	povremeno gelegent.	retko selten	nikada nie
Vodim abrove/ Klatsch und Tratsch	□	□	□	□	□
Problemima u porodici /Probleme in der Familie	□	□	□	□	□
Hobijima i slobodnom vremenu /Hobbies und Freizeit	□	□	□	□	□
Muzici, filmovima, televiziji, knjigama/ Musik, Filme, Fernsehen, Bücher	□	□	□	□	□
Poslu, studiju, školi /Arbeit, Studium, Schule	□	□	□	□	□
Politici i ekonomiji/ Politik und Wirtschaft	□	□	□	□	□
Mojoj veroispovesti /Meine Religion	□	□	□	□	□
Mojoj kulturi i tradiciji iz Srbije,mesta porekla /Meine Kultur und Tradition aus Serbien, dem Herkunftsort	□	□	□	□	□

55. Kada za neke teme koristite i neki drugi jezik, koji je to jezik i od čega to zavisi? Wenn Sie für einige Themen auch eine andere Sprache außer der serbischen Sprache wählen, welche Sprache ist das und wovon hängt diese Wahl ab?

Jezik-Sprache: .....

□ od osoba sa kojima razgovaram- von den Personen, mit denen ich rede

□ od mog znanja jezika- von meinen Sprachkenntnissen

□ od drugih stvari- von anderen Dingen. .....
.....
.....

56. Molim Vas da navedete koliko često govorite srpski u prisustvu Nemaca! - Geben Sie bitte an, wie oft Sie im Beisein von Deutschen Serbsich verwenden!

	uvek immer	često oft	povremeno gelegent.	retko selten	nikada nie
Kada se našem srpskom društvu pridruži neki Nemac prelazim na nemački/ Wenn in unsere serbische Gesprächsrunde ein Deutscher tritt, wechsle ich ins Deutsche	□	□	□	□	□
Kada neki Nemac zna srpski nisam spreman da prelazim na nemački/ Wenn ein Deutscher meine Sprache kann, bin ich nicht bereit ins Deutsche zu wechseln	□	□	□	□	□
Prelazim na nemački samo u prisustvu mog šefa ili nastavnika, ali ne i kolega/ Ich wechsle ins Deutsche nur vor meinen Chefs oder Lehrern, aber nicht vor Kollegen	□	□	□	□	□
Srpski jezik koristim kao „tajni jezik“ da drugi ne bi razumeli šta pričamo/ Ich nutze meine Sprache als „Geheimsprache“, damit mich andere nicht verstehen	□	□	□	□	□

57. Ako u prisustvu Nemaca ponekad uopšte više ne govorite srpski jezik, već samo nemački, zašto to činite?- Wenn Sie im Beisein von Deutschen Serbisch manchmal aufgeben und Deutsch sprechen, warum tun Sie dies?

□ srpski jezik ne govorim u javnosti- ich spreche meine Sprache in der Öffentlichkeit überhaupt nicht
□ dešava se automatski, sasvim nesvesno- passiert automatisch, ganz unbewusst
□ jer je tako pristojnije i tako je red- weil es höflicher ist und sich so gehört
□ jer to Nemci od nas zahtevaju ili očekuju- weil es die Deutschen von uns verlangen oder erwarten
□ jer mi je neprijatno da pred drugima govorim srpski- weil es mir peinlich ist, vor anderen meine Sprache zu sprechen
□ iz nekog drugog razloga- aus einem anderen Grund …….....……...
..…….....…….....
.....

58. U svakodnevnom životu u različitim situacijama imate mogućnost da govorite srpski ili nemački jezik. Ukratko, od čega pre svega zavisi vaš izbog jezika? Sie haben im Alltag in verschiedenen Situationen die Möglichkeit, in der serbischen Sprache oder einer anderen zu srpechen. Kurz zusammengefasst, wovon hängt Ihre Sprachwahl in erster Linie ab?

□ od osoba sa kojima govorim- von den Personen, mit welchen ich rede
□ od mesta na kome govorim- vom Ort, an dem ich rede
□ od teme o kojoj govorim- vom Thema, über das geredet wird
□ od mog ličnog raspoloženja i atmosfere- von meiner persönlichen Stimmung und der Atmosphäre
□ iz nekog drugog razloga – aus einem anderen Grund .....

59. Koliko često prilikom sledećih poslova ili u sledećim situacijama koristite srpski jezik?- Wie oft verwenden Sie bei folgenden Tätigkeiten oder Situationen Serbisch?

Koristim/susrećem se sa srpskim jezikom Ich verwende/mir begegnet Serbisch	svakodnev. täglich	više puta nedelj. mehrm. pro Woche	više puta mes. mehrm.pro Monat	(skoro) nikada (so gut wie) nie
Kad čitam knjige Bücher lesen	□	□	□	□
Kad čitam novine i časopise Zeitungen und Zeitschriften lesen	□	□	□	□
Kad čitam bibliju i religiozne tekstove Die Bibel oder religiöse Texte lesen	□	□	□	□
Kada surfujem na interentu i pišem mejlove Im Internet surfen und Emails schreiben	□	□	□	□
Kada gledam TV Fernsehen schauen	□	□	□	□
Kada slušam radio i muziku Radio und Musik hören	□	□	□	□
Kada gledam video-filmove Videofilme sehen	□	□	□	□
Kada drugima prevodim usmeno/pisano Für andere übersetzen oder dolmetschen	□	□	□	□
Kada koristim rečnik Ein Wörterbuch benutzen	□	□	□	□
Kada na ulici čujem ljude kako govore Auf der Straße Leute sprechen hören	□	□	□	□
Vidim plakate, cedulje, reklame Plakate, Handzettel, Werbung sehe	□	□	□	□
tel. pozivimi, pošta, računi firmi Anrufe, Post, Rechnungen von Firmen	□	□	□	□

60. Ako neke od ovih poslova samo retko obavljate na srpskom, zašto je to tako? Wenn Sie einige dieser Tätigkeiten nur selten auf Serbisch tun, warum?

☐ nemam vremena-keine Zeit ☐ nisam zainteresovan/a -kein Interesse ☐ nemam mogućnosti da to radim u Nemačkoj- keine Möglichkeit in Deutschland

61. Koliko često koristite srpski jezik u sledećim situacijama? Wie oft verwenden Sie Serbisch in folgenden Situationen?

Srpski jezik koristim kada Ich verwende Serbisch, wenn ich	uvek immer	često oft	povremeno gelegentlich	retko selten	nikad nie
se molim bete	☐	☐	☐	☐	☐
ispovedam beichte	☐	☐	☐	☐	☐
pišem dnevnik i priv. pisma Tagebuch oder private Briefe schreibe	☐	☐	☐	☐	☐
pravim kratke beleške ili spisak za kupovinu kurze Notizen oder Einkaufszettel mache	☐	☐	☐	☐	☐
brojim i računam napamet zähle und im Kopf rechne	☐	☐	☐	☐	☐
kada govorim sam sa sobom ili mislim naglas mit mir selbst rede oder laut denke	☐	☐	☐	☐	☐
kada psujem fluche und schimpfe	☐	☐	☐	☐	☐
kada vrisnem od straha ili sreće vor Schreck oder Freude schreie	☐	☐	☐	☐	☐
kada pevam (pod tušem) (unter der Dusche) singe	☐	☐	☐	☐	☐
kada pričam moje omiljene viceve meine Lieblingswitze erzähle	☐	☐	☐	☐	☐
kada pričam sa mojim kućnim ljubimcima ili cvećem –als ich mit meinen Haustieren oder Plfanzen rede	☐	☐	☐	☐	☐
kada razgovaram sa bebama mit Babies rede	☐	☐	☐	☐	☐
kada mom mužu/ženi hoću da kažem nešto lepo meinem Ehepartner etwas nettes sagen will	☐	☐	☐	☐	☐
kada se pozdravljam sa mojim bračnim drugom meinen Ehepartner begrüße oder mich verabschiede	☐	☐	☐	☐	☐
kada sanjam träume	☐	☐	☐	☐	☐
razmišljam kad sam na poslu/školi/fakultetu bei Arbeit/Schule/Uni	☐	☐	☐	☐	☐
kad govorim na nemačkom, a ne mogu da se					

setim neke reči, onda tu reč kažem na srpskom □ □ □ □ □
wenn ich Deutsch rede und nicht auf ein
deutsches Wort komme, dann sage ich dieses Wort auf Serbisch

62. Da li ste primetili promene u Vašem srpskom jeziku od kako ste u Nemačkoj? Označite krstićem da li se dole navedene stvari primećuju kod Vas i/ ili kod drugih!- Haben Sie sprachliche Veränderungen in Ihrer serbischen Sprache bemerkt, seit Sie hier in Deutschland leben? Kreuzen Sie bitte an, ob diese bei Ihnen und/oder bei anderen festgestellt wurden?

Primećuje se sledeće-Man hat folgendes bemerkt...	Kod mene bei mir	kod drugih bei anderen
Izgovor ili akcenat mi ponekad ispravljaju Aussprache oder Akzent wurden manchmal verbessert	□	□
Ispravljaju mi sitne gramatičke greške Kleinere gram.Fehler werden manchmal korrigiert	□	□
Objašnjavaju mi neke izraze ili reči Ausdrücke oder Wörter werden manchmal erklärt	□	□
Kažu mi da ponekad koristim čudne izraze Die Ausdrucksweise hört sich manchmal komisch an	□	□
Bilo je ponekad manjih problema da se sporazumem Es gibt manchmal kleinere Probleme sich zu verständigen	□	□
Ponekad mi/drugima pada napamet samo ili najpre reč na nemačkom Es fallen einem manchmal einige Wörter nur oder zuerst auf Deutsch	□	□
Ponekad započnem/započnu rečenicu automatski na nemačkom Manchmal wird ein Satz ganz automatisch auf D. begonnen	□	□
Nekako se ne osećam tako sigurno kao ranije Irgendwie fühlt man sich nicht mehr ganz so sicher wie früher	□	□
Ponekad ne mogu/drugi ne može da prati vesti na TV-u ili filmove na srpskom Man kann manchmal Nachrichten im TV.o.Filmen nicht ganz folgen	□	□
teže mi /njemu pada da čita novine, romane i sl. nego ranije das Lesen (Zeitungen, Romane) ist anstrengender als früher	□	□
Ponekad nisam siguran kako se piše neka reč Man ist sich manchmal nicht ganz sicher, wie man ein Wort schreibt	□	□

63. Imate li utisak da se Vaš srpski jezik, onako kako ga ovde u Nemačkoj govorite, razlikuje od srpskog u Srbiji/Vašem mestu porekla? Haben Sie den Eindruck, dass sich Serbisch, so wie es hier in Deutschland gesprochen wird, etwas von dem in Serbien/Ihrem Herkunftsort unterscheidet?

□ ne-nein □ ne znam- weiß nicht

□ da, i to u sledećim stvarima-ja, wodurch:
.....
.....
.....

64. Molim Vas da zaokružite zašto još uvek govorite srpski jezik! Bitte kreuzen Sie an, warum Sie heute noch Serbisch sprechen!

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht
Nama iseljenicima je potreban naš jezik da bismo se međusobno sporazumevali/Wir Einwanderer brauchen unsere Sprache,um uns untereinander zu verständigen	□	□	□	□	□
Srpski je mnogo lepši od nemačkog/ Serbisch ist viel schöner als Deutsch	□	□	□	□	□
Bez srpskog bi mi nešto nedostajalo /Ohne Serbisch würde mir etwas fehlen	□	□	□	□	□
Dugujemo našim roditeljima (dedi i babi) da sačuvamo naš jezik/ Wir schulden es unseren (Groß)eltern, unsere Sprache zu erhalten	□	□	□	□	□
Na srpskom se može mnogo toga više reći nego na nemačkom/In dieser Sprache kann man viel mehr sagen als auf Deutsch	□	□	□	□	□
Ostavljam utisak na Nemce kada govorim srpski/ Die Deutschen beeidruckt es, wenn ich diese Sprache spreche	□	□	□	□	□
Iz odanosti i solidarnosti prema drugim iseljenicima/ Aus Loyalität und Solidarität zu anderen Einwanderern	□	□	□	□	□
Da ne bismo zaboravili naš jezik/ Um unsere Sprache nicht zu vergessen	□	□	□	□	□
Jer je danas uobičajeno da se govori više jezika/ Weil es heute üblich ist, mehrere Sprachen zu sprechen	□	□	□	□	□
Da mogu da razumem štampu, TV, filmove, muziku i sl. na srpskom /Um Zeitungen, TV und Filme, Musik u.Ä. auf Serbisch verstehen zu können	□	□	□	□	□
Da mogu da razgovaram sa rođacima kada odem u Srbiju/ Um mit meinen Verwandten reden zu können, wenn ich sie in Serbien besuche	□	□	□	□	□
Dobro je da znaš jezik koji niko ne razume, pa možeš da ga koristiš kao tajni jezik/ Es ist gut, eine Geheimsprache zu haben, die niemand versteht	□	□	□	□	□

andere Gründe					

65. Molim Vas da zaokružite zašto ne govorite ili ne govorite često srpski jezik: /Kreuzen Sie bitte die Gründe an, warum Sie Serbisch nicht oder nicht so oft sprechen:

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht
Mislim da je nerealno da se u Nemačkoj očuva srpski jezik/ Die Erhaltung des Serbischen in Deutschland ist eine unrealistische Sache	☐	☐	☐	☐	☐
Srpski nije dovoljno fleksibilan i ne može sve da se izrazi na srpskom /Das Serbische ist nicht flexibel genug und man kann nicht alles auf Serbisch sagen	☐	☐	☐	☐	☐
Nema razloga da se srpski očuva samo zbog tradicije /Es gibt keinen Grund, Serbisch nur wegen der Tradition zu erhalten	☐	☐	☐	☐	☐
Nemam nikakvu prednost što znam srpski /Ich habe keine Vorteile davon, dass ich Serbisch kann	☐	☐	☐	☐	☐
Srpski zvuči mnogo ružnije od nemačkog/ Serbisch klingt viel hässlicher als Deutsch	☐	☐	☐	☐	☐
Srpski nije prestižan jezik u Nemačkoj Serbisch hat keine Prestige in Deutschland	☐	☐	☐	☐	☐
Stidim se da ga govorim jer ga ne znam dobro / Ich schäme mich Serbisch zu srechen, weil ich es nicht gut kann	☐	☐	☐	☐	☐
Stidim se da ga govorim u javnosti / Ich schäme mich, Serbisch in der Öffentlichkeit zu reden	☐	☐	☐	☐	☐

66. Za šta će Vama ili Vašoj deci srpski jezik u budućnosti u Nemačkoj biti potreban? Wofür werden Sie oder Ihre Kinder in der Zukunft hier in Deutschland Serbisch brauchen?

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht

Da bismo razgovarali u krugu porodice/ Um sich in der Famile unterhalten zu können	☐	☐	☐	☐	☐
Da bismo pronašli prijatelje/Um Freunde zu finden	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi dobili bolje obrazovanje i napravili karijeru/ Um eine bessere Ausbildung zu bekommen und Karriere zu machen	☐	☐	☐	☐	☐
Da bismo našli dobro plaćen posao/ Um eine gut bezahlte Arbeit zu finden	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi sačuvali našu religiju i kulturu /Um unsere Religion und Kultur zu bewahren	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi nas prihvatili u našoj grupi iseljenika/ Um in unserer Einwanderdergruppe akzeptiert zu werden	☐	☐	☐	☐	☐

67. Želim da moja (buduća) deca/unuci ili deca naše iseljeničke grupe – Ich will, dass meine (zukünftigen) Enkelkinder oder Kinder unserer Einwanderergruppe

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht
Kao maternji uče samo srpski jezik/ Als Muttersprache nur Serbisch lernen	☐	☐	☐	☐	☐
Kao maternji uče samo nemački /Als Muttersprache nur Deutsch lernen	☐	☐	☐	☐	☐
Da odrastaju istovremeno sa oba jezika /Mit beiden Sprachen gleichzeitig aufwachsen	☐	☐	☐	☐	☐
Najpre uče srpski jezik, a onda nemački /Zuerst Serbisch lernen und dann auch Deutsch	☐	☐	☐	☐	☐
Perfektno nauče nemački, ali da ne zaborave srpski/ Perfekt Deutsch lernen aber Serbisch nicht vergessen	☐	☐	☐	☐	☐
Da mogu u školi oficijelno da uče oba jezika/ In der Schule offiziell beide Sprachen lernen zu können	☐	☐	☐	☐	☐

PITANJA U VEZI SA IDENTITETOM- FRAGEN ZUR IDENTITÄT

68. Ko je prema Vašem mišljenju Nemac? Wer ist Ihrer Meinung nach ein(e) Deutsche(r)?

 onaj ko ima nemački pasoš-wer einen deutschen Pass hat
 onaj ko ima Nemce za pretke- wer deutsche Vorfahren hat
 onaj ko je odrastao u Nemačkoj- wer in Deutschland aufgewachsen ist
 onaj ko govori nemački- wer Deutsch spricht
 onaj ko neguje nemačku kulturu i tradiciju-wer deutsche Kultur und Tradition pflegt
 ko se oseća kao Nemac- wer sich als Deutsche(r) fühlt
 druge osobine- andere Eigenschaften.....

69. U koju se Vi grupu u Nemačkoj najpre ubrajate? Zu welcher Gruppe zählen Sie sich in Deutschland am ehesten?
 u Nemce zu Deutschen u Srbe-zu Serben u strance- zu Ausländern u neku drugu grupu zu anderer Gruppe :.....

70. U vezi sa maternjim jezikom i sebe smatrate pre: Sehen Sie sich in Bezug auf Ihre Muttersprache eher als:
 Nemcem- Deutscher Srbinom-Serbe neka druga nacija als andere(r):.....

71. Kada kažete *„Kod nas je to drugačije!“* ili *„Kod nas se to tako kaže!“* mislite pri tom pre na: -Wenn Sie sagen „Bei uns ist das aber anders!“ oder „Bei uns sagt man das so!“, meinen Sie eher:

 „Kod nas u Nemačkoj.“ –„Bei uns in Deutschland.“ „Kod nas u Srbiji.“ – Bei uns in Serbien/in unserem Herkunftsort.“ kako- kad- mal so mal so

72. Imate li nemački pasoš? -Haben Sie einen deutschen Pass?

 da, oduvek- ja, schon immer
 da, ali sam ranije imao neki drugi- ja, aber früher hatte ich einen anderen
Koji ste pasoš imali?-Welchen Pass hatten Sie? .....
Koja nacionalnost je bila upisana u taj pasoš? .....
Welche Nationalität war in Ihrem alten Pass eingetragen?
 imam (još) i drugi pasoš. Koji?- Ich habe (auch noch) einen anderen Pass. Welchen?.....
Koja je nacionalnost upisana u taj pasoš? .....
Welche Nationalität ist in Ihrem Pass eingetragen?
Želeo/la bih da podnesem zahtev za nemački pasoš. da -ja ne-nein
Ich möchte einen deutschen Pass beantragen.
Zašto?-Warum?:
.....

73. Zaokružite osobe koje su druge nacionalnosti ili imaju drugačiji pasoš od Vas i podvucite osobe koje žive u Nemačkoj?- Kreuzen Sie bitte die Personen an, die

andere Nationalität oder Pässe als Sie selbst haben und tragen Sie darunter ein! Zusätzlich unterstreichen Sie bitte die Personen, die in Deutschland leben!

baba i deda majka otac braća i sestre bračni drug deca unuci ostali

Großeltern Mutter Vater Geschwister Ehepartner Kinder Enkel andere

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Pasoš- Pass:

.....

Nacionalnost-

Nationalität:.....

☐ ni jedna od ovih osoba nema drugi pasoš niti je drugačije nacionalnosti od mene

keine dieser Personen hat einen anderen Pass oder eine andere Nationalitä als ich

☐ ni jedna od ovih osoba ne živi u Nemačkoj-keine dieser Personen lebt in Deutschland

74. Molim Vas da zaokružite sa čim se slažete u ovim iskazima u vezi sa srpskim jezikom Vaše grupe iseljenika!- Bitte kreuzen Sie an, inwifern Sie folgende Aussagen in Bezug auf Ihre serbische Sprache der Einwanderergruppe zustimmen!

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht
Ako ne govorim moj jezik gubim deo mog identiteta/ i porekla Wenn ich meine sprache nicht mehr spreche, geht ein Stück meiner Indentität un Herkunft verloren	☐	☐	☐	☐	☐
Našu kulturu i tradiciju možemo da sačuvamo čak i ako ne govorimo srpski jezik/ Wir können un sere Kultur und Traditionen auch bewahren,wenn wir unsere Sprache nicht mehr sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
Naš jezik je simbol našeg identieta i jedinstva naših iseljenika /Unsere Sprache ist ein Symbol der Identität und Einheit unserer Einwanderer	☐	☐	☐	☐	☐
Ako govorim nemački, to ne znači da menjam svoju kulturu i identitet /Wenn ich Deutsch rede, wechsle ich nicht meine Kultur und Identität	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci nas prihvataju samo ako znamo nemački/ Man wird von den Deutschen nur akzeptiert, wenn Man Deutsch kann	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci očekuju da se ponašamo i živimo kao Nemci / Die Deutschen erwarten, dass	☐	☐	☐	☐	☐

man sich auch wie die Deutschen verhält und lebt					
Ovde postoji mnogo mogućnosti da očuvamo našu kulturu i da naučimo naš jezik/ Hier gibt es viele Möglichkeiten, unsere Sprache zu lernen Und Kultur zu bewahren	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci bi trebalo da uče naš jezik da bi razumeli našu kulturu /Die Deutschen sollten unsere Sprache lernen, um unsere Kultur zu verstehen	☐	☐	☐	☐	☐
Identifikujem se sa mojom grupom iseljenika/ Ich identifiziere mich mit meiner Einwanderergruppe	☐	☐	☐	☐	☐
Za iseljenike je važno da sačuvaju svoj jezik, identitet i kulturu / Es ist wichtig für Einwanderer, ihre Sprache, Identität und Kultur zu bewahren	☐	☐	☐	☐	☐
Važno je da se odnosi neguju i sa drugima izvan grupe iseljenika /Es ist wichtig, auch Beziehngen zu anderen außer zu Einwanderern zu pflegen	☐	☐	☐	☐	☐
Važno je da se prilagodimo jeziku, kulturi i identitetu/ Nemačke Es ist wichtig, sich der Sprache, Kultur und Identität Deutschlands anzupassen	☐	☐	☐	☐	☐
Mojim zemljacima bih preporučio da i oni dođu u Nemačku / Ich würde meinen Landsleuten empfehlen, auch nach Deutschland zu kommen	☐	☐	☐	☐	☐
Radije bih (ponovo) živeo/la u Srbiji /Ich würde lieber (wieder) in Serbien/meinem Herkunftsort leben	☐	☐	☐	☐	☐
Naš jezik je stalni sastavni deo naše crkvene i verske zajednice/ Unsere Sprache ist fester Bestandteil unserer Kirchen- und Glaubensgemeinschaft	☐	☐	☐	☐	☐

PITANJA U VEZI SA RELIGIJOM- FRAGEN ZUR RELIGION

75. Koliko često mesečno u Nemačkoj odlazite u crkvu? Wie oft im Monat gehen Sie in Deutschland in die Kirche?

☐ svakodnevno-täglich ☐ jednom nedeljno – einmal pro Woche

 više puta mesečno-mehrmals im Monat više puta godišnje-mehrmals im Jahr
 (skoro) nikada- (fast) nie

76. Na kom jeziku se drže božje službe?- In welcher Sprache sind die Gottesdienste? .....

77. Koliko često se srećete sa članovima zajednice van crkve? Wie oft treffen Sie sich mit Gemeindemitgliedern außerhalb der Kirche?

 svakodnevno-täglich jednom nedeljno – einmal pro Woche
 više puta mesečno-mehrmals im Monat više puta godišnje-mehrmals im Jahr
Na kom jeziku onda razgovarate? In welcher Sprache unterhalten Sie sich dann?.....

78. Na kom jeziku se drži veronauka?- In welcher Sprache erfolgt der Religionsunterricht?

U crkvenoj zajednici ?- In der Kirchengemeinde:..... u školi-in d.Schule:..... weiß nicht

PITANJA U VEZI SA ETNOKULTUROM- FRAGEN ZUR ETHNOKULTUR

79. Navedite tri slavne ličnosti iz Srbije za koje bi i Nemci trebalo da znaju! Nennen Sie bitte drei berühmte Persönlichkeiten aus Serbien, die auch jeder Deutsche kennen sollte!
.....
.....

80. Navedite tri srpske bajke, pesme, napisane pesme ili knjige, koje zna svako iz Srbije! Nennen Sie bitte drei serbische Märchen, Lieder, Gedichte oder Bücher, die jeder in Serbien kennt!
.....
.....

81. Odakle za njih znate? Woher kennen Sie diese?
 porodica- Familie škola-Schule neko drugo mesto- von woanders: .....

82. Navedite tri srpska običaja, praznika ili tradiciju *koje negujete ovde u Nemačkoj*! Nennen Sie bitte drei serbische Bräuche, Feste oder Traditionen, *die Sie hier in Deutschland pflegen*!

.....
.....

83. Imate li kod kuće u Nemačkoj neke umetničke predmete ili tome slično iz Srbije?-Haben Sie Kunstgegenstände oder ähnliches aus Serbien zu Hause in Deutschland?

 keramika-Keramik ručni rad- Handwerk slike-Bilder nošnju-Tracht nešto drugo-andere.....

84. Koje novine i časopise, radio i TV- stanice na srpskom jeziku možete da primate u Nemačkoj? Welche Zeitungen und Zeitschriften, Radio- und Fernsehsender in der serbischen Sprache lesen oder empfangen Sie hier in Deutschland?

 ni jedno keine Koje-Welche:
.....

85. Koliko slika, video-snimaka, ploča, kaseta/CD-a imate kod kuće u Nemačkoj na srpskom jeziku?- Wie viele Bilder, Videos, Tonträger in der serbischen Sprache haben Sie hier zu Hause in Deutschland?

Knjige-Bücher: oko-ca.:..... video- Videos: oko-ca.:.....
muziku na CD-u, kasete-Musik-CDs, Kassetten: oko-ca.: .....

86. Koliko često jedete neko tipično jelo iz Srbije? Wie oft essen Sie ein typisches Gericht aus Serbien/Ihrem Herkunftsort?

 svakodnevno-täglich jednom nedeljno- einmal pro Woche
 više puta mesečno- mehrmals im Monat više puta godišnje – mehrmals im Jahr
 (skoro) nikad- (fast) nie

87. Koje institucije ili manifestacije postoji u regionu Nemačke gde živite, a gde se govori srpski jezik i gde se reprezentuje kultura?- Welche Einrichtungen oder Veranstaltungen gibt es in Ihrer Region, wo man Serbisch spricht und Kultur repräsentiert?

 ne postoji kod nas- gibt es nicht bei uns
 prodavnice- Geschäfte restorani-Restaurants diskoteke- Discos sport – Sport koncerti- Konzerte pozorište-Theater večeri-Abende
 biblioteka- Bibliothek izložbe- Ausstellungen kulturni cenar/ udruženja-Kulturzentrum/Vereine

88. Koliko često odlazite na takva mesta? Wie oft besuchen Sie diese zusammengenommen?

 svakodnevno-täglich jednom nedeljno- einmal pro Woche
 više puta mesečno- mehrmals im Monat više puta godišnje – mehrmals im Jahr
 (skoro) nikad- (fast) nie

89. Da li ste član nekog udruženja ili neke grupe gde se nalaze Vaši zemljaci?- Sind Sie Mitglied in einem Verein oder einer Gruppe, wo sich viele Ihrer Einwanderer treffen?

 samo sam običan član- bin einfaches Mitglied rukovodeći sam član- bin führendes Mitglied
 nisam član- bin -kein Mitglied
U kom udruženju?- In welchem Verein?.....
Tamo se srpski jezik govori – Man spricht dort Serbisch
 međusobno- untereinander iz izvaničnih povoda- zu formellen Anlässen

PITANJA O SRBIJI, O DOLASKU U NEMAČKU I ŽIVOT U NEMAČKOJ- FRAGEN ZU SERBIEN, ZUR AUSREISE UND ZUM LEBEN IN DEUTSCHLAND

90. Gde danas živi najveći deo Vaše porodice? Ovde u Nemačkoj ili u Srbiji?-Wo lebt der größte Teil Ihrer Familie heute?

 skoro svi žive ovde- fast alle hier većina živi ovde- die Mehrheit hier polovina ovde /polovina tamo- die Hälfte hier/die Hälfte dort većina tamo- die Mehrheit dort skoro svi tamo -fast alle dort

91. Koliko često ste u kontaktu sa ljudima iz Srbije (pisma, telefonski razgovori, putem interneta)? Wie oft haben Sie Kontakt mit Leuten aus Serbien/Ihrem Herkunftsort (Briefe, Telefonate, Email usw.)?

 svakodnevno - täglich više puta nedeljno- mehrmals pro Woche
 više puta mesečno-mehrmals im Monat više puta godišnje- mehrmals im Jahr
 (fast) nie

92. Koliko često odlazite u Srbiju u posetu, na odmor ili iz drugih razloga?- Wie oft fahren Sie nach Serbien/in Ihr Herkunftsort, in den Urlaub oder zu anderen Zwecken?

... puta u mesecu -mal pro Monat .... puta u godini- mal pro Jahr svake dve godine- alle 2 Jahre svake .... godine- alle ..... Jahre

93. Koliko obično tamo ostajete? Wie lange bleiben Sie dort gewöhnlich?
……..dana - Tage …… Nedelja-Woche/n ..... meseci- Monate
94. Kada ste poslednji put bili u Srbiji?- Wann waren Sie das letzte Mal in Serbien/Ihrem Herkunfstort? Godina-Jahr :..... mesec –Monat : .....

95. Sa kojim osećanjima ste otišli u Nemačku onda? Mit welchen Gefühlen reisten Sie damals nach Deutschland aus?

 sa pomešanim osećanjima- mit gemischten Gefühlen

 uopšte nisam hteo da idem u Nemačku- ich wollte überhaupt nicht ausreisen
 bilo mi je svejedno- Es war mir egal
 radovao/la sam se što odlazim u Nemačku- ich habe mich auf Deutschland gefreut
 ne sećam se, bio/bila sam mali/mala- Ich weiß es nicht mehr, weil ich noch zu jung war

96. Zašto ste Vi ili Vaša porodica došli u Nemačku? Označite krstićem levo sve razloge koji se tiču Vas, i onda u desnoj označite najmanje tri važna razloga! Warum sind Sie oder Ihre Familie nach Deutschland gekommen? Kreuzen Sie bitte links alle Gründe an, die für Sie zutreffen, und geben Sie dann rehts Ihre 3 wichtigsten Gründe mit 1,2 und 3 an!

Najvažniji razlozi
wichtigste Gründe
 Zbog rođaka, poznanika i prijatelja u Nemačkoj
....
Wegen Verwandten, Bekannten und Freunden in Deutschland
 zbog političkog i društvenog sistema u mojoj zemlji
....
Wegen des polit. und gesell.Systems in meinem Land
 zbog sukoba nacionalnosti u mojoj zemlji
.....
Wegen Konflikten zwischen den Nationalitäten in meinem Land
 zbog boljih profesionalnih i finansijskih mogućnosti u Nemačkoj (posao/studije)
....
Wegen besserer beruflicher und finanzieller Chancen in Deutschland
 zbog diskriminacije našeg regiona u mojoj zemlji
....
Wegen der Diskriminierung unserer Religion in meinem Land
 jer smo hteli da živimo u Nemačkoj da bismo se osećali kao pravi Nemci
....
Weil wir in Deutschland leben wollten, um uns richtig als Deutsche zu fühlen
 iz nekih drugih razloga
....
Aus anderen Gründen .....
.....

97. Molim Vas da zaokružite iskaz sa kojim se slažete a u vezi je sa Vašim srpskim jezikom!- Bitte kreuzen Se an, inwiefern Sie folgenden Aussagen in Bezug auf das Serbische zustimmen!

	Slažem se - stimme zu				
	u potpun. voll	pre da eher	tu i tamo teils/teils	pre ne eher nicht	uopšte ne gar nicht
Radije gledam programe na TV-u ili					

filmove na srpskom / Ich schaue mir lieber Programme im TV oder Filme in meiner Sprache an					
Radije čitam novine i časopise ili knjige na srpskom /Ich lese lieber Zeitungen, Zeitschriften oder Bücher in meiner Sprache	☐	☐	☐	☐	☐
Radije slušam muziku ili radio na srpskom/Ich höre lieber Musik oder Radio in meiner Sprache	☐	☐	☐	☐	☐
Osećem se među mojim ljudima prijatnije nego među Nemcima/Ich fühle mich unter meinen Leuten wohler als unter Deutschen	☐	☐	☐	☐	☐
Ovde živimo kao u „malom svetu“ iseljenika/ Wie leben hier wie in einer „kleinen Welt“ von Einwanderern	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci jedva da dolaze u našu grupu ako ne znaju srpski/ Deutsche kommen kaum in unsere Gruppe, wenn Sie unsere Sprache nicht können	☐	☐	☐	☐	☐
Osećam se izolovano i želeo bih više kotnakata sa Nemcima/ Ich fühle mich isoliert und wünsche mir mehr Kontakte zu Deutschen	☐	☐	☐	☐	☐
Volim nemački jezik- ich mag die Deutsche sprache	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci su u našj zemlji mnogo cenjeni- Die Deutschen genießen in Serbien ein hohes Ansehen	☐	☐	☐	☐	☐
Ne osećam se baš najbolje Nemačkoj Ich fühle mich nicht so richtig wohl in Deutschland	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci misle da su bolji i deluju arogantno- Die Deutschen halten sich für etwas Besseres und wirken manchmal arrogant	☐	☐	☐	☐	☐
Iseljenici u Nemačkoj treba da se odreknu svog jezika ili da ga govore samo u slučaju preke potrebe/ Einwanderer sollten ihre Sprache in Deutschland aufgeben o.nur im Notfall sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
Nema praktične koristi da se sačuva naš jezik,on je pre Simbol/ Es hat keinen praktischen Nutzen, unsere Sprache zu erhalöten, sie ist eher ein Symbol	☐	☐	☐	☐	☐
Da znam bolje nemački imao bih više kontakata/ Wenn ich besser deutsch könnte, hätte ich mehr Kontakte	☐	☐	☐	☐	☐

Sa mnom treba da govore pravi dobri nemački a ne kao sa nekim strancem/ Man soll mit mir richtig gutes Deutsch sprechen und nicht wie mit einem Ausländer	☐	☐	☐	☐	☐
Kad bih znao/la bolje nemački, onda bi vi više govorio/la nemački/ Wenn ich besser Deutsch könnte, würde ich auch mehr Deutsch sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
Mi u porodici danas govorimo samo nemački da bismo nemački bolje naučili- Wir sprechen heute in der Familie mehr Deutsch, damit wir besser deutsch lernen	☐	☐	☐	☐	☐
Ja sam svoje hobije tako odabrao/la da bih mogla među Nemcima bolje da naučim nemački/ Ich nabe meine Hobbies so gewählt, um unter Deutschen mein Deutsch zu verbessern	☐	☐	☐	☐	☐
Ne želim i u mom slobodnom vremenu da moram da govorim nemački- ich will in meiner Freizeit nicht auch noch Deutsch reden müssen	☐	☐	☐	☐	☐
Nemci se raduju i pomažu ako se neko trudi da govori nemački/ Die Deutschen freuen sich und helfen, wenn man sich bemüht, Deutsch zu sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
U Nemačkoj se isto tako može dobro živeti a da se ne zna nemački/ Man kann in Deutschland auch sehr gut leben, ohne Deutsch zu können	☐	☐	☐	☐	☐
Na nemačkom umem da kažem sve šta hoću/ Ich kann auf Deutsch alles sagen, was ich will	☐	☐	☐	☐	☐
Već su me Nemci pitali koji mi je maternji jezik/ Ich wurde von Deutschen schon gefragt, was meine Muttersprache ist	☐	☐	☐	☐	☐
Ja sam prestar/a da nemački naučim perfektno/ ich bin schon zu alt, um noch perfekt Hochdeutsch zu lernen	☐	☐	☐	☐	☐
Malo pričam nemački jer se plašim da ne pogrešim i da me ne ismevaju/ Ich spreche wenig Deutsch, weil ich Angst vor Fehlern habe und ausgelacht wurde.	☐	☐	☐	☐	☐
Ja van kuće više volim da govorim nemački da me ostali ne bi prepoznali kao iseljenika/ Ich spreche außer Haus lieber Deutsch, damit man mich nicht als Einwanderer erkennt	☐	☐	☐	☐	☐
Ovde su me psovali baš zbog mog porekla ili mog jezika/	☐	☐	☐	☐	☐

Man hat mich hier schon wegen meiner Herkunft oder Sprache beschimpft					
Nemci su mi već jednom zabranili da govorim moj jezik/ Die Deutschen haben mir schon mal verboten, meine Sprache zu sprechen	☐	☐	☐	☐	☐
Ja ću moj jezik uvek da govorim, čak i ako se to Nemcima ne sviđa/ Ich werde meine Sprache immer sprechen, auch wenn es Deutschen nicht gefällt.	☐	☐	☐	☐	☐
Amerikanci ili zapadni evropljai ovde imaju bolje šanse nego mi. Amerkinaker oder Westeuropäer haben hier bessere Chancen als wir	☐	☐	☐	☐	☐
Nemačka država je odgovorna za naš jezik i našu kulturu/ Der deutsche Staat ist für die Forderung unserer Sprache und Kultur verantwortlich.	☐	☐	☐	☐	☐
Država bi trebalo da zapošljava više lekara, nastavnika i socijalnih radnika koji znaju naš jezik/ Der Staat sollte mehr Ärzte, Lehrer und Sozialarbeiter mit unserer Sprache einstellen.	☐	☐	☐	☐	☐
Deci bi bilo lakše u školi kada bi nastava bila na našem jeziku/ Kinder hätten es leichter in der Schule, wenn der Unterricht in unserer Sprache wäre.	☐	☐	☐	☐	☐
Na žalost nemamo skoro nikakav kontakt sa nastavnicima i školi našeg deteta/ Wir haben leider kaum Kontakt zu den Lehrern und zur Schule unserer Kinder.	☐	☐	☐	☐	☐
Za decu nije važno da pored nemačkog ovde uče još i naš jezik/ Für die Kinder ist es nicht wichtig, hier außer Deutsch noch unsere Sprache zu lernen.	☐	☐	☐	☐	☐
Deca od nas dovoljno uče da i bez nastave mogu da očuvaju naš jezik/ Die Kinder lernen von uns genug, um ohne Unterricht unsere Sprache zu erhalten.	☐	☐	☐	☐	☐
Ja ne govorim ili ne bi govorio sa mojom decom srpski jer strahujem da neče dobro naučiti nemački/ Ich spreche oder würde mit meinen Kinder meine Sprache nicht sprechen, weil ich Angst habe, das sie nicht richtig Deutsch lernen.	☐	☐	☐	☐	☐
Ako našoj deci ne prenesemo naš jezik ovde ga uskoro više niko neće pričati/ Wenn wir unsere Sprache nicht an die Kinder weitergeben, wird sie hier bald niemand mehr sprechen.	☐	☐	☐	☐	☐

Na svečanostima naše grupe iseljenika (svadve, sahrane) govornik bi trebalo da govori na našem jeziku/ Auf feierlichen Anlässen unserer Einwanderergruppe (Hochzeiten, Beerdigungen) sollte ein Redner unsere Sprache sprechen	□	□	□	□	□
Moje zanimanje/studije su imale/trebalo bi u najširem smislu da imaju veze sa mojim poreklom (srpski jezik kultura, turizam, politika itd.)/ Mein Beruf/Studium hat(te) oder soll im weitesten Sinne mit meiner Herkunft (Serbisch, Kultur, Tourismus, Politik usw.) zu tun (haben).	□	□	□	□	□

PITANJA U VEZI SA POREĐENJEM NEMACA I SRBA -FRAGE ZUM VERLGEICH VON DEUTSCHEN UND SERBEN

U ovom završnom delu upitnika sam zainteresovana šta znate o Nemcima i Vašoj iseljeničkoj grupi u Vašem regionu. Čak i ako budete mislili da nemate dovoljno informacija da biste odgovorili na ova pitanja, Vaš lični utisak mi je bitan. Molim Vas da odgovorite na svako pitanje zaokruživanjem odgovora.

In diesem abschließenden Fragenkomplex bin ich daran interessiert, was Sie über die Deutschen und ihre Einwanderungsgruppe in Ihrer Region wissen. Auch wenn Sie das gefühl haben, zur Beantwortung dieser Fragen nicht genugend Informationen zu besitzen, so ist es dich Ihr ganz persönlicher Eindruck, der für mich wichtig ist. Machen Sie bitte bei jeder Frage ein Kreuz!

Pitanja- Fragen:
1 Koliko ukupno Srba živi u Nemačkoj? Wie viele Serben leben insgesamt in Deutschland? .....

2 Koliko su cenjeni sledeći jezici Vašem regionu ovde u Nemačkoj? Welches Ansehen genießen folgende Sprache in Ihrer Region hier in Deutschland?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hoches
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr hohes

2a Koliko će cenjeni biti sledeći jezici u Vašem regionu ovde u Nemačkoj za 20-30 godina?
Welches Ansehen werden folgende Sprachen in Ihrer Region hier in Deutschland in 20-30 Jahren genießen?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hoches
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr hohes

3 Koliko su cenjeni sledeći jezici u međunarodnom smislu?Welches Ansehen genießen folgende Sprachen heute international?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hoches
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr hohes

4. Koliko se često koriste sledeći jezici u Vašem regionu ovde u Nemačkoj u državnim službama (u bolnicama, na pošti, raznim službama i sl. ? Wie häufig werden folgende Sprachen in Ihrer Region ind staatlichen Dienstleistungen hier in Deutschland benutzt (in Krankenhäusern, auf der Post, Bank, Ämtern)?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr häufig
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr häufig

5. Kako biste procenili stopu nataliteta i mortaliteta sledećih grupa u Vašem regionu ovde u Nemačkoj? Wie würden Sie das Verhältnis von Geburten- zu Sterberate folgender Gruppen in Ihrer Region bewerten?

Srbi-Serben više umiru-es sterben mehr □-□-□-□-□-□-□ više se rađaju- es werden mehr geboren
Nemci-Deutsche više umiru-es sterben mehr □-□-□-□-□-□-□ više se rađaju- es werden mehr geboren

6. Koji uticaj imaju sledeće grupe u ekonomiji i industriji u Vašem regionu ovde u Nemačkoj? Welchen Einfluss haben folgende Gruppe in wirtschaft und Industrie in Ihrer Region?

Srbi- Serben nikakav -gar keinen □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr großen
Nemci- Deutsche nikakav -gar keinen □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr großen

7. Koliko su sledeći jezici zastupljenu na televiziji i radiju u Vašem regionu ovde u Nemačkoj? Wie gut vertreten sind folgende Sprachen im Fernsehen und Radio in Ihrer Region?

Serbisch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
Deutsch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut

7a Koliko su sledeći jezici zasupljenu u štampi u Vašem regionu (časopisi, novine)? Wie gut vertreten sind folgende Sprachen in der Presse (Zeitungen, Zeitschriften) in Ihrer Region?

Serbisch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
Deutsch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut

8 Koliko su cenjene sledeće grupe u Vašem regionu ovde u Nemačkoj? Welches Ansehen genießen folgende Gruppen in Ihrer Region hier in Deutschland?

Srbi-Serben uopšte ne-gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hoches
Nemci -Deutsche uopšte ne- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr hohes

8a Koliko će biti cenjenje sledeće grupe u Vašem regionu ovde u Nemačkoj za 20-30 godina? Welches Ansehen werden folgende Gruppen in Ihrer Region hier in Deutschland in 20-30 Jahren genießen?

Srbi-Serben uopšte ne-gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hoches
Nemci -Deutsche uopšte ne- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr hohes

8b Koliko su sledeće grupe u Vašem regionu dominantne u odnosu jedna na drugu? Wie sehr fühlen sich folgende Gruppen in Ihrer Region der anderen überlegen?

Serben den Deutschen uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr überlegen
Die Deutschen den Serben uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr überlegen

8c Koliko negativnih predrasuda imaju sledeće grupe u Vašem regionu ovde u Nemačkoj jedna prema drugoj? Wie viele negative Vorurteile haben folgende Gruppen in Ihrer Region hier in Deutschland gegenüber den anderen?

Serben den Deutschen uopšte ne- gar keine □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr viele
Die Deutschen den Serben uopšte ne- gar keine □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr viele

9. Da li u Vašem regionu sledeće grupe pre žive pojedinačno u manjini ili kompaktno u većim grupama, gde čine većinu u stambenim naseljima? Leben folgende Gruppen in Ihrer Region eher vereinzelt in der Minderheit oder kompakt in größeren Gruppen, wo sie Mehrheit im Wohngebiet bilden?
Srbi-Serben pojedinačno-vereinzelt □-□-□-□-□-□-□ kompaktno- kompakt
Nemci -Deutsche pojedinačno-vereinzelt □-□-□-□-□-□-□ kompaktno-kompakt

9a Koliko se jako oseća solidarnost unutar sledećih grupa u Vašem regionu? Wie stakr fühlen Sie die Solidarität innerhalb folgender Gruppen in Ihrer Region?
Srbi-Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr stark
Nemci -Deutsche uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr stark

10. Koliko se često predaju sledeći jezici u školama Vašeg regiona? Wie häufig werden folgende Sprachen in Schulen Ihrer Region unterrichtet?
srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr häufig
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr häufig

10a Koliko se često sledeći jezici koriste kao glavni jezici u obdaništima i školama Vašeg regiona? Wie häufig werden folgende Sprachen in Kindergärten und Schulen Ihrer Region als Hauptsprache verwendet?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr häufig
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr häufig

11 Koliko ljudi iz sledećih grupa dolaze svake godine u Vaš region? Wie viele Leute folgender Gruppen kommen jedes Jahr in Ihre Region?

Srbi-Serben sve manje- immer weniger □-□-□-□-□-□-□ sve više-immer mehr
Nemci -Deutsche sve manje- immer weniger □-□-□-□-□-□-□ sve više-immer mehr

11a Koliko iseljenika Vašeg porekla dolaze godišnje u Nemačku? Wie viele Einwanderer Ihrer Herkunft kommen pro Jahr nach Deutschland?
.....

12 Koliko se često žene i udaju članovi sledećih grupa međusobno? Wie oft heiraten die Mitglieder folgender Gruppen in Ihrer Region untereinander?

Moje iseljeničke grupe- meiner Einwanderergruppe uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-immer
Nemci- die Deutschen uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-immer

13 Koji politički uticaj imaju sledeće grupe u vašem regionu? Welchen politischen Einfluss haben folgende Gruppen in Ihrer Region?
Srbi- Serben nikakav -gar keinen □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hohen
Nemci- Deutsche nikakav -gar keinen □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr hohen

14 Koliko su zastupljeni sledeći jezici u prodavnicama, trgovinama, uslužnim delatnostima u Vašem regionu?- Wie gut vertreten sind folgende Sprachen in Geschäften, Kleinhandel, Dienstleistungen Ihrer Region?

Serbisch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
Deutsch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut

14a Koliko su zastupljeni sledeći jezici u ekonomiji i industriji vašeg regiona? Wie gut vertreten sind folgende Sprachen in Industrie und Wirtschaft Ihrer Region?

Serbisch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
Deutsch uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
15 Koliko su ponosne sledeće grupe u Vašem regionu na svoje kulturno nasleđe i svoj jezik?Wie stolz sind folgende Gruppen in Ihrer Region auf ihr kultureles erbe und ihre Sprache?

Srbi- Serben uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma mnogo-sehr stolz
Nemci- Deutsche uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma mnogo-sehr stolz

16 Koliko se često govore sledeći jezici u crkvi ili na religioznim manifestacijama u Vašem regionu? Wie häufig werden folgende Sprachen in der Kirche oder auf religiösen Veranstaltungen Ihrer Region gesprochen?

srpski jezik-Serbisch uopšte ne-gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr häufig
nemački jezik -Deutschuopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma-sehr häufig

16a Koliko je važna religija za sledeće grupe u Vašem regionu? Wie wichtig ist die Religion für folgende Gruppen in Ihrer Region?

Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr wichtig
Die Deutschen uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr wichtig

16b Koliko je za sledeće grupe u Vašem regionu važno da se neko oženi/uda sa nekim iste religije? Wie wichtig ist es für folgende Grppen in Ihrer Region, jemanden mit derselben Religion zu heiraten?

Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr wichtig
Die Deutschen uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr wichtig

17 Koliko su dobro zastupljene sledeće grupe u kulturnom životu Vašeg regiona (za praznike, na koncertima, izložbama)? Wie gut vertreten sind folgende Gruppen im kulturellen Leben Ihrer Region (auf Festen, Konzerten oder Ausstellungen)?

Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut
Die Deutschen uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr gut

18 Koliko su aktivne i dobro organizovane sledeće grupe u Vašem regionu? Wie aktiv und gut organisiert sind folgende Gruppen in Ihrer Region?

Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr aktiv und gut
Die Deutschen uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr aktiv und gut

19 Kako finansijski stoje sledeće grupe u Vašem regionu? Wie gut geht es finanzielle folgenden Gruppen in Ihrer Region?
Serben veoma loše- sehr schlecht □-□-□-□-□-□-□ veoma dobro- sehr gut
den Deutschen veoma loše- sehr schlecht □-□-□-□-□-□-□ veoma dobro- sehr gut

20 Koliko će aktivne i dobro organizovane biti sledeće grupe u Vašem regionu za 20-30 godina? Wie aktiv und gut organisiert werden folgende Gruppen in Ihrer Region in 20-30 Jahren sein?

Serben uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr aktiv und gut
Die Deutschen uopšte ne- gar nicht □-□-□-□-□-□-□ veoma- sehr aktiv und gut

21 Koliki je uopšteno kontakt između Nemaca i Srba u Vašem regionu? Wie groß ist der Kontakt zwischen Deutschen und Serben in Ihrer Region allgemein?

nikakav- gar kein □-□-□-□-□-□-□ veoma veliki- sehr groß

PITANJA O DRUŠTVENIM MREŽAMA-FRAGEN ZU SOZIALEN NETZWERKEN

I. Susedstvo/ Nachbarschaft	Odgovor- Antwort				
a) Gibt es in Ihrer Nachbarschaft Menschen, mit denen Sie näher in Kontakt sind (einschließlich telefonischer und persönlicher Kontakte) a) Da li u Vašem komšiluku ima ljudi sa kojima imate kontakta s vremena na vreme (uključujući telefonske razgovore i lični kontakt)?					
b) Wenn ja, b.1 welche von diesen Personen sind für Sie in irgendwelcher Hinsicht wichtig (Personen, denen Sie auf irgendwelche Weise helfen oder sie Ihnen, mit Ratschlägen oder Ähnliches) ? b) Ako je odgovora da: b.1 Koji od ovih ljudi su Vam u nekom pogledu bitni (ljudi kojima ste Vi na usluzi ili koji su Vama na usluzi za savet ili pomoć)?	Deutsche Nemci	Serben Srbi	andere Nationen druge nacije	Gemischt pomešano	
Wie oft treffen Sie sich mit ihnen? Koliko se često srećete sa njima?	Einmal pro Woche Jednom nedeljno	Mehrmals pro Woche više puta nedeljno	Einmal pro Monat jednom mesečno	Alle paar Monate Svakih nekolik o meseci	Einmal im Jahr jednom godišnje
b.2 In welcher Sprache verständigen Sie sich? Na kom jeziku se sporazumevate?	Deutsch e Nemci	Serben Srbi	andere Nationen druge nacije	Gemischt Pomešano	
II. Bliža/dalja rodbina engere/ weitere Verwandtschaft					
a) Stehen Sie in Kontakt mit Ihrer engeren/weiterenVerwandtsch					

aft (mütterlicher- oder väterlicherseits) telefonisch, per Mail oder persönlich? a) Da li ste u kontaktu sa svojom rodbinom/rođacima (sa bilo koje strane) telefonskim pute, mejlom ili lično?					
b) Wenn ja/ Ako da,					
b.1 welche von den Verwandten sind Ihnen wichtig? Nennen Sie ihre Namen und den Verwadschaftsgrad! b. 1 koji su Vam rođaci bitni? Navedite njihova imena i stepen srodstva!					
b.2 Auf welcher Sprache verständigen Sie sich? b.2 Kojim jezikom se sporazumevate?					
Wie oft treffen Sie sich mit ihnen? Koliko se često sa njima viđate?	Einmal pro Woche Jednom nedeljno	Mehrmals pro Woche više puta nedeljno	Einmal pro Monat jednom mesečno	Alle paar Monate Svakih nekoliko meseci	Einmal im Jahr jednom godišnje
III. Arbeit/Schule – posao /škola					
a) Gibt es jemanden von Ihrer Arbeit/aus Ihrer Schule, zu welchem Sie engere Kontakte pflegen? a) Da li postoji neko u školi/poslu sa kim imate kontakt i ko Vam je bitan u bilo kom pogledu?					
a.1 Wer?- Ko?	Nemci Deutsche	Srbi Serben	Druge nacije Andere Nationen	Pomešano gemischt	
a.2 Auf welcher Sprache verständigen Sie sich? Na kom se jeziku sporazumevate?					
b. Gibt es jemanden von Nachbarn oder Verwandten, die Sie schon erwähnt haben, und welche Sie von der Arbeit/aus der Schule					

kennen? b. Da li postoji neko koga ste već pomenuli kao rođaka ili komšiju koga poznajete iz škole/sa posla?				
IV. Organizacije-Organisationen				
a) Viele Menschen gehören einigen Organisationen/Gruppen an (Clubs, Vereine, Vereinigungen, politische Organisationen) oder der Kirche an. a) Mnogo ljudi pripada nekim organizacijama/grupama (društveni klubovi, udruženja, političke organizacije) ili crkvi?				
a.1 Sind Sie Mitglied irgendwelcher Organisation/Gruppe? In welcher? a.1 Da li ste član neke organizacije/grupe ili crkve? Ako da, koje ?				
a.2 Erklären Sie ausführlich den Zweck dieser Organisationen oder Gruppen (und sprechen Sie die Frage der Kirche an.) a.2 objasnite detaljno svrhu ovih grupa ili organizacija i nagovestite pitanje crkve.				
a.3 Welche Sprache wird bei solchen Versammlungen gesprochen? a.3 Koji jezik se govori na takvim skupovima?				
b) Sind einige Menschen, die Sie als Nachbarn, Verwandte, Arbeitskollegen/Kommilitone	Nemci Deutsche	Srbi Serben	Druge nacije Andere Nationen	Pomešano gemischt

n erwähnt haben, ebenfalls Mitglieder erwähnter Organisationen/Gruppen und/oder Kirche b) Da li poznajete neke od ljudi koje ste prethodno pomenuli kao komšije, rođake, kolege i/ili studente koje takođe poznajete preko ovih organizacija/grupa i/ili crkve?				
b.1 Wer sind sie? Ko su oni?				
V Ostalo- Sonstiges				
a. Pflegen Sie Kontakte zu Menschen, die in keine der von Ihnen genannten Kategorien (wie Nachbarn, Verwandte, Arbeitskollegen, Kommilitonen, Mitglieder der Organisationen/Gruppen oder der Kirche) hineinfällt? Ich wiederhole, ich interessiere mich für die Menschen, die Ihnen in irgenwelcher Hinsicht wichtig sind: Freunde aus dem anderen Stadtteil oder aus der anderen Stadt, Menschen, die umgezogen sind oder die, mit denen Sie immer noch Kontakte pflegen, oder einige, die Sie über Ihre Eltern, Ehepartner, Kinder kennen. a. Da li ima ljudi sa kojima ste u kontaktu, a da ne pripadaju ni jednoj od prethodno pomenutih kategorija kao što su komšije, rođaci, kolege, studenti,članovi organizacija/grupa ili članovi crkve? Opet se to odnosi za one koji su Vam bitni u bilo kom pogledu: prijatelji iz drugog dela grada, ili iz drugog grada, ljudi koji su promenili mesto stanovanja, ili sa kojima održavate	Nemci Deutsche	Srbi Serben	Druge nacije Andere Nationen	Pomešano gemischt

kontakt ili neko koga znate preko svojih roditelja, supružnika, dece?				
a.1 Wer sind sie? Ko su oni?				
Mit wem verbringen Sie häufiger Ihre Freizeit? Sa kim češće provodite slobodno vreme?				
a.2 Wie gut kennen Sie sie? Koliko ih dobro poznajete?				
a.3 Auf welcher Sprache verständigen Sie sich mit ihnen? Na kom jeziku se sporazumevate?				
VI. Gesellschaftliche Kontakte				
a. Gibt es Menschen, an die Sie sich wenden oder welche sich an Sie wenden, um bei den alltäglichen Aktivitäten einander behilflich zu sein (auf Kinder aufpassen, Fahrgemeinschaft, Haushaltshilfe, einkaufen gehen)? a. Da li postoje ljudi kojima se obraćate za pomoć ili koji se Vama obraćaju za pomoć u svakodnevnim aktivnostima (briga o deci, vožnja, pomoć u kući, uzimanje namirnica i sl.)?				
b. An wen wenden Sie sich (außer Familienangehörigen), wenn ein Familienmitglied krank ist? b. Kome se obraćate za pomoć (izvan neposredne porodice) kada je neki član porodice bolestan?				
c) Wen ziehen Sie zu Rate? c) Od koga tražite savet?				
d) Von wem würden Sie sich und wem würden Sie Geld leihen? d) Od koga biste tražili ili kome biste pozajmili novac?				
e) An wen wenden Sie sich,				

falls Sie eine wichtige Entscheidung auf der Arbeit treffen sollen? e) Kome se obraćate ako treba da donesete bitnu odluku o poslu?				
VII. Aktivitäten Aktivnosti				
a) Mit wem treiben Sie Sport? a) Sa kim se bavite sportom?	Deusche	Serben	andere Nationen,	gemischt
b) Mit wem spielen Sie, gehen zu Partys und ins Kino, um sich Filme anzusehen? b) Sa kim se igrate, sa kim idete na žurke, u bioskop?				
c) Was unternehmen Sie noch mit den vorher genannten Leuten ? (Theater, Konzerte, Museen, Ausstellungen o.ä. besuchen Ausgehen (z.B. in Diskotheken, Lokale, Cafes, Restaurants, Einkaufsbummel usw.),Picknick im Grünen/ c) Šta drugo preduzimate sa ljudima sa liste (pozorište, izlasci u lokale, kafiće, restorane, kupovina itd.) piknik u prirodi i sl.?				
Welche Srache srechen sie dabei? Koji jezik pri tom koristite?				
VIII. Primarne mreže- Primäre Netze				
a) Wenn Sie über Ihr Leben nachdenken, was würden Sie sagen, wer sind die wichtigsten Personen in Ihrem Leben? Ich denke dabei an die Menschen, die aus irgendwelchem Grund einen großen Einfluss auf Ihr Leben haben. a) Kada mislite o svom životu, šta biste rekli, ko su najbitnije osobe u Vašem životu? Milim na ljude koji iz bilo kog razloga imaju velikog uticaja na Vaš život?				
b) Welche Eigenschaften besitzt jede der einzelnen				

Personen, so dass Sie ihn/sie als einen der wichtigsten Kontakte nennen würden? b) Koje su to osobine u svakoj od tih osoba da biste nju ili njega izabrali kao jednog od Vaših najbitnijih kontakata?				

	Wenn Sie mit den folgenden Leuten sprechen, Sie prechen: Kada razgovaratesa ovim ljudima, govorite:				
	nur Serbisch samo srpski	hauptsächlich Serbisch uglavnom srpski	nur Deutsch Samo nemački	hauptsächlich Deutsch uglavnom nemački	eine andere Sprache neki drugi jezik
1.Familienangehörige Članovi porodice					
Ehepartner/Partner brač.drug/partner					
Kinder -deca					
Eltern- roditelji					
Geschwister- braća i sestre					
Großeltern - baba i deda					
Enkelkinder- unuci					
Onkel/Tante ujak, teča, stric/ujna, tetka, strina					
Nichte/Neffe nećaci					
2. Enge Freunde bliski prijatelji					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					
3. Bekannte Poznanici					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten					

druge nacionalnosti					
4.Arbeitskollegen/Kommilitonen Kolege/studenti					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					
5. Personen, die Ihnen verschiedne Dienstleistungen erbringen (z.B. Arzt, Zahnarzt, Rechtsanwalt usw.) Osobe sa kojima se susrećete na poslovnom planu (npr. doktor, zubar, advokat itd.)					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					
6. Personen, denen Sie alltäglich begegnen (z.B. Kellner, Verkäufer usw.) Osobe sa kojima se svakodnevno srećete (npr. kelner, prodavac)					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					
7. Freunde Ihrer Eltern Prijatelji Vaših roditelja					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					
c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					
8. Freunde Ihrer Kinder Prijatelji Vaše dece					
a) Serbe Srbin					
b) aus den ex-jugoslawischen Republiken iz bivših jug. republika					

c) andere Nationalitäten druge nacionalnosti					

9. Navedite imena osoba sa kojima ste u neposrednom stalnom kontaktu u Nemačkoj, dajući podatke u navedenoj tabeli. Imena osoba možete napisati inicijalima ili samo ime ili samo prezime. - Nennen Sie Personen, mit denen Sie unmittelbar und ständig in Kontakt stehen, indem Sie die Daten (Initialen, nur Vorname oder nur Nachname) zu den Personen in der Tabelle angeben.

Ime, prezime	Stepen odnosa (rođak, prijatelj, kolega s posla, drug iz škola/fakulteta)	Na kom jeziku razgovarate	Koliko se često viđate	Stanuje blizu ili daleko od Vas	Pol osobe	Starost osobe

10. Navedite imena osoba sa kojima niste u stalnom kontaktu, ali koji su vam bitne, dajući podatke u navedenoj tabeli. Imena osoba možete napisati inicijalima ili samo ime ili samo prezime. - Nennen Sie Personen, mit denen Sie nicht ständig in Kontakt stehen, die aber für Sie wichtig sind, indem Sie die Daten (Initialen, nur Vorname oder nur Nachname) zu den Personen in der Tabelle angeben.

Ime, prezime	Stepen odnosa (rođak, prijatelj, kolega s posla, drug iz škola/fakulteta)	Na kom jeziku razgovarate	Koliko se često viđate	Stanuje blizu ili daleko od Vas	Pol osobe	Starost osobe

ZAVRŠNA PITANJA -SCHLUSSFRAGEN

Ukoliko ste spremni da u nekom kasnijem periodu ponovu učestvujete u sličnoj anketi ili biste želeli da Vam se dostave rezultati ove studije, molim Vas da navedete Vašu poštansku i e-mail-adresu. Ovim Vam garantujem da Vaši lični i ostali podaci neće biti dostupni nikome, sem meni. Wenn Sie bereit sind, zu einem späteren Zeitpunkt noch einmal an einer Befragung teilzunehmen oder eine Zusammenfassung der Ergebnisse dieser Studie zugesandt haben wollen, geben Sie bite Ihre Anschrift und Emailadresse an. Ich garantiere hiermit, dass Ihre persönlcihen und andere Daten keinem außer mir zugänglich sein werden.

 Želeo/la bih da mi pošaljete rezultate studije – ich möchte an die Email-Adresse unten eine kurze Zusammenfassung der Studie zugesandt bekommen
 spreman/a sam da učestvujem i u drugim anketama- Ich bin bereit, an einer weiteren Befragung teilzunehmen
.....
.....
.....
.....

1. Koja biste pitanja još uvrstili u anketu? Welche Fragen würden Sie nich in einen solchen Fragebogen aufnehmen?
.....
.....
.....
.....
.....

2. Da li biste hteli da još jednom navedete razlog zašto danas u Nemačkoj koristite/ne koristite Vaš srpski jezik? Könnten Sie bitte noch einmal den für Sie wichtigsten Grund angeben, warum Sie Serbisch heute in Deutschland sprechen!
.....
.....
.....

3. Ako biste sada morali da se odlučite da zadržite samo jedan jezik koji biste koristili svakodnevno, koji bi to jezik bio? Wenn Sie jetzt nur eine der Sprachen behalten dürften, die sie täglich brauchen, wlche wäre das?
.....
.....
.....

4. Kako biste opisali Vaš životni standard u poređenju pre dolaska u Nemačku? Wie würden Sie Ihren Lebensstandard heute im Vergleich zu vor der Ausreise beschreiben?

□ mnogo bolje – viel besser □ bolje- besser □ isto- gleich gut □ lošije-schlechter □ mnogo lošije- viel schlechter

5. Sa koliko članova živite u Vašem domaćinstvu danas? Wie viele Personen leben heute in Ihrem Haushalt? .....

6. Šta mislite o razlikama u generacijama u vezi sa stavom o srpskom jeziku? Imate li više ili manje nemačkih prijatelja od Vaše dece/roditelja/unuka? Zašto? Wie denken sie über die Unterschiede in den Generationen in Bezug auf die Einstellung zur serbischen Sprache? Haben Sie mehr oder weniger deutsche Bekanntschaften als Ihre Kinder/ Eltern/Enkel? Warum?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

7. Šta mislite, šta Srbe u Nemačkoj čini Srbima:

poreklo □ maternji jezik □ pripadam toj zajednici □ jezik koji govorim
Herkunft meine Muttersprache ich gehöre dieser Gemeinschaft an die Sprache, die ich spreche

8. Ovde imate mesta da napišete primedbe u vezi da upitnikom ili komentare u vezi sa Vašim jezikom i Vašim životom u Nemačkoj. An dieser Stelle haben Sie Platz für weitere Anmerkungen zum Fragebogen oder für Kommentare zu Ihrer Sprache und Ihrem Leben in Deutschland?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

PUNO VAM HVALA NA SARADNJI!
VIELEN HERZLICHEN DANK FÜR IHRE MITARBEIT!

Биографија аутора

Јулијана М. Вулетић рођена је 29.10.1962. године у Крагујевцу, где завршава основну школу и гимназију. Дипломирала је 1986. године на Хумболтовом универзитету у Берлину на одсеку за германистику. Од 2000. године ради као лектор за немачки језик на Катедри за немачки језик и књижевност на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Учествовала је на међународним конференцијама у земљи и иностранству. Поља научног интересовања: језици у контакту, превођење, примењена лингвистика.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Јулијана М. Вулетић Ђурић
број уписа 07Д020

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора рада

Јулијана Вулетић Ђурић

У Крагујевцу, 18.12.2015.

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Јулијана М. Вулетић Ђурић

Број уписа: 07ДО20

Студијски програм: Наука о језику

Наслов рада: *Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој*

Ментор: доц. др Кристина Драговић, доцент Филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, ужа научна област *Германистика*

Потписана Јулијана М. Вулетић Ђурић

Изјављујем

Да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,
18. 12. 2015.

Потпис аутора

Јулијана Вулетић Ђурић

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој* која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозитроријум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржине у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.)

У Крагујевцу,
18. 12. 2015.

Потпис аутора